

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
УКРАЇНОЗНАВСТВА

***«Українознавчі рефлексії
сучасних соціокультурних процесів»***

***Матеріали
Міжнародної науково-практичної конференції,
присвяченої 190-й річниці відкриття
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка***

**24 жовтня 2024
м. Київ**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
УКРАЇНОЗНАВСТВА

«Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів»

***Матеріали
Міжнародної науково-практичної конференції,
присвяченої 190-й річниці відкриття
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка***

24 жовтня 2024

м. Київ

Рекомендовано до друку на засіданні вченої ради
Науково-дослідного інституту українознавства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 6 від 22 жовтня 2024 р.)

Редакційна колегія:

Толстанова Г.М. – доктор біологічних наук, професор
Гаврилюк Н.О. – доктор історичних наук
Додонов Р.О. – доктор філософських наук, професор
Кагамлик С.Р. – доктор історичних наук
Крисаченко В.С. – доктор філософських наук, професор
Филипович Л.О. – доктор філософських наук, професор
Ятченко В.Ф. – доктор філософських наук, професор

У 56 Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів :
Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої
190-й річниці відкриття Київського національного університету імені
Тараса Шевченка (м. Київ, 24 жовтня 2024 р.). Київ: НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. 356 с.

Збірка містить тези доповідей і виступів учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів», що відбулася 24 жовтня 2024 року в Науково-дослідному інституті українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Конференція присвячена 190-й річниці відкриття КНУ імені Тараса Шевченка. У поданих матеріалах висвітлено широке коло актуальних проблем розвитку українознавства в умовах війни.

Зміст

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

<i>Кононенко Т.П.</i>	ТВОРЧІ ЗДОБУТКИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНОЗНАВСТВА	10-12
<i>Ятченко В.Ф.</i>	СПЕЦИФІКА УКРАЇНОЗНАВЧОГО ЗНАННЯ В СИСТЕМІ ГУМАНІТРНИХ НАУК	13-17
<i>Крисаченко В.С.</i>	УКРАЇНОЗНАВСТВО ЯК НАУКА: МЕТОДОЛОГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ	18-22
<i>Горкуша О.В.</i>	УКРАЇНСЬКА ГУМАНІТАРИСТИКА ПЕРЕД СУЧАСНИМИ ВИКЛИКАМИ: ВИСЛОВИТИСЬ, ЩОБ ВИЖИВ УКРАЇНСЬКИЙ СВІТ	23-30
<i>Остапенко М.А., Крайній К.К.</i>	КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКА ЛАВРА: УКРАЇНСЬКА СПАДЩИНА ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ПОДОЛАННЯ РОСІЙСЬКИХ НАРАТИВІВ	31-36
<i>Скляр В.М.</i>	ЕТНОМОВНІ НАСЛІДКИ РОСІЙЩЕННЯ УКРАЇНИ	37-42

СЕКЦІЯ І.

Розвиток українознавства

у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка

<i>Александрова Г.А.</i>	УКРАЇНОЗНАВЧІ СТУДІЇ ПРОФЕСОРА УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА М.П. ДАШКЕВИЧА	43-46
<i>Воропаєва Т.С., Авер'янова Н.М., Бойко С.М.</i>	СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК НАУКОВОЇ ШКОЛИ «УКРАЇНОЗНАВСТВО» В КНУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА	47-51
<i>Котельницький Н.А.</i>	ЩОДЕННИК О.Ф. КІСТЯКІВСЬКОГО (1833-1885) ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. ТА ПРОБЛЕМ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ	52-55
<i>Марущенко М.О.</i>	УКРАЇНОЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРІВ МЕДИЦИНИ КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА ХІХ СТ. – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.	56-62

<i>Медвідь Ф.М., Чорна М.Ф., Красун А.Р.</i> ПРОБЛЕМА СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНИ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ МИКОЛИ МІХНОВСЬКОГО	63-67
<i>Сорочук Л.В.</i> УКРАЇНОЗНАВЧА СПАДЩИНА ПЕРШОГО РЕКТОРА ІМПЕРАТОРСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА ТА ВИЗНАЧНОГО ВЧЕНОГО МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА	68-70
<i>Фігурний Ю.С.</i> ВНЕСОК ПЕТРА КОНОНЕНКА У РОЗВИТОК УКРАЇНОЗНАВСТВА У КИЇВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА	71-75

СЕКЦІЯ II.

Етногенез українського народу у світлі новітніх наукових даних

<i>Бойко А.І., Бойко А.О.</i> КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В РАМКАХ ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ	76-79
<i>Дешко П.П.</i> ПОХОДЖЕННЯ РУСІ В КОНТЕКСТІ КЕЛЬТСЬКОЇ ТЕОРІЇ	80-86
<i>Єпішенков К.С.</i> ОСНОВНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ВОЛОДИМИРА БАРАНА ПРО ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНЦІВ	87-90
<i>Овчарук М.О.</i> ЕТНОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ЛЕОНІДА ЗАЛІЗНЯКА ПРО ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНЦІВ ТА ЇХНІХ СУСІДІВ	91-94
<i>Трачук О.В.</i> ГЕОГРАФІЯ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКИХ ПЛЕМЕН ВІД ГЕРОДОТА ДО НЕСТОРА	95-102
<i>Чирков О.А., Шакурова О.В.</i> ЕТНІЧНІ НАЗВИ «УКРАЇНЦІ» ТА «СЛОВ'ЯНИ» У ТЕРМІНОСИСТЕМІ ЩОДО ЕТНІЧНОЇ ГЕНЕЗИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ	103-105
<i>Шакурова О.В.</i> «РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНА» ТЕОРІЯ ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЛЕОНІДА ЗАЛІЗНЯКА – ВАЖЛИВА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ	106-109

СЕКЦІЯ ІІІ.

Формування української політичної нації

<i>Білозір О.П.</i> ЧИ Є УКРАЇНА ЦИВІЛІЗАЦІЙНИМ СУБ'ЄКТОМ?	110-114
<i>Бондаренко А.О., Чирков О.А.</i> СУЧАСНІ ЗМІНИ ЕТНІЧНОЇ КОНСТРУКЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ ЯК НАСЛІДОК ГЕНОЦИДНИХ ДІЙ МОСКВИ	115-119
<i>Грабовська І.М., Грабовський С.І.</i> ГЕОПОЛІТИЧНА СУБ'ЄКТНІСТЬ УКРАЇНИ – ОДНА З НАЙАКТУАЛЬНІШИХ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СОЦІОГУМАНІТАРНОГО ДИСКУРСУ	120-123
<i>Грабчак К.К.</i> УКРАЇНСЬКІ ЕТНІЧНІ ЦІННОСТІ ТА ЦІННОСТІ ЗАХІДНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ	124-127
<i>Кравченко А.А., Білецька Д.О.</i> УСВІДОМЛЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ: ВИКЛИКИ ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА	128-130
<i>Маслак О.А.</i> МІЖ ОБ'ЄДНАННЯМ І ВТРАТОЮ СУВЕРЕНІТЕТУ: АНАЛІЗ ПЕРЕЯСЛАВСЬКОЇ УГОДИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ	131-132
<i>Отрошко Л.Г.</i> МІЖНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯРОСЛАВИ СТЕЦЬКО ТА ЇЇ БОРОТЬБА ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ	133-137
<i>Паздрій В.А.</i> ЯФЕТИЧНО-ХАМІЧНИЙ КОНФЛІКТ В ЕТНОСВІДОМОСТІ ЯК РУШІЙНА СИЛА ІСТОРІЧНОГО ВИБОРУ УКРАЇНЦІВ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	138-142
<i>Полтораков О.Ю., Рахімов В.В.</i> ЩОДО ГЕОКУЛЬТУРНОГО КОНТЕКСТУ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ: АСПЕКТИ “СТРАТЕГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ” ТА “ДИФУЗІЇ ІНОВАЦІЙ”	143-146
<i>Постол О.Є.</i> ЦІННІСНО-СМИСЛОВІ ПАТТЕРНИ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ	147-151
<i>Турпак Н.В.</i> ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗМІН В ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ЛАНДШАФТІ ЄВРОПИ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	152-156

<i>Чорний В.С.</i> НАПРЯМИ ПІДТРИМАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ БОЙОВИХ ДІЙ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ ПРОВІДНИХ КРАЇН-ЧЛЕНІВ НАТО	157-161
<i>Чупрій Л.В.</i> ПОСИЛЕННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	162-166

СЕКЦІЯ IV.

Збереження та повернення історико-культурної спадщини України

<i>Андрєєв В.М.</i> ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ НАУКОВИХ ДОСЯГНЕНЬ ЕТНОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ ПРИ ВУАН: ЧУМАКИ	167-173
<i>Гаврилюк Н.О.</i> АРХЕОЛОГІЧНІ ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ КОЗАЧЧИНИ	174-177
<i>Глущенко Є.О.</i> СТАН ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ ПІСЛЯ 24.02.2022 І ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ПОЛІПШЕННЯ ЇХ ЗАХИСТУ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ	178-180
<i>Додонов Р.О.</i> ПІДВОДНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ ТА ПРОБЛЕМА ЇЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ	181-184
<i>Зайченко О.К.</i> ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ, АДВОКАЦІЇ ТА СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ МУЗЕЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ)	185-187
<i>Котик Ю.І.</i> ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ СФРАГІСТИЧНИХ ЗНАКІВ ВЛАДИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ЯК ВАЖЛИВИХ ЕЛЕМЕНТІВ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ	188-190
<i>Кочержук Д.В.</i> ДИСКОГРАФІЯ ТА ТВОРЧІСТЬ ВИДАТНИХ МИТЦІВ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНІ ТА КУЛЬТУРНІ ТРАДИЦІЇ ХХ – ХХІ СТОЛІТТЯ	191-194
<i>Ломака О.Ю., Кизименко І.О.</i> МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ДОСВІД ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ	195-198
<i>Марутян Р.Р.</i> КУЛЬТУРНИЙ ГЕНОЦИД РФ ТА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ	199-201
<i>Нестеренко Л.О.</i> ІСТОРИЧНІ ПАМ'ЯТКИ ЧЕРНІГІВЩИНИ В РОКИ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ	202-205
<i>Петков С.В.</i> ВОЗНЕСЕНСЬКИЙ СКАРБ: ДО ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ	206-209

<i>Сорокін А.А.</i> РІШЕННЯ ПРЕЗИДІЇ КИЇВМІСЬКРАДИ І (XXI) СКЛИКАННЯ ВІД 6 ВЕРЕСНЯ 1991 Р. № 109: НОВИЙ ДОКУМЕНТ З ІСТОРІЇ МУЗЕЮ ІВАНА ГОНЧАРА	210-212
<i>Стаднік Ю.О.</i> НАУКОВА СПАДЩИНА І ПОВЕРНЕННЯ ІЗ ЗАБУТТЯ: ДОЛІ ХАРКІВСЬКИХ ЕТНОЛОГІВ (К. ЧЕРВ'ЯКА, Я. РИЖЕНКА, Б. ПИЛИПЕНКА)	213-215
<i>Тимченко В.М.</i> КАДЕАСКЕРСЬКІ ДЕФТЕРИ XVII СТ. ЯК УКРАЇНОЗНАВЧІ ДЖЕРЕЛА	216-219
<i>Ярема-Винар О.С.</i> КОЛЕКЦІЯ ІСТОРИЧНИХ ГОБЕЛЕНІВ У ФОНДАХ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ МИСТЕЦТВ ІМЕНІ БОГДАНА ТА ВАРВАРИ ХАНЕНКІВ	220-224

СЕКЦІЯ V.

Міжконфесійний діалог в Україні в умовах сучасних викликів

<i>Кагамлик С.Р.</i> ІДЕОЛОГІЯ МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ ЯК СКЛАДОВА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ШЛЯХИ І ФОРМИ ПРОТИДІЇ	225-228
<i>Коломийчук О.Ю.</i> МІЖКОНФЕСІЙНА СОЛІДАРНІСТЬ ГРОМАДИ М. ІРПЕНЯ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ТА ЗВІЛЬНЕННЯ КИЇВЩИНИ	229-234
<i>Лозко Г.С.</i> ДЕФОРМАЦІЇ ПОНЯТТЯ «МІЖКОНФЕСІЙНОГО ДІАЛОГУ» ЯК ПОЛІТИЧНА ПРОБЛЕМА	235-239
<i>Недавнія О.В.</i> КИЇВСЬКІ РІЗДВЯНІ ТРАДИЦІЇ ЯК МАНІФЕСТАЦІЇ ДУХОВНОГО ОПОРУ УКРАЇНЦІВ СЕРЕД РАДЯНСЬКОЇ ДІЙСНОСТІ	240-244
<i>Олексійчук В.Ю.</i> ОСМИСЛЕННЯ ІСТОРИЧНОГО ВНЕСКУ РАНЬОГО ХРИСТІЯНСТВА В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНУ СПАДЩИНУ УКРАЇНИ	245-247
<i>Ужва В.О.</i> МІЖКОНФЕСІЙНИЙ ДІАЛОГ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ	248-254
<i>Фесенко А.М., Лукавенко І.Г.</i> ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІСЛАМСЬКИХ КОНФЕСІЙ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ ДОНЕЧЧИНИ У 2015-2021 рр.	255-257
<i>Чекаль Л.А.</i> МІЖКОНФЕСІЙНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ ТА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ ЯК ОЗНАКИ ЦИВІЛІЗОВАНОГО СУСПІЛЬСТВА	258-260

СЕКЦІЯ VI.

Українознавство в процесі збереження та відтворення ідентичності українства за кордоном

Висовень О.І., Фігурний Ю.С. ЗБЕРЕЖЕННЯ Й ПОСИЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ГРОМАДЯН УКРАЇНИ, ЯКІ ПІД ЧАС ВІЙНИ ВИЇХАЛИ ЗА КОРДОН	261-266
Колінько М.В. ФІЛОСОФСЬКІ МЕТОДОЛОГІЇ В СУЧАСНИХ РОЗВІДКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ	267-269
Краснодемська І.Й. ДІЯЛЬНІСТЬ ШКІЛ УКРАЇНОЗНАВСТВА В США ПО ФОРМУВАННЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ (2014–2023)	270-274
Маяцький С.І. ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ ЗА КОРДОНОМ: ДОСВІД ЧЕХІЇ	275-280
Міхалко В.В., Міхалко О.В. СИСТЕМА НЕОБХІДНИХ ЗАХОДІВ ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСТВА ЗА КОРДОНОМ	281-283
Панчук М.С. УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ	284-287
Петровський А.І. ВЗАЄМОДІЯ З УКРАЇНСЬКОЮ ДІАСПОРОЮ ЯК СКЛАДОВА СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ	288-291

СЕКЦІЯ VII.

Українознавство vs «русский мир»

Бабійчук Т.В. СТАТТІ ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО ЯК МАТЕРІАЛ ДЛЯ ВІДЕОЛЕКЦІЇ «ПИСЬМЕННИК ПРО РУЗКІЙ МІР» В ЗПФО	292-296
Бевз Т.А. НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ: ВІД ІСТОРИЧНИХ ЗАСАД ДО СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ПРАКТИК	297-301
Богданович Г.О. УКРАЇНОЗНАВСТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ КОНСТРУЮВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СВІТУ ТА ЙОГО РОЛЬ У БОРОТБІ З «РУССКИМ МИРОМ»	302-306

<i>Газізова О.О.</i> УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ (НА МАТЕРІАЛАХ «МІЖНАРОДНОГО КОНКУРСУ З УКРАЇНОЗНАВСТВА ДЛЯ УЧНІВ 8–11 КЛАСІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ»)	307-312
<i>Гордієнко М.Г.</i> УКРАЇНОЗНАВСТВО ЯК СУБСТРАТ ФОРМУВАННЯ КОЛЕКТИВНОГО ІМУНІТЕТУ ПРОТИ ІМПЕРСЬКИХ ЗАГРОЗ	313-319
<i>Губський С.І.</i> ЖИТТЄВИЙ ТА БОЙОВИЙ ШЛЯХ ВОЇНА ЗСУ ІГОРЯ ТРОФИМЧУКА ЯК ПРИКЛАД ЗВИТЯГИ ТА ГЕРОЇЗМУ УКРАЇНСЬКИХ ЗАХИСНИКІВ	320-324
<i>Додінова В.І., Додінов Д.Р.</i> ІСТОРИЧНА ТРАВМА ЯК ЧИННИК КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	325-328
<i>Машевський О.В.</i> ГОЛОДОМОР ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗНИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ	329-333
<i>Рафікова О.О.</i> МІФОЛОГІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ В ІНТЕРВ'Ю ВОЛОДИМИРА ПУТІНА АМЕРИКАНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ОГЛЯДАЧУ ТАКЕРУ КАРЛСОНУ	334-336
<i>Федорченко П.Л.</i> ВИКЛИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ ВІЙНИ З РОСІЄЮ	337-340
<i>Фігурний Ю.С.</i> РОЛЬ УКРАЇНОЗНАВСТВА У ПОСИЛЕННІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН ДЛЯ ПРОТИДІЇ «РУССКОМУ МИРУ» В УМОВАХ ВІЙНИ	341-344
<i>Фоцій С.М.</i> ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ В УМОВАХ ВІЙНИ (НА МАТЕРІАЛАХ РОБІТ УЧАСНИКІВ XVII МІЖНАРОДНОГО КОНКУРСУ УКРАЇНОЗНАВСТВА СЕРЕД УЧНІВ 8-11 КЛАСУ)	345-350
<i>Цимбал Т.В.</i> УКРАЇНОЗНАВЧИЙ КОМПОНЕНТ У ВИКЛАДАННІ КУРСУ «ФІЛОСОФІЯ»: МОЖЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ	351-353
<i>Шамрицький Р.М.</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ «СУСПІЛЬСТВА СПОЖИВАННЯ» ПІД ЧАС ВІЙНИ	354-355

Пленарне засідання

*Тарас Кононенко,
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри історії філософії
філософського факультету
КНУ імені Тараса Шевченка*

ТВОРЧІ ЗДОБУТКИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНОЗНАВСТВА

В ювілейний для Київського університету рік відбулася чергова реорганізація Науково-дослідного інституту українознавства. Створений у січні 1992 року в структурі Київського державного університету імені Тараса Шевченка, він пережив чимало організаційних трансформацій. У 2000 році на його базі було сформовано самостійний НДІ українознавства, що отримав у 2009 році статус Національного. З 2009 по 2014 р. він мав назву Національний науково-дослідний інститут українознавства та всесвітньої історії (ННДІУВІ). У 2014 році ННДІУВІ був ліквідований, а на його базі створено Науково-дослідний інститут українознавства в підпорядкуванні Міністерства освіти і науки України. Нарешті, цього року НДІУ був реорганізований шляхом приєднання його до Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Втім, реорганізації минаються, реорганізатори забуваються, а Інститут українознавства залишається. Я працював в Інституті з 2001/2002 по 2013 рік, а з 2013 по 2024 безпосередньо й опосередковано долучаюся до його наукової діяльності. Здобутки нашого Інституту здебільшого випереджали час на 10-15 років. Чи цінувалися вони у час оприлюднення? Але у цьому й полягає доля як відкривачів, так і поціновувачів. Ми були одними з перших, хто запропонував впровадити українознавство в систему дистанційної освіти засобами цифрових технологій. Це був початок 2000-х років. Лише добра пам'ять залишається щодо керівництва ДФФД того часу, відбіркова комісія якого ризикнула підтримати поданий проєкт. Утім, скільки кепкування лунало довкола – відомо лише розробникам. Для більшості «експертів» було гротескно інтегрувати українознавство та цифрові технології в освіті. Потому Інститут впровадив 7 ліцензованих програм підвищення кваліфікації, зокрема українознавства засобами дистанційної освіти. На курсах навчалися представники щонайменше з 3-х континентів. Керівники українських шкіл отримували Свідоцтва державного зразка, засвідчені печаткою Інституту українознавства, які давали підстави щодо

«Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів»

визнання належної кваліфікації для керівництва закладом, який фінансується з бюджету країни перебування. Затверджені НДР розширювали обрії досліджень і умови їх провадження. Для будь-якої наукової інституції є вкрай важливою матеріальна база, її цілісний майновий комплекс, зокрема для НДІ українознавства – це його будівля, яка відповідає стратегічним завданням провадження українознавчих досліджень та практичного застосування їх результатів.

У цій залі, на міжнародній конференції 2024 р., присутні ті працівники, які пригадують планове життя Інституту, коли й наявних площ було замало для проведення конференцій, курсів підвищення кваліфікації, курсів підготовки тьюторів дистанційної освіти у співробітництві з професіоналами-харків'янами (проф. Кухаренко В.М.), систематичної навчальної роботи аспірантури, конкурсів для школярів з усієї України і зарубіжжя, конкурсів для молодих вчених-дослідників, видавничої діяльності тощо. Отже, хто спробує позбавити Інститут його цілісного майнового комплексу, приміщення, світлина Будівлі якого вже стала візитівкою для України і світового українства – той навіки зганьбить своє ім'я, увійде чорною плямою у ще ненаписану історію українознавства ХХІ ст.

До важливих чинників необхідності захисту майнового комплексу як засобу матеріально-технічного забезпечення діяльності Інституту українознавства важливо наголосити на безпековому і стратегічному державотворчих аспектах. Інститут створив одне з перших фахових електронних видань в Україні за вимогами того часу і ним став журнал «Українознавство». За самостійно створеною статистичною системою обліку сайт журналу був одним з найбільш відвідуваних у своїй галузі. Аналітика цих відвідувань, на жаль, ще залишається поза увагою безпекових досліджень. Зокрема, у 2005–2013 роках найбільше випадків завантаження інформації з сайту Інституту відбувалося з кремлівських серверів-ботів. Йшлося, як на той час, про величезні обсяги копіювання сторінок з електронного журналу. Чи уявлялося тоді, що чекає нас у прийдешні часи!? Перші прояви такого «визнання» значення українознавчої діяльності Інституту виявилися у першочергових планах тогочасного міністра освіти і науки України Дмитра Табачника, який одразу після призначення на посаду міністра МОНУ (2010 р.) розпочав роботу спочатку з «приручення», а потім, після спротиву, і ліквідації Інституту. І, що найцікавіше, шляхом реорганізації. Іронічно, коли зараз цю ж технологію масово застосовують щодо українських закладів освіти і науки у трагічні часи війни України проти російської агресії. Ті ж технології, то чи свідомі сучасні виконавці щодо того, за чийми методичками вони діють?

Тепер українці знають, де зараз знаходиться і ким насправді був Д. Табачник – бувший міністр МОНУ рішенням українського суду заочно засуджений до 15

Пленарне засідання

років позбавлення волі за державну зраду, вчинену в умовах воєнного стану, сприянні державі-агресорці Росії й порушенні законів і звичаїв війни. Він постійно перебуває на прямому зв'язку з діючим співробітником ФСБ Росії. То чому одразу була здійснена атака саме на Інститут українознавства? Що завжди цікавило цих ворогів, як засвідчувала статистика відвідування сайту журналу «Українознавство»? Маємо лише імовірні висновки і припущення – українознавчі рефлексії і ментальні характеристики з метою запланованого системного знищення. А ще не було 2014 року і лютого 2022 року. Отже, сучасні аналітичні українознавчі дослідження набувають безперечно глибинного безпекового значення для історії сучасної України.

Другий стратегічний чинник полягає в певних аспектах діяльності Інституту українознавства, який передбачає його інтегративний характер і, відтак, завжди був ускладненням для належного фінансового забезпечення, оскільки не вкладався у прийняті матриці фінансування за статтями витрат державного бюджету, передбачених на науку і освіту. Йдеться про, узагальнено, піклування про середовище виховання української Ідентичності в межах шкільництва. Співробітник Інституту, зараз фронтовик, кандидат наук Хоменко О.А. в одній зі статей зауважив, що громади тих міст, батьки і школярі з яких брали участь в конкурсах з українознавства, виявилися досить стійкими до сепаратистських рухів і залишилися відданими українській державності. Утім, фінансування таких конкурсів завжди було проблемним під час затвердження кошторисів витрат для наукових установ, навіть мінімальних. Але стратегічна мета – утримання і розвиток громадянської солідарності, досягалася у спільній роботі співробітників Інституту і батьків разом з школярами-конкурсантами. То скільки вартує захист державності засобами освіти? Питання риторичні для тих, хто продовжує бачити розвиток науки про Україну крізь розписи кошторисів за звичними нормативами.

У свою чергу нам треба посилювати науково-методологічне обґрунтування українознавства, його предмет і об'єкт. Українознавство – наука про Україну і світове українство, центри українознавства допомагають структурувати українознавчі студії, а їх аналіз допомагає відстежувати центральні динамічні процеси. Одним з головних завдань Інституту завжди була координація зв'язків з українською діаспорою і світовим українством. Я пропоную внести в резолюцію конференції пропозицію щодо проведення у 2025 році Форуму країн, де українська мова має статус офіційної, щоби підтримати де-юре і де-факто її розвиток і функціонування».

Володимир Ятченко,
*доктор філософських наук, професор,
завідувач відділу культурології та культурної спадщини
НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка*

СПЕЦИФІКА УКРАЇНОЗНАВЧОГО ЗНАННЯ В СИСТЕМІ ГУМАНІТРИХ НАУК

Питання про пошуки визначення предмету українознавства на нинішньому етапі його існування може викликати подив або навіть і непорозуміння. Справді, маємо цілу низку монографій, статей про те, що вивчає українознавство як наука. Можна назвати розвідки Я. Калакури, П. Кононенка, Т. Кононенка, В. Крисаченка, О. Семашка, Л. Токаря та ін. Однак уточнення предмета науки, його пізнавального арсеналу – категорій, методів – це звичайний шлях розвитку будь-якого наукового знання. Українознавство тут не виняток. Виникнення українознавчого знання не було одноразовим актом, тому природно, що його зміст історично змінювався.

Сьогодні терміном «українознавство» в літературі позначають дві галузі знань про Україну. Їх можна назвати українознавством у широкому і вузькому розумінні. Українознавство в широкому розумінні маркує сукупність наукових і публіцистичних знань про Україну й українців. Очевидно саме це й мають на увазі ті автори, які стверджують, що елементи українознавства виникли ще у XII-XIII ст. Нині українознавчими творами називають тільки наукові тексти. Таке розуміння українознавства має безперечне право на існування. Але це лише перший етап у процесі розвитку українознавчого знання, адже кожна з наук, які входять в українознавчий комплекс (історія України, українське літературознавство, українська філософія та ін.), має свій власний об'єкт і предмет, свої методи пізнання, інколи навіть різні методології. Як приклад можна навести численні статті в УРЕ і Енциклопедії українознавства під редакцією В. Кубійовича. Окрім того, здобутки цих наук потребують вироблення певного критерію належності того чи іншого тексту до галузі українознавства. Виникає, отже, потреба у створенні окремої науки, виявлення специфічного українознавчого змісту в проблематиці знань про Україну й українців. Це і є українознавство у вузькому розумінні.

Але тут відразу ж постає ціла низка непростих питань: чим українознавство мусить вирізнятися з-поміж інших наук, які мають своїм об'єктом Україну, що

Пленарне засідання

нового про об'єкт пізнання може надати українознавство на відміну від інших наук?

Про це й натеper можна зустріти несхожі ба навіть різноспрямовані судження. Одні автори вважають, що специфіка українознавства полягає в тім, що воно носить міждисциплінарний характер, надбирає з інших наук кращі зразки знань про Україну і достосовує їх до своєї проблематики. Але ж де тут свій підхід, який необхідний для кожної науки? Яка вартість знання, нахапаного з результатів досягнень інших наук? Такий підхід нагадує розуміння філософського методу в ранній період Нового часу, коли Ф. Бекон писав, що філософ черпає матеріал для філософських узагальнень, спираючись на дані конкретних наук подібно до того, як бджола збирає нектар з різних квітів. Подібний спосіб отримання знання українознавством зводить його до втрати власного бачення реалій і відводить йому фактично паразитарну роль в системі наук. Тож негоже українознавцєві опускатись до рівня знань XVII-XVIII ст. Інші автори вбачають суть українознавчого підходу до вивчення об'єкта в цілісному його баченні, тому *цілісність, інтегративність* підходу є тією ознакою, що відрізняє українознавство від інших наук, які вивчають окремі сторони українських реалій: «Інтегративний, синтетичний характер українознавства є відмітною (сутнісною) його ознакою» [6, с.222]; «Українознавство є цілісною системою наукових інтегративних знань про Україну й світове українство як цілісність, як геополітичну реальність, що розвивається в цілісності простору й часу» [2, с.17]. Елементами цієї цілісності постають українське краєзнавство, природознавство, народознавство, але не як окремі предмети, а як елементи універсальної цілісності [2, с.19]. Так досягається, на думку авторів, ступінь цілісності. Але зрозуміло, що механічним таке поєднання бути не може. Слід виявити не просто схожі риси, але й глибинну основу синтезу цих напрямів пізнання, яка співвідноситься з ними як сутність з явищем.

Цілісний підхід до пізнання об'єкта (але вже в іншому вимірі – в органічній єдності соціального й національного) як специфічну рису українознавчої науки визнає О. Семашко: «Притаманний українознавству цілісний (в органічній єдності соціального й національного) підхід до пізнання об'єкта, який не застосовується жодною окремо взятою галузевою наукою, є домінантним у предметі українознавства» [4, с.315]. Проте, вже на наступній сторінці своєї статті автор визнає, що інтегративний підхід до пізнання об'єкта притаманний і соціології – саме так пізнає Україну соціолог. І це цілком вірно. Залишається тільки додати, що з аналогічним підходом має справу й філософія, соціальна психологія і ще ряд наук. Наприклад, етнограф інтегрує у своїх дослідженнях дані, отримані археологією, історичною психологією, мовознавством, соціологією, історією. Такий підхід зветься *комплексним* і він притаманний

«Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів»

більшості наук. Тож прерогативою (а значить і специфічною рисою) українознавства це бути не може.

Цікавою виглядає спроба означити цілісність (а звідси й специфіку українознавства) через запропоноване П. Кононенком і Л. Токарем введення в обіг концентрів: Україна – етнос; Україна – природа, екологія; Україна – мова; Україна – нація, держава; Україна – культура; Україна – ментальність; Україна – історична місія [5, с.63-67; 2, с.19]. Істотна риса концентрів – їх здатність взаємоперетинатися. Перед нами привабливе прагнення подолати однобокості секторального і комплексного підходів до визначення предмета українознавства. Змістове наповнення концентрів – це життєсфери, кожна з яких зосереджує в собі цілий комплекс явищ, взятих з боку об'єднуючих ознак, а їх перетинальність – здатність здійснити комплексний підхід до аналізу об'єкта пізнання. Слово Україна тут, здається, уведене лише для того, аби читач розумів, що йдеться саме про український контекст досліджень.

Але все ж в цьому застосуванні концентрів залишаються непроясненими кілька аспектів. По-перше, природа українознавства як окремої науки, окремого знання про Україну тут ототожнюється з суттю українознавства як сукупності знань різних наук про Україну. По-друге, концентри дуже відмінні між собою, тож методи пізнання їх змісту будуть неоднаковими. Адже концентр «Україна – екологія» вимагає застосування методів пізнання відмінних, до прикладу, від концентру «Україна – мова». Нарешті, що лежить у підґрунті цілісності самих концентрів? Під яким кутом зору мусять розглядатись концентри, аби цей розгляд був відмінним від розгляду в інших науках.?

Вже зі згаданого вище видно, що питання предмета українознавства і його методів вельми складне й потребує подальшого розвитку, наступного кроку. Яким він може бути? Як суто робочу гіпотезу пропоную такий підхід. Українознавство розглядає свій об'єкт крізь призму тих концептів, які в конденсованому вигляді відбивають бачення України «в аурі» її національних (в їх числі геополітичних) інтересів, історичних перспектив розвитку України, місця й долі України серед різних народів і цивілізацій, її історичної місії. До таких категорій належать, зокрема, *український світ, українська національна ідея, український менталітет, український національний ідеал, українська самосвідомість, національна воля, національна самоповага, національна безпека* та ін. Наприклад, Другу світову війну можна розглядати, відслідковуючи датування її початку й завершення, етапів, військових операцій тощо. Це буде історичне дослідження. А можна дослідити цю війну з позицій її ролі в історичній долі України, її національних інтересів [3]. Тоді це буде українознавчий підхід. Крізь його призму можна розглядати будь-яку історичну, філософську, соціологічну, літературознавчу і т. д. і т. п. проблему, об'єктом якої

Пленарне засідання

виступає Україна й українці. В розгляді конкретних (історичних, соціологічних, філософських, мовних) проблем українського життя через українську національну ідею ніяк не можна обійти питання розвитку особистості, системи наукової, освітньої, політичної та інших форм життєдіяльності людини. Всі ці та інші проблеми можна розглядати і в конкретно-науковому, і в українознавчому аспектах.

Або візьмімо національний ідеал. Він конденсує в собі внутрішню сутність, глибинну основу різних концентрів, адже ж неможливо розглядати якесь конкретне питання суспільного чи духовного життя України крізь призму українського національного ідеалу як системи уявлень про найдосконалішу форму життєоблаштування українства інакше, аніж через генезу історичного досвіду українського етносу й нації купно з визначальними соціальними та ціннісними його налаштуваннями – мовою, культурою, вимогами щодо якостей суспільного устрою і місця України в світі. Опрацьовувати такі проблеми можна знову ж таки як в історичному, футурологічному та ін. дослідженнях, так і в українознавчому ракурсі.

Українознавчий підхід вимагає також коректив і в царині методів дослідження. Український філософ І. Бичко називає категорії «українська національна ідея», «українська ментальність», «український національний ідеал» екзистенціалами. Він зауважує, що, на його переконання, застосування цих категорій потребує специфічних методів, специфічного сприйняття. «Від об'єктивно-аналітичного методу формування традиційного наукового знання – наприклад, історичного – українознавче дослідження відрізняється широким застосуванням екзистенційного, герменевтичного, феноменологічного та ін. нетрадиційних методологічних підходів...» [1, с.145]. Цей кут бачення розкриває перед українознавством широкі горизонти розвитку та водночас потребує прискіпливого вивчення.

Ми не можемо зараз передбачити подальших шляхів розвитку українознавства як науки. Можна припустити, що й українознавство, подібно до цілого ряду наук, теж зазнає диференціації, як, наприклад, зазнала диференціації фізика, поділившись на фізику твердого тіла, атомну, ядерну фізику, фізику плазми та ін. Але безперечно, що розвиток досліджень про природу й генезу українознавчого знання складає один із найнеобхідніших елементів науки про Україну.

Література

1. Бичко І.В. Українознавство (точка зору). *Мала енциклопедія державознавства*. Київ: Генеза, 1996. С. 145.

«Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів»

2. Кононенко П. Українознавство. Підручник для вищих навчальних закладів. Київ: Міленіум, 2006. 869 с.
3. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж, 1986. Перевидана українською мовою у Львові у 1993 р. 658 с.
4. Семашко О. Соціологія українознавства. *Науковий інструментарій українознавця*. Київ: ННДІУВІ, 2012. С.315-316.
5. Токар Л. Концентри українознавства. *Науковий інструментарій українознавця...* С. 63-67.
6. Токар Л. Мета і завдання українознавства. *Науковий інструментарій українознавця...* С. 220-224.

Валентин Крисаченко,
доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник
НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка

УКРАЇНОЗНАВСТВО ЯК НАУКА: МЕТОДОЛОГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ

Метою функціонування будь-якої науки є отримання об'єктивного (достовірного) знання про об'єкт дослідження. Ця мета досягається за допомогою різноманітних засобів пізнання, з яких насамперед слід виділити: категоріально-понятійну основу науки, методи і засоби організації знання (гіпотези, концепції, теорії), соціокультурні чинники тощо. У цьому процесі особливе місце посідає філософія науки, причому не лише як допоміжний, а й як необхідний компонент теоретичного досягнення дійсності в межах загальної екології. Філософія українознавства осмислює увесь згаданий інструментарій пізнання стосовно його застосування до об'єкта даної науки.

Для **українознавчого пізнання** важливо враховувати існування в ньому таких, відносно автономних, понять: об'єкти дійсності; об'єкти науки; українська реальність; образ України; філософія українознавства.

Об'єкти дійсності – суть утвори навколишнього світу, з людиною включно, котрі, за словами Г. Гегеля, «визначені, обмежені та вступають в існування як такі». Інакше кажучи, це такий реальний світ (включаючи й ідеальні конструкти), в якому живе людина.

Об'єкт науки – виокремлений із множини об'єктів дійсності її фрагмент, який стає не просто зовнішньою реальністю, а такою, що теоретично досягається. Коли людина перетворює «речі в собі» у «речі для нас» (за І. Кантом), вона здійснює **трансформацію об'єктів дійсності в об'єкти науки**. На цій підставі останніми можуть виступати (і виступають) будь-які осяжні мисленням утвори – люди, країни, атоми, зорі, поняття, злочини, минуле та майбутнє, бог тощо.

Українська реальність – це передовсім історично визначена сукупність знань про Україну та світ її буття у просторі та часі, чуттєвий та раціональний образ цього фрагмента дійсності. Образ української реальності формується з різних джерел (практичних, інтуїтивних, художніх та ін.), але саме **теоретичне пізнання надає йому рис об'єктивності і раціональності**. Тому українознавство виступає синтетичним засобом творення з різнорідного

«Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів»

конкретного емпіричного матеріалу елементів доказового теоретичного знання, побутової свідомості, практичних узагальнень, світоглядних цінностей та вподобань чуттєво-цілісного образу українського світу.

Образ/система українознавства – узагальнення різних вимірів науки (раціонального, культурного, прикладного та ін.) з метою оцінки ступеня досягнення наукою об'єкта її пізнання. Тому система знань про Україну як цілісне явище постає своєрідним культурно-ідейним феноменом, який задає соціуму те чи інше конкретне бачення української реальності. У свою чергу, він визначається конкретно-історичними можливостями пізнати Україну та наповнити образ науки про неї соціокультурними, прагматичними, етичними та іншими пріоритетами.

Філософія українознавства – найвищий рівень організації знання про Україну, знання, на якому реконструюється і конструюється смисли і призначення її існування. Відтворюючи існуючий вигляд науки, філософія українознавства дає змогу досягнути реальний стан проблем, успіхи та недоліки пізнання. Конструюючи раціональний образ науки, саме філософія українознавства задає вектор її можливого (бажаного) розвитку. Зрозуміло, що творення образу України засобами лише предметних наук про неї (історії, економіки, географії, мовознавства і т.д.) – завдання надзвичайно складне, оскільки для цього потрібні мета-наукові засоби, якими якраз і володіє філософія, і насамперед логіка і методологія наукового пізнання.

Зрештою, йдеться про те, щоб **досягти найповнішого збігу між об'єктами дійсності та їхніми теоретичними образами, тобто нашими уявленнями про дійсність та самою реальністю.** У цьому процесі свої специфічні функції має як системна об'єктна наука (українознавство), так і філософія цієї науки. Із викладеного випливає також, що існує множинність образів як об'єктів, так і самого українознавства, евристичність кожного з яких визначається реальним людським буттям.

Наразі, **реальні здобутки пізнання України визначаються можливостями та засобами пізнання, з одного боку, та соціокультурними запитами суспільства, – з іншого.** Зрозуміло, що Україна як геополітична реальність існувала задовго до з'яви науки про неї, об'єктами теоретичного пізнання (науки) вона стає лише на певному етапі розвитку суспільства. Відтак з поглибленням знань про Україну змінюється образ самої цієї реальності, тобто людського конструкту реального світу, передовсім завдяки практичним інтересам та вдосконаленню засобів теоретичного освоєння світу людиною. Останні у своєму поступі зазнають потужних впливів з боку філософії науки.

У сучасній гуманітаристиці склалися такі **основні напрями трактування сутності українознавства:**

Пленарне засідання

- **українознавство** – комплексна наука про Україну як системну реальність;
- **українознавство** – компендіум, тезаурус знань про Україну, головню – дескриптивно-практичного характеру;
- **українознавство** – це наука про буття українського етносу у просторі і часі;
- **українознавство** – наука про функціонування українського соціуму різного рівня організації;
- **українознавство** як **система знань** про взаємини об'єктів реальності з якимось одним, центральним об'єктом, в даному випадку – з Україною;
- **українознавство** – наука про унікально-космічний статус конкретної української цивілізації в культурному просторі людства.

Ці визначення стосуються насамперед сутності загального українознавства. Водночас, крім загального, нині існує чимало напрямів часткового (спеціального) та прикладного українознавства. Як правило, інтерпретація конкретних напрямів визначається тим, яку з робочих парадигм щодо загального українознавства приймає дослідник. Зокрема, в нинішній час у системі вищої та середньої освіти нормативного значення набула **концепція академіка П.П. Кононенка про смислові концентри** (мова, історія, нація, держава, політика і т.і.), котрі і несуть на собі сутнісне навантаження різних вимірів України.

Таким чином, сучасне українознавство характеризується певним спектром напрямів, що розрізняються своєю загальністю та спрямованістю, а також множиною образів самої науки, які формуються певними методологіями/ідеологіями. Тому **українознавство є наукою полісимфонічною та мультиспрямованою**. Це аж ніяк не повинно означати якусь вад у розвитку науки, а навпаки – намагання людським пізнанням охопити різноманітні зрізи та об'єкти реальності, дати їм тлумачення у межах різних інтерпретаційних схем. Такий стан для науки, особливо швидко прогресуючої, є природним і конструктивним.

Структурування українознавства та його підвалини. Сучасне українознавство являє собою складний комплекс взаємозв'язаних наукових дисциплін та напрямів, виділення котрих, як і структурування взагалі, визначається окремими феноменологічними, субстанційними, гносеологічними, прагматичними та іншими чинниками, чи їх комбінацією.

Найважливіші засадничі підвалини структурування українознавства обумовлені існуванням різних рівнів організації феномену України. Причому, мова йде як про вертикальну ієрархію, так і горизонтальну, системно-структурну площини різних, рівнопорядкових об'єктів.

На основі **субстанційно-феноменологічного (ієрархічного) критерію**

«Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів»

можуть бути виділені такі рівні організації: Україна/цивілізація, нація/етнос, спільноти/громади, індивіди/особистості. На **індивідуальному** рівні здійснюється відтворення та оновлення генетичної та соціальної інформації. **Спільнотний** рівень уможливорює консолідацію зусиль окремих індивідів по акумуляції набутого досвіду і використання його з певною креативною чи рушійною метою. Рівень **нації/етносу** прикметний виробленням механізмів та засобів збереження родової ідентичності не лише в просторі, але і в історичному часі. На цьому рівні протікають основні культурно-історичні процеси, відбувається обмін набутою інформацією та вмінням, оцінюється стан суцього на предмет виживання, конкурентності та прогресу. Зрештою, найвища міра геополітичної консолідації встановлюється на рівні **України як цивілізаційної данності**, з її потенціями зберегти та розвинути багатство та розмаїття сукупного людства, зберігаючи при цьому власну самодостатність та ідентичність.

Відповідний ієрархічний ряд рівнів українського світу спричинився до виникнення цілої низки галузевих (або субстанційних) наук: етнології, соціології, психології, генетики і т. д, зрозуміло – в акцентації саме на українському вимірі буття. Сутність України як реальності найвищого рівня організації вже становлять об'єкт безпосередньо системного українознавства.

Оскільки рівні та виміри організації українського світу взаємозв'язані між собою, то постійно має місце **взаємодія різних напрямів українознавства**. А на суміжжі, на пограниччі між різними науками, постають нові наукові галузі, які мають на меті дослідити сутнісні виміри існування тих чи інших об'єктів. Так, скажімо, взаємодія української держави з політичними інституціями та державами світу стають предметом вивчення української політології та дипломатії. А на пограниччі, наприклад, демографії, міграційної теорії, державознавства тощо, постає діаспорологія – наука про особливості, причини та закономірності розселення українського етносу поза межами своєї автохтонної землі. Подібний інтелектуальний рух засвідчує найширше проникнення українознавчого знання у структуру сучасної науки загалом.

Для повнішого врахування специфіки та визначення місця у системі наук слід мати на увазі, що сучасна схема класифікації наук виходить з того, що в принципі всю їх множину можна поділити на дві групи: 1) науки, що вивчають певні об'єкти (об'єктні науки) та 2) науки, що вивчають певні відношення (універсальні науки). Це засвідчує **правомірність розгляду даних наук крізь призму об'єктних та універсальних критеріїв**.

Наразі, **українознавство постає і як об'єктна, так і універсальна система наукових знань**. Як наука об'єктна вона вивчає конкретні реалії українського світу. Як наука універсальна – досліджує взаємини будь-якого гатунку, суб'єктом яких є українство. Тому можна передбачити подальше зростання і

Пленарне засідання

диференціювання українознавства як розгалуженої системи знань про Україну і, водночас, як синтетичне бачення образу України у просторі і часі.

Вся сукупність предметних наук нині є історичною цілісністю, а не систематичною сферою знань, і розпадається на «велику українознавчу п'ятірку», своєрідну «пенталогію»: географію, політику, економіку, етнологію та історію. **Цільова орієнтація** на те чи інше знання істотною мірою визначалось тривалими періодами національної бездержавності, коли загарбників цікавив український світ з погляду його ресурсності для використання з корисливою метою. А тому, зацікавлену сторону привертала увагу насамперед сама місцина та можливість її контролювати (географія та політика), потім – місцеві ресурси, зокрема матеріальні та продуктивні (люди), і, нарешті, окидали поглядом власне процесуальність подій на цій землі, тобто історичні колізії минулих часів.

Оксана Горкуша

кандидатка філософських наук,

старша наукова співробітниця

Відділення релігієзнавства

Інституту філософії імені Г.С. Сковороди

НАН України

**УКРАЇНСЬКА ГУМАНІТАРИСТИКА
ПЕРЕД СУЧАСНИМИ ВИКЛИКАМИ:
ВИСЛОВИТИСЬ, ЩОБ ВИЖИВ УКРАЇНСЬКИЙ СВІТ**

Сучасні обставини є екстремальними щодо репрезентантів Українського світу та носіїв української свідомості. Адже Україна як самостійна держава є тією онтологічною обставиною, яку заповзялась спростувати в усіх темпоральних векторах російська федерація. Наше минуле «руське», намагаючись незаконно присвоїти, перетворили на свій міфологізований передісторичний рай. Наше теперішнє вони винищують ракетами та бомбами, а наше майбутнє (включно із викраденими та перетравленими «юнарміями» на сучасних яничар дітьми з окупованих територій) прагнуть вилучити з глобально-світового контенту, трансформували у елементи власної експансивно-агресивної збройно-окупаційної машини «руського міра».

Суспільно-культурно-природно-історичну екосистему Українського світу кремль та його «населеніє» сприймають як територію з ресурсами, яку треба захопити, розшматувати і використати як матеріал, знищити як цілісність, хаотизувати, розпорошити на перетравлювані складники та підпорядкувати як сукупність елементів: природні ресурси – для виготовлення зброї, землю – як полігон для її випробовування, населення – як знаряддя для наступного ведення глобальної війни на утвердження людиноненавистницької російської тоталітарної системи світовим лідером. І те, що заважає сьогодні московії реалізовувати в повній мірі її експансивні ненажерливі глобальні амбіції - українська свідомість, вкорінена в ті цінності, які утверджують гідність вільної особистості, висловленої українською мовою в координатах українського світогляду.

Саме тому російська федерація і розв'язала жахливу, криваву, руйнівну, знелюднюючу війну, щоб знищити Український світ, зламати українську свідомість як ті онтологічні та екзистенційні параметри, у яких немає місця гегемонії кремлівської тоталітарної системи. Однак завдання знищити Український світ та зламати українську свідомість, вилучивши когнітивний ідентифікатор «українськість» та його змістовне позначуване з дійсності, - не

Пленарне засідання

єдина мета російської федерації. Для кремля та підпорядкованого йому населення важливо підготувати й глобальний світ для наступної окупації «руським міром» як специфічною моделлю світобудови. Тож негативні наслідки російської загарбницької війни проти України та українців спрямовані на трансформацію глобально-цивілізаційного аксіологічно-нормотворчого виміру: російськими загарбниками знято табу на найжахливіші злочини проти людяності. Усі 10 Заповідей Божих виявились під загрозою. Сама людськість виявилась під загрозою. Як і сакральність Господа Бога. Бо як же Христа узгодити з тим, що Його іменем ідеологи світового панування кремлівської тоталітарної системи сакралізують етатистське ідолопоклонство кремлесвятців і виправдовують загарбання і руйнування України та знищення українців?

Припускаємо, що зняття табу на найжахливіші злочини є не просто наслідком звірячого єства «руських», але способом пониження морально-етичних норм сучасного цивілізованого світу, аби ті самі пихаті «руськіє» не почувались аксіологічно «ущербними», спробою трансформувати світ під можливість прийняти «руський мір» за його географічно, політично й історично спрямованого розтікання.

Тож саме українські світоглядні цінності (воля, свобода, гідність, любов до рідного і живого, повага до іншого правдивість, відповідальність, краса, співтворчість, гармонійність розмаїтого та співпраця кожного самосвідомого в нашому спільному Українському світі, варіативний кордоцентризм: відповідально-діалогічний, відкритий і співпричетний, чуттєво заряджений розум, що надає сенсу й спонукає діяти, втілюючи зміст у дійсність), на яких зростає українська свідомість у своїй суб'єктній ідентичності, є запорукою нашого виживання та непроникним муром для диких, але спраглих тваринної сваволі, рабів тоталітарної кремлівської системи. І це зрозуміло кожному українському гуманітарію: плекаючи й розвиваючи українські світоглядні цінності ми захищаємо наш Український світ та й глобальне цивілізоване людство від руйнування.

Так само й українські академічні релігієзнавці як представники української гуманітаристики усвідомлюють, що Український світ в його сакральному вимірі слід захищати від псевдорелігійної ворожої проповіді «єдиноістинності руского міра». Але як усі українознавці ми потерпаємо від збройної агресії російської федерації, різновекторної ресурснопотужної експансії шовіністичної російської пропаганди і зневаження українськості та ціннісноствердної гуманітаристики. Адже після того, як Україна звільнилась з СРСР, українська ідентичність послідовно нехтувалась, а українознавчі дослідження нівелювались й упосліджувались, так, ніби нас підштовхували до самознецінення, до зневаження

«Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів»

Українського світу в його сенсово-змістовному наповненні й подійно-дискурсивному прояві.

Але ж покликанням гуманітаристики щонайперше є забезпечити людину засобами та методами адекватного самовизначення, застосування яких дає можливість людині: 1) вижити; 2) бути і залишатись людиною (особливою формою актуалізованого самосвідомого буття, що спирається на певні цінності, є носієм певних властивостей, поширювачем певних моделей співжиття і регламентативних правил поведінки); 3) належно освоїти досяжний простір, перетворивши такий на космос людського життя; 4) змодельовати оптимальні шляхи досягнення комфортніших, зручніших, пристойніших, прийнятніших, належних умов життя; 5) актуалізувати ті власне людські цінності, які формують людину в її зростанні над тваринно-біологічним існуванням; 6) окреслити горизонт людських сподівань, образ адекватних очікувань і прагнень, гідної зусиль мети з урахуванням наявних та належних умов, досяжних можливостей, ефективних механізмів олюднення світу й зростання людськості у її ціннісних властивостях.

Натомість споживацько-хижацькі, прагматично-утилітарні тенденції останніх років не сприяли належній увазі до української гуманітаристики та українознавчих студій саме як до засобу самовпізнання та самозростання української людини у її ціннісних орієнтирах. А відсепаровану від людської ідентичності, світоглядних дискурсів та подійної включеності гуманітаристику визнавали корисною переважно у тій її частині, якою вона пізнавала людину в її елементарно-біологічних, інстинктивно-психологічних складових; та виробляла прикладні методи маніпуляції людиною як біологічно-психологічною машиною, виробничим засобом, суспільним предметом, політичним складником, маркетинговим продуктом.

Наразі в Україні із зневажливим ставленням у суспільстві та системі науки і освіти зіткнулись більшість гуманітарних, щонайпешче – українознавчих, галузей наук. Не будемо тут нагадувати про скорочення у системі української освіти годин/дисциплін/цілих гуманітарних предметів – саме тих, у яких увага зосереджувалась на ціннісних світоглядних підвалинах та ідентичнісних мапах для юних українських громадян. Іноді складалось враження, що аксіологічно-ідеологічна грамотність та громадянська освіченість українців вважається шкідливою чи такою, що заважає здобувати фаховість; недоцільною для набуття практичної ефективності та професійної компетенції. Понад те, економічна продуктивність проголошувалась провідним критерієм ефективності зокрема й гуманітарних наук. Що в принципі є безглуздом, а в контексті екзистенційної війни, яку впродовж останніх понад 10 років здійснює російська федерація проти України – злочинним. Не будемо тут вдаватись до детального аналізу такої

Пленарне засідання

трагічної для української гуманітаристики (особливо в її українозначих студіях) ситуації, її причин і пошуку замовників. Просто нагадаємо, що гуманістичні цінності – не бур'ян, який сам собою засіюється і проростає в білогічному матеріалі. А свідомо національна ідентичність громадянина (що є основою історично-політичної суб'єктності та умовою національної безпеки) потребує кропіткого, послідовного і системного формування усіма наявними гуманітарними й українознавчими дискурсами: історіософським, культурознавчим, мовознавчим, правознавчим, релігієзнавчим, політологічним, духовноформуючим, традицієрозкриваючим, націєрозвиваючим, наративоформулюючим, ціннісномотивуючим. Бо життя – це таки про сенси і цінності, вільно висловлені самосвідомою особистістю у певному культурно-історичному, подійно-буттєвому контексті.

Зневага, з якою українська держава ставилась до гуманітаристики загалом й українознавства чи українського академічного релігієзнавства зокрема, навіює сумні думки про планомірне легковаження українською ідентичністю та самовизначенням української політичної нації як дієвого свідомого суб'єкта сучасної глобальної історії. Бо навіщо ж самовизначення тому, кого намагаються скасувати як суверена і самосвідомого діяча? Тим більше занепокоєння в українських гуманітаріїв викликає така ситуація, бо ми спостерігаємо за тим, як наш екзистенційний антагоніст – російська федерація – тотально підпорядковує свідомість мешканців – своїх та окупованих українців – російському наративу, шовіністичній рашистській ідеології, агресивно і безапеляційно насаджуючи усіма можливими методами та засобами (ЗМІ, система освіти, ідеологічно-мобілізаційні «двіження первих», «юнармія», розважальна продукція та пропагандистсько-просвітницький контент, псевдорелігійна проповідь) – «єдінomisліє» «правильного міровоззренія» «всеоб'ємлемості руского міра» і «єдінства святой Русі» - ті когнітивні моделі, світоглядні стереотипи, базові настанови та специфічні скрепно-етатистські цінності, які перетворюють їхніх носіїв на гвинтиків системи та упосліджених але навіжено пихатих рабів «русского міра», що переконані у своїй зверхності та глобальній місійності, хоча ненавидять інших і прагнуть знищити.

Принагідно нагадаємо, яку увагу ідеологічній світоглядно-формуючій послідовній роботі приділяє кремлівський патріарх Кіріл, як він і уся РПЦ опікуються насадженням «єдінomisлія» «русского міра» - ця тема є провідною в усіх проповідях чи «наказах», виступах чи публікаціях. Навіть останні книги Кіріла красномовно називаються «За Русь святую: Патриотизм и вера», «Церковь и школа» (Розділи: «Школа и система ценностей», «Духовно-нравственные ценности и будущее человечества», «Воспитательная роль образования», «Развитие «разума и способностей души», «Литературоцентричность русской

«Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів»

культури», *«Классическая русская литература – «незримая ступень» ко Христу», «Пушкин...», «Рамки вариативности» тощо).*

Тож наші екзистенційні вороги, що прагнуть знищити нашу ідентичність і витерти нас з історії людства, приділяють величезну увагу формуванню цілісного, системного, замкнутого на своєму внутрішньому штучноствореному наративі, але всерівнево розгорнутому на своєрідних скрепах-стереотипах, «міровоззренія», яке програмує «руських» зламати світ, який не відповідає їхнім уявленням, розтрощити дійсність, що не вписується у їхнє бачення, знищити українців, які не є «малоросами».

І у цей самий момент онтологічно-екзистенційного протистояння ми не лише не пропагуємо ціннісного базису власного світогляду, але й не маємо засобів для доступу до свідомості молоді, аби посприяти формуванню стійкої української ідентичності, так необхідної для натхнення на боротьбу за життя Українського світу та консолідацію українського населення в самосвідому, відповідальну, ціннісномотивовану, візійнозорієнтовану творити власне майбутнє українську політичну націю.

Та на що ж нам сподіватись, якщо навіть сама українська гуманітаристика популяризувалась власне тими її концепціями, у яких спростовувалась здатність, спроможність та досяжність українцями повносправної глобально-історичної суб'єктності: то ми тлумачились лише одним (меншим, тож меншовартісним) із трьох нібито-братніх народів; то як мешканці вічного фронтиру виявлялись випадковою сумішшю різнорідних генетично-цивілізаційних складників; то як населення міжцивілізаційного розламу уявлялись залишеним після бою між великими цивілізаційними наративами відпрацьованим людським матеріалом, завдання якого адаптувати та узгоджувати різноспрямовані картини світу заходу та сходу; то раптом ставали україно/російсько (какая-разніца) мовним носієм «великой русской», «єдиной советской» чи глобально-людської цивілізації. У будь-якому разі нам відводилась місія несамосвідомого виконавця чийхось сценаріїв та носія кимось іншим сформульованих змістів, людського матеріалу (глини) для глобальних конструкторів, з якої формують справжні актори свої ігрові фігури. Чи ж є якесь належне місце українознавству, якщо не знаходимо гідного визнання й для української ідентичності?

Натомість та затятість і наполегливість, з якою попри зовнішні і внутрішні спроби зневажити чи й скасувати українську ідентичність, українська політична нація відроджувалась у свідомості пасіонаріїв – носіїв смисложиттєвих цінностей понад споживацько-біологічно-інстинктивного порядку – вказує на неабиякий життєвий та сенсотворчий потенціал українського світогляду. І справа не лише у мові чи історичних передумовах, у культурі чи духовності, цілком певних схильностях характеру та моделях поведінки, притаманних

Пленарне засідання

українцям різних епох, які раз-по-раз хоча й варіативно, але відтворюються хоч піснею, хоч традиціями у нових буттєвих обставинах. Справа саме у тих підвалинних цінностях, які, попри всі спроби московитів приборкати українців, ламаючи рабським уярмленням нашу волю та гідність й винищуючи (зброєю, голодоморами та сандормохами) їхніх найщиріших носіїв, проростали в юних серцях нових поколінь нестримним волінням свободи і гідності в жертівній любові до свого й живого та творчому прагненні дарувати світові щиру правду й розмаїту красу.

Не варто нагадувати, що та сама улюблена нами Свобода (так само Гідність, Любов, Краса, Правда) вважається універсальною цінністю. Але зміст цих аксіологічних максим визначатиметься в конкретних мовних, світоглядних, історичних, дійсних параметрах. Тож і гуманітаристика так само має бути пов'язаною з цими визначниками. І дбайливим обробітком українського змістовного поля – життєвого світу українськості в усіх її проявах-екзистенціалах-, у якому розквітають власне українські сенси з українського ґрунто-досвіду, має займатись різногалузеве українознавство.

Українозорієнтованість та україноцентричність – запорука актуальності й автентичності української гуманітаристики. До чого ми й закликаємо, наполягаючи на пріоритетності в гуманітарних дослідженнях принципу контекстуальності. Адже немає Свободи, Гідності, Любові, Краси, Волі, Правди поза межами людської свідомості. А людська свідомість спирається на конкретні світоглядні мапи, сформульовані певною мовою в певних культурно-історичних обставинах. Тож гуманітарій, незаангажований дійсністю та самовилучений із мовно-культурно-історично-подійного контексту – фальсифікатор, що продукує сфальшовані з маніпулятивною метою тлумачення під обгорткою універсальних істин.

Між іншим, така сама проблема – невідповідність змісту висловленої глобально істини та її контекстуального прочитання в дійсних обставинах, що спонукає до висновків про маніпулятивне застосування невідповідного контексту тлумачення – проявляється і в справі релігійної риторики. Яскравою ілюстрацією тут можуть бути глобально-універсальні віроповчальні висловлювання папи Франциска та неадекватність змісту висловленого понтифіком в оптиці українського дійсного контексту.

Це наслідок того, що абсолютна чи універсальна істина завжди висловлюється контекстуально (бо саме так вона може бути зрозумілою). І висловлене потребує адекватної адаптації для артикуляції в іншому контексті. Тому і існують переклади Біблії (Корану, Тори та інших Священних книг) національними мовами, розтлумаченими в тому чи іншому історико-культурному локусі належним цьому локусу авторитетним Вчителем віри у

«Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів»

зрозумілих адресатам вербальних, символічних культово-обрядових позначників, а послідовники об'єднуються спільним життєвим досвідом та цими варіативними прочитаннями в різні конфесії, церкви, релігійні течії. Саме тому у Православ'ї існують помісні Церкви, а кожна протестантська Церква має власне історико-культурно локальне походження та контекстуально (національний, мовний, історико-культурний вимір) адаптовані відгалуження.

Бо немає суперечностей між Словом Божим та Його контекстуальним прочитанням. Зловживання починаються тоді, коли вічний абсолютний сенс підміняється тимчасовим конкретним ексклюзивно-контекстуальним тлумаченням, яке універсалізується з метою утвердження цілком земної ідеології, картини світу, моделі бажаного і належного, стратегічно спрямованого на досягнення окремої, персонально сформульованої диктатором, авторитарним лідером, правителем або ж уособленими ним суспільними вершками політичної мети, що камуфлюється релігійною риторикою під сакральні речі. Саме так відбувається в РПЦ – етатистське кремлівсько-імперське ідолопоклонство подається як «істинно православная вера».

Українським гуманітаріям сьогодні випала неймовірна нагода – ми, викуплені жертвністю найкращих дітей українського народу, які зараз на полі бою ціною власного життя захищають наші робочі кабінети, вихоплюючи з небуття висловлені нами тексти, зобов'язані не лише свідчити перед Богом, людством, історією, але й самим українським народом та майбутнім про ті цінності, що надихають наших пасіонаріїв протистояти російсько-кремлівській шовіністичній ідеології, яка намагається «цивілізувати» своїм макабричним «руським міром» глобальний світ й окупувати експансивно-імперською диктатурою цілий всесвіт включно із сакральним виміром. Але зазіхнувши на уярмлення «руським міром» навіть самого Господа Бога, кремлівська ідеологічно-пропагандистська машина зламала свою псевдорелігійну зброю бронєю сили волі свідомості вільного українця, серце якого є святилищем самовідданої любові до свого й живого.

Покликання гуманітаристики – зменшення безглуздя олюдненого світу шляхом самозрозуміння, самовпізнання та самовиховання людини за допомогою аксіологічних параметрів, застосованих для висвітлення онтологічних, історичних, культурологічних, релігійних, політичних вимірів. І нам – українським гуманітаріям – просто сьогодні відмовитись від будь-яких хибних стереотипів та сфальшованих концепцій, адже дійсність у своїй відвертості промовляє до нас безпосередньо. І ми маємо змогу висловити українською її справжній зміст. Нам не потрібно брати у дужки український контекст, адже саме він і є тією живою матерією всесвіту, у якій відроджуються, воскресають і утверджуються у своїй сакральній суті ті людські цінності, які підносять окрему

Пленарне засідання

людину над твариною, машиною чи елементом системи до статусу відповідального громадянина та вільного співтворця живого світу. І в боротьбі екзистенційно ворожих, онтологічно взаємовиключних систем світоустрою та самоусвідомлення людини (демократично-діалогічної парадигми співжиття взаємоповажних суб'єктів, та авторитарної диктатури нав'язаної світові силою зброї «єдиноістинної картини міра») Український світ сьогодні став епіцентром.

Не ми розпочали цю війну. Але нас як носіїв артикульованої українською мовою, історією, культурою та свідомістю свободи волі та гідності особистості, «руській мір» всіма виробленими ним методами та засобами намагається знищити, витерти з мапи всесвіту, вирвати з книги життя та вилучити із свідомості Господа. Хоча метою «руської цивілізації» насправді є глобальна експансія, на заваді якої стоїмо ми – діти і мешканці Українського світу. Кремль та спресована ним у скажену ненаситну геотрансформаційну машину маса «расійского населенія» прагне переламати глобальний світ, розтрощивши світовий устрій, збудований на демократичних засадах та людських цінностях, з-поміж яких свобода та гідність особистості є базовими. Тож ми заради збереження світу, життя та людини зобов'язані вижити, залишитись собою і перемогти.

Це не значить, що ми маємо наполягати на якійсь окремій українській цивілізації. Наша відповідальність перед тими, хто щиро формулював життєві цінності українською навіть у момент власної жертвовної смерті, полягає у завданні засвідчити повносправність української свідомості і зрілість української волі висловлювати Гідність, Свободу, Любов і Красу спільно з демократично-цивілізованим світом, але відповідно до ціннісної шкали Українського світу.

Література

1. Филипович Л., Титаренко В., Горкуша О. Контекстуалізація як один із головних методологічних підходів релігієзнавчого дослідження в період російсько-української війни. *Філософська думка*. 2023. № 1. URL: <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/651>

2. Український світ в його релігійних вимірах: колективна монографія / За ред. професорів Л. Филипович та А. Арістової. Київ, 2022. https://drive.google.com/file/d/1FhWP6mH_76WKJ6tzoMtQrxsEevx6KLVu/view

3. Георелігійні процеси і конфесійні трансформації в Україні: колективна монографія / За заг. ред. О.Сагана. К.: Світ Знань, 2023. 318 с. <https://drive.google.com/file/d/1cGui9VMY7K6Uvo-x24CRTIxVtsz1im4J/view>

Максим Остапенко,
кандидат історичних наук,
Генеральний директор
Національного заповідника
«Києво-Печерська Лавра»

Костянтин Крайній,
кандидат історичних наук,
заступник генерального директора
з наукової роботи
Національного заповідника
«Києво-Печерська Лавра»

КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКА ЛАВРА: УКРАЇНСЬКА СПАДЩИНА ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ПОДОЛАННЯ РОСІЙСЬКИХ НАРАТИВІВ

Києво-Печерська лавра від Княжих часів по праву посідає місце цивілізаційного центру в системі формування світоглядних цінностей населення українських земель. Передусім, причиною цього є майже тисячолітня безперервність її функціонування не лише як релігійного осередку, але й місця, де протягом століть консолідувалася українська духовна культура, де зароджувалось і розвивалось національне образотворче мистецтво та архітектура, українське книгописання, а згодом – і книгодрукування.

Від кінця XI століття вона уславилася не лише своїми святими подвижниками, такими як преподобні Антоній і Феодосій Печерські, Никон Великий, Єфрем та інші, а й видатними особистостями з числа братії, які уособили в собі розвиток давньоукраїнської науки і мистецтва – Нестора Літописця, Агапіта, Аліпія.

Особливе значення мало зародження в стінах Печерської обителі українського історіописання. Створена на початку XII ст. славетна «Повість временних літ» традиційно пов'язується з ім'ям прп. Нестора Літописця. І хоча він не був першим печерським літописцем, саме йому дісталася слава «батька історії Русі-України». Сама ж «Повість временних літ» у суспільній свідомості здавна асоціюється зі словом «історія»: вона стала базовим і воістину невичерпним джерелом для нашої історичної науки. Завдяки їй окремі літописні та легендарні оповіді про вітчизняну історію були введені до загальносвітового контексту. Але значення цього твору для українського народу є набагато

Пленарне засідання

більшим. Про це свідчить той факт, що день пам'яті Нестора, який ми відзначимо 27 жовтня, вже майже три десятиліття збігається з Днем української писемності та мови. І це зовсім не випадковість, адже «Повість...», створена в стінах Києво-Печерської обителі, стала відправною точкою розвитку української літератури, твором, який є беззаперечним доказом формування української державності і приналежності їй визначення терміну «Русь», який у XVIII ст. так нахабно присвоїли московити.

Тим важливішими є збережені та музеєфіковані пам'ятки того часу – беззаперечні свідки функціонування ранньоукраїнської держави. Від Княжих часів до нашого часу серед рухомих пам'яток – це численні, але, нажаль переважно фрагментарні археологічні знахідки; з нерухомих – окремі ділянки печер, три храми: Троїцька надбрамна церква, Успенський собор і церква Спаса на Берестові (фрагментарно збережені), фундаменти трапезної і залишки фортечних murів.

Особливого значення для української державності набула Києво-Печерська обитель у добу Пізнього Середньовіччя (XIV–XV ст.) і Раннього Модерну (кінець XV – XVIII ст.), коли саме навколо неї згуртувались всі наші державотворчі сили: починаючи від князів Гедиміновичів-Олельковичів і Острозьких і завершуючи гетьманом Іваном Мазепою і його сподвижниками – «мазепинцями».

Про значення Києво-Печерської обителі для удільних князів Києва з роду Гедиміна свідчить те, що саме її Велику Печерську церкву – Успенський собор – обрали вони як місце для свого упокоїння. Крім самих київських князів – Володимира Ольгердовича (†1398), Олелька Володимировича (†1454), Симеона Олельковича (†1470), тут були поховані їхні родичі, у тому числі молодший брат Симеона, князь случкий і копильський Михайло, котрий був страчений 1481 р. в Києві за спробу вчинити замах на польського короля Казимира IV, винного у ліквідації Київського удільного князівства. Цей князь, який виборював самостійність українських земель, був похований в центральній частині собору, перед невеликим Михайлівським приділом, відновленим при відбудові собору у 2000 р. Пам'яткою часів удільного Київського князівства в Лаврі є триптих із зображенням Оранти й преподобних Антонія і Феодосія Печерських з пам'ятним написом про відновлення Великої Печерської церкви князем Симеоном Олельковичем. В імперські часи цей триптих був розділений на три частини, перенесений до Великої лаврської дзвіниці, вмурований у зовнішні його стіни та аж до кінця XIX ст. перебував закритим тиньком. Наразі стоїть питання про можливість заміни його копією і переміщення оригіналу, у з'єднаному вигляді, назад до Успенського собору.

«Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів»

Безпосередній і міцний зв'язок із Києво-Печерською обителлю мав рід «некоронованих королів України» князів Острозьких. Син засновника роду, Федор Данилович, відомий політичний і військовий діяч середньовічної Європи, наприкінці життя став печерським монахом під ім'ям Феодосій, а в середині XVII ст. був канонізований. Його мощі спочивають у Дальніх печерах Лаври. У Великій Печерській церкві, згідно із заповітом, був похований найбільш відомий представник роду Острозьких, князь Костянтин Іванович, коронний гетьман Литовський. У 1579 році на замовлення його сина, київського воєводи Василя-Костянтина – одного з найбільш щедрих вкладників Києво-Печерської лаври, на місці поховання коронного гетьмана було встановлено надгробний мармуровий пам'ятник, який був знищений разом із собором 1941 р. Сам Василь-Костянтин Острозький став тією рушійною силою, яка дала поштовх національно-культурному відродженню України XVII – першої половини XVIII ст., посприяв поверненню Києву ролі культурного, релігійного і політичного центру українських земель. Адже саме з його легкої руки лаврським архімандритом на чверть століття (1599–1624 рр.) став Єлисей Плетенецький, котрий створив лаврську друкарню – першу і на кілька століть єдину в Києві, став співзасновником Братської школи, згуртував навколо Лаври інтелектуальний гурток, запросивши сюди видатних українських вчених і письменників – Захарію Копистенського, Памву Беринду, Тарасія Земку, Лаврентія Зізанія, Олександра Митуру та інших, перетворив Печерську лавру, а з а нею й Київ у найбільший просвітницький осередок України XVII ст.

Продовжувачем справи Єлисея Плетенецького став його постриженик, святий Петро Могила – архімандрит Києво-Печерської лаври, а згодом і митрополит Київський, Галицький та всієї Русі, екзарх Константинопольського патріарха, і, фактично, до самої своєї смерті у 1646 р. – духовний і політичний лідер українських земель у складі Речі Посполитої. Саме йому Україна завдячує першому вищому навчальному закладу європейського типу, а Києво-Печерська лавра – канонізації преподобних печерських, суттєвій реконструкції печер, оновленню храмів.

З пам'яток могилянської доби на теренах Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» зберіглася лише церква Спаса на Берестові, яка напряду не пов'язана з історією Лаври, бо створювалась як головний храм іншого монастиря, Преображення Господнього, який функціонував за Княжої доби (кінець XI – середина XIII ст.). А більшість лаврських монументальних пам'яток, що збереглися на території Києво-Печерської лаври – сакральних, фортифікаційних, житлових і господарчих, належать вже до наступного етапу українського державотворення – так званої мазепинської доби.

Пленарне засідання

Гетьман Іван Мазепа як державник України, оцінював роль Церкви в духовному єднанні народу й проводив доволі переконливу політику на підтримку її прав, розбудови монастирів, розвитку культурно-освітньої складової. Це дозволяло йому, дослухаючись до порад однодумців серед інтелектуальної еліти Гетьманщини (в церковних справах, перш за все, митрополита Варлаама Ясинського, а також лаврського архімандрита Мелетія Вуяхевича, Дмитрія Туптала, Іосафа Краковського, Стефана Яворського), впливати на кадрову політику Церкви та направляти кошти зі скарбниці Війська Запорізького на такі стратегічно важливі для незалежної держави символи як кафедральний собор Софії Київської та земний уділ Пресвятої Богородиці – Києво-Печерський монастир [1; 2]. Кожен з них має артефакти доби Івана Мазепи, до того ж дуже символічні: як-то дзвін з гербом його соратника Варлаама Ясинського на дзвіниці Софії Київської і з власним вкладним написом І. Мазепи на молитовний спомин батьків у соборній дзвіниці Києво-Печерської лаври.

Процес послідовного розвитку Києво-Печерської лаври як духовного, релігійно-місіонерського, науково-просвітницького, культурно-мистецького центру українських земель був грубо перерваний московсько-імперською владою. Від кінця XVII ст., після підпорядкування Київської митрополії московському патріархату, починається послідовне вичавлювання з української церкви будь-яких ознак національної ідентичності, що спричинило її поглинання наприкінці XVIII ст. церковно-державним бюрократичним апаратом російської імперії.

Повною мірою цей тиск був застосований проти Києво-Печерської лаври. За сто років – від травня 1686 (перехід Київської митрополії під юрисдикцію москви) до 10 квітня 1786 р. (підписання Катериною II указів «Про прийняття монастирських селян, що перебувають в Київському, Чернігівському і Новгород-Сіверському намісництвах при архієрейських садибах, Києво-Печерській лаврі та ін. у відомство Директорів Домоводства...» і «Про штати Київської, Чернігівської і Новгород-Сіверської єпархії») вона пройшла шлях від економічно незалежного ставропігійного монастиря, який вільно обирав свого настоятеля і мав лише отримати погодження на це від Константинопольського патріарха, до повністю залежної від синодальних чиновників одержавленої установи, всі члени якої знаходились на визначеному указом «жалованні» (тобто повністю залежали від державного утримання) під керівництвом київського митрополита, якого призначала на цю посаду світська особа, наближена до імператорського трону – обер-прокурор синоду. Втрата незалежності Печерської обителі порушувала самі підвалини, на яких будувалося її життя протягом попередніх семи століть.

«Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів»

Звісно, тиск імперської влади на Печерський монастир був не постійним – за часів гетьманування Мазепи і навіть пізніше, доки блюстителем патріаршого престолу був Стефан Яворський, він майже не відчувався. Але надалі, після заснування у 1721 р. так званого *“святейшого правительствующего синода”*, тиск на Лавру щодалі посилювався. Було заборонено друкувати книги, що відрізняються від «великоросійських» видань. Це призвело до того, що Києво-Печерській друкарні зрештою довелося відмовитись від оригінальних видань і займатися майже виключно передруками затверджених у московській друкарській конторі церковнослужбових та богословських книг.

Послідовно нищились всі маркери українства в Лаврі. Відбувалося нівелювання всього, що зробив для Лаври Мазепа і його сподвижники. «Утілізувалися» козацькі і українські міщанські могильні плити, що перетворювали на мощення площі або сходинок. Навіть поховання найвідоміших поборників Православ'я піддавались певному цензуруванню. Кілька разів «доопрацьовувався» надгробок князя Костянтина Острозького, який зрештою наприкінці ХІХ ст. прикрили кіотом, хоча лунали й більш радикальні заклики російських церковних ієрархів знести «богопротивний» пам'ятник. Над похованням Петра Могили у 1896 р. з'явився новий надгробок, в якому «забули» закінчення його митрополичого титулу «...і всієї Росії». Натомість з'являлися пишні поховання імперських сановників. Архітектурні пам'ятки українського бароко руйнувались (як-то церва Свв. Петра і Павла з трапезною) або повністю втрачали свій бароковий живопис (це наприкінці ХІХ ст. сталося з Успенським собором). Лаврські святі на стінописах замінювались на «загальноросійські». У лаврських путівниках у першу чергу підкреслювались «царські дарунки», а про дари української шляхти, козацтва і міщанства писалося дедалі менше. На жаль, останнє характерно і для путівників ХХ ст.

Після буремних подій ХХ століття, коли пам'ятки Лаври, хоча і не повною мірою, вдалося врятувати від більшовицької вакханалії лише завдяки самовідданості українських музейників, великі сподівання були на те, що відроджений у 1988 р. монастир, якому були передані у користування лаврські пам'ятки, повернеться до своїх давніх незалежних традицій і разом з українським суспільством долучиться до процесу державотворення. Але виявилось, що для церкви, що знаходилась у єдності з московським патріархатом, набагато ближчими є традиції синодальної імперської церкви 1721 р. і сталінської церкви 1943 р. Це, зокрема, позначилось на «реставрованих» ними пам'ятках, які все більше набували риси московських храмів. У виданнях теж переважав російський наратив. Навіть відбудований коштом всього українського народу у стилі українського бароко Успенський собор представники цієї церкви напередодні повномасштабного вторгнення російської федерації примудрились

Пленарне засідання

подекуди зіпсувати неузгодженим відповідним чином стінописом у «кращих» традиціях «імперського» стилю.

Останні 10 років наявно показали всю хибність і навіть злочинність такого ставлення до нашої історії і національних пам'яток. Як результат – розірвання договору користування пам'ятками як Нижньої так і Верхньої лаври з представниками афільованої з московським патріархатом церкви.

Натомість співробітниками Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» здійснюється багаторічна робота з повернення до лаври імен видатних діячів української історії. Особлива увага приділяється висвітленню державотворчої діяльності гетьмана І. Мазепи, висвітлення його ролі в історії Києво-Печерської лаври. У грудні 1999 р. відтворено герб Мазепи на Всіхсвятській церкві, а 11 червня 2023 р. в ній проведено перший молебень в пам'ять великого гетьмана; неодноразово проводились наукові конференції, семінари, круглі столи, присвячені цій видатній особистості; востаннє – у березні цього року. З 2016 р. триває робота зі створення музейно-інформаційного центру «гетьман Іван Мазепа та його епоха» в Онуфріївській вежі. У рамках підготовки до цієї події в останні роки побудовано 6 експозицій (остання – 2 жовтня 2024 р.). Найближчим часом планується встановити пам'ятний знак гетьману поблизу Успенського собору.

З 2015 р. триває робота з відтворення надгробного пам'ятника князю Костянтину Острозькому. 24 серпня 2021 р. в Успенському соборі за участі президента Литовської Республіки Гітанаса Науседи була урочисто відкрита перша черга пам'ятника. У вересні минулого року встановлений барельєф князя на південній стіні собору, а у вересні цього року, знову за участі Гітанаса Науседи, вшановано його пам'ять і презентовано картину «Битва під Оршею».

Наразі триває робота зі встановлення пам'ятного знака на місці поховання свт. Петра Могили. 10 листопада в Успенському соборі відбудеться канонізація Єлисея Плетенецького, після чого у виставковій залі відкриється спільна виставка Заповідника і ПЦУ «Просвітитель», приурочена до 400-річчя від часу кончини цього видатного лаврського архімандрита.

Література

1. Ковалевська О.О. Церковна політика Івана Мазепи за актовими джерелами. *«Церква – наука – суспільство: питання взаємодії»*. Матеріали Сімнадцятої Міжнародної наукової конференції (28 травня – 1 червня 2019 р.). Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник. Київ, 2019. С. 150-151.

2. Святненко А.В. Меценацтво Івана Мазепи в культурно-духовній сфері. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2017. № 1. С. 40.

Володимир Скляр

*доктор історичних наук, професор,
Інститут мистецтвознавства, фольклористики
та етнології імені М. Т. Рильського
НАН України*

ЕТНОМОВНІ НАСЛІДКИ РОСІЙЩЕННЯ УКРАЇНИ

Дослідження етномовних процесів в Україні є нагальним завданням сучасного українознавства та мають не лише суто наукове, але суспільно-політичне значення. В сучасних умовах надзвичайно важливе значення має усвідомлення українцями власної національної ідентичності та внутрішньої єдності. Після поразки Української революції 1917–1921 рр. і аж до 1991 році Україна опинилася під російською окупацією. Сучасна Україна є постколоніальною та посттоталітарною країною. Зміни етномовного складу населення України за радянських часів не були природними, а стали результатом цілеспрямованої та послідовної політики російщення України.

Російщення – це політика царського, радянського та сучасного путінського режиму спрямована на ліквідацію української нації (насильницьку асиміляцію українців), поглинання України, використання її демографічного та соціально-економічного потенціалу в імперських інтересах. Наслідком цієї політики стали зміни етномовної структури населення України на користь росіян та зросійщеного за мовою населення, насамперед в урбаністичному середовищі східних та південних областей та намагання перетворити українські етнічні землі на російські.

З початком російської агресії 2014 року, а особливо після вторгнення 2022 року російська окупаційна влада нищить всі ознаки української національної ідентичності на окупованих теренах України (близько 20% площі). Як привід для розгортання російської агресії в Україні у 2014 році «русская весна» була теза про «захист росіян та російськомовного населення», використовуючи інерційні впливи політики російщення України за радянських часів, особливо у Криму, Донеччині та Луганщині.

Аналіз інерційного впливу етномовних процесів радянської доби (російщення України) варто розглядати у межах концепту Рафаеля Лемкіна «Радянський геноцид в Україні», який він оприлюднив ще у 1953 році та визначив його як «класичний приклад радянського геноциду, його найдовший і найширший експеримент русифікації, а саме – винищення української нації... Бо

Пленарне засідання

українець не є і ніколи не був росіянином. Його культура, його темперамент, його мова, його релігія – все є інакше» [1, С. 53–54].

Фундатор міжнародної концепції геноциду окреслив 4 напрями політики радянського режиму щодо України. «Українська нація є надто багатолюдна, щоб можна було її цілковито знищити ефективним способом. Однак її релігійне, інтелектуальне і політичне керівництво, її вибрані і вирішальні частини є доволі малі, і тому їх легко ліквідувати. Тому радянська сокира вдарила з повним розмахом саме по цих групах, вдаючись до відомих знарядь масового вбивства, депортації, примусової праці, заслання і голоду» [1, С. 54].

1. «Перший удар спрямований на інтелігенцію – **мозок нації**, щоб паралізувати решту організму» [1, С. 54]. Знищення української наукової та творчої еліти (від «Розстріляного відродження» 30-х рр. ХХ ст., зокрема знищення усіх українознавчих осередків ВУАН до репресій проти дисидентів 60–80 рр. ХХ ст.). Значна частина була фізично знищена, а інші змушені були припинити наукову та творчу діяльність, а їхній творчий доробок опинився у «спецхрані» і не був доступним для дослідників.

2. «Поряд з атакою на інтелігенцію ішов наступ на Церкву, священників і церковну ієрархію – **«душу» України**» [1, С. 54]. Заборона Української Автокефальної Православної Церкви (1930) та Української Греко-Католицької Церкви (1946), а в Правобережній Україні ще (1839). Руйнування церков, ліквідація монастирів, тотальне фізичне знищення духовенства. Відновлення РПЦ у 1943 році перетворило її в дієвий інструмент російщення України, який використовується путінським режимом і зараз.

3. «Третє вістря радянської атаки було спрямовано проти фермерів – великої маси незалежних селян, зберігачів традицій, фольклору і музики, національної мови та літератури, **національного духу України**» [1, С. 55]. Голодомори 1921–1923, 1932–1933 та 1946–1947 рр. були використані окупаційним режимом як ефективний інструмент упокорення селянства поряд розкуркуленням та масовими депортаціями.

4. «Четвертим кроком у тому процесі стала **фрагментація українського народу** шляхом поселення в Україні чужинців і водночас розпорошення українців по цілій Східній Європі. Таким чином була б знищена етнічна єдність та перемішані нації» [1, С. 56]. Російщення України відбулося за рахунок масового заселення України росіянами та виселенням українців за межі України. Імперія використовувала українців для освоєння північних та східних територій. Українці використовувалися також для завоювання теренів інших країн (кожен 4-й солдат російського війська у ХІХ та ХХ ст. був українцем).

За переписом населення 1897 року росіяни складали меншість серед усього населення Російської імперії – лише 43%. Зарахування до числа росіян українців

«Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів»

та білорусів робило їх етнічною більшістю – 67%. На теренах у межах кордонів України 1991 року у 1926 році мешкало 3 млн. росіян, у 1939 році – 4,2 млн. осіб, у 1959 році – 7,1 млн. осіб, у 1989 році – 11,3 млн. осіб, тобто їхня чисельність зросла майже вчетверо, а в самій росії за 1926–1989 рр. їхня чисельність навіть не подвоїлася, відповідно, 77 млн. осіб та 119 млн. осіб [2]. Зростання чисельності росіян відбувалося не лише за рахунок природного приросту, але й за рахунок етнічної асиміляції інших етносів, насамперед українців, білорусів, євреїв, фінно-угорських етносів.

Р. Лемкін передбачав: «Все-таки, якщо радянська програма буде цілком успішна, якщо інтелігенція, священики і селяни можуть бути викорінені, **Україна загинула б так само, як коли б було убито кожного українця**, бо вона втратила б ту частину народу, яка зберігала і розвивала її культуру, її вірування, її спільні ідеї, які керували нею і дали їй душу, що, коротко кажучи, зробило її нацією, радше ніж масою людей» [1, С. 57].

Ключовою ознакою геноциду українців стало не лише фізичне знищення інтелектуальної еліти української нації, але й **масова насильницька асиміляція (зросійщення)** українців та перетворенням їх на росіян. Тобто, **заміна** українців та україномовного населення на росіян та російськомовне населення, що стало результатом політики лінгвоциду (насильницької мовної асиміляції) та етноциду (насильницької етнічної асиміляції). Тому до 4-х напрямів геноциду українців, запропонованих Р. Лемкіним варто додати і 5-й: **асиміляція (зросійщення) українців та перетворенням їх на росіян**, яка активно розгорнулася в умовах урбанізації, особливо у 70-ті – 80-ті рр. ХХ ст. (за Тарасом Шевченком «**перевертні**»). Переселяючись до міст, де домінувала російська мова у всіх сферах, у тому числі в освіті та на виробництві, українці масово асимілювалися, ставали «російськомовним населенням», особливо в урбаністичному середовищі південних та східних областях та навіть у великих містах Центральної України. Однак, найбільш активно зросійщення українців відбувалося на втрачених українських етнічних землях: Стародубщині, Північній Слобожанщині, Східному Приазов'ї та Кубані.

В умовах бездержавності українці опинилися у становищі «**підпорядкованої більшості**», яка зазнавала асиміляції з боку домінантної російської етнічної меншини. Переконливим свідченням домінантного становища росіян та російської мови стало масова мовна асиміляція (зросійщення) українців та представників етнічних меншин, окрім росіян особливо в урбаністичному середовищі східних та південних областей на тлі мінімального рівня мовної українізації етнічних меншин, у тому числі і росіян.

Найбільш вагомими статистичними матеріалами для дослідження етномовних процесів є статистичні матеріали переписів населення (1926, 1959,

Пленарне засідання

1970, 1979, 1989 та 2001 рр.). 1. Загальна чисельність населення України за 1959–1989 рр. збільшилася з 41 869,0 тис. осіб до 51 452,0 тис. осіб, тобто на 22,89% (9 583,0 тис. осіб). Приріст чисельності **українців** за цей час складав 16,36% (5 260,5 тис. осіб). За темпами приросту чисельності у відносних показниках **росіяни** майже вчетверо перевищували **українців** – 60,14% (4 264,8 тис. осіб), а за 1970–1989 рр. перевага була навіть і в абсолютних показниках, відповідно, 2 229,3 тис. осіб та 2 135,1 тис. осіб. Серед приросту загальної чисельності населення України частка росіян досягала 51,55% (2 229,3 тис. осіб із 4 324,5 тис. осіб). Тобто, **за 70-ті–80-ті рр. ХХ ст. загальна чисельність населення України збільшилася переважно за рахунок росіян** [2].

Тому за 1959–1989 рр. частка українців серед усього населення України скоротилася з 76,81% до 72,73%, попри зростання чисельності з 32 158,5 тис. осіб до 37 419,0 тис. осіб (переважно за 1959–1970 рр. – 3 125,4 тис. осіб), а частка росіян навпаки збільшилася з 16,94% до 22,07%, як і зросла їхня чисельність з 7 090 осіб до 11 355,6 тис. осіб. До того ж, майже половина росіян в Україні у 1989 році виявилися мігрантами у першому поколінні [2].

За 1959–1989 рр. чисельність росіян зросла майже у всіх областях України, особливо у східних та південних областях. Однак, лише в Криму росіяни складали більшість серед усього населення. Росіяни досить нерівномірно були розселені в Україні. Більше половини їх зосереджувалося у 1989 році у Донецькій, Кримській та Луганській областях. В інших областях вони були в урбаністичному середовищі, насамперед в обласних центрах [2].

2. Ще більш істотні відмінності спостерігалися за 1959–1989 рр. в динаміці чисельності **україномовних та зросійщених за мовою українців**. Чисельність зросійщених за мовою українців більше, ніж подвоїлася – 120,39% (2 502,9 тис. осіб, з 2 075,5 тис. осіб до 4 578,4 тис. осіб), а чисельність україномовних українців збільшилася лише на 9,15% (2 753,1 тис. осіб). У 70-ті–80-ті рр. ХХ ст. приріст зросійщених за мовою українців майже втричі переважав приріст україномовних українців навіть в абсолютних показниках: 1 560,6 тис. осіб та 568,1 тис. осіб. Рівень частки зросійщених за мовою серед приросту чисельності українців за 1970–1989 рр. досягав 73,08%. Тобто, **за цей час чисельність українців в Україні збільшилася переважно за рахунок зросійщених за мовою**. За 1959–1989 рр. частка зросійщених за мовою серед українців в Україні майже подвоїлася, збільшившись з 6,45% до 12,23%. За 1959–1989 рр. внаслідок мовної асиміляції особливо інтенсивно зменшилася чисельність україномовних українців у Донецькій та Луганській областях, де чисельність українців збільшилася за рахунок зросійщених за мовою [2].

3. Ще більш вражає порівняльний аналіз змін чисельності **україномовного та зросійщеного за мовою населення** України за 1959–1989 рр. За темпами

приросту чисельності як у відносних, так і в абсолютних показниках україномовне населення досить істотно поступалося російськомовному населенню, відповідно, 8,87% (2 709,6 тис. осіб) та 66,12% (6 726,2 тис. осіб). Приріст чисельності україномовних населення найбільше відбувся лише за 1959–1970 рр. – 2 193,7 тис. осіб. Особливо значні відмінності спостерігалися у 70-ті–80-ті рр. ХХ ст., коли приріст чисельності україномовного населення складав лише 1,58% (515,9 тис. осіб) на тлі досить інтенсивного зростання чисельності російськомовного населення – 27,50% (3 644,5 тис. осіб). Серед приросту загальної чисельності населення України за 1970–1989 рр. частка російськомовного населення досягала **84,26%**. Тобто, *за 70-ті–80-ті рр. ХХ ст. загальна чисельність населення України збільшилася за рахунок не україномовного, а якраз російськомовного населення* [2].

За 1959–1989 рр. частка російськомовного населення серед усього населення України майже збільшившись з 24,30% (10 172,1 тис. осіб) до 32,84% (16 898,3 тис. осіб). Тому, якщо у 1959 році лише кожен 4-й мешканець України належав до російськомовного населення, то у 1989 році – вже кожен 3-й. Навпаки, рівень частки україномовного населення скоротився за цей час з 73,00% до 64,67%. Варто зазначити також, що чисельність україномовного населення була значно меншою, ніж чисельність українців, у 1989 році, відповідно 33 217,9 тис. осіб та 37 419,0 тис. осіб, а чисельність російськомовного населення, навпаки була значно більшою, ніж чисельність росіян, у 1989 році, відповідно, 16 898,3 тис. осіб та 11 355,6 тис. осіб [2].

Україномовне населення України у 1989 році складалося майже винятково з українців – 98,66% (32 825,4 тис. осіб із 33 217,9 тис. осіб). Рівень частки україномовних росіян серед україномовного населення складав лише 0,53% (177,3 тис. осіб). Навпаки, серед російськомовного населення України у 1989 році рівень частки росіян складав серед російськомовного населення – 66,15% (11 111 178,0 тис. осіб із 16 898,3) був істотно нижчим, ніж рівень частки українців серед україномовного населення. Натомість, досить значною була частка зросійщених за мовою українців серед російськомовного населення – 27,09% (4 548,4 тис. осіб). До того ж, рівень частки зросійщених за мовою серед інших етнічних меншин був помітно вищим, ніж рівень частки серед них україномовних, що яскраво свідчить про те, яка мова домінувала в Україні за радянських часів, насамперед в її урбаністичному середовищі [2].

За 1959–1989 рр. особливо активно зменшувалася чисельність україномовного населення у Донецькій та Луганській областях, відповідно, на 270,5 тис. осіб та 257,8 тис. осіб. Найбільш інтенсивно відбулося зростання чисельності російськомовного населення на сході та півдні України: Донецькій – на 56,86% (1 303,2 тис. осіб), Кримській – на 93,58% (971,0 тис. осіб),

Пленарне засідання

Дніпропетровській – на 105,31% (738,1 тис. осіб), Луганській – 52,92% (615,3 тис. осіб), Харківській – на 64,10% (603,1 тис. осіб), Одеській – 70,31% (509,9 тис. осіб), Запорізькій – на 93,97% (490,5 тис. осіб) [2].

Лише здобуття Україною незалежності призупинило процес тотального російщення України та перетворення її східних та південних областей на російські за мовою та ідентичністю населення терени. За переписом 2001 року, попри депопуляцію, збільшилася чисельність українців в Україні (на 0,33% (122,4 тис. осіб) на тлі інтенсивного скорочення чисельності росіян (на 26,61% (3 021,4 тис. осіб) не лише внаслідок депопуляції, але й зміни етнічної самоідентифікації на користь українців, особливо тих, хто походив з екзогамних родин [2]. На жаль, у Криму, Донецькій та Луганській областях процеси російщення продовжувалися і за часів незалежності.

Отже, зі здобуттям Україною незалежності, інерційний вплив наслідків російщення поступово знижувався, але відсутність дієвої державницької політики, а особливо фактично проросійська політика часів В. Януковича, урядові структури якого від силових відомств до освітньо-культурницьких контролювалися кремлівською агентурою, гальмували цей процес. Тому не зумівши встановити контроль над Україною через свою агентуру, путінський режим розгорнув у 2014 році агресію проти України, опираючись насамперед на ідеологему про захист «російськомовного населення» та використовуючи інерційний вплив етномовних процесів радянської доби, які найбільше збереглися якраз у Криму та Донбасі. Сучасна кремлівська влада повернулася до імперських міфологем XIX ст., коли заперечувалося існування українців як окремої нації, а українці визнавалися етнографічною групою росіян. Не визнаючи українців як окрему націю, путінська влада заперечує існування незалежної Української держави. Тому головною метою агресора є ліквідація української держави та знищення української нації. Однак українці дають гідну відсіч агресору, попри значні матеріальні збитки та демографічні втрати.

Література

1. Рафаель Лемкін. Радянський геноцид в Україні (стаття 33 мовами) / Ред. Р. Серби; упоряд. О. Стасюк. Київ: Видавець Мельник М.Ю., 2020. 256 с.

2. Розрахунки автора за статистичними матеріалами переписів населення 1926, 1939, 1959, 1970, 1979, 1989, 2001 рр.; Скляр В. Етнічний склад населення України 1959–1989 рр.: етномовні наслідки російщення. Київ: Вид. центр «Просвіта», 2008. 392 с.

**Розвиток українознавства у
Київському національному університеті імені Тараса Шевченка**

СЕКЦІЯ 1.

**Розвиток українознавства у Київському національному
університеті імені Тараса Шевченка**

SECTION 1.

**Development of Ukrainian Studies
at Taras Shevchenko National University of Kyiv**

Галина Александрова

*докторка філологічних наук,
провідна наукова співробітниця
Інституту біографічних досліджень
НБУВ імені В. І. Вернадського*

**УКРАЇНОЗНАВЧІ СТУДІЇ ПРОФЕСОРА
УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА М.П. ДАШКЕВИЧА**

До когорти визначних діячів української культури кінця ХІХ – початку ХХ ст., про яких ми, на жаль, досі мало знаємо, належить і Микола Павлович Дашкевич (1852–1908) – історик, літературознавець, педагог, автор наукових праць з історії, фольклору, західноєвропейської, російської та української літератур. Оскільки університети в імперській Росії були інструментами русифікації, а викладання, зокрема і в Університеті Святого Володимира, здійснювалося російською мовою, то російське літературознавство вважає вченого своїм представником, іноді без будь-якої згадки про його українські корені. На жаль, традиція відчуження доробку М. Дашкевича від національно-культурного ґрунту надовго закріпилася в літературознавчих працях і лише в останні 30 років він повертається в українську науку.

Микола Павлович Дашкевич народився в сім'ї священика в селі Бежеві тодішнього Житомирського повіту Волинської губернії. 1868 р. закінчив із золотою медаллю Житомирську гімназію. Його вчителями на історико-філологічному факультеті Університету Святого Володимира були В. Антонович, В. Іконников, О. Котляревський, Ф. Фортинський, О. Селін, А. Лінниченко. Розпочинав діяльність як історик: розвідка М. Дашкевича-студента про Данила Галицького, написана під керівництвом В. Антоновича,

Секція 1.

була удостоєна золотої медалі. У 1874 р. двадцятидволітній дослідник виступив на київському археологічному з'їзді з новою працею про українську історію XIII ст. – про Болохівську землю і болохівський рух. Але оскільки на кафедрі історії місця не виявилось, його запросили на кафедру всезагальної літератури (згодом – історії західноєвропейських літератур), де він працював понад 30 років, послідовно отримуючи звання доцента, екстраординарного, ординарного і заслуженого професора. Теоретичні погляди і практична діяльність М. Дашкевича належно поцінували у збірниках «Eranos» (1906) до 30-ліття його наукової та педагогічної діяльності та посмертному збірнику спогадів *«Памяти почетного члена Исторического общества Нестора-летописца заслуженного ординарного профессора и академика Николая Павловича Дашкевича»* (1908). Високо оцінили праці М. Дашкевича І. Франко, М. Сумцов, М. Грушевський, В. Перетц, І. Стешенко, І. Каманін, Є. Тимченко, А. Лобода, Б. Варнеке, сучасні дослідники Г. Александрова, А. Чуткий та ін.

Визначальною для літературознавчих студій М. Дашкевича стала рецензія на «Нариси історії української літератури XIX століття» М. Петрова, за словами М. Грушевського, найбільший його внесок в науку українознавства [2, с. 147]. Ця книжка спонукала М. Дашкевича піддати ревізії погляди вченого та глобально переосмислити історію нової української літератури. Рецензент вважав, що найбільша вада в тому, що на літературу, цілісний витвір народного духу, автор дивився «очима археолога й анатома» й зосереджував увагу переважно на елементах, привнесених ззовні. Тому М. Дашкевич заперечив загальну схему розвитку української літератури та її «рушійних сил» (цей термін використовує він найчастіше).

Слушно зауваживши, що книжка М. Петрова трактує історію літератури занадто механічно, мало звертає уваги на її органічний розвиток і односторонньо простежує російські впливи, М. Дашкевич поставив завдання: простежити внутрішню еволюцію нової української літератури й схарактеризувати її провідні мотиви. На першому плані в нього – осмислення української літератури як явища, що самостійно розвивається, з його власними органічними тенденціями. Впливу російської літератури він не заперечував, але не вважав його, як М. Петров, універсальним, не надавав йому ролі конструювального чинника. М. Дашкевич переконаний, що українська література навряд чи виникла б завдяки стороннім впливам: очевидно, що середовище, у якому вона існувала, мало в собі творчий потенціал і оригінально трансформувало інонаціональні елементи. Російська література, на його думку, безсумнівно, впливала на українську, але вона не зумовлювала змісту української літератури, особливостей її стилю й основних напрямів. Розуміння цих літератур як

**Розвиток українознавства у
Київському національному університеті імені Тараса Шевченка**

самодостатніх систем дало змогу М. Дашкевичу показати не тільки спорідненість тенденцій їхнього розвитку, а й принципову диференціацію як ідей, так і художніх засад та рис.

М. Дашкевич визнавав вплив російської літератури, але не вважав його визначальним серед низки інших, а наголосив, що всі національні літератури зазнають подібних впливів та порушив проблему коректності зіставлення. Засновуючись на принципах літературознавців Шасле та Кертінга, дослідник прагнув з'ясувати ступінь оригінальності українського письменства, визначальними рисами якого вважав реалізм, гумор та чуттєвість, а наскрізною ідеєю — народність. Останню він пов'язує із західноєвропейським романтизмом і особливостями української ментальності. Окремо М. Дашкевич наголосив на зв'язках української літератури з народною творчістю, ролі польсько-українських поетів у її формуванні, особливостях літератури Галицької України. Найактуальніше завдання рецензента – довести самотійність і повноцінність української літератури, на відміну від М. Петрова, у якого виклад зводиться до показу її вторинності. Доказом окремішності та незалежності рідного письменства для М. Дашкевича є повнокровний літературний процес, що його репрезентують талановиті творці, насамперед – Шевченко.

Різно дисонували з усім сказаним останні абзаци праці, де М. Дашкевич передбачав безперспективність української літератури. Та ці песимістичні декларації насамперед мали на меті убезпечити автора від можливих переслідувань. Після публікації величезного відгуку сталася подія, певною мірою унікальна в літературознавстві: Уваровську премію поділили між пошукувачем і рецензентом, а відгук і обсягом, і змістом значно переріс традиційні межі жанру й відразу набув статусу самотійного дослідження.

Після цієї праці М. Дашкевич відбувся як український літературознавець. Вагомі його праці присвячені І. П. Котляревському, в яких учений із перших порушив питання генези, джерел і ступеня самотійності української «Енеїди» та довів її народність. Тривалий час замовчувалися або вважалися ненауковими нині визнані думки М. Дашкевича про українське походження билин київського циклу та потребу їх осмислення в руслі світової героїко-епічної поезії. У своїх підходах до епосу вчений засновувався на історичному методі, визнавав еволюційний характер фольклорного процесу та доводив, що українські думи — спадкоємці руських билин, і що як на одні, так і на інші впливали західноєвропейські лицарські поеми. Також він першим спробував науково узагальнити питання про зв'язок дум і південнослов'янських юнацьких пісень. Учений «повсякчас показував явища української літератури на широкому

Секція 1.

міжнародному тлі, у взаємозв'язках з явищами світового літературного процесу» [1, с. 197]. Праці М. Дашкевича, позначені широкими дослідницькими інтересами, заявили про розвинуті наукові можливості українського літературознавства, про прилучення його до основних теоретичних шкіл світової науки про літературу.

Література

1. Александрова Г. А. Літературні перехрестя (Микола Дашкевич у контексті порівняльних досліджень кінця XIX – початку XX ст.): Монографія. Київ: Освіта України, 2008. 240 с.

2. Грушевський М. Микола Дашкевич. *Записки Наукового товариства ім. Тараса Шевченка*. 1908. Т. 81. С. 145–150.

**Розвиток українознавства у
Київському національному університеті імені Тараса Шевченка**

Тетяна Воропаєва,
*кандидатка психологічних наук, доцентка,
КНУ імені Тараса Шевченка*

Ніна Авер'янова,
*кандидатка філософських наук,
КНУ імені Тараса Шевченка*

Світлана Бойко,
*кандидатка філософських наук,
старша наукова співробітниця,
завідувачка сектору авторського педагогічного новаторства
відділу інноваційної діяльності
та дослідно-експериментальної роботи
Державної наукової установи
«Інститут модернізації змісту освіти»*

**СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК НАУКОВОЇ ШКОЛИ
«УКРАЇНОЗНАВСТВО» В КНУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Процес відродження українознавства як інтегративної науки й цілісної системи знань про Україну й українство розпочався у жовтні 1990 р., коли в КДУ ім. Т.Г. Шевченка було створено координаційний Центр «Інститут українознавства», 29 березня 1991 р. було зареєстровано Асоціацію «Інститут українознавства», головою якої був обраний тодішній декан філологічного факультету, професор П. Кононенко. 4 листопада 1991 р. Вчена рада Університету ухвалила рішення про створення Інституту українознавства (який працював до червня 2000 року). До цієї справи долучилися також інші відомі науковці: тодішній проректор, а в 2008–2021 рр. ректор КНУ імені Тараса Шевченка Л. Губерський, а також Р. Дяків, Л. Залізняк, Ф. Кислий, Т. Кононенко, М. Конончук, В. Мельник, С. Наливайко, С. Сегеда, О. Семашко, Ю. Сергєєв, В. Сергійчук, Л. Токар, О. Таланчук, П. Хропко, М. Чмихов та ін. Всебічну підтримку надавали новоствореному Інституту члени його Піклувальної ради: О. Гончар, Ю. Мушкетик, Б. Олійник, Д. Павличко, Б. Патон, Г. Удовенко, І. Юхновський [1, с.6, 67, 70]. 24 січня 1992 р. був заснований самостійний навчально-науковий підрозділ Університету – Інститут українознавства, директором якого став доктор філологічних наук, професор П. Кононенко (1931–

Секція 1.

2024). Створення цієї інституції підтримували Президент України Л. Кравчук та Міністр освіти П. Таланчук.

Серед перших співробітників Інституту були: Г. Бандура, В. Баран, І. Бичко, І. Вертіль, Т. Воропаєва, І. Грабовська, О. Гудим-Левкович, С. Єрмоленко, Л. Залізник, Я. Калакура, О. Коновець, В. Крисаченко, І. Надольний, О. Пилипчук, В. Піскун, А. Погрібний, С. Сегеда, В. Сергійчук, М. Сорока, Т. Усатенко та інші дослідники. Інститут українознавства став провідною інституцією України, до компетенції якої належала розробка наукової концепції українознавства, впровадження його здобутків в освітню практику, а також координація українських студій в усіх країнах розселення українців [2]. Таким чином, університетська Наукова школа українознавства відновила свою діяльність у місті Києві більше 32 років тому (окремі дослідники зазначають, що київську школу українознавців «заснував В. Антонович» [3, с.99], проте насправді засновниками київської університетської школи українознавства були як М. Максимович, так і В. Антонович).

Оскільки авторки даної статті працювали і навчались в аспірантурі у відділі етнології Інституту українознавства (із серпня 2000 р. цей відділ став науково-дослідною групою «Етнологія» Центру українознавства), тому в цій статті представлені результати теоретичних і емпіричних досліджень даної групи, а також внесок цієї наукової групи у становлення Наукової школи «Українознавство».

30 серпня 2000 р. (після перепідпорядкування університетського Інституту українознавства Міністерству освіти і науки України у червні 2000 р., який було реорганізовано у Науково-дослідний Інститут українознавства МОН України) було створено Центр українознавства КНУ імені Тараса Шевченка для збереження українознавчої інституції в Університеті. Створення Центру українознавства підтримали тодішній Ректор Університету В. Скопенко та проректор з наукової роботи В. Гондюл. Директором Центру було призначено доктора історичних наук, професора В. Сергійчука. 15.03.2007 р. рішенням Вченої Ради Університету Центр українознавства був підпорядкований філософському факультету, Центр очолив доктор політичних наук, професор М. Обушний.

Співробітниками відділу етнології та наукової групи «Етнологія» у різні часи були: кандидат філософських наук, Н. Авер'янова; доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки В. Баран (1927–2019 рр.); кандидат психологічних наук, доцент Т. Воропаєва; доктор історичних наук, професор Л. Залізник; народний депутат України 1-го скликання, доктор історичних наук, професор А. Зінченко;

***Розвиток українознавства у
Київському національному університеті імені Тараса Шевченка***

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник С. Кагамлик (на початку 2011 року вона перейшла в іншу наукову групу); кандидат психологічних наук, доцент Т. Кириленко; філософ другої категорії Л. Ковтун; кандидат історичних наук С. Конча (1968–2016 рр.); доктор історичних наук, професор С. Сегеда; кандидат філологічних наук, доцент Ю. Солод та інші. Всі названі співробітники продовжили дослідження, які були розпочаті в рамках Інституту українознавства Університету. Зокрема, були продовжені дослідження теоретико-методологічних засад сучасного українознавства та його термінології, проблеми походження українського народу, специфіки трансформацій колективної ідентичності українства, а також теоретико-емпіричні дослідження української ментальності, базових цінностей та уявлень громадян України про сучасну українську національну ідею тощо. Співробітники відділу етнології брали активну участь у різнопланових наукових конкурсах, здобувши перемогу в чотирьох з них, а один з наукових проєктів, присвячений становленню національної самосвідомості українського народу завершували вже співробітники Центру українознавства.

Основними здобутками Наукової школи «Українознавство» є: 1) теоретико-методологічні засади сучасного українознавства; 2) нове концептуальне бачення структури предметного поля українознавства, виокремлено його основні компоненти; 3) категоріальний апарат сучасного українознавства; 4) обґрунтування інтегративного підходу в сучасному українознавстві; 5) дослідження трансформацій колективної (етнічної, національної, цивілізаційної) ідентичності громадян України, починаючи з 1991 р.; 6) проаналізовані уявлення громадян України про сучасну українську національну ідею, починаючи з 1993 р.; 7) виявлені особливості культурогенезу й культуротворення на українських землях; 8) основні етапи етногенезу й етнічної історії українців; 9) уточнені антропологічні особливості українського народу; 10) науково обґрунтована концепція походження, становлення і розвитку українського народу (з використанням новітньої наукової термінології); 11) концепція формування української модерної нації європейського типу (враховуючи етапи українського націєтворення); 12) нове концептуальне бачення основних етапів цивілізаційного поступу українства; 13) виявлені особливості української ментальності й національного характеру на основі теоретико-емпіричних досліджень; 14) основи українознавчого аналізу; 15) започаткування нової галузі сучасної науки – інтегральної ідентології; 16) виявлені особливості етнічного та національного буття українського народу; 17) теоретико-емпіричні дослідження індивідуальної та колективної

Секція 1.

суб'єктності українства; 18) виявлена специфіка діяльності багатьох історичних особистостей від Аскольда, княгині Ольги, князя Володимира Святославича до В. Стуса, В. Чорновола, Л. Костенко, Є. Сверстюка та ін.; 19) етнопсихологічні відмінності між «типовими українцями» і «типовими росіянами»; 20) визначення понять «український світ», «етнічна картина світу», «національний образ світу», «цілісний світогляд», «цивілізація», «культурно-історичний простір»; 21) специфіка когнітивної та конативної культури українського народу; 22) особливості становлення «українського Ми» й процесів розвитку етнічної та національної самосвідомості українського народу; 23) особливості формування християнської ідентичності громадян України; 24) виявлена специфіка конфліктизаційних та деконфліктизаційних процесів; 25) концепція українознавчої компетентності як інструмент оптимізації системи інформаційної безпеки України, деколонізації й декомунізації українського соціуму; 26) визначення широкомасштабної російської агресії як російсько-української неоімперської війни; 27) основні чинники консолідації українства у постколоніальну добу; 28) особливості формування національно-культурної та громадянсько-політичної ідентичності кримських татар; 29) виявлені трансформації базових цінностей українського народу в постколоніальний період; 30) обґрунтована стратегія «розумної сили» як ключова передумова для Перемоги України в російсько-українській неоімперській війні, а також для деокупації й реінтеграції населення окупованих територій [4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17].

Отже, представники Наукової школи «Українознавство» КНУ імені Тараса Шевченка намагаються знайти адекватні відповіді на сучасні виклики та механізми мінімізації загроз і небезпек для України, адже українознавство є стратегічним ресурсом держави, фундаментальним підґрунтям для посилення дієвості інтелектуальної складової національного спротиву та світоглядною основою Перемоги України в російсько-українській неоімперській війні.

Література

1. *Інститут українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Довідник до 5-річчя Інституту 1992–1997 рр.* К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 1997. 121 с.
2. Кононенко П. Українознавство – шлях пізнання, самопізнання, самотворення особистості й народу. *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство»*. 2000. Вип. 3. С. 4–12.
3. *Київський університет імені Тараса Шевченка: сторінки історії і сьогодення* / за заг. ред. В.В. Скопенка. Київ, 1994. 285 с.

***Розвиток українознавства у
Київському національному університеті імені Тараса Шевченка***

4. Воропаєва Т.С. Соціально-психологічні аспекти українознавства як інтегративної науки та комплексної навчальної дисципліни. *Українознавство і гуманізація освіти*. Ч. І. Дніпропетровськ, 1993. С. 13–15.
5. Залізняка Л.Л. *Україна серед світових цивілізацій*. К.: Вища шк., 2001. 96 с.
6. Залізняка Л.Л. *Від склавинів до української нації*. Вид. 2-ге, допов. К.: Бібліотека українця, 2004. 253 с.
7. Сегеда С. *Антропологічний склад українського народу: етногенетичний аспект*. Київ, Видавництво ім. Олени Теліги, 2001. 256 с.
8. Сергійчук В.І., Піскун В.М., Воропаєва Т.С. Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти. *Фундаментальні орієнтири науки*. Київ, 2005. С. 24–53.
9. Бойко С.М. *Становлення і розвиток національної самосвідомості українського народу: ціннісний вимір*. Автореф. дис.... к. філос. н.: 09.00.12 – українознавство / Центр українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. К., 2005.
10. Авер'янова Н.М. *Образотворче мистецтво як чинник національного виховання особистості (українознавчий аналіз)*. Автореферат дис. ... канд. філос. наук. 09.00.12 «Українознавство». Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2007. 20 с.
11. Баран В.Д., Воропаєва Т.С., Залізняка Л.Л., Зінченко А.Л., Кагамлик С.Р., Конча С.В. *Походження, становлення та розвиток українського народу* / За ред. М.І. Обушного. К.: ВПЦ «Київський університет», 2010. 544 с.
12. Федорченко І. М. *Український національний характер як чинник державотворення*. Автореферат дис. ... канд. філос. наук за спеціальністю 09.00.12 – українознавство. КНУ імені Тараса Шевченка. К., 2010. 20 с.
13. Конча С. В. *Билинний Ілля Муромець: витоки епічного образу*. К.: ВПЦ «Київський університет», 2016. 560 с.
14. Воропаєва Т., Авер'янова Н. Цивілізаційний розвиток українського народу: культуротворчі аспекти. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2019. Вип. № 4. С. 18–23.
15. Averianova Nina, Voropaieva Tetiana. Transformation of the Collective Identity of Ukrainian Citizens After the Revolution of Dignity (2014–2019). *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*. 2020. № 7. P. 45–71.
16. Воропаєва Т., Авер'янова Н., Бойко С. Українознавство як чинник успішного інформаційного протистояння в умовах російсько-української війни. *Grail of Science*. 2023. Вип. 34. С. 244–255.
17. Позігун С., Воропаєва Т., Авер'янова Н. Головні чинники української версії стратегії «розумної сили». *Collection of scientific papers «SCIENTIA»*. April 26, 2024; Pisa, Italia. С. 135–140.

Назар Котельницький

кандидат історичних наук,

доцент кафедри права

Чернігівського інституту інформації, бізнесу і права

Міжнародного науково-технічного

університету імені академіка Ю. Бугая,

**ЩОДЕННИК О.Ф. КІСТЯКІВСЬКОГО (1833-1885)
ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ У РОСІЙСЬКІЙ
ІМПЕРІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. ТА ПРОБЛЕМ ФОРМУВАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ**

Історія визвольного руху у Російській імперії другої половини ХІХ ст., зокрема на території українських губерній, стала традиційним напрямком досліджень для вітчизняної історичної науки. Як відомо, у згаданому русі умовно виокремлюють три основні течії: народницьку, ліберальну та національну. Якщо щодо народницької та національної течій вже є загальне уявлення в українській історіографії, то ліберальна, космополітична течія, переважно в особі прогресивних діячів земських, міських та дворянських виборних інституцій місцевого самоврядування, залишається маловідомим та малодослідженим явищем української історії. У контексті цього, детальний аналіз історичних джерел, наприклад - особового походження, має вагоме значення, оскільки дозволяє досліджувати визвольний рух через призму хоч і суб'єктивних, але все ж таки свідчень сучасників і безпосередніх учасників процесів та подій, які мали місце у суспільному житті українських земель Російської імперії пореформеної доби. На наше переконання, дуже яскравим та красномовним прикладом у цьому відношенні є щоденник видатного українського дослідника історії права, професора Імператорського Київського університету святого Володимира, засновника великої династії українських інтелектуалів, уродженця Чернігівщини – Олександра Федоровича Кістяківського (1833-1885). Лаконічно проаналізуємо вказаний епістолярій.

Характеризуючи український національний рух у контексті антиукраїнської політики корони Романових та розгрому усіх провідних «українофільських» організацій на етапі 60-70рр.ХІХст., О. Кістяківський вказував, що він залишився вірним українському народові, хоча формально вийшов з усіх українських національних організацій. Своє рішення він пояснював тим, що, по-перше, справжній інтелектуал повинен бути поза професійною політичною

***Розвиток українознавства у
Київському національному університеті імені Тараса Шевченка***

діяльністю, а по-друге, на той історичний момент йому здавалось, що ідея автономності народів втратила актуальність, оскільки процеси у Східній Європі свідчили про широкомасштабну інтеграцію слов'ян не тільки у рамках окремих держав, а й під патронатом панівного російського етносу. Відтак, у його візії, досягнення ідеалів федералізму народів є ілюзорною справою.

Визнаючи глибоку патріотичність членів українського національного руху, О. Кістяківський зауважив, що для російського самодержавства вони завжди будуть революціонерами, оскільки «українофіли» мали великі зв'язки з українцями Австро-Угорської імперії, а через них з іншими національними рухами слов'янства, при цьому не відмовляючись від фінансового субсидювання, наданого закордонними соратниками. Олександр Федорович прямо заявив, що він ненавидить російський деспотизм за переслідування та фактичну заборону усього українського у Російській імперії. Але, у нього є великі сумніви щодо здатності українства консолідуватися в єдину політичну націю. Науковець аргументував свою позицію тим, що серед представників національного руху багато політиканів, які у силу свого егоїзму та жадоби влади не можуть бути пасіонаріями та вести за собою народ, адже внутрішні чвари та постійна конкуренція між ними унеможливлюють кристалізацію та розробку фундаментального державного проекту, який би був підтриманий абсолютною більшістю українського суспільства, яке дуже потребує консолідації по причині домінування етнопсихологічних імперативів індивідуалізму.

Подвижництва ж інтелігенції замало: її більшість походить з соціального середовища козацтва, що зумовлює політичну категоричність, яка жодним чином не може бути сприйнята російською монархією та верховною бюрократією країни. Учений самокритично визнав, що він за своїми поглядами був космополітом і не був прихильником політичної боротьби в усіх проявах, а тому в очах «українофілів», які його не цурались і запрошували на свої заходи, він був консерватором, не здатним на сміливі радикальні вчинки [1, с.121-122;187-188;511-513].

На нашу думку, позиція О. Кістяківського була ще й проявом банального і по-людськи зрозумілого страху перед режимом російського абсолютизму: Валуєвський циркуляр 1863р., Емський акт 1876 р., закриття Південно-Західного відділення Російського Імператорського географічного товариства, вигнання М. Драгоманова та інші каральні заходи російського деспотизму проти українського національного руху дуже прозоро натякали Олександровичу про те, що й з ним може трапитись подібне.

Секція 1.

Розмірковуючи над проблемами функціонування Російської імперії, О. Кістяківський прийшов до однозначного висновку про те, що корона Романових повинна покінчити з історичними традиціями експансіонізму та територіальних завоювань у міжнародній політиці на догоду мілітарним силам у колах верховного чиновництва: потрібно зайнятись колосальною кількістю внутрішніх проблем, реформами та розвитком внутрішнього простору. Головними пріоритетами влади повинні стати широкомасштабний розвиток виробничих сил та культури у країні. У внутрішній та національній політиці російський абсолютизм, на переконання Олександра Федоровича, зобов'язаний був відмовитись від політики подвійних стандартів: підтримувати російський націоналізм, і у той же час репресувати та карати інші національні рухи у Російській імперії; силою зброї допомагати національно-визвольним рухам південних слов'ян в Османській імперії й у той же час деспотично знищувати польський національний рух.

Коментуючи суспільне життя у державі, Олександр Федорович стверджував, що російська монархія проводила недалекоглядну політику. Замість того, щоб репресивними і каральними методами боротись проти опозиційних течій у країні – народників та лібералів, престол Романових міг би вирішити усі проблеми значно простіше: довести Великі реформи імператора Олександра II до логічного завершення та запровадити Парламент і конституційний устрій у державі. У цьому випадку абсолютна більшість лібералів пішла б на співробітництво з верховною владою і перестала фрондувати, а радикали – народники втратили б ґрунт для протистояння, оскільки не мали формальних підстав для терористичної діяльності. У такий спосіб будь-які об'єднання опозиційних сил не мали б актуальних передумов. О. Кістяківський констатував, що причини внутрішньополітичної кризи Російської імперії лежать у царині деградації політичного класу держави та відсутності щирого бажання у докорінній модернізації країни. Олександр Федорович прогнозував, що якщо самодержавство й надалі буде проводити реакційну політику, то революційна перспектива та ексцеси стануть лише питанням часу. У контексті цього, О. Кістяківський скептично сприймав усі компроміси земської ліберальної опозиції українських губерній по відношенню до влади. Він, як і «патріарх» українського земського лібералізму – І. Петрункевич, був переконаний у тому, що політичні паліативи, компроміси та конформізм не принесуть жодних результатів - потрібно вимагати виключно впровадження Конституції та парламентського ладу у країні [1, с.414;530-531].

Відзначимо, що О. Кістяківський підтримував регулярні та систематичні контакти з українським національним та ліберальним опозиційними рухами,

**Розвиток українознавства у
Київському національному університеті імені Тараса Шевченка**

відвідував їх заходи, допомагав порадами як людина з досвідом та як професійний правник-учений. Олександр Федорович наголошував, що серед усіх українських земських губерній, саме Чернігівська була беззаперечним географічним центром визвольного руху у Російській імперії. Принципово засуджуючи усі репресії царизму проти ліберальної та національної фронди, О. Кістяківський особистою присутністю та юридичною допомогою робив усе залежне від нього, щоб пом'якшити ситуацію [2, с.51-55;65-66;72;83].

Резюмуючи можемо стверджувати, що проаналізований контент щоденника видатного українського інтелектуала та мислителя другої половини XIX ст. – О. Кістяківського є вагомим джерелом з історії визвольного руху у Російській імперії та виразно ілюструє позицію академічної наукової спільноти щодо суспільно-політичної ситуації у Російській імперії у досліджуваний період.

Література:

1. Кістяківський О.Ф. Щоденник. В 2-х т. К.: Наукова думка, 1994. Т.1. 648 с.
2. Кістяківський О.Ф. Щоденник. В 2-х т. К.: Наукова думка, 1995. Т.2. 584 с.

Мирослава Марущенко,
кандидатка медичних наук, доцентка,
доцентка кафедри нейрохірургії
Національного медичного університету імені О.О. Богомольця

**УКРАЇНОЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРІВ МЕДИЦИНИ
КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА
XIX ст. – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.**

Внесок професорів медицини Київського університету Св. Володимира у формування власне української медицини та розробку української медичної термінології на початку XX ст. є ще не достатньо вивченим сучасними істориками медицини і ця тема, безсумнівно, є невичерпним джерелом для нових досліджень, важливим як для сучасних так і для майбутніх поколінь українських лікарів та науковців.

Для розуміння умов, у яких працювали перші професори медицини Київського імператорського університету Св. Володимира необхідно враховувати особливості створення медичного факультету в історичному аспекті. Медичний факультет Київського імператорського університету Св. Володимира був прямим правонаступником *Імператорського Віленського університету*, створеного за наказом Олександра I на основі реорганізованої Медичної колегії Головної школи Великого князівства Литовського, історія якої сягає 1644 р., коли був створений факультет медицини Академії та університету віленського Товариства Єзуїтів у Вільні (1576 р.). Активна участь студентів у нелегальних патріотичних організаціях, а також у Листопадовому повстанні (1830–1831 р.) зумовили закриття університету та трансформацію медичного факультету у Медично-хірургічну академію (1832 р.), у якій на момент реорганізації навчалося 240 студентів за спеціальностями: медицина, ветеринарія, фармація. Тривалість навчання студентів становила від трьох до п'яти років. На той час Віленська Медико-хірургічна академія була потужним науково-освітнім закладом, яку за неповні 10 років закінчило понад 700 осіб, а бібліотека на момент закриття нараховувала близько 20 тис. книг із медицини. І в момент розквіту діяльності академії з'явився Імператорський указ від 27 квітня 1840 р., згідно якого: «...Вилenskую медико-хирургическую академию передать из министерства внутренних дел в министерство народного просвещения». А потім Височайшим рескриптом на ім'я Міністра народної освіти 29 квітня 1840 року було наказано: «...Вам предоставлено сделать распоряжение о присоединении этой академии по преобразовании ее в медицинский факультет к

**Розвиток українознавства у
Київському національному університеті імені Тараса Шевченка**

Університету святого Владимира, когда довершится воздвигаемое в Киеве для него здание».

І Академія разом з фондами ліквідованого Імператорського Віленського університету та Волинського ліцею (потужного польського освітнього осередку, ліквідованого за наказом царя Миколи І за антиросійські настрої у 1833 р.) стали основою новозаснованого Імператорського університету Св. Володимира в Києві. У вересні 1841 року міністр освіти Російської імперії граф Сергій Уваров доповів імператору Миколі І про відкриття медичного факультету Київського імператорського університету Св. Володимира і зарахування на 1 курс 21 студента. Перша лекція з анатомії була прочитана 9 вересня 1841 р. професором, завідувачем кафедри Миколою Козловим. Медичний факультет проіснував до реорганізації у Київський медичний інститут у 1920 р. та був одним із важливих центрів підготовки лікарів у Російській імперії, а також осередком наукових досліджень у галузі медицини й біології. А у період боротьби України за збереження державної незалежності (1918–1920 рр.) Київський імператорський університет Св. Володимира, як відомо, продовжував освітньо-наукову діяльність під назвою Український народний університет.

Першими викладачами на медичному факультеті з моменту відкриття у 1841 р. були викладачі Віленської медико-хірургічній академії. Поліетнічний склад професорів та викладачів університету (переважно польського, німецького, російського походження), надзвичайно пильний контроль щодо благонадійності зі сторони керівництва університету та міських чиновників порівняно із іншими університетами російської імперії зумовили майже повну відсутність демократичних, українофільських настроїв як серед викладачів так і серед студентів медичного факультету. Історіографія засвідчила промовисті слова, так би мовити етичну програму київського генерал-губернатора Дмитра Бібікова до студентів-медиків, орієнтовно сказані в 1848 р., про які згадує у спогадах сучасник чиновника професор історії Київського університету та відомий київський юрист другої половини ХІХ ст. Олександр Романович-Славатинский, які у «пом'якшеному» варіанті звучать: *«Вы, господа, пляшите, картежничайте, ухаживайте за чужими женами, посещайте девок, но политикой не занимайтесь, не то выгоню из университета»*. Той же Д. Бібіков неоднаразово публічно говорив, що «чим менше науки в університеті, тим краще і безпечніше». А серед 15 професорів, які були деканами медичного факультету Київського імператорського університету Св. Володимира із 1841 по 1920 рр., лише двоє народилися на українських землях: професор-гістолог Перемежко

Секція 1.

Петро Іванович (місце народження с. Риботин, Кролевецького повіту Чернігівщина, період перебування на посаді декана 1872–1875 рр.) та професор гігієни Субботін Віктор Андрійович (народився в м. Прилуки, на той час Полтавської губернії, період перебування на посаді декана 1884–1887 рр.). Потребує подальшого дослідження питання їх участі в українознавчих чи історіографічних пошуках, оскільки у загальнодоступних джерелах дані про це відсутні, але ймовірно, що окрім успішної наукової та практичної діяльності вони долучалися до життя громад своєї малої батьківщини чи брали участь у літературно-мистецькому житті Києва й мали контакти з українською інтелігенцією.

Проте і в цих надзвичайно несприятливих умовах закладалось підґрунтя для творення української медицини та української медичної термінології вже на початку ХХ століття й особливо актуалізувалось в період національно-демократичної революції на теренах України. Проаналізувавши українознавчу діяльність професорів медицини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. можна виокремити кілька напрямків їх формування:

- *творення української морфологічної школи* (проф. В.О.Бец, проф. О.Г.Черняхівський та ін.)

- *творення української медичної термінології* (проф. О.Г. Черняхівський, проф. О.В. Корчак-Чепурківський, проф. Ф.З. Омельченко та ін.)

- *заснування гігієнічної школи в Україні* (проф. О.В. Корчак-Чепурківський, проф. Ф.З. Омельченко та ін.)

- *участь професорів медицини у творенні закладів охорони здоров'я та медичної науки в Україні* (проф. О.В. Корчак-Чепурківський, проф. О.Г. Черняхівський, проф. Є.Г. Черняхівський проф. Ф.З. Омельченко та ін.)

Одним із найвизначніших українських професорів Київського імператорського університету імені Св. Володимира можна вважати *Беца Володимира Олексійовича* (1834–1894) – видатного анатома і гістолога, клініциста, доктор медицини (1863), екстраординарного (1868), ординарного професора (1870), керівника кафедри анатомії Університету Св. Володимира (1868-1890), дійсного статського радника (1882) [1,2].

В.О. Бец народився на Чернігівщині у дворянській родині, медичну освіту здобув на медичному факультеті Київського університету Св. Володимира (1860). Після закінчення навчання залишився займатися науковою працею у галузі анатомії на кафедрі анатомії Університету, потім проходив стажування у країнах Європи. Професор В.О. Бец був талановитим морфологом, зібрав величезну колекцію (понад 8000 тисяч) препаратів мозку людини і тварин, і яка

Розвиток українознавства у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка

в подальшому була відзначена двома медалями (1870 р. у Петербурзі; 1873 р. Відені). Вчений відкрив особливий тип нервових клітин – гігантські веретеноподібні нейрони. Володимир Олексійович відмовся від пропозиції продати колекцію препаратів, а передав її Університету Св. Володимира та відмовився від пропозиції надрукувати атлас малюнків своєї колекції у Лейпцигу (за рахунок Дрезденської академії наук), оскільки хотів видати його в Києві. Вчений-патріот опанував фотосправу, створив друкарню у своїй квартирі і розпочав сам друкувати «Атлас мікроскопічної анатомії головного мозку людини», куди увійшло 29 таблиць і 140 малюнків.

Важливим є той факт, що професор В.О. Бец вивчав українську історію, у співавторстві з українським істориком, етнографом професором В.Б. Антоновичем видав книгу «Історичні діячі Південно-Західної Росії», яка була сприйнята, як прояв українського сепаратизму і стала причиною вимушеного звільнення вченого із посади завідувача кафедри анатомії. Незважаючи на цю прикру ситуацію, професор В.О. Бец брав активну участь у громадському житті Києва, зокрема в створенні Товариства дослідників природи, був членом багатьох наукових товариств, директором Анатомічного театру в Києві, членом Паризького антропологічного театру, Лейпцизького етнографічного музею.

При аналізі внеску професорів медицини Київського імператорського університету Св. Володимира у творення української медицини хотілося б також зупинитися на постатях братів Олександр та Євген Черняхівських.

Олександр Григорович Черняхівський (1869–1939), видатний вчений гістолог, випускник, а в подальшому професор кафедри гістології Київського університету з 1918 р. народився в с. Мазепинці Васильківського повіту на Київщині у родині священника. Черняхівський був активним членом гуртка «Плеяда», активним членом і організатором медичної секції Українського Наукового Товариства імені Т. Шевченка (УНТШ) у Києві, перший голова Всеукраїнської спілки лікарів-українців, дійсний член УНТШ у Львові. Одним із основних українознавчих напрямків діяльності О. Черняхівського є його значний внесок у творення української медичної термінології на початку ХХ ст. Так, він є одним із авторів «Російсько-українського словника» (Київ, 1920), першого «Латино-українського анатомічного словника» за ред. О. Ценківського і О. Черняхівського (Київ, 1925; який був у подальшому перевиданий Українським лікарським товариством Північної Америки у Детройті (США) в 1971 р.) та словників із гістологічної та ембріологічної номенклатури. Із 1923 року О. Черняхівський був головою медичної комісії Інституту української

Секція 1.

наукової мови. Із початку організації Української Академії Наук, Черняхівський став одним із перших медиків Академії, а на основі лікарської секції УНТШ організував і очолив медичну секцію Української Академії Наук. О.Черняхівський проходив стажування у провідних Європейських університетах, публікував результати наукових досліджень у збірниках природничо-лікарської секції УНТШ, збірнику Київського університету, наукових журналах Києва, писав науково-популярні брошури на медичні теми. Черняхівський був чоловіком і однодумцем відомої письменниці Людмили Михайлівни Старицької-Черняхівської та батьком закатованої сталінськими поплічниками письменниці Вероніки Черняхівської (1938). Разом із дружиною був підсудний у сфабрикованому процесі Спілки визволення України (1930). У 1934–1938 роках працював у Інституті клінічної фізіології АН УРСР та Інституті експериментальної біології і патології НКОЗ УРСР. Проводив важливі наукові дослідження щодо морфології пухлин Підготував високопрофесійні переклади українською як наукової медичної літератури, так і художньої, зокрема, Генріха Гейне «Подорож на Гарц», Фрідріха Енгельса «Людвіг Фюєрбах» (під псевдонімом Будовий), Фрідріха Шіллера «Розбійники» та ін.[2].

Брат Олександра *Євгѣн Григорович Черняхівський* (1873–1938) був видатним українським хірургом, випускником Київського імператорського університету імені святого Володимира (1898), першим ректором Київського інституту охорони здоров'я реорганізованого медичного факультету університету (1920-1921), професором та завідувачем кафедри загальної хірургії, заступником голови Медичної секції ВУАН [3].

Надалі у зв'язку з арештом брата у справі СВУ був звільнений із медінституту, працював у хірургічних клініках. Детальних відомостей щодо діяльності та причин передчасної смерті у 1938 р. не досліджені.

Творення гігієнічної та мікробіологічної шкіл в Україні пов'язано із іменами видатних вчених Ф.З. Омельченка та О.В. Корчак-Чепурківського [4].

Омельченко Федір Захарович (1865–1924), видатний мікробіолог, організатор мікробіологічної школи в Україні, народився у м. Кролевець, випускник (1890) та викладач патологічної анатомії та бактеріології (з 1893) медичного факультету Київського університету святого Володимира. Поєднував викладацьку діяльність із практичною діяльністю, вивчав мікробіологію небезпечних інфекцій, таких як черевний тифу, туберкульоз та інші, очолював бактеріологічну лабораторію при військовому госпіталі у Варшаві. У 1918 р. повернувся до Києва, до 1921 р. працював у військовому госпіталі, став активним членом медичної секції УНТШ, в якій працював разом з М. Галиним, О. Корчак-Чепурківським, О.Г. Черняхівським, Є.Г. Черняхівським. На початку 1920 р.

***Розвиток українознавства у
Київському національному університеті імені Тараса Шевченка***

Ф.Омельченку вдалося перевезти до Києва свою лабораторію, підґрунтя майбутнього «Мікробіологічного інституту», а все її обладнання він подарував УНТШ і з 1921 р. підпорядковувався ВУАН. З 1921 року працював в організованому ним Біологічному інституті ВУАН, з 1922 р. – у Київському ветеринарно-зоотехнічному інституті як професор і ректор. Упродовж усієї наукової діяльності вчений брав участь у творенні української медичної термінології, а у 1920-1924 рр. входив до складу колективу авторів «Російсько-українського медичного словника».

Одним із найвидатніших професорів медицини Київського університету Св. Володимира можна також вважати *Овксентія Васільовича Корчак-Чепурківського* (1857–1947) – українського гігієніста і епідеміолога, організатора системи охорони народного здоров'я, міністра УНР, дійсного члена Всеукраїнської академії наук (ВУАН) (з 1921 р.), фундатора соціальної гігієни та організації охорони здоров'я як науки і предмету викладання у вищій медичній школі України. Народився О.Корчак-Чепурківський у місті Костянтинограді на Полтавщині (нині Харківська область), випускник Харківського університету, але з 1903 року приват-доцент, потім професор гігієни Київського університету Св. Володимира (1907) та Київського комерційного інституту. У 1918–1919 рр. – декан Державного Українського Університету, реорганізованого Київського університету Св. Володимира, з 1922 декан медичного факультету та завідувач кафедри загальної та соціальної гігієни.

На початку ХХ ст. брав активні учать у літературно-мистецькому житті Києва: неодноразово зустрічався із Лесею Українкою і Ольгою Кобилянською, був другом Миколи Лисенка, Івана Карпенка-Карого, Миколи Садовського, Панаса Саксаганського, Марії Заньковецької.

На різних посадах, від санітарного лікаря Київської міської самоуправи до міністра народного здоров'я Української Народної Республіки, очільника санітарного департаменту Міністерства народного здоров'я і опікування розбудовував санітарну службу України, а у 1921 р. одним з перших серед лікарів був обраний академіком Української академії наук, організатором в Академії наук кафедри охорони народного здоров'я АН УРСР (1921–1934 рр.), основою дослідження якої були статистичні методи, а також очолив відділ Інституту демографії і санітарної статистики АН УРСР, де працював протягом 1934–1938 рр.

Учений активно виступав проти сфабрикованих справ проти українських науковців та діячів мистецтва. У 1933 р. його звинуватили в антирадянських настроях, поступово усунувши від викладання та роботи в Академії наук. У

Секція 1.

1937 р. був засланий на 20 років у Сибір син вченого, відомий демограф Юрій Корчак-Чепурківський, який запропонував вивчати відмінність смертності не тільки сільського та міського населення, а й за національною ознакою, що було викликом на фоні страшних людських втрат серед українського населення під час Голодомору 1932-1933 рр.

Значення праць О. Корчака-Чепурківського для розвитку гігієнічної науки, епідеміології неможливо переоцінити. Учений також зробив значний внесок у розвиток української медичної термінології. Під його головуванням у 1920 р. вийшов «Російсько-український медичний словник», який став першоосновою української медичної термінології. Однак, у 1930-ті роки з'явилися спеціальні бюлетені, у яких були зазначені медичних термінів українською мовою, які підпадали під заборону. А ім'я вченого на довгі роки зазнало забуття.

Таким чином, становлення української медицини та утвердження української медичної термінології наприкінці XIX – на початку XX ст. проходило у вкрай несприятливих умовах цензури і заборони використання української мови в науці, які були встановлені політикою російського царизму. Однак, як і у літературно-мистецьких та освітніх осередках у цей період поступово формувалась медична еліта – випускники та професори Київського університету Св. Володимира, яка стала рушійною силою у формуванні української медицини в часи української революції, а далі України в складі СРСР. Однак, внесок вчених Київського університету Св. Володимира у становлення української медицини потребують подальшого дослідження, а їх імена повернуті нащадкам.

Література

1. Грандо О. Визначні імена в історії української медицини. Київ: РВА «Тріумф», 1997. С. 222.
2. Аронов Г.Ю., Пелешук А.П. Легенди і бувальщина київської медицини. Київ: Століття, 2001. С. 304.
3. Віленський Юрій. Подвиги й драма хірурга Черняхівського: Людина, яка першою в Києві зробила операцію на серці. *День*. 2007. 24 січня.
4. Скрипка Л.В. Фонди архівних установ України як джерело з історії розвитку біологічної науки у Київському університеті та Всеукраїнській академії наук в 20–30-х роках XX ст. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2004. Вип. 9. С. 129–135.

**Розвиток українознавства у
Київському національному університеті імені Тараса Шевченка**

Федір Медвідь,

*доктор наук в галузі політології,
кандидат філософських наук, доцент,
професор Міжрегіональної академії
управління персоналом,*

Марія Чорна,

*докторка філософії в галузі права,
докторантка Міжрегіональної академії
управління персоналом*

Аліна Красун,

*студентка Міжрегіональної академії
управління персоналом*

**ГЕОПОЛІТИЧНА СУБ'ЄКТНІСТЬ УКРАЇНИ
У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ МИКОЛИ МІХНОВСЬКОГО**

Микола Міхновський (1873–1924) – визначний український громадсько-політичний діяч, основоположник і перший ідеолог українського націоналізму, активний прихильник державної незалежності України. Народився у селі Турівці (тепер Яготинського району Київської обл.). Під час навчання на юридичному факультеті Київського університету став співорганізатором таємного «Братства тарасівців» (1891). Написав програмовий документ першого періоду діяльності Революційної української партії (РУП) – «Самостійна Україна» (1900), автор проекту конституції України, був одним із засновників і лідерів створеної в 1901–1902 рр. самостійницької Української народницької партії (УНП), для якої написав «Десять заповідей» та «Програму», що обстоювала ідею самостійної української держави. Один з організаторів і голова товариства «Український військовий клуб ім. гетьмана Полуботка», від якого на українському національному конгресі обраний до Центральної Ради. Після Лютневої революції 1917 р. – ініціатор створення українського національного війська. Під час Гетьманщини зблизився з Українською демократично-хліборобською партією, але після проголошення гетьманом П. Скоропадським федерації з Росією взяв активну участь у поваленні його режиму. Після встановлення більшовицької влади зазнав жорстоких переслідувань, а в квітні 1924 р. був знайдений повішеним у власному саду[8, с.192].

Секція 1.

Микола Міхновський як співорганізатор «Братства тарасівців», яке не тільки проголошувало примат нації на протигагу інтересам індивідуальним чи груповим, але й визначало як першочергове завдання українця боротися за політичне визволення своєї нації. «Наше покоління мусить створити свою українську національну ідеологію для боротьби за визволення нації і створення своєї держави... Будемо жити своїм розумом, хоч би він був і неотесаний, мужичий, бо інакше ми своєї нації ніколи не визволимо. В протилежність московському революційному інтернаціоналізму і соціалізму, наш шлях іде по лінії індивідуалізму і революційного націоналізму» [10, с.274]. Ідейно-світоглядні і політичні принципи національної ідеології, на думку М. Міхновського, можна звести до того, що національна ідеологія: виходить із засади виняткового примату нації та національного інтересу, ставлячи націю і національний інтерес на перше місце в загальній системі соціополітичних цінностей, вважаючи, що національний інтерес може бути повністю забезпечений тільки у власній, ні від кого незалежній державі; розглядає національний принцип як єдиний принцип дійсно справедливого укладу міжнародних відносин і тому заперечує право будь-якої нації поневолювати іншу, визнаючи право кожної нації у світі на політичну незалежність; є самостійницька та соборницька, коли йдеться про відновлення незалежної і суверенної держави української нації; спирається на власні сили в боротьбі за політико-соціальне визволення української нації; визнає засаду народоправства (демократичного ладу) на шляху політично-державної організації нації, оскільки ця форма може сприяти щонайкращому задоволенню інтересів широких народних мас; приймає соціалістичні засади в питанні соціально-економічної організації нації [11, с.126].

Микола Міхновський був не тільки першим, хто виступив з національними ідеями та гаслами самостійності України «від Сяну по Кавказ», а й першим, хто зробив спробу надати українському націоналізму зорганізовані форми. Такою спробою було створення Української Народної Партії, довкола якої почали гуртуватися українські національні елементи. Але вона не знайшла належної підтримки серед тодішнього українського суспільства. Намагаючись поширити національні ідеї в Україні, М. Міхновський у 1904 р. писав, що «головна причина нещастя нашої нації – брак націоналізму серед широкого загалу її... Націоналізм – це велетенська і непоборна сила, яка яскраво почала проявлятися в XIX віці. Під її могутнім натиском ламаються непереможні, здається, кайдани, розпадаються великі імперії і з'являються до історичного життя нові народи, , що до того часу покійно несли свої рабські обв'язки супроти чужинців-переможців, Націоналізм єднає, координує сили, жене до боротьби, запалює

***Розвиток українознавства у
Київському національному університеті імені Тараса Шевченка***

фанатизмом поневолені нації в їх боротьбі за свободу. Українська нація мусить йти тим самим шляхом, як і поневолені народи Заходу (і вона) перейде його і повалить все, що стоятиме перепорою на цій дорозі»[6, с.45].

Микола Міхновський мав таке розуміння національного ідеалу, що він визнавав примат нації та національний принцип як фундаментальні в організації політичного життя цілого світу. Засадничим є те, що він розумів ідею нації та її неминучу перемогу в світі. У «Самостійній Україні» він дав таке бачення, «що всесвітнє національне питання вже зовсім досягло, хоч і далеко стоїть від необхідного, дійсного та справедливого розв'язання... Отже, коли справедливо, – продовжує М. Міхновський, – кожна нація з огляду на міжнародні відносини хоче виявитись у формі незалежної, самостійної держави; коли справедливо, що тільки держава одноплемінного державного змісту може дати своїм членам нічим необмежену змогу всестороннього духовного розвитку й досягнення найліпшого матеріального гаразду; коли справедливо, що пишний розцвіт індивідуальності можливий тільки в державі, для якої плекання індивідуальності є метою, - тоді стане зовсім зрозумілим, що державна самостійність є головною передумовою існування нації, а державна незалежність є національним ідеалом у сфері міжнаціональних відносин» [5, с.147]. Отже, маємо всі підстави вважати Миколу Міхновського засновником модерного українського національного руху, першим, хто накреслив засади українського націоналізму як ідеології, і першим, хто зробив спробу започаткувати українську національну організацію, яка ставила за мету боротьбу за українську самостійну соборну демократичну державу.

У 1900 р. група представників студентських українофільських гуртків у Харкові створила першу на східноукраїнських землях українську політичну організацію – Революційну українську партію (РУП), до проводу якої увійшли Д. Антонович, Б. Камінський, Л. Мацієвич, М. Русов. РУП органічно об'єднала «вільні громади», що функціонували у Києві, Харкові, Чернігові, Полтаві, Лубнах, Ніжині та інших містах [2, с.158-159; 1, с.289].

Першим програмним документом РУП стала брошура «Самостійна Україна», автором якої був харківський адвокат М. Міхновський. На авторитетну думку відомого правника проф. Гессена В.М. (автора книг «Теорія правової держави», «Відродження природного права», «Про вічний мир» та ін.) – це найбільш радикальне вирішення «українського питання». В 1900 р. на відкритті пам'ятника І.П. Котляревському в Полтаві він виступив з промовою, що лягла в основу його брошури за назвою «Самостійна Україна».

Проблемі самостійності М. Міхновський прагне дати правове

Секція 1.

обґрунтування, показати, що нинішній колоніальний статус України – грубе порушення природного історичного права її народу. «...Яким правом російський царський уряд поводить з нами на нашій власній території, наче з своїми рабами? – ставляться риторичні запитання в брошурі. – ...На підставі якого права на всіх урядах нашої країни урядовцями призначено виключно росіян (москалів) або змосеплізованих ренегатів? На ґрунті якого права з наших дітей готують по школах заклятих ворогів і ненависників нашому народові? Через що навіть у церкві панує мова наших гнобителів? Яким правом правительство російське здерті з нас гроші витрачає на користь російської нації, плекаючи і підтримуючи її науку, літературу, промисловість і т.д.? І, нарешті, найголовніше, чи має права царське правительство взагалі видавати для нас закони, універсали та адміністративні засади?» [5, с.148]. Відповіді М. Міхновського на ці запитання зводяться до наступних аргументів:

По-перше, Переяславський договір 1654 р. про унію двох держав – Росії й України, самостійних, незалежних щодо свого внутрішнього устрою, це – своєрідна Конституція, «Переяславський контракт» двох сторін. Московські царі їх грубо порушували «і поводяться з нами так, наче б Переяславська конституція ніколи не існувала» [5, с. 151]. Україна має право повернути свою державність навіть силою.

По-друге, наші супротивники, пише М. Міхновський можуть заперечити, що за давниною Переяславського договору Україна вже втратила свої права, Автор «Самостійної України» аргументує: «Перше: не може бути придбане на підставі задавнення те, що захоплене грабіжницьким або злочинним шляхом. Друге: розуміння про задавнення не може відноситись до зневолення свободи» [5, с.152]. Саме таким неправовим було ставлення московської монархії до української республіки, внаслідок чого вона втратила волю, але не право на неї.

По-третє, друга половина ХІХ ст. позначена боротьбою націй за свою волю проти гнобителів, що порушують їх природне невідчужуване і міжнародне право. Якщо справедливо, вважає М. Міхновський, що кожна нація відповідно до міжнародного права прагне до своєї самостійності і незалежності, духовного і матеріального розвитку, без чого немає і розвитку індивідуальності, стане зрозумілим: державна самостійність є головною умовою існування нації, а державна незалежність – ідеалом міжнаціональних відносин [4, с. 45-46; 3, с.34-37; 9, с.40-66]..

По-четверте, «... виникає питання, чи визволення національне можливе для нас», адже український народ перебуває «у становищі зрабованої нації? Відповідь М. Міхновського: хоча з часу Переяславського договору

**Розвиток українознавства у
Київському національному університеті імені Тараса Шевченка**

спостерігається політичний і культурний занепад, «республіканська свобода нівечеться», все-таки надія відроджується, виникає ідея «нової України». Отже, національне звільнення і можливе, і необхідне: «на нас лежить ... обов'язок розбити путі рабства» [7, с.5-155].

Рушійною силою цього процесу, на думку мислителя, повинна стати українська інтелігенція, девізом якої буде: «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від гір Карпатських аж по Кавказькі» [5, с. 153], тобто включаючи Дон і Кубань, населені вихідцями з України. За М. Міхновським, це буде «держава одноплемінного державного змісту» Таким чином, йдеться про етнічну державність, ідею національного солідаризму.

Отже, Микола Міхновський чітко обґрунтував з політико-правових позицій геополітичну суб'єктність України.

Література

1. Бойко О. Д. Історія України: Посібник. К.: «Академвидав», 2003. 656 с.
2. Грицак Я. Нариси історії України. Формування модерної нації ХІХ–ХХ століття. Київ: Yakaboo Publishing, 2019. 656 с.
3. Медвідь Ф.М., Чорна М.Ф., Політико-правова доктрина Миколи Міхновського (до 150-річчя від дня народження). *Юридичний вісник України*. 2023. №15-16(1447-1448). С.34-37.
4. Медвідь Ф. Микола Міхновський як речник української національної ідеї. *Мандрівець*. Видання „Наукових записок Національного університету „Києво-Могилянська Академія”: Тернопіль: Мандрівець, 2001. №3–4 (32–33). С. 45–46.
5. Міхновський М. Самостійна Україна. *Націоналізм: Антологія* / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. К.: Смолоскип, 2000. С.147-160.
6. Мірчук П. Микола Міхновський, апостол української держави. Філадельфія, 1960.
7. Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження) / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. К.: Смолоскип, 2003. ХХ+890 с.
8. Політична історія України / За ред. В.І. Танцюри. К.: Вид. центр «Академія», 2002. 488 с.
9. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т.-Х.: Право, 2008. Т.1. / за заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. 728 с.
10. Розвиток філософської думки в Україні [за заг. ред. проф. Ю.М. Вільчинського]. 3-тє вид., перероб. і доп. К.: КНЕУ, 2014. 327 с.
11. Сосновський М. Микола Міхновський і Дмитро Донцов – речники двох концепцій українського націоналізму. *Зустрічі*. 1991. № 2.

*Людмила Сорочук,
кандидатка філологічних наук,
старша наукова співробітниця
НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка*

**УКРАЇНОЗНАВЧА СПАДЩИНА ПЕРШОГО РЕКТОРА
ІМПЕРАТОРСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА ТА
ВИЗНАЧНОГО ВЧЕНОГО МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА**

Науковий доробок видатного науковця, українознавця, енциклопедиста, етнографа, ботаніка, філолога, архівознавця, редактора та першого ректора Імператорського університету Св. Володимира (в майбутньому – КНУ імені Тараса Шевченка) є основою для студіювання розвитку освіти у ХІХ ст. та становлення української науки. Михайло Максимович був універсальною людиною, адже своєю титанічною працею в багатьох напрямках, збагатив українську науку і як історик, фольклорист та етнолог.

Осмислення історії й культури українського народу видатними діячами українського відродження стало основою філософії національної ідеї. Найпершим серед цих дослідників назвемо М. Максимовича. Ще під час навчання та роботи в Московському університеті, погляди Максимовича сформувались під впливом філософії романтизму. «Вчений розглядав природу як гармонійну систему, де поєднання протилежностей, передусім речовинного й духовного, є запорукою життя та розвитку. Він відвів натурфілософії чільне місце у пошукові загальних принципів цієї системи» [1, с. 566].

Важливою подією у житті Михайла Олександровича Максимовича стало призначення його у травні 1834 р. ординарним професором російської словесності в університеті Св. Володимира у Києві й одночасно деканом першого відділення філософського факультету, а згодом – обрання першим ректором нововідкритого Університету Св. Володимира (!834 р.). Обіймаючи посаду ректора університету Св. Володимира, Максимович був зобов'язаний нести основний тягар як із господарського облаштування університету, так і з нагляду за навчальними закладами Київського навчального округу. Все це виснажувало вченого, підривало його здоров'я і заважало науковим студіям. Тому, вже в 1835 р., Максимович залишивши посаду ректора, працював на виборній посаді декана першого відділення філософського факультету. Наприкінці 1840 р. 36-річний професор був змушений піти у відставку й виїхати

***Розвиток українознавства у
Київському національному університеті імені Тараса Шевченка***

на хутір Михайлова Гора, де до останніх днів життя займався науково-дослідницькою роботою.

Цікавою сторінкою творчого життя Михайла Олександровича Максимовича був період видання альманаху «Українець» 1859 та 1864 роках у Москві. Завдяки роботі вченого альманах був наповнений змістовним українознавчим матеріалом. Його перу належать численні праці з історії княжої України, Києва та його пам'яток, зокрема цікавою є робота «Очерк Киева», 1847 року. Відомо, що Максимович був першим істориком стародавнього Києва. В руслі зазначеної наукової проблематики він написав і надрукував 25 статей про Київ. Ці роботи доводять те, що визначення М. Максимовичем духовних основ історії українського народу виходить з оцінки ним Києва як особливого історичного центру. Михайло Олександрович у численних статтях наголошував на тому, що Київ є центром православної віри, функції якого Київ зберігав навіть за часів свого політичного та економічного занепаду. Київ є пам'ятником руського православ'я й поборником віри та православного просвітництва Русі [2, с. 74-75].

Варто згадати наукову діяльність Максимовича як літературознавця. Він вивчав «Слово о полку Ігоровім», яке переклав українською мовою. Йому належить видання і дослідження найдавніших літературних пам'яток Київської Русі – «Руська правда», «Повість минулих літ», а також досліджував козацькі літописи. Крім того Максимович перекладав псалми українською мовою та написав низку віршів, зокрема «Ой, як дуже за тобою тужила Вкраїна», присвячений Т. Шевченкові.

М. Максимович не тільки дослідив неперервність української історії від часів княжої доби, а й створив концепцію самобутності та самостійності української мови. Цікавим є той факт, що Михайло Максимович створив власний правопис – «максимовичівку» в 1827 році. Це унікальна система українського правопису на етимологічних принципах. Однак Михайло Олександрович критично осмислював своє творіння і часто говорив, що запропонований спосіб писання важчий не читаючому, а пишучому, і особливо самому автору, що взяв на себе труд відшукати корінні звуки, які покриваються звуком і, що інколи це не зовсім легко.

Неперевершеною і унікальною роботою М. Максимовича на той час було видання у Москві збірки «Малороссийские песни» у 1827 році [5], «Украинские народные песни» у 1834 році, а третя збірка «Сборник украинских песен», ч.1 вийшла вже в Києві у 1849 році. Його фольклорні видання викликали інтерес і закордоном, зокрема і Британії та Америці. У 1840 і 1841 рр. в Києві та в 1850 р. в Москві видав історичний альманах «Киевлянин» [3]. Зазначеним фольклорним

Секція 1.

збіркам Максимович присвятив 7 років, засвідчуючи свою зацікавленість і любов до народної творчості та української пісні. У передмові до збірника пісень автор відзначив високу естетичну вагомість та характерні особливості українських пісень. М. Максимович звертає увагу на відображення в змісті пісень національної історії, теми визвольного духу, починаючи з княжих часів і до періоду козацтва, показуючи унікальність сюжету і їх мелодійність. Автор чітко окреслює національну самобутність української пісенності, її відмінність від пісень сусідніх народів, зокрема російського. «В умовах імперської цензури М. Максимович змушений був багато думок висловлювати тільки натяками. Московське видання збірки спонукало укладача докладно пояснювати особливості української мови і правопису, випрацьованого ним же самим «відповідно до особливостей мови»» [4].

Отже, вивчаючи творчу спадщину Михайла Максимовича, частково аналізуючи його українознавчі праці, можна без сумніву говорити про велику постать Максимовича як науковця, українознавця та людини з глибоким українським світоглядом, який своєю титанічною науковою діяльністю закладав підмурок української національної самосвідомості.

Література

1. Депенчук Л.П. Розвиток філософської думки. *Історія української культури у п'яти томах. Том 4, книга 1. Українська культура першої половини XIX століття*. Ред. колегія тому, кн.1. Скрипник Г.А., Пилипчук Р.Я., Рубан В.В та ін. Київ: Наукова думка, 2008. С. 565–595.
2. Максимович М.О. Киев явился градом великим. *Вибрані українознавчі твори*. Київ, 1994. С. 74–75.
3. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. *Матеріали е-Бібліотеки "Україніка". Максимович Михайло Олександрович*. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/4266>
4. Українська фольклористика. Словник–довідник. Укладання і загальна редакція Михайла Чорнопиского. Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. С. 237–238.
5. Українські пісні, видані М. Максимовичем. Фотокопія з видання 1827 р. Київ, 1962.

**Розвиток українознавства у
Київському національному університеті імені Тараса Шевченка**

Юрій Фігурний,
кандидат історичних наук,
старший дослідник, старший науковий співробітник
відділу етнології та історії України
НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

**ВНЕСОК ПЕТРА КОНОНЕНКА У РОЗВИТОК УКРАЇНОЗНАВСТВА
У КИЇВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Постановка проблеми. Україна завжди була, є та буде Батьківщиною талановитих і дієвих особистостей, завдячуючи яким вона долає всі перешкоди на своєму шляху й впевнено дивиться у майбуття. Петро Кононенко (1931–2024) є яскравим уособленням активної та самодостатньої частини українців. Саме завдяки таким пасіонаріям-подвижникам, український етнос не розчинився серед інших народів, а у кривавій борні з російськими загарбниками поступово трансформується в українську політичну націю, згуртовуючи навколо себе представників різноманітних етнічних спільнот, які наразі мешкають в Україні.

Метою дослідження є аналіз вагомого внеску Петра Кононенка у розвиток українознавства у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Ця праця підготовлена в межах виконання прикладної науково-дослідної роботи «Українознавство у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України в умовах війни».

У 2024 р. Київський національний університет імені Тараса Шевченка відсвяткував 190-у річницю свого відкриття. Він створювався імперською владою як потужний центр русифікації Наддніпрянщини, а, зрештою, став важливим українознавчим осередком. Університет неодноразово змінював свою назву, але завжди залишався Храмом освіти, науки й культури. Багато його випускників стали елітою Батьківщини, й один з них – Петро Кононенко.

Навчання на філологічному факультеті Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка в 1949-1954 рр. остаточно сформувало П. Кононенка як особистість. Він успішно завершив навчання на відділенні україністики, отримав фах філолога, був рекомендований до аспірантури, а після складання вступних іспитів, зарахований до аспірантури при кафедрі історії українського літератури філологічного факультету КДУ (1954-1957 рр.) [4, с. 36].

Секція 1.

Розпочавши свою трудову діяльність на кафедрі історії української літератури філологічного факультету КДУ, П. Кононенко пройшов шлях від асистента кафедри до її завідувача (1988–1996 рр.), а в 1986–1991 рр. був деканом філологічного факультету. Про таку кар'єру міг мріяти кожен амбітний українець – оспівуй діяння КПРС і неухильно у своїх працях дотримуйся генеральної лінії тієї ж партії й все буде гаразд. Проте тим і відрізняється справжній творець від пересічного виконавця, що перший сприймаючи все багатоманіття Всесвіту, не розчиняється в ньому, а синтезуючи надбання попередників створює щось нове й епохальне, тоді як другий в більшості випадків механічно копіює та компілює отримані кимось новітні знання, інформацію тощо. Незважаючи на всі негаразди, П. Кононенко намагався донести до студентів невідформатовані радянськими ідеологами знання й попри всі цензурні заборони й утиски вчив любити Україну, українську мову, літературу, культуру, історію та, врешті-решт, прагнув дочекатися свого часу і вірив, що він прийде. Саме тому П. Кононенко захистивши у 1986 р. другий варіант докторської дисертації «Історичний розвиток літератури і проблеми її народності» (перший варіант «Проблеми гуманізму в українській літературі на сучасному етапі», підготовленої ним у 1971 р., був «зарізаний» ортодоксальними номенклатурними чиновниками від науки) міг спокійно спочивати на лаврах під розкішним древом української філології. Але 60-річний вчений ще раз доказав усьому світові, й насамперед своїм землякам, що мало жити на Україні, мало її віддано любити – треба ще її знати. Саме Петро Петрович став творцем нового наукового напрямку, сучасної дослідницької школи, модерного, інтегративно-комплексного знання – українознавства. Символічно, що сама ідея українознавства активно пропагувалася і розвивалася вченим ще в кінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст., за часів горбачовського СРСР, але реально втілилася в життя лише у незалежній Україні [4, с. 37-38].

У січні 1992 р, згідно Наказу №19 від 24 січня 1992 р. за підписом виконуючого обов'язки міністра освіти України Л.О. Каніщенка, в Києві почав діяти новий освітньо-науковий підрозділ – Інститут українознавства КДУ під керівництвом новопризначеного директора П. Кононенка. Розвій українознавства став метою й сенсом життя та творчості академіка Академії наук Вищої школи України, Української Вільної академії наук (США), Української академії політичних наук, лауреата Міжнародної премії імені Й. Г. Гердера та премії імені Ярослава Мудрого, президента Міжнародної асоціації «Україна і світове українство», доктора філологічних наук, професора, літературного критика, поета та прозаїка Петра Петровича Кононенка [4, с. 38].

Розвиток українознавства у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка

З відновленням української незалежності, в житті вітчизняної науки розпочався новий період. Україна дуже потребувала оновлення у гуманітарній сфері, очищення від колоніального й тоталітарного минулого та повернення до своїх першоджерел. Саме українознавство мало стати дієвим чинником не лише подолання імперського й радянського наративів, але й творення новітніх україноцентричних сенсів.

З цією метою, П. Кононенко підготував у першій половині 90-х рр. XX ст. й оприлюднив у 1994 р. свою інноваційну на той час працю «Українознавство». Дуже важливо, що вона була затверджена Міністерством освіти України як «навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, учнів старших класів загальноосвітніх шкіл, ліцеїв і гімназій, вчителів» [2, с. 1].

Для П. Кононенка українознавство – це інтегративна наука про Україну й українство у часопросторовому розвитку. Якщо раніше Україна розглядалася в окремих її сутностях, то тепер вчений пропонує її досліджувати як цілісність етнічну, територіально-географічну, національно-культурну, мовну тощо, а всі надбання українського етносу (створену ним матеріальну й духовну культуру, мову освіти, науку, мистецтво) вважати загальнопланетарним феноменом. Ґрунтуючись на цих положеннях, П. Кононенко розглядає українознавство як цілісну наукову систему, що поєднує такі центри (складові): «Україна – етнос; Україна – природа, екологія; Україна – мова, художня словесність; Україна – історія; Україна – нація, Україна – держава; Україна – культура: матеріальна й духовна; освіта, мистецтво, література, філософія, релігія, економіка, право, наука, військо; Україна в міжнародних відносинах; Україна – ментальність, Доля, Історична місія» [2, с. 21].

Провівши більше тридцяти років під жорстким тоталітарним пресом марксизму-ленінізму й класового формаційного підходу, П. Кононенко наголошував, що концепція сучасного українознавства буде базуватися, по-перше, на принципах історизму: має бути вивчено весь попередній досвід (позитивний і негативний) та осмислено великі вітчизняні й зарубіжні традиції, по-друге, наукового, а не ідеологічного підходу [2, с. 21].

Петро Петрович розумів, що отримані новітні українознавчі знання, якщо вони не набудуть широкого розповсюдження у національному гуманітарному просторі, то, зрештою, перетворяться у кантівську «річ-у-собі». А для того, щоби вони стали «річчю-для-всіх», треба вміти їх оприлюднювати, масштабувати й популяризувати.

На тверде переконання вченого, українознавство мало бути не лише одним з рівноправних предметів базового змісту освіти, а й синтезуючим ферментом, її

Секція 1.

філософією і методологією: «Оскільки українознавство є формами і пізнання, й виховання, воно має бути складовою частиною усіх ланок формування характерів (ідеалів, світогляду) та освіти; родинної школи; початкової школи; середньої школи; середніх спеціалізованих закладів (у тому числі гімназій, ліцеїв, коледжів); вищої школи» [2, с. 22].

Інститут під керівництвом Петра Кононенка розпочав наполегливо працювати над впровадженням новітніх українознавчих технологій у зміст національної освіти на всіх її рівнях. Цьому посприяла і перша Міжнародна конференція «Роль вищих навчальних закладів (інституцій) у розвитку українознавства», яка була проведена Інститутом у 1992 році в Києві. Згодом, було проведено ще кілька наукових форумів з цієї актуальної проблематики, а саме: третя Міжнародна науково-практична конференція «Українознавство: теоретико-методологічні та організаційні проблеми» (Київ, 1994); п'ята Міжнародна науково-практична конференція «Місце і роль українознавства у реформуванні національної системи освіти» (Київ, 1996) [1, с. 293].

Якщо у першій половині й у середині 90-х рр. XX ст. українознавство було у тренді, то на зламі тисячоліть активізувалося негативне ставлення до нього як з боку керівництва МОН України, так і зі сторони чиновників на місцях. Поступово українознавство розпочали переносити з інваріативної до варіативної компоненти навчальних предметів. Внаслідок непорозумінь з адміністрацією Університету Інститут припинив своє існування, на його базі був створений Центр українознавства, який продовжив українознавчі студії.

Завдяки активним зусиллям П. Кононенка, 21 червня 2000 р. Кабінет Міністрів України видав Постанову за № 1003 «Про утворення Науково-дослідного інституту українознавства» за підписом тогочасного прем'єр-міністра України Віктора Ющенка, й в історії українознавства розпочався новий період у його розвитку та життєдіяльності [3, с. 73-74].

Висновки. Проаналізувавши вагомий внесок Петра Кононенка у розвиток українознавства у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка ми вважаємо, що завдячуючи його титанічним зусиллям було започатковано сучасне українознавство як інтегративна наука та системна навчальна дисципліна.

Література

1. Інформаційно-аналітичний бюлетень XX ювілейної Міжнародної конференції «Українознавство та всесвітня історія: теоретико-методологічні засади наукових парадигм» (25-26 жовтня 2011 р., м. Київ, НДІУВІ). Автор-упорядник Фігурний Ю.С., орг. секретар Кухар В.В. Київ: ННДІУВІ, 2012. 296 с.

***Розвиток українознавства у
Київському національному університеті імені Тараса Шевченка***

2. Кононенко П.П. Українознавство: Навчальний посібник. Київ: Заповіт, 1994. 320 с.
3. Науково-дослідний інститут українознавства. Довідник до 10-річчя діяльності. Київ, 2002. 160 с.
4. Фігурний Ю. Петро Кононенко – творець сучасного українознавства. *Фундатор модерного українознавства–українолюбства*. Київ, 2021. С.35–46.

СЕКЦІЯ 2.

Етногенез українського народу у світлі новітніх наукових даних

SECTION 2.

**Ethnogenesis of the Ukrainian people
in the light of the latest scientific data**

*Анжела Бойко,
докторка філософських наук, професорка,
завідувачка кафедри філософських і політичних наук
Черкаського державного технологічного університету*

*Андрій Бойко,
кандидат філософських наук,
професор Черкаської медичної академії*

**КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
В РАМКАХ ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ**

У сучасному глобалізованому світі питання культурної ідентичності набуває особливого значення в контексті гуманітарної безпеки. Актуальність дослідження цієї теми зумовлюється цілою низкою факторів. Процеси глобалізації призводять до розмивання культурних кордонів та викликають занепокоєння щодо збереження унікальних культурних особливостей різних спільнот. Інтенсифікація міграційних потоків створює нові виклики для інтеграції різних культурних груп та збереження їхньої ідентичності в нових умовах. Розвиток інформаційних технологій та соціальних мереж впливає на формування та трансформацію культурної ідентичності, особливо серед молоді. Багато сучасних конфліктів мають культурне підґрунтя, що підкреслює необхідність глибшого розуміння ролі культурної ідентичності у забезпеченні миру та безпеки. Зростає усвідомлення важливості захисту культурних прав меншин як складової гуманітарної безпеки. Культурна ідентичність все частіше розглядається як важливий фактор сталого розвитку суспільств. Необхідність інтеграції питань культурної ідентичності в освітні програми для формування толерантного суспільства. Дослідження цих факторів сприяє кращому

розумінню механізмів формування, збереження та захисту культурної ідентичності як ключового елемента гуманітарної безпеки, а також розробці ефективних підходів до вирішення пов'язаних з цим викликів на локальному, національному та глобальному рівнях.

Культурна ідентичність є одним з ключових понять у сучасній філософії, культурології та соціальних науках. Її розуміння та інтерпретація значною мірою залежать від обраного філософського підходу. Два основні підходи, які домінують у дискусіях щодо природи культурної ідентичності, – це есенціалізм та конструктивізм. Есенціалістський підхід розглядає культурну ідентичність як фіксовану, стабільну та незмінну сутність. Згідно з цим поглядом, культурна ідентичність базується на певних «природних» або «вроджених» характеристиках, які визначають приналежність індивіда до певної культурної групи. Ці характеристики можуть включати етнічність, расу, мову, релігію тощо. Положення есенціалізму щодо культурної ідентичності можна сформулювати в такий спосіб: культурна ідентичність є вродженою та незмінною; існують чіткі межі між різними культурними групами; культурна ідентичність визначається об'єктивними критеріями; культурні відмінності є природними та немінучими. Критики есенціалізму вказують на те, що цей підхід може призводити до стереотипізації, дискримінації та ігнорування культурного розмаїття всередині груп.

Конструктивістський підхід, навпаки, розглядає культурну ідентичність як соціальний конструкт, який формується через взаємодію, дискурс та історичний контекст. Згідно з цим поглядом, культурна ідентичність є гнучкою, мінливою та залежною від соціальних, політичних та економічних факторів. Контекст конструктивізму передбачає розгляд таких аспектів, як культурна ідентичність є результатом соціальної взаємодії та договору; межі між культурними групами є розмитими та змінними; культурна ідентичність є суб'єктивною та залежить від індивідуального та колективного вибору; культурні відмінності є результатом історичних процесів та можуть бути переосмислені. Водночас варто наголосити, що критики конструктивізму зазначають, що цей підхід може недооцінювати глибину та стійкість культурних традицій та почуття приналежності.

У сучасній філософській думці спостерігається тенденція до синтезу цих підходів. Багато дослідників визнають, що культурна ідентичність має як стабільні, так і змінні елементи. Вони пропонують розглядати культурну ідентичність як динамічний процес, який включає як есенціалістські, так і конструктивістські аспекти. Такий інтегрований підхід дозволяє враховувати складність та багатовимірність культурної ідентичності, визнаючи як роль

Секція 2.

історичних та культурних традицій, так і вплив сучасних соціальних процесів на її формування та трансформацію.

Культурна ідентичність відіграє ключову роль у забезпеченні гуманітарної безпеки суспільства. Вона формує основу самовизначення людини та спільноти, впливаючи на їхнє світосприйняття, цінності та поведінку. Збереження культурної ідентичності сприяє психологічному благополуччю індивідів, даючи відчуття приналежності та continuity. Це особливо важливо в умовах глобалізації та швидких соціальних змін. Втрата культурної ідентичності може призвести до кризи самовизначення, відчуження та соціальної дезінтеграції. З іншого боку, надмірний акцент на культурних відмінностях може спричинити конфлікти між групами. Тому важливо знаходити баланс між збереженням культурної унікальності та розвитком міжкультурного діалогу.

Гуманітарна безпека передбачає захист не лише фізичного, а й духовного, культурного благополуччя людей. Це включає забезпечення права на культурну самобутність, доступ до освіти, збереження мови та традицій. Державі відводиться важлива роль у підтримці культурного різноманіття та захисті прав меншин. Ефективний захист культурної ідентичності вимагає співпраці між державними інституціями, неурядовими організаціями та місцевими громадами.

Водночас важливо розвивати спільні громадянські цінності, які об'єднують суспільство попри культурні відмінності.

Культурна ідентичність варто розглядати як об'єкт захисту в контексті гуманітарної безпеки. Культурна ідентичність – це сукупність характеристик, що визначають приналежність особи або групи до певної культури. Вона включає мову, традиції, вірування, мистецтво, норми поведінки та інші елементи.

Серед загроз культурної ідентичності виділимо наступні: загрози культурній ідентичності: глобалізація та культурна гомогенізація; дискримінація та маргіналізація меншин; збройні конфлікти та вимушене переміщення; економічна нерівність та обмежений доступ до культурних ресурсів; цифрова трансформація та втрата традиційних форм культурного вираження.

В умовах наявності реальних загроз культурній ідентичності можна вказати на такі механізми захисту, як законодавче забезпечення прав на культурну самобутність; розробка та впровадження освітніх програм, спрямованих на збереження мов та традицій; розробка заходів щодо підтримки культурних інституцій та заходів; міжнародне співробітництво у сфері захисту культурної спадщини; впровадження політики міжкультурного діалогу.

Але в сучасних умовах для реалізації таких заходів виникають певні виклики та ризики, зокрема – це балансування між збереженням традицій та адаптацією до сучасних реалій; запобігання культурній ізоляції та сегрегації;

вирішення конфліктів між різними культурними групами; забезпечення рівного доступу до культурних ресурсів

Захист культурної ідентичності є критичним елементом гуманітарної безпеки. Він вимагає комплексного підходу, що враховує як збереження традицій, так і адаптацію до глобальних змін, забезпечуючи при цьому права всіх культурних груп та сприяючи міжкультурному діалогу.

Література

1. Нестеренко Г. О. Культурна ідентичність у добу глобалізації: проблеми та перспективи: монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. 276 с.
2. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
3. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія. Київ: НІСД, 2011. 336 с.
4. Кривицька О. Дискурс пограниччя в соціокультурних дослідженнях: теоретико-методологічні аспекти: монографія. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. 376 с.
5. Палагнюк М. М. Культурна ідентичність як об'єкт державної політики: монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. 184 с.
6. Ручка А. Культурна ідентичність: концептуальні аспекти. Київ: Видавничий дім «Стилос», 2015. 320 с.
7. UNESCO. Culture: at the heart of SDGs / UNESCO. Paris: UNESCO Publishing, 2017. 48 p.
8. Castells M. The Power of Identity. 2nd ed. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011. 584 p.
9. Sen A. Identity and Violence: The Illusion of Destiny. New York: W.W. Norton & Company, 2006. 215 p.
10. Kymlicka W. Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights. Oxford: Clarendon Press, 1995. 296 p.

Петро Дешко,
менеджер з реклами
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»

ПОХОДЖЕННЯ РУСІ В КОНТЕКСТІ КЕЛЬТСЬКОЇ ТЕОРІЇ

Сьогодні в історіографії існує проблематика щодо походження держави Русь та її назви, і на жаль, ця тема й досі не розкрита в повному обсязі. Якщо ми з'ясуємо походження назви «Русь», тоді зможемо краще зрозуміти витoki її державності в цілому.

Отже, виникає питання: що означає назва «Русь» і як виникла держава «Русь», і що вона для нас? Тому, на нашу думку, це провідна й фундаментальна тематика, яку варто розкрити.

Йоганн Філіпп Густав фон Еверс вважав, що слов'яни прийняли назву «Русь» від хозар, натомість М.І. Костомаров висунув литовське походження Русі, а О.О. Потебня пов'язує з давньоіндійською назвою «ṛsabháḥ» (бик) та з авестської мови «aršan» – чоловік [0, с.17]. Ці припущення є досить слабкі й скептичні, немає належної аргументації та фактажу, які б прояснили та давали зазначені тези. Також слабка є версія О.М. Трубачова, де вчений виводить етимологію назви «Русь» від індоарійського «ruksá» (світлий, блискучий) [0, с.17] та пов'язує з кримськими топонімами, так «Rosso Tar», за ним, – «білий, світлий берег» в італійських картах [0, с.17]. Хоча з італійської мови «Rosso» перекладається як «червоний» і, слід додати, що це пізні топоніми, а вплив сіндо-меотів на слов'ян видається сумнівним.

М.Ю. Брайчевський схилився до сармато-аланського походження Русі [1, с.161], однак Йордан чітко виокремлював «ароксолан» (номер 247 за пер. О.Ч. Скрежинської) та «россомонів» (номер 389 за пер. О.Ч. Скрежинської) [0], також жодного сарматського племені «Русь» не було виявлено. Тільки Псевдо-Захарій писав про народ «Hros», підтвердження, що це могли бути сармати немає, так само це могли бути кельти-рутени, які дісталися Причорномор'я.

Згідно нашої концепції, суттєву роль у генезі Русі відіграли саме рутени. В Нарбонській Галлії (південь сучасної Франції) локалізувалося кельтське плем'я рутенів. Рутенів згадували античні автори I ст. до н. е. та I ст. н. е., зокрема Юлій Цезар [0], Пліній Старший [0] і Марк Лукан [0]. У VI ст. н. е. про них писав також Григорій Турський [0], якого вважають «батьком французької історії».

Згідно з С. П. Шелухіном, ім'я рутенського племені походить від кельтської назви території «Ruthenia», де «route», «rute», «rut», «rood», «roud» означають «дорога», «шлях», «тракт», «перебіг» [0, с.28]. Навіть зараз з французької мови «route» перекладається як «дорога». Відповідну дефініцію кельтсько-слов'янського походження Русі підтримав мовознавець В.Г. Складенко, однак він схильний вважати, що назва Русь походить не від «route», а від «roudos» («червоний» – також кельт.), французькою «roux», «rousse» – «рудий», «руда»; В.Г. Складенко зазначає, що Марк Лукан називав рутен рудими «flavi rutheni» (руді рутени) [0, с.70].

Як стверджує С.П. Шелухін, греки називали Рутенію Дромом, а її народ, рутен, Дромітами [0, с.29]. «Дρόμος» (Дромос) означає «біг», «шлях», «перебіг» [0, с.28–29]. Власне кажучи, видно, що ці назви, грецький «Дρόμος» та кельтська «Ruthenia», подібні.

Візантійський письменник і державний діяч Х-го століття Симеон Логофет (Метафраст) прямо описує кельтське походження Русі, він пише: «Того ж року прийшла Русь, звана також Дромітами, з роду Франків, на Константинополь, на 10 тисяч човнів» [0, с. 70]. Як вже зазначалося вище, греки називали рутенів «Дромітами» від слова «Дромос», що означає «біг», «шлях», «перебіг» [0, с. 28–29]. І тут йдеться про те, що руси з роду франків, тобто галли. Так як франки увірвалися в Галлію й там асимілювалися від кельтів (галл). Тому тут в контексті «франки» йдеться про кельтів. Подібний текст Симеона Логофета: «Русь, вони ж Дроміти, таке мають ім'я (Руси) за для якогось сильного Роса, прозвані так після того, як визволилися через якусь божу раду чи натхнення від прикrostей тих, що їх подолали і володіли. Ім'я Дромітів дістали через те, що швидко бігають. А вони з роду Франків» [0, с.70].

Іншим доказом впливу кельтів-рутенів на формування Русі є ймовірність їх міграції та контролю над Чорним морем. Зокрема, Тендрівська коса, вузький острів біля берегів Херсонської області, мав назву «Ахіллів Дром» (Ахіллів біг). Ми вже наголошували, що греки називали рутенів дромітами, тому рутени могли контролювати Чорне море і започаткувати Чорноморську Русь.

Польський хроніст Галл Анонім, автор кінця XI – початку XII ст., також пов'язує Русь із кельтськими рутенами. У його тексті зустрічається наступне: «Contigit namque uno eodemque tempore Boleslavum regem RUSSIAM, RUTHENORUM vero regem Poloniam», що перекладається як: «Сталося те, що в той самий час король Болеслав III вторгнувся в Руссію, а король рутенів вторгнувся в Польщу» [0, с.50]. Подібним чином хроніст Сутерій, абат монастиря св. Дені (бл. 1081–1151), пов'язує правителя Русі з правителем рутенів, використовуючи титул «Rex Ruthenorum»: «Atavae Regis Ruthenorum filiae», що

Секція 2.

перекладається як: «Атави, дочки короля рутенів» [0, с.50]. Це стосується Анни Ярославни, дочки Ярослава Мудрого та королеви Франції. Ім'я «Atavae» інтерпретується як «Анна» [0, с.50]. Таким чином, ми бачимо, що Русь пов'язують із давньою Рутенією, оскільки Київська Русь походить від кельтів-рутенів, а не від скандинавських племен, хоча їхній внесок також важливий.

Ще одним доказом нашої концепції є міграційний потік кельтів-рутенів. У V ст., за 1300 км від столиці рутенів м. Родез (сучасний Прованс, Франція) [0, с.29], рутени згадуються у християнських катакомбах Зальцбурга (Juvavum) в тодішній провінції Норік. Йдеться про Одоакара, короля рутенів: «Anno Domini CCCCLXXVII Odoacer Rex Rhutenorum Geppidi Gothi Ungari et Heruli Contra Ecclesiam Dei Sevientes Beatum Maximum cum sociis suis Quinquaginta in hoc speleo Latinantibus ob Confessionem Fidei Trucidatos Precipitarunt Noricorum quoque Provinciam ferro et igne Demoliti sunt» [0, с.22]. Цей текст українською буде звучати так: «Року Божого 477 Одоакер, король рутенів, а також гепідів, готів, унгарів і герулів, виступаючи проти церкви Божої, благочестивого Максима з його 50 учнями, що молилися з ним в цій печері, за сповідання віри жорстоко мучено та скинуто вниз, а провінцію Норікум мечем і вогнем спустошивши». Тут зазначено, що Одоакр, король рутенів, стратив єпископа святого Максима і його учнів. Ймовірно, Одоакр був германського походження. Цікавим є той факт, що Одоакр скинув останнього римського імператора Ромула, тим самим ставши королем Італії. Таким чином, 476 рік вважається занепадом Західної Римської імперії. Важливо зазначити, що Одоакр згадується в Зальцбурзі, за 1300 км від столиці рутенів – Родезу, що спонукало їх мігрувати через Дунай і Чорне море на терени України.

У «Літописі» Самійла Величка гетьман Війська Запорозького Богдан Хмельницький підкреслює спадковість від Одоакра та русів з Ругії: «Навіть Стародавній Рим, який володів багатьма державами й монархіями і пишався колись своїми шістьмастами сорока п'ятьма тисячами війська, в давні віки взяла й чотирнадцять літ тримала далеко менша, проти згаданої, збірна бойова сила русів із Ругії від Балтицького, або Німецького помор'я, на чолі яких стояв тоді князь Одоацер, – сталося це в році 470 після Різдва Господнього. Отож ми йдемо за прикладом наших давніх предків, отих старобутніх русів, і хто може заборонити нам бути воїнами і зменшити нашу лицарську відвагу!» [0, с.51].

С.Е. Цветков вказує, що згідно з описом Юлія Цезаря, рутени межували з лемовиками в Галлії, а Тацит зазначає, що балтійські руги сусідували з племенами лемовіїв; обидва народи мали короткі мечі та круглі щити [0, с.206–207]. Тому на підставі цього С.Е. Цветков ототожнював рутен і ругів, лемовиків і лемовіїв.

З іншого боку, О.Й. Прицак зазначає, що у ріпуарських франків відбувалася гутуралізація приголосних звуків, тобто перехід «t» в «d» і далі в «g» (ruti > rudi > rugi) [0, с.49]. Таким чином, рутени під впливом мови ріпуарських франків стали ругами [0, с.48–49]. Саме тому чернець Оттона I Адальберт назвав русів ругами [0, с.47]. У будь-якому разі руги зазнали впливу рутенів, з якими їх згодом ототожнювали.

О.М. Щодра зазначає, що А.Г. Кузьмін наголошував, що католицькі місіонери Ебон і Герборт називали як Київську Русь, так і Балтійську Ругію однаковим терміном – Рутенія [0].

Згідно нашої концепції, це пояснюється тим, що частина рутен мігрувала в Балтійське Помор'я, а інша частина в Подунав'я. До прикладу, такі топоніми рутени залишили в Балтійському Помор'ї: Ruge, Rugenhof, Rugeshus, Rugard, Ruschvitz [0], Rugenwalde [0, с.206–207]. А у Раффельштеттенському митному статуті (між 904 і 906 рр.) згадується Руцарамарка («Ruzaramarcha»), тобто руська марка (земля). Вона розташована на правому березі річки Дунай, на землях колишнього Ругіланду, що включає частину Східної Баварії, землі Зальцбурга, Нижньої та Верхньої Австрії. У статуті йдеться про торговельні відносини, які підтримують торговці з різних країн, зокрема з Ругії (Київської Русі) та Богемії [0, с.10–11].

Хоча ще до цього митного статуту топонім «Ruzaramarcha» міститься у грамоті східно-франкського короля Людовіка II Німецького від 863 року [0, с. 41], що свідчить про давній культурно-економічний вплив Русі в цьому регіоні. Це підтверджується наявністю численних топонімів рутен-русів у Подунав'ї: Ротуларіус, Реодарій [0, с.11], Росдорф, Руська Мюль [0].

Е.О. Симонович та І.П. Русанова висловлюють думку, що місцеве населення Українського Закарпаття могло контактувати з кельтами у V–IV ст. до н. е. [0, с.62–67]. На думку авторів, ці контакти можна простежити за такими знахідками, як браслети з півсфер, залізні і бронзові чоловічі та жіночі пояси, фібули, ножі, мечі, а також наявність опідумів [0, с.62–67].

Помітний вплив кельтської культури спостерігається в пшеворській, зарубинецькій, оксивській та черняхівській культурах. Кельтські зразки фібул, зброї та прикрас вказують на те, що ці культури перебували в ареалі латенської кельтської культури [0, с.218]. Приклад взаємодії слов'ян з кельтами простежується в пшеворській археологічній культурі, де виникла кельто-слов'янська спільнота [0, с.227]. Цей вплив проявляється в поховальних обрядах, зокрема у звичаї згинання зброї: мечів і наконечників списів [0, с.115]. За словами В. С. Ідзьо, у Галичині кельтський вплив також пов'язаний з наявністю у слов'янських могилах обряду трупопокладення та з витоками слов'янської

Секція 2.

кераміки, таких як округлі миски, штамповані орнаменти, двосічні мечі тощо [0, с.232].

Окрім пшеворської культури, цей вплив чітко простежується в черняхівській культурі з кінця II до V ст. (за даними М. Ю. Брайчевського з II до VII ст. [0, с.17]). Як наголошує Г. М. Казакевич: «за антропологічними свідченнями в період існування черняхівської культури у Верхньому Подністров'ї відбулося змішання слов'янського населення з нащадками центральноєвропейських кельтів, діалекти яких усе ще могли зберігати істотний

Рутени. Повідомлення Юлія Цезаря, Плінія Старшого, Марка Лукана, Григорія Турського, Симеона Логофета, Галла Аноніма, Сутерія. П-ів Тендрівська коса, Плита в Зальцбурзі, Згадка Богдана Хмельницького. Західні місіонери Ебон і Герборт називали державу Русь і Балтійську Ругію РУТЕНІЄЮ. **Рутени, Руги.** Топоніми: Руцарамарка Ротуларіус, Реодарій, Росдорф, Руська Мюль, Ругенвальд і т. д. **Черняхівська культура (II-VII ст.),**

РУСЬ

кельтський компонент» [0, с. 237]. Згідно з М. Б. Щукіним, черняхівська культура розвивалася на базі кельтської гончарної технології, і в III–IV ст. вона була аналогічною кельтській культурі Центральної та Західної Європи, що вказує на кельтський ренесанс [0, с. 217–218].

Рис. 1. Головні елементи трансформації рутен в Наддніпрянську Русь

Таким чином, кельтський вплив на слов'янські культури можна простежити від пшеворської до черняхівської, тобто до VII ст. Це підтверджує нашу концепцію в дослідженні «Генезис та становлення Русі (VI–X ст.)» [0], згідно з якою ймовірна міграція кельтів-рутен відбулася з 469 р. (після розпаду гунської імперії) до 562 р. (утворення Аварського каганату). Рутени могли ще раніше з'явитися в Наддніпрянщині (зважаючи на кельтський вплив на археологічні культури) і асимілюватися зі слов'янами, які стали союзниками гунів.

Відомо, що перший видатний правитель європейської імперії гунів Баламир, виступив проти готів, яких очолював Германаріх, і здобув перемогу. Пізніше він покарав готського короля Витимира за вбивство царя антів Божа. Цікавим є факт, що сина правителя Улдіна (очільника західного гунського каганату) звали Ругіла (Руа). Ругіла керував Панонією й Галлією, і, ймовірно, під впливом місцевих звичаїв Улдін назвав свого сина Ругіла на кельтський манер. Цей випадок демонструє значний етнокультурний вплив кельтів на інші народи, зокрема слов'ян.

Висновок. Отже, підсумовуючи все вище написане, ми вважаємо, що рутени були первинними русами. Симеон Логофет, Галл Анонім, Сутерій та інші ототожнювали їх. Доказом міграції рутенів є численні топоніми в Подунав'ї та Балтійському Помор'ї, згадані вище. Біля берегів Херсонської області Тендрівська коса мала назву «Ахіллів Дром» (Ахіллів біг), оскільки греки називали рутенів дромітами. Іншим підтвердженням нашої гіпотези є археологічний фактор, адже кельтський вплив на слов'янські культури простежується від пшеворської до черняхівської культури, тобто до VII століття. Міграція кельтів-рутенів могла відбутися в період від 469 року (після розпаду гунської імперії) до 562 року (утворення Аварського каганату) або навіть значно раніше зазначених дат

Література

1. Брайчевський М. Ю. Походження Русі. Київ: Наукова думка, 1968. 228 с.
2. Брайчевський М. Ю. Про етнічну приналежність Черняхівської культури. *Археологія*. 1957. Вип. 10. С. 11–24. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Braichevskiy_Mykhailo/Pro_etnichnu_prynalezhnist_cherniakhivskoi_kultury.pdf?PHPSESSID=g26q2301ihv1ge6jfd03rh18o2.
3. Величко С. В. Сказание о войне козацкой с поляками / Археографічна комісія УАН. К.: Друкарня УАН, 1926. Т. 1. 312 с.
4. Галенко О. І. Рутенська марка за джерелами IX–XII ст. *Наукові записки*. 2006. Вип. 29. С. 6–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2006_29_3.
5. Грушевський М. С. Виїмки з жерел до історії України-Русі. Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1895. 126 с.
6. Дешко П. П. Генезис та становлення Русі (VI–X ст.): кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «магістр». ПВНЗ «МЕГУ ім. акад. С. Дем'янчука»; Ф-т. географії, іст. та туризму; Каф. іст., теорії держ. і права та філософії. Рівне: 2024. 88 с.
7. Иордан. О происхождении и деяниях гетов. *Getica* / пер., комм. Е. Ч. Скржинской. М.: Восточная литература, 1960. 436 с. URL: https://web.archive.org/web/20181011172928/https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/iordan/02.php.
8. Ідзьо В. С. Кельтська цивілізація на території України. Львів: «Львівський Ставропігон», 2015. 358 с.
9. Казакевич Г. М. Східні кельти: культури, ідентичності, історіографічні конструкції. Київ – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 358 с.
10. Молчанова А. А. Балтийские славяне и Северо-Западная Русь в раннем Средневековье. М., 2008. URL: <http://rodnovery.ucoz.lv/forum/16-42-1>.

Секція 2.

11. Прицак О. Й. Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела: в 2 т. / О. Й. Прицак. Київ: Обереги, 1997. Т. 1. 1080 с.

12. Скляренко В. Г. Походження етноніма русини. Життя у слові: Зб. наук. праць на пошану акад. В. М. Русанівського. Київ: Видавн. дім Д. Бураго, 2011. С. 96 –104.

13. Скляренко В. Г. Русь і варяги: Історико-етимологічне дослідження. Київ: Довіра, 2006. 119 с.

14. Славяне и их соседи в конце I тыс. до н. э. – первой пол. I тыс. н. э. / гол. ред. Б. А. Рыбаков. М.: Наука, 1993. 327 с.

15. Филип Я. Кельтская цивилизация и ее наследие. Прага: Издательство Чехословацкой Академии Наук, 1961. 215 с.

6. Цветков С. Э. Начало русской истории. С древнейших времен до княжения Олега. М.: ЗАО Центрполиграф, 2012. 429 с. URL: https://www.phantastike.com/history/nachalo_russkoj_istorii_s_drevn_vremen/djvu/view/.

7. Шелухін С. П. Звідкіля походить Русь. Теорія кельтського походження Київської Русі з Франції. Прага: A Fišer, Strašnice, 1929. 134 с.

8. Щодра О. М. Слов'яни і Русь в ранньому середньовіччі: передумови і початки формування імперії русів. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2021. 481 с. URL: https://docs.google.com/file/d/1DqeDDBXI4ReqdNh5V3VFusi1CV1ovNCK/edit?usp=doclist_api&filetype=msword.

9. Gaius Iulius Caesar. Commentarii de bello Gallico. Liber I: 45; Liber VII: 5, 7, 64, 75, 90. URL: https://la.m.wikisource.org/wiki/Commentarii_de_bello_Gallico.

10. Gaius Plinius Secundus. Naturalis Historia. Liber III: 37; Liber IV: 109; Liber XIX: II: 8. URL: https://la.m.wikisource.org/wiki/Naturalis_Historia.

11. Gregorius Turonensis. Historia Francorum. Liber X: 8. URL: https://la.m.wikisource.org/wiki/Historiarum_Francorum_libri_X_-_Liber_X.

12. Marcus Annaeus Lucanus. Pharsalia. Liber I: 400. URL: <https://la.m.wikisource.org/wiki/Pharsalia/I>.

Костянтин Єпішенков,
*аспірант НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка*

ОСНОВНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ВОЛОДИМИРА БАРАНА ПРО ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНЦІВ

Жорстокі баталії російсько-української війни відбуваються не лише на полі бою, а й в інформаційній та гуманітарній сферах. Керівники держави-агресора у своїх виступах постійно наголошують, що росіяни й українці – один народ, тому так звана «спеціальна військова операція» має на меті не знищити, а врятувати громадян України від жахливого впливу «загниваючого Заходу» й захистити їх від «підступних англосаксів». Для відбиття цієї інтелектуальної агресії, яка зомбує громадян Української держави й перетворює їх на манкуртів, треба гуртувати зусилля українських вчених. Гуманітарна сфера формує у громадян любов до Батьківщини, повагу до Української держави та стійку українську національну ідентичність.

Метою дослідження є аналіз ранньосередньовічної концепції походження українців Володимира Барана та осмислення головних етапів її становлення, оскільки в умовах російсько-української війни, фаховий аналіз українського етногенезу сприяє системному збереженню історичної пам'яті й надійному функціонуванню української національної ідентичності.

Видатний український археолог, етнолог, історик, вчений-українознавець, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України В. Баран (1927–2019), зробив вагомий внесок у розвиток гуманітарних знань України.

Наукову діяльність Володимира Даниловича ми можемо умовно розділити на два періоди: радянський (1953–1991) і сучасний (1992–2017).

Перший період характеризується формуванням особистості й поважного наукового реноме вченого. З жовтня 1953 р. по травень 1962 р. В. Баран працював на посаді молодшого наукового співробітника, а з травня 1962 р. по квітень 1967 р. – старшим науковим співробітником відділу археології Інституту суспільних наук Академії наук УРСР (далі – АН УРСР). З квітня 1967 р. по серпень 1969 р. працював на посаді доцента Львівського державного університету імені І.Я. Франка. З серпня 1969 р. по травень 1978 р. виконував обов'язки заступника директора по науковій роботі Інституту археології АН УРСР. З вересня 1972 р. по серпень 1973 р. тимчасово виконував обов'язки директора Інституту археології АН УРСР. Близько чверті століття, а саме з

Секція 2.

1978 р. по 2002 р., Володимир Данилович очолював, особисто ним створений, відділ археології ранніх слов'ян Інституту археології АН УРСР [1, с. 1].

Головними досягненнями першого періоду наукової діяльності Володимира Барана, на нашу думку, є масштабні польові археологічні дослідження пам'яток I тис. н.е., обґрунтування ним поліетнічності черняхівської археологічної культури та власне бачення слов'яногенезу.

Другий період наукової діяльності Володимира Даниловича характеризується, передусім, зацікавленням ним українознавчою проблематикою, а особливо етногенезом українського народу.

З відновленням Української держави у 1991 р. В. Баран окрім суто археологічної тематики, активно долучився до проблематики української етнології. Якщо археологія вивчає історію суспільства за матеріальними залишками життя та діяльності людей, стародавніми артефактами і досліджує як окремі предмети так і цілісні комплекси, що відкриваються завдяки археологічним розкопкам, на основі чого вченими відтворюється минуле людства, яке мало або зовсім не висвітлене письменними джерелами, то етнологія – це наука, що вивчає закономірності виникнення, функціонування і взаємодії етнічних спільнот, а також концептуальні проблеми походження етносів, їх місце серед інших народів та найважливіші історичні етапи формування етносів. З цією метою, за ініціативою його директора – Петра Кононенка, в Інституті українознавства Київського університету імені Тараса Шевченка у 1992 р. був створений відділ етнології, який займався дослідженням етнічної історії українського народу та науково-методичним забезпеченням вивчення її в середній та вищій школі. Володимир Баран зразу ж долучився до його роботи, й близько десяти років, а саме з початку 1994 по кінець 2003 р. очолював цей відділ. Під його керівництвом він став одним із провідних в Інституті українознавства Київського університету імені Тараса Шевченка [5, с.295].

Згодом, Володимир Данилович згадував: «Колектив працівників Інституту українознавства і безпосередньо Петро Петрович, обдарована людина, талановитий організатор і керівник науки, займаються широким колом українознавчих проблем, що стосуються і філології, й історії, і мови, і культури слов'ян. Академік П.П. Кононенко успішно розробляє теорію українознавства, займаючись археологією слов'ян, я вписуюсь у наш колектив в Інституті українознавства, порівнюючи з роботою в Інституті археології, дещо розширив коло питань: почав досліджувати не тільки ранніх слов'ян: їх походження, розселення, процеси формування племен, державотворчі процеси, зокрема утворення Київської держави, але й конкретні процеси формування українського народу. Проблеми слід вирішувати комплексно, бо вони – взаємопов'язані. Їх

потрібно ставити і вирішувати на основі багатьох джерел, зокрема археологічних» [4, с. 24].

Успішна наукова робота в Інституті українознавства Київського університету імені Тараса Шевченка (за сумісництвом), обрання у 1995 р. членом-кореспондентом Національної академії наук України допомогли В. Барану значно розширити сферу своїх наукових зацікавлень в етнологічній проблематиці [6, с. 46].

Підсумком багаторічних етногенетичних студій В. Барана стала монографія «Давні слов'яни», що була оприлюднена у 1998 р. У ній на основі археологічних, лінгвістичних, історичних джерел розглядаються питання походження та давньої історії слов'ян. Центральною проблемою праці, яка охоплює період I – початку II тис. н.е., є походження українського народу та визначення місця території України в тому етнічному просторі, де проходили процеси формування індоєвропейських, праслов'янських і, зокрема, слов'янських етнокультурних утворень [2, с. 5–10].

У 2002 р. побачила світ монографія Володимира Барана та Ярослава Барана (сина-первістка Володимира Даниловича) «Походження українського народу», присвячена складній проблемі етногенезу українського та інших східнослов'янських народів. На основі комплексного й системного аналізу археологічних матеріалів та використання писемних, лінгвістичних та інших джерел в ній розкриваються процеси становлення слов'янських народів. Особлива увага в науковому виданні приділена розвитку етнокультурних та соціальних процесів у період Київоруської держави, подається критика концепції так званої «давньоруської народності» [3, с. 4].

Актуалізуючи увагу читачів на надзвичайній важливості етногенетичної проблематики, В. Баран, зокрема, наголошував: «Важливе місце у вивченні історії українського народу займають проблеми його витоків. Їх сьогодення актуальність зумовлена особливістю політичної долі України. Як відомо, в історичній літературі, зокрема російській, можна знайти безліч прикладів, коли східнослов'янські народи характеризуються як єдина етномовна цілісність, а Київська держава як «колиска» давньоруської народності» [3, с. 5].

Важлива цінність монографії полягає у тому, що у ній В. Баран оприлюднив власне бачення етногенезу українців. На думку вченого, велике розселення слов'ян у V–VII ст. приводить до виникнення, а потім і до відокремлення тієї групи східнослов'янських племен, яка в майбутньому стала основою для утворення українського етносу. Згодом склавини (носії Празько-Корчацької археологічної культури) та анти (носії Пеньківської археологічної культури) об'єднуються й утворюють людність Лука-Райковецької і Волинцівсько-

Секція 2.

Роменської археологічної культури, яка стала базою зародження українців. Розпад Київської Русі, що остаточно визначився після монголо-татарської навали, призвів до відокремлення та завершення формування білоруського, російського та українського народів. В. Баран вважає, що український етногенез мав таку періодизацію:

- 1) слов'яно-венедський період (рубіж ер – IV–V ст. н. е.);
- 2) раннє середньовіччя (V–VII ст.);
- 3) слов'яни напередодні утворення Київської Русі (VIII –X ст.);
- 4) Київська Русь та період після її розпаду (кінець X ст. – початок XIII ст.)

[6, с. 51].

Головними досягненнями другого періоду наукової діяльності Володимира Даниловича на нашу думку, є обґрунтування вченим власного бачення україногенезу, а саме оприлюднення ним ранньосередньовічної концепції походження українців.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши сутність ранньосередньовічної концепції походження українців Володимира Барана та охарактеризувавши головні етапи її становлення, ми вважаємо, що його етногенетична теорія обґрунтовує початок українського етногенезу приблизно з середини I тис. нашої ери, засвідчує його співпадіння із загальноєвропейськими етногенетичними процесами, заперечує існування так званої «давньоруської народності», аргументовано засвідчує самотність українського народу та фахово спростовує імперсько-шовіністичний міф про так званий «один народ».

Література

1. Автобіографія В. Барана 1983 р. Особистий фонд В. Барана. Науковий архів Інституту археології НАН України. 1 с.
2. Баран В. Д. Давні слов'яни. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1998. 336.
3. Баран В. Д., Баран, Я. В. Походження українського народу. Київ: ІМФУ імені М.Т. Рильського, 2002. 406 с.
4. Ренке Т. Закоханий в українські старожитності. *Українознавство*. 2007. № 3. С. 22–24.
5. Фігурний Ю. Життєвий шлях та наукова діяльність патріарха української гуманітаристики Володимира Барана (1926–2019). *Українознавство*. 2019. № 3(60). С. 204–221.
6. Фігурний Ю., Шакурова О. Етнокультурні та етногенетичні студії Володимира Барана (1991–2017). *Українознавство*. 2018. № 3 (68). С. 41–61.

Максим Овчарук,
*аспірант НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка*

ЕТНОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ЛЕОНІДА ЗАЛІЗНЯКА ПРО ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНЦІВ ТА ЇХНІХ СУСІДІВ

Методологічний підхід проф. Л.Л. Залізняка в етнологічних дослідженнях сприяє доступному розумінню українського етногенезу. Його роботи формують багатогранну стратегію, яка об'єднує декілька підходів (історичний, археологічний, етнологічний тощо) для дослідження генезису та формування етнічних груп, зокрема українців [1]. Застосовуючи хронологічну класифікацію теорій, вчений досліджує походження українців, розподіляючи їх за хронологічним критерієм на три групи: трипільсько-арійську, індоєвропейську та слов'янську [2]. Ця класифікація дозволяє комплексно проаналізувати різні впливи та етапи розвитку української етнічної ідентичності. Методологія Л.Л. Залізняка підкреслює важливість контекстуалізації етнологічних досліджень у ширших рамках історичних подій і культурних взаємодій. Цей підхід не лише проливає світло на складні процеси формування етносу, а й висвітлює динаміку взаємодій між різними культурними та історичними чинниками, які з часом сформували ідентичність українців.

Підсумовуючи висновку етнологічних дискусій, що точилися в науковому товаристві після отримання Україною Незалежності, проф. Л.Л. Залізняк виокремлює чотири основних підходи: «трипільський», «ранньосередньовічний», «києворуський», «пізньосередньовічний». Вказані підходи мають різний ступінь науковості. Сьогодні «...на дальньому маргінесі, – пише дослідник, – опинилися аматорські фантастичні «концепції» про походження українців від різних доісторичних прашурів – трипільців, арійців тощо. Пішла в небуття радянська ідеологема давньоруська народність, що була основою офіційної в СРСР пізньосередньовічної версії походження східнослов'янських народів, зокрема й українців. Їй на зміну прийшла започаткована М. Грушевським та його однодумцями другої половини ХІХ ст. і розроблена кількома поколіннями українських істориків, етнологів, лінгвістів, археологів, антропологів ранньосередньовічна концепція україногенези, яка відповідає закономірностям етно-історичного розвитку народів середньої смуги Європи за доби Середньовіччя, Нового та Новітнього часів».

Секція 2.

Походження українського народу підпорядковується, за Залізняком, тим самим закономірностям, що притаманні етногенезу його сусідів, інших народів Центрально-Східної Європи (південних та західних слов'ян, німців, а також англійців, французів тощо). Ці спільні закономірності полягають у проходженні народами після розпаду Римської імперії однієї фази етногенезу і чотирьох фаз націогенезу. Конкретно для українців вони виглядають так:

Фаза етногенезу (або племінна, V-X ст.). Поява племен антів і склавинів V-VII ст. (відповідно, пенківська та праська археологічні культури), які трансформувалися в протоукраїнські літописні племена полян, деревлян, волинян, уличів, тиверців, хорватів VIII-X ст. (райковецька культура). На цьому етнокультурному підґрунті в X ст. постала держава Русь зі столицею у Києві і титульним етносом русинів.

Перша фаза націогенезу (X-XIV ст.). Київська Русь і формування в ній феодально-аристократичної нації русинів. Край Київській державі русинів поклала монгольська навала та польська експансія. Русини втратили статус нації і протягом XIV-XVII ст. існували як етнічна спільнота в державах сусідів – Польщі, Литві, Московії.

Друга фаза націогенезу (XVII-XVIII ст.). Починається з постання козацької держави Б. Хмельницького, в якій йде процес формування модерної нації, що перервався скасуванням Гетьманщини у 1764 р.

Третя фаза націогенезу (XIX- I чв. XX ст.). Розпочинається на початку XIX ст. і завершилася придушенням російськими більшовиками національно-визвольних змагань українців 1917-1921 рр.

Четверта фаза націогенезу (кінець XX ст. по т.ч.). Відновлення незалежності української держави.

Етногенез українців, зазначає Л.Л. Залізняк, пов'язаний з консолідацією «в єдиній державі Київська Русь літописних праукраїнських племен полян, деревлян, волинян, уличів, тиверців, білих хорватів, сіверян у IX-XIII ст. Потужну роль в консолідації русинської феодально-аристократичної нації доби розвиненого середньовіччя відіграло військове протистояння з войовничим Степом – хозарами, печенігами, половцями, монголами. Християнізація Русі за принципом «один бог на небі, один правитель на землі» сприяла централізації країни навколо княжого Києва».

Інтерпретації та висновки Леоніда Залізняка щодо походження українців мають важливе значення, як для наукових кіл, так і для ширших верств населення для ведення дискусій про національну ідентичність. Його твердження про те, що період раннього середньовіччя сповнене найпереконливішими доказами походження українців, спираючись на універсальні закони етнотворення, висвітлює взаємодію науки та ідеології в етнологічних дослідженнях [5].

Етногенез українського народу у світлі новітніх наукових даних

Розрізняючи різні історичні та культурні наративи, етнологічна теорія Залізняка спонукає до критичного аналізу способів конструювання та розуміння історичних ідентичностей. Висновки його досліджень виходять за межі академічного дискурсу, впливаючи на сучасні дебати щодо національної ідентичності та культурної спадщини.

Першоджерела, що використовує у своїх дослідженнях Л.Л. Залізняк, становлять критичну основу його етнологічних теорій. У його працях багато посилань на основоположні тексти та історичні документи, які дають уявлення про походження українців [3]. Ключовим джерелом у дослідженнях Л.Л. Залізняка є праці Михайла Грушевського, історичний аналіз яких пропонує аргументовану перспективу ранньосередньовічного походження українців [4]. Зіставляючи різні історичні наративи, Л.Л. Залізняк опирається на ці основоположні праці, щоб сформулювати тонке розуміння етнічного розвитку. Його дослідження також включають археологічні знахідки та етнографічні дані, що служать для підтвердження історичних даних і забезпечують більш цілісне уявлення про походження українського етносу. Завдяки ретельному вивченню цих першоджерел, дослідження Л.Л. Залізняка сприяють глибшому й точнішому розумінню історичних і культурних контекстів, які сформували українську ідентичність.

Вік етнічної групи тісно пов'язаний із безперервністю її етнокультурного розвитку, який часто оцінюється на основі поєднання палеоісторичних даних і наукового аналізу. Етногенез українців, на думку Л.Л. Залізняка, підкреслює важливість сталого розвитку на етнічних землях, зокрема на північно-західній Україні, яка є колыскою українського народу [8]. Ця безперервність є життєво важливою для встановлення віку та ідентичності етносу, оскільки відображає безперервну лінію культурно-історичної еволюції. Досліджуючи археологічні знахідки, історичні записи та мовні моделі, науковці можуть простежити коріння українського етносу крізь тисячоліття, розкриваючи складний і тривалий процес культурного розвитку, який визначає ідентичність українців сьогодні.

Культурні та мовні впливи серед українців та сусідніх етнічних груп очевидні у спільному слов'янському корінні та подальших адаптаціях. Українська мова, наприклад, має значну схожість з польською та білоруською, що відображає історичну взаємодію та обмін культурними елементами [7]. Ця мовна спорідненість є свідченням взаємозв'язку цих етнічних груп, сформованого століттями співжиття та взаємодії. Вплив сусідніх культур також помітний у народних традиціях, музиці та навіть кухні, які демонструють злиття елементів навколишніх регіонів. Ці культурні та мовні обміни підкреслюють

Секція 2.

динамічний характер етногенезу, оскільки населення адаптується та інтегрує аспекти сусідніх культур у свою власну, збагачуючи свій культурний гобелен.

Висновки. Розглядаючи походження українців у науково-обґрунтованому та історично-обґрунтованому контексті, проф. Л.Л. Залізняк пропонує платформу для обґрунтованих дискусій, щодо складнощів формування етнічної ідентичності. Його роботи підкреслюють важливість оцінки історичних наративів через критичну етнологічну призму, сприяючи глибшому розумінню різноманітних впливів, що сформували українську спадщину.

Література

1. Залізняк Л. Л. Етногенез українців та їхніх сусідів з позиції сучасної етнології. *Наукові записки НаУКМА*. 1997. Т. 2: Культура. С. 48–52.
2. Брехунець Н. Етнологічні та етнокультурні студії Леоніда Залізняка: історіографічний дискурс. *Етнічна історія народів Європи*: зб. наук. пр. С. 100–105.
3. Залізняк Л. Стародавня історія України / Ред. В. Олексієнко. К.: Темпора, 2012. 542 с.
4. Фігурний Ю.С. Етнологічні дослідження Леоніда Залізняка в Інституті Українознавства КНУ у 1994–2004 роках. *Кам'яна доба*. К., 2011. Вип. 13. С. 315–322.
5. Кириченко Ю.Т. Концепції українського етногенезу та націогенезу в етнологічній науці другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. Дис. ... канд. іст. н. Спец. 07.00.05 – етнологія. Київ, 2017. 280 с.
6. Залізняк Л. Україна між Сходом і Заходом. Про витоки і суть російсько-української війни 2014 р. Київ: Шлях, 2014. 167 с
7. Зародження та формування української нації та її культури. Основні етапи етногенезу. URL: <http://www.korekta-vvk.com/kocno/hist-ukr-kult/etapy-etnogenezu>
8. Залізняк Л.Л. Походження людей та народів. URL: <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/pokhodzhennia-liudei-ta-narodiv-leonid-zalizniak/>

Олексій Трачук,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
відділу культурології та культурної спадщини
НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка

ГЕОГРАФІЯ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКИХ ПЛЕМЕН ВІД ГЕРОДОТА ДО НЕСТОРА

Постановка проблеми. Дослідження родоплемінного ладу належить до актуальних завдань української науки, адже історики східних слов'ян втратили значення роду, в нас залишилися похідні слова: рідня, спорідненість, родич. Предки наші не знали сім'ї, вони знали тільки материнські та батьківські роди, які означали всю сукупність ступенів родоводів, як найближчих, так і самих віддалених родичів. Спочатку наші предки не розуміли ніяких суспільних зв'язків поза родом і тому вживали слово «рід» також у сенсі співвітчизника, в розумінні народу (нарід); для означення родових ліній використовувалось слово «плем'я». Єдність патріархального роду, зв'язок племен підтримувалися єдиним прабадьком, прадідом, ці батьки роду носили різні назви – старійшин, жупанів, владик, вождів та ін. [15, с. 42].

Метою дослідження є порівняльний аналіз географії розселення племен праслов'ян в VII–III ст. до н.е., які згадує Геродот, з гніздами поселень їх нащадків у наступні століття, аж до часів Нестора-літописця. Ця праця підготовлена в межах виконання прикладної науково-дослідної роботи «Етногенез українців у світлі сучасних наукових даних і методологічних підходів».

Поділ первісних громад на два основні роди був соціальним явищем фундаментального значення. Він визначив характер і відбився в усіх проявах суспільного і духовного життя на багато тисячоліть. Пройшло чимало часу від того, як ідея роду втілювалася у життя, до того, як вона досягла зрілості і позначилася її користь [7, с. 214]. Початкові роди були економічно самостійними групами, їм належала земля, мисливські та рибальські угіддя. Кожен первісний рід селився відокремлено. Спільна праця, спільна власність, загальні житла об'єднували членів кожного роду міцними зв'язками. Під час усіх племінних подій та заходів: облавних полювань, військових походів, святкових дійств, танців і ритуалів, – люди кожного племені ділились на дві основні частини, становили дві протидіючі групи, які одночасно співробітничали і конкурують. В племені екзогамія тісно пов'язувала роди попарно. Відокремлені економічно,

Секція 2.

вони були невіддільні в шлюбних відносинах [5, с. 288]. Плем'я брало на себе функцію захисту кожного свого члена. Кожний рід займав окреме поселення, а гніздо споріднених поселень утворювало плем'я [19, с. 72].

Археологічні дослідження поселень та городищ VII–III ст. до н.е. на території України за останні сто років створили можливості для подальших соціальних досліджень слов'ян. П. Третяков, Б. Тимошук, С. Березанська, В. Отрощенко та інші обґрунтовано розглядали гнізда поселень як залишки структури союзів племен, названих у давньоруських літописах.

Порівнюючи карти розташування слов'янських племен від часів Геродота і до Нестора-літописця, можна встановити, чи вони проживали на одних і тих же землях, чи мігрували в пошуках кращих. За топографічну основу пошуку поселень праслов'янських племен, вважає Б. Рибаків, «можна взяти ту стійку територію, яка уже тричі, на трьох хронологічних зрізах, виявляла однаковість своїх основних контурів, ту, яку вже неодноразово називали батьківщиною праслов'янських племен» (Рис. 1) [16, с. 32].

Рис. 1. Карта-схема розташування праслов'ян східношинецької культури XV–XII ст. до н.е.

Вивчаючи соціальну історію племен на території Римської імперії та «відсталих» ірокезів Північної Америки, Л. Морган помітив, що племена італійського півострова втратили родоплемінний лад, при якому жили всі племена первісності. Що римляни в часи Геродота, в середині I тис. до н. е. були учасниками руйнування родоплемінного ладу та переходу до ладу, заснованого на території і власності. Вони майже без спротиву позбулися народовладдя і вступили на шлях «цивілізації». Відтепер головною метою римської влади стали накопичення і охорона приватної власності олігархії та завоювання і підпорядкування віддалених племен і народів. У Західній Європі ця революційна зміна ладу, яка створила політичне суспільство на противагу родоплемінному, зводилася просто до введення нових елементів території і власності, що стали силою, тоді як до того вони мали лише вплив. Сенат наділяв своїх членів спадковими званнями в залежності від масштабу їх власності, яка отримала також вирішальне значення для права голосу в народних зборах. Це дало перевагу тенденціям, протилежним демократичному ладу, і породили змішане, напіваристократичне, напівдемократичне правління, яке неминуче мало створити постійну ворожнечу між двома класами громадян (демократами та

республіканцями), на слушну думку Л. Моргана, «навмисно і без усякої потреби створених законодавством. Народ був обманутий законодавством Сервія: він отримав управління, яке більшість би відкинуло, якби повністю усвідомило його очевидні результати» [7, с. 193].

Геродот, як слушно зауважує М. Влах, – «історик географічного українознавства». Особливість наукового методу Геродота – критичне ставлення до різних оповідей і переказів. Можливо, через це вже в давнину його (за Цицероном) називали «батьком історії». Однак його, на погляд дослідниці, можна вважати й «батьком географії» (за Страбоном), оскільки значна частина його твору про Україну – це географічний опис [2, с. 9-10].

Передусім Геродот описує ріки Скіфії, оскільки тогочасне суспільство перебувало на етапі річкової цивілізації. Усього істориком згадано 17 великих і малих річок. Опис гідромережі досить детальний, оскільки в давнину ріки – це природні рубежі розселення окремих племен, транспортний засіб, особливо для вивезення зерна. Як зазначає Геродот, Скіфія – «це добре наводнена трав'яниста рівнина, а рік пливе через неї небагато менше, ніж у Єгипті є каналів» [2, с. 10; 4, 61-62]. Геродот говорить про Невриду та її межі дуже скупко: річка Тіра (Дністер) «тече з півночі і бере свій початок з великого озера, яке служить кордоном між Скіфією і Невридою» (§ 51) [3, с. 251]. З Невридою дослідники переконливо пов'язують милоградську культуру [6, с. 169-176; 9, с. 30-31].

Племена неврів у VI ст. до н.е. просувалися з-за Дніпра на схід. На територію бондарихинської культури, генетично пов'язаної з юхнівською, (в землю будинів) з південного сходу вторглися племена гелонів, які розмовляють скіфською мовою. Все лісостепове Лівобережжя, зайняте в передскіфський час бондарихинською культурою, було завойовано гелонами (Рис. 2), які підкорили тубільні протобудинські племена на Ворсклі [9, с. 164].

Рис. 2. Карта-схема розташування праслов'янських племен Геродота:
неврів (милоградська культура),
скіфів-орачів [14, рис. 22; 32; 1, с. 47]
та будинів (скіфів-землеробів)
[16, рис. 22] VII–III ст. до н. е.

Виходячи з наведених описів Геродота, лісостепова територія між Південним Бугом і Дністром була місцем проживання скіфів-орачів (Рис. 2). «Скіфи-орачі»

Секція 2.

Геродота справжніми скіфами щодо свого етнічного походження не були. Це були місцеві землеробські протослов'янські племена, які продовжували історичну традицію своїх попередників – чорноліських племен [1, с. 47].

У попередніх публікаціях автором послідовно здійснено дослідження археологічної карти України скіфської та слов'янської доби з метою виокремлення гнізд поселень у їхньому взаємозв'язку із структурами союзів племен, відомих з історичних джерел, проведені поглиблені дослідження соціального устрою слов'янських племен на основі археологічних даних. Аналіз гнізд поселень милоградської культури (Рис. 2), зарубинецької культури (Рис. 3) засвідчує, що і неври, і венеди протягом тисячі років проживали на одних і тих самих землях, зберігаючи сталу культуру, структуру родоплемінного ладу, що є однією з характерних рис етногенезу українського народу на ранніх етапах становлення.

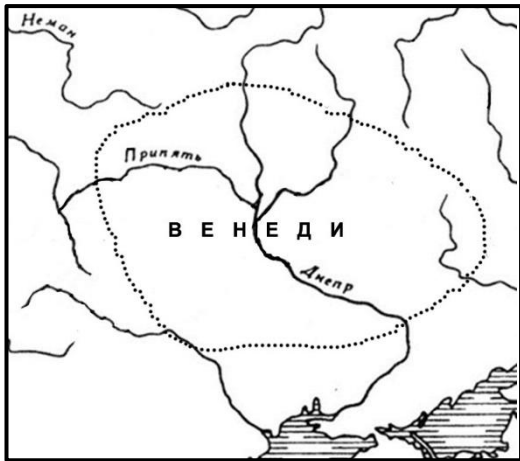

Рис. 3. Карта-схема розташування племен венедів зарубинецької культури III ст. до н. е. – II ст. н. е. [13, рис. 14].

Карти-схеми археологічної атрибуції слов'янства в басейні Дніпра з VII ст. до н.е. до VII ст. н.е. представлено в попередніх публікаціях автора [13, с. 65-102; 14, с. 68-103; 16, с. 32-61; 17, с. 67-92; 18, с. 63-92].

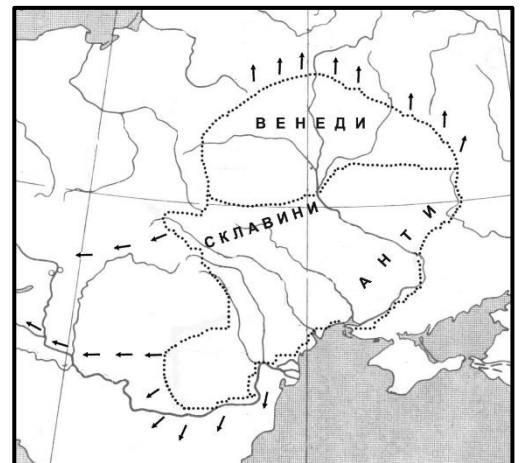
На теренах сучасної Білорусі автором локалізовано 50 гнізд поселень слов'ян-венедів II–V ст. н. е. Виявлено, що племена історичних слов'ян-венедів пізнього етапу зарубинецької культури займали ту ж територію Верхнього Дніпра, на якій жили носії зарубинецької культури раннього етапу III ст. до н. е. – II ст. н. е. (Рис. 3). Подальшими дослідженнями встановлено, що північно-західна частина венедів пізньозарубинецької культури – предків нинішніх білорусів – протягом тисячоліть жила з предками українців на тій самій території, тобто вони мають спільну історію. А річка Прип'ять багато віків наші народи не розділяла, а єднала (Рис. 4).

Запропонований автором метод родоплемінної географії, що включає картографування гнізд поселень неврів, скіфів-орачів, скіфів-землеробів і венедів на сучасних картах України, Білорусі та РФ, фіксує майже повне збігання цих різночасових карт. Новий метод сприяє виявленню характерних рис

соціального, культурного та економічного життя слов'янських племен у ланцюгу епох за допомогою різних галузей сучасної науки, а також дозволяє відійти від етнічно не визначених «носіїв археологічних культур», які являються пережитком радянської археології та ускладнюють вивчення давньої історії народів, що населяли територію Східної Європи від часів Геродота. Разом з тим, у світі постійно зростає інтерес до історії українського народу, що захована в археологічних артефактах, які мають бути визволені науковцями від імперських інтерпретацій.

Нашими дослідженнями встановлено, що і скіфи-землероби (будини) і наступні покоління венедів протягом 12-и століть проживали на тих самих землях у басейнах рік Десна, Сейм, Псел, Сіверський Донець. Там же в VI–VII ст. проживали їх нащадки – анти пеньківської культури, а в VIII–XIII ст. – літописні сіверяни-українці. Доведено, що до нашого часу на Північній Чернігівщині та Курщині мешкають нащадки сіверян – горюни, які зберігають сіверянський діалект [18, с. 84-85].

Рис. 4. Карта-схема розташування та напрямків Великого переселення племен анти і склавинів черняхівської [11, рис. 1–3], венедів пізньозарубинецької та київської культур [17, рис. 1; 18, рис. 1] II–V ст. н. е.

У наступному дослідженні локалізовано племена анти і склавинів черняхівської культури III – початку V ст. Анти і склавини під час Великого розселення V–VII ст. з'являються на півдні – в Подунав'ї, в глибинних районах Балканського півострова; на заході доходять до Ельби та Балтійського узбережжя; на північному сході заселяють верхів'я Дону і Волги (Рис. 4). У другій половині I тис. розселення слов'ян досягло таких розмірів, що вони стали однією з основних груп, які формували етнічну карту ранньосередньовічної Європи [11, с. 117–118].

Історичне значення Великого переселення народів, що охопило слов'янські племена черняхівської культури в IV–V ст. і анто-склавинів VI–VII ст., полягає в тому, що воно започаткувало поділ слов'ян-українців на ті етнічні групи, які заклали основи процесів формування сучасних слов'янських народів: словаків, моравів, чехів, болгар, сербів, хорватів. Але в наш час європейці не знають, що

Секція 2.

праукраїнці – анти і склавини черняхівської культури – предки слов'янських народів Європи. Таким є результат імперської політики Риму, яку було запозичено Московією.

Склавини (племена слов'янської частини черняхівської культури, III – перша половина V ст.) та їхні нащадки (племена празько-корчацької культури, друга половина V–VII ст.) зайняли середній та верхній Дунай і межиріччя Ельби та Заале (Рис. 4). Анти (племена пеньківської культури) прийшли в Нижнє Подунав'я та на Балкани [11, с. 118, рис. 1].

Нестор починає нашу історію з появи слов'ян у Європі в скіфські часи, задовго до Великого розселення, зокрема він пише про рух східних слов'ян у VI–VII ст. на Дунай і Балкани: «...по мнозех же временах сели суть словене по Дунаєви...». Літописець відчуває зв'язок поколінь від неврів, будинів часів Скіфії, а область уличів і тиверців (тіритів) між Дунаєм і Дніпром «аж до моря» він називає Великою Скіфією. Під Великою Скіфією, слушно наголошує Б. Рибаків, «ми повинні розуміти всі перераховані лісостепові племена від Карпат до Дінця і від Десни до моря» [9, с. 241; 10, с. 4]. Племена уличів проживали на значній частині Дніпра нижче с. Трипілля і до Дністра. Чи доходили їх поселення до самого узбережжя Чорного моря говорити складно, тут літописець міг бути і не зовсім точним, але це означає, що в порожистій частині Дніпра вони, безумовно, проживали [19, с. 46].

Рис. 5. Карта-схема розташування літописних племен [19, рис. 7,10–12] VIII–XIII ст.

Автор «Повісті минулих літ», очевидно, використав ряд давніх усних переказів, мав не чітке уявлення про те, що літописні племена колись належали до великого союзу. Цей «союз» греки називали Великою Скіфією; кожне плем'я трималося своїх звичаїв, дотримувалося законів, міфів, переказів своїх батьків і у кожного племені була своя особливість, свій діалект. Східнослов'янські племена зберігали певну мовну та культурну єдність з іншими племенами.

Нині є актуальним усвідомлення українцями тисячолітнього зв'язку поколінь, досвіду виготовлення зброї, формування ополчення самооборони по поселенням – родам, племенам у дописемний період, а в часи Гетьманщини по

селах – сотням і групам сіл – полкам [12, с. 108]. У нинішні часи також є актуальним предківське самоуправління родів та племен, сотень і полків у вирішенні проблем самоврядування об'єднаних громад, формування свідомого і мотивованого війська всіх областей України.

Висновок. Хліборобські племена неврів, будинів, венедів, антів і склавинів, перебуваючи поза зоною впливу Римської та Візантійської імперій, протягом двадцяти століть проживали на тих самих землях у басейнах рік Дніпро, Дністер, Південний Буг, Десна, Ворскла, Сейм, Псел, Сіверський Донець і зберігали родоплемінний лад. Там же в VI-VII ст. за родоплемінної демократії жили наступні покоління – антів пенківської та склавинів празько-корчацької культур, а в VIII-XIII ст. – літописні племена сіверян, древлян, волинян, хорватів, уличів (Рис. 5) – праукраїнців.

Проблеми племінних меж від часів Геродота до літописних племен Нестора мають глибокі історичні корені, які зумовлені внутрішньою генетичною єдністю слов'янських племен та зовнішньою непримиренністю між племенами осілого, землеробського і кочового, загарбницького способів життя.

Література

1. Винокур І.С. Історія лісостепоного Подністров'я та Південного Побужжя від кам'яного віку до середньовіччя. Київ – Одеса, 1985. 167 с.
2. Влах М. Геродот як предтеча географічного українознавства. *Історико-географічні дослідження в Україні*: зб. наук. праць. Київ, 2019. Вип. 14. С. 7–17.
3. Геродот. Історія / пер. и примеч. Г.А. Стратановского. М., 2007. 696 с.
4. Геродот із Галікарнасу. Скіфія. Найдавніший опис України з V століття перед Христом. [пер. Т. Коструби, передм. Ю.М. Хорунжого, підгот. тексту М.Ф. Слабошпицького]. Київ, 1992. 72 с.
5. Золотарев А.М. Родовой строй и первобытная мифология. М., 1964. 328 с.
6. Мельниковская О.Н. Племена южной Белоруссии в раннем железном веке. М., 1967. 196 с.
7. Морган Л.Г. Древнее общество или исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации. Л., 1934. 350 с.
8. Русяєва А.С. Північне Причорномор'я під час грецької колонізації. *Давня історія України*. Київ, 1998. Т. 2. С. 197–238.
9. Рыбаков Б.А. Геродотова Скифия. М., 1979. 247 с.
10. Рыбаков Б.А. Уличи. *КСИИМК*. 1951. Вып. 35. С. 3–17.
11. Трачук О.В. Анти і склавини черняхівської культури – предки слов'янських народів Європи. *Українознавство*. 2023. № 3. С. 85–124.
12. Трачук О.В. Виробництво залізної зброї для полків і сотень Війська

Секція 2.

Запорозького на древлянській землі (XVII–XVIII ст.) *Вісник НДІ українознавства*. 2023. №1. С. 91–120.

13. Трачук О.В. Картографування поселень слов'янських племен зарубинецької культури III ст. до н. е. – II ст. н. е. *Українознавство*. 2022. № 4. С. 65–102.

14. Трачук О.В. Локалізація племен неврів і скіфів-орачів у контексті етногенезу східного слов'янства. *Українознавство*. 2022. № 3. С. 68–103.

15. Трачук О.В. Племя та родоплемінний лад у східних слов'ян. *Ремесла та промисли Поліської зони. Проблеми дослідження і популяризації*. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Малин. 2019. С. 41–58.

16. Трачук О.В. Племена венедів пізньозарубинецької і київської культур басейну Дніпра та Дону в I–V ст. н. е. *Українознавство*. 2023. № 2. С. 63–92.

17. Трачук О.В. Племена венедів пізньозарубинецької культури Верхнього Подніпров'я в II–V ст. н. е. *Українознавство*. 2023. № 1. С. 67–92.

18. Трачук О.В. Племінні гнізда поселень скіфів-землеробів Лівобережної України. *Українознавство*. 2022. № 2. С. 32–61.

19. Трачук О.В. Чорна металургія в соціально-економічному житті східних слов'ян на території України (друга половина V–X ст.). Київ, 2017. 308 с.

Олег Чирков,
молодший науковий співробітник
відділу культурології та культурної спадщини
НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка

Ольга Шакурова,
кандидатка історичних наук,
старша наукова співробітниця
відділу етнології та історії України
НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка

ЕТНІЧНІ НАЗВИ «УКРАЇНЦІ» ТА «СЛОВ'ЯНИ» У ТЕРМІНОСИСТЕМІ ЩОДО ЕТНІЧНОЇ ГЕНЕЗИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Інструментарій, який застосовують науковці, що досліджують генезу українського народу, містить групу термінів, які активно вживаються. Серед них насамперед вживається «етногенез українців» («етногенез українського народу», «етнічна генеза українського народу»), «українці» («український етнос», «український народ») та «слов'яни».

«Етнічна генеза», «етнічний генезис», «етногенез» науковці вживають переважно у двох різних значеннях, що ускладнює взаєморозуміння та пізнання процесу утворення, формування українського етносу. Відсутність однозначного розуміння й тлумачення цього терміну сприяє плутанині у певних важливих ділянках українознавчих знань, зокрема у знаннях про утворення, формування українців. Маємо на меті розглянути етнічні назви «українці» та «слов'яни» у терміносистемі щодо етнічної генези українського народу.

Хоча з перекладу слів «етнічна генеза» однозначно випливає: «утворення етносу», або «етнічне творення» тлумачення терміну дають таке, наприклад: «Етногенез – тривалий цивілізаційний процес становлення етносу з часу його виникнення до його зникнення чи поглинення іншою етнічною спільнотою» [1, с. 81]. Тобто всю історію певного етносу включно з виникненням, існуванням, зниканням та поглинанням (до моменту зникнення чи поглинення) називають «етногенезом».

При такому розумінні етнічної генези «етнічна генеза слов'ян» триває й сьогодні, «етнічна генеза українців» також. Якщо упродовж усього часу буття певного етносу відбувається такий «етногенез», то до чого він призводить, у

Секція 2.

чому він полягає? Як може зникнути етнос, якщо триває нескінченний процес його «етногенезу»?

Ми не дамо відповідей на ці питання, бо інакше розуміємо зміст терміну «етногенез». Генеза етносу завершується не тоді, коли він сконав, а тоді, коли він утворився, сформувався. Далі триває етнічна історія вже «народженого», згенерованого етносу. Він розвивається, відтворюється через постійну етнізацію, соціалізацію молодих генерацій. Відтворення етносу шляхом зміни його поколінь не є його генезою («етногенезом»). Етнізація індивіда чи певної молодшої когорти відбувається шляхом засвоєння індивідом чи когортою етнічності дорослих, старших вікових груп. Це не є етногенезом чи його частиною.

Бувають оригінальні тлумачення етногенезу, наприклад, щодо генези українців таке: «Етногенез українського народу – ретроспективна схема етапів поступу та походження українського народу» [1, с. 83]. Тобто, це лише схема – графічне зображення процесу етногенезу та іншого, бо ретроспективний погляд може довести нас до часів, коли й слов'яни ще не утворилися.

Таким чином, розведення функціональне та у часі «етнічної генези» та «етнічного відтворення» дає можливість концентрувати увагу дослідника на процесі формування етносу, на його зародженні та «народженні».

Проте виникає інша складність, тепер з початком етнічної генези. Додає складнощів термін «походження етносу», який зазвичай вживається ніби синонімом «етнічної генези» на позначення генези не лише певного етносу, але й генези його «батьків», «прабатьків» та усіх відомих «пра-прабатьків». Тобто певний етнос походить від певних «батьків», а не від дідів чи прадідів. Зміст терміну «етнічна генеза етносу» не має охоплювати процесів етнічної генези його прямих предківських етнічних груп. Кожна предківська етнічна група має власний процес етнічної генези, він лише її та не поширюється на її нащадків. Натомість буває так, що етнічна генеза українців підміняється етнічною генезою слов'ян.

Етнічна назва «українці» вживається в українознавчих працях на позначення двох соціальних спільнот, одна з яких визначається за етнічною, інша – за громадянською належністю індивідів. Українці (як етнос) є усталеною сукупністю людей зі спільними етнічними рисами, які самоусвідомлено і виявлено в етнічній самоназві «українці»; етнос розселений і в межах сучасної України, і в інших країнах [1, с. 200].

Таке значення назва «українці», як і будь-яка інша етнічна назва, має тоді, коли в неї вкладається насамперед духовно-культурний етнічний зміст, який виявляється у різних площинах людського буття, де є місце етнічності (зокрема: у світогляді, в історичній пам'яті, в етнічній свідомості, у професійній культурі,

у рідномовній самовизначеності, у почуттях етнічної гідності, у проявах етнічної солідарності тощо). Етнічний зміст назви «українці» часто передають поняттям «український народ», яке у певних контекстах за значенням співпадає з поняттям «український етнос». В українознавчих працях, в художній літературі та в усній мові на позначення українців (українського етносу) вживають також інші поняття: «українська народність», «українська національність», рідше – «українське плем'я», «український рід», «українська родина». У цьому ж значенні в науковій літературі вживали поняття «українська нація», а останнім часом, певно для термінологічного розведення етносоціальної та соціально-політичної спільнот, почали вживати також «українська етнонація» (яке є парою до «української політичної нації»).

Українцями також називають усіх мешканців України. У такому разі українці це сукупність усіх громадян української держави; сукупність людей з рівними, визначеними законодавством України правами й обов'язками, незалежно від їх етнічної чи расової належності та від країни перебування; нація. Формальною ознакою належності до цієї спільноти є документ про громадянство. Спільною частиною обох соціальних спільнот, що називають українцями, є етнічні українці України [1, с. 200].

Український етнос формувався на основі слов'янського населення Русі і не міг формуватися раніше, або одночасно з формуванням слов'ян.

Слов'янами (давніми, не сучасними) називаємо «групи споріднених за походженням, мовою, матеріальною та духовною культурою племен та племінних союзів Східної, Центральної і Південної Європи» [1, с. 186].

Етнічна генеза давніх слов'ян не є частиною етнічної генези українців. Це два процеси, що відбувалися у різний час. Результатом одного стали слов'яни, іншого – українці. Частина слов'ян стала предками українців, інші частини – стали предками інших сучасних народів Європи.

Література

1. Україна – етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. Фігурний Ю.С. та ін. Київ: НДІУ. 2006. 224 с.

Ольга Шакурова,
кандидатка історичних наук,
старша наукова співробітниця
відділу етнології та історії України
НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка

**«РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНА» ТЕОРІЯ ПОХОДЖЕННЯ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЛЕОНІДА ЗАЛІЗНЯКА – ВАЖЛИВА
СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ**

Постановка проблеми. Під час повномасштабної російсько-української війни, яка точиться на терені нашої держави вже майже три роки, проблема походження українського народу, яка є важливою складовою національно-патріотичного виховання, є як ніколи актуальною.

Метою дослідження є аналіз «ранньосередньовічної» концепції Леоніда Залізняка.

Український археолог та етнолог Леонід Залізник у працях, присвячених проблемі етногенезу українського народу, намагається дотримуватися виключно наукового підходу до вирішення проблеми українського етногенезу, уникнення зайвої політизації питання та «історичної міфотворчості» [3, с. 31]. Зокрема, у праці «Походження українців: між наукою та ідеологією» (2008 р.) Л. Залізник зазначає, що, «перш ніж говорити про історичні витoki українського народу, слід визначити, що маємо на увазі під поняттям «народ» і як етнологи визначають вік конкретних етносів» [3, с. 10]. Він стверджує, що для встановлення часу появи українського етносу треба визначити його найголовніші ознаки і простежити, як далеко в минуле сягає комплекс цих ознак. Цими основними ознаками автор, як і більшість сучасних дослідників, вважає мову, культуру, темперамент, характер, антропологічний тип, самосвідомість, специфічні форми господарювання. Але науковець зазначає, що «суть етносу визначає саме комплекс різноманітних ознак, а не окремі його елементи... Кожен з таких елементів окремо може входити до культурних комплексів багатьох народів, але всякому народу властива своєрідна і неповторна комбінація цих культурних ознак» [3, с. 10-11]. Отже, автор робить такий висновок: «Етнос народжується тоді, коли формується кістяк його етнічного комплексу, а не окремі елементи» [3, с. 11]. Ігнорування цього факту, наголошує Л. Залізник, «призводить до появи різноманітних екзотичних концепцій етногенезу» [3, с. 11].

Ще одну помилку у визначені віку українського етносу Л. Залізняк бачить у неспроможності дослідників розмежувати конкретний визначений етнос від його попередників, бо головним, етновизначальним елементом для всякого етносу є тяглість його етнокультурного розвитку, тобто наявність усього комплексу етнокультурних ознак протягом достатньо тривалого часу. Отже, «культурно-історична безперервність розвитку конкретного етносу – визначальний показник його віку й часу зародження» [3, с. 12].

У своїх працях Л. Залізняк намагається визначити реальний вік українського етносу, використовуючи для цього методи різних наук. Зокрема, у праці «Походження українського народу» (1996), виданій у серії «Бібліотека українця», вчений для визначення часу народження українського етносу пропонує використовувати методику археологів для встановлення віку міст. Зокрема, він зазначає, що в археології історію міста починають не з появи перших людей на його території, а «з поселення, безперервний розвиток якого призвів до постання даного міста» [1, с. 56]. Тобто вчений зауважує, що «за цією методикою часом народження якогось народу можна вважати період, з якого простежується безперервний і поступальний розвиток його головних етновизначальних ознак» [1, с. 56].

У статті «Походження українців очима науковців, політиків та фантастів» (2007) Л. Залізняк стверджує, що етногенез українців відповідає універсальним законам етнічного розвитку європейських народів та підпорядковується «загально визнаним сучасною європейською етнологією засадничим принципам етнічної історії середньовічної Європи» [2, с. 237], до яких вчений відносить такі:

«1. Методологічний підхід до етносів як етнокультурних організмів, що в певний час народжуються, проходять життєвий цикл і неминуче дезінтегруються, розчиняючись серед сусідів.

2. Вік етносу визначається ретроспективно, шляхом встановлення за допомогою різних дисциплін (історія, археологія, мовознавство, етнографія, антропологія тощо) початку безперервності етнокультурного розвитку конкретного народу.

3. Переважна більшість європейських народів, які мешкають у зоні культурно-історичного впливу Римської імперії, народилися в ранньому середньовіччі у V-VII ст. ...

4. Племянний етап розвитку європейських етносів почався на зорі середньовіччя і закінчився в IX-X ст. їх консолідацією у власних державах ..., які нерідко поширювалися на етнічні території сусідніх народів, набуваючи форм середньовічних імперій ...

Секція 2.

5. У відсталих провінціях імперій у процесі їх колонізації метрополією зароджувалися молоді постімперські етноси. Вони виникали внаслідок синтезу місцевих традицій з мовно-культурним комплексом імперського народу-завойовника і починали власне історичне буття з моменту відокремлення від імперії» [2, с. 237].

В одній з перших своїх праць з проблематики україногенези «Походження українського народу» (1996) вчений виділяє чотири концепції походження українців: пізньосередньовічну, києворуську, ранньослов'янську і трипільсько-арійську [1, с. 3]. Пізніше Л. Залізняк пише про три головні версії походження українського народу: трипільсько-арійську, ранньосередньовічну та пізньосередньовічну [2, с. 12].

У своїх працях автор докладно аналізує всі концепції і подає широку історіографічну довідку про створення та розвиток кожної з них. Найбільш переконливою та науково аргументованою він вважає ранньосередньовічну версію походження українців [3, с. 33], бо вона відповідає вже згаданим загальним закономірностям етногенезу в помірній смузі Європи. Узгоджуючи етногенез українців з цими універсальними законами, Л. Залізняк так змальовує процес виникнення та становлення українського народу: «...безперервність етнокультурного розвитку на українських етнічних землях між Карпатами, Прип'яттю та Київським Подніпров'ям, як і на землях інших великих європейських етносів, що знаходилися в зоні впливу Римської імперії, простежується з раннього середньовіччя, а саме з кінця V ст. Дані археології, мовознавства, антропології, письмові джерела переконливо свідчать про тяглість, неперервність розвитку в Північно-Західній Україні одного етнічного організму від дулібів, склавинів та антів до сучасних українців. Археологічними відповідниками згаданих племен є празька та пеньківська культури V-VII ст., які трансформувалися в праукраїнські літописні племена волинян, деревлян, полян, білих хорватів, уличів, тиверців Північно-Західної України (лука-райковецька культура VIII—IX ст.). Остання була безпосереднім генетичним підґрунтям Південної Русі. Її людність складалася з 7 споріднених праукраїнських літописних племен, що на кінець X ст. стрімко інтегрувалися у відносно єдиний руський народ. Саме цей середньовічний етнос створив державу Русь, яка швидко трансформувалася в ранньосередньовічну імперію, що в X-XIII ст. здійснювала потужну експансію в безмежні лісові простори півночі Східної Європи. Внаслідок колонізації праукраїнським Києвом балтських та фінських племен лісової смуги Східної Європи постали молоді балто-руські (білоруси, псково-новгородці) та фіно-балто-руські (росіяни) етноси» [2, с. 238].

Висновки. Таким чином, у своїх працях Л. Залізняк доводить наукову обґрунтованість ранньосередньовічної концепції походження українців, її

Етногенез українського народу у світлі новітніх наукових даних

узгодженість з «розробленою кількома поколіннями європейських учених універсальною схемою етногенезу великих європейських етносів» [2, с. 231] та важливість утвердження цієї концепції в українській науці, освіті та суспільній свідомості. Він є послідовним прихильником схеми етногенезу східних слов'ян М. Грушевського, яку батько української історії оприлюднив у 1904 р. Фактично, дослідник розробив власну концепцію україногенези, наріжним каменем якої є згадана схема М. Грушевського.

Література

1. Залізняк Л.Л. Походження українського народу. К: Бібліотека українця, 1996. 80 с.
2. Залізняк Л.Л. Походження українців очима науковців, політиків та фантастів. *Збірник наукових праць НДІУ*, 2007. Т. XV. С. 223-241.
3. Залізняк Л.Л. Походження українців: між наукою та ідеологією: Популярне видання. К: Темпора, 2008. 104 с.

СЕКЦІЯ 3.
Формування української політичної нації

SECTION 3.
Formation of the Ukrainian political nation

Оксана Білозір,
*студентка спеціальності «Філософія»
Факультету суспільно-гуманітарних наук
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка*

ЧИ Є УКРАЇНА ЦИВІЛІЗАЦІЙНИМ СУБ'ЄКТОМ?

Питання суб'єктності України виходить за межі суто теоретичного через прагнення РФ включити українські землі до складу своєї держави. В російському соціально-політичному дискурсі культивується думка про «принципову нездатність українців до створення своєї держави». Неоімперіалістські плани Кремля підкріплюються ідеологічною підготовкою суспільної думки до анексії «безсуб'єктних», тобто «бездержавних» територій.

В Україні, навпаки, проблема суб'єктності України розглядається через призму історичної динаміки, насамперед в контексті державотворення. «Україна, – констатують І. та С. Грабовські, – мала багато спільного з європейськими країнами, де відбувалися суперечливі та драматичні процеси націєтворення. Проте становлення її державності та геополітичної суб'єктності не копіювало жодну з цих країн. В історичному плані її геополітична суб'єктність у певні періоди коливалася між латентною та неусталеною актуальною, а в інші періоди спадала практично до нуля» [1, с.201-202]. Лише наприкінці ХХ століття латентна суб'єктність України стає актуальною, що розглядається як закономірність історичного розвитку.

У іншому контексті підходять до аналізу суб'єктності України академіки С.І. Пирожков і Н.В. Хамітов. У своїй статті «Чи є Україна цивілізаційним суб'єктом історії та сучасності?» [2] вони розрізняють поняття «суб'єктність» та «об'єктність» країн, осмислюють український контекст та акцентують увагу на основоположних аспектах, що забезпечують країні можливість мати власну суб'єктність та бути незалежною від впливу інших держав, які, в свою чергу,

Формування української політичної нації

можуть бути «авторитарно суб'єктними» та «гуманістично суб'єктними». Саме від форми цієї суб'єктності залежить внутрішній устрій держави і те, на розвиток яких процесів вона спрямована – чи то на розширення свого впливу завдяки військовим конфліктам, авторитарним вказівкам стосовно своїх дій щодо держав, які знаходяться під її протекцією чи перебувають у не вигідних для себе партнерських угодах і не мають достатньої кількості ресурсів щоб протистояти більш самостійними і суверенним державам в глобальному сенсі цього слова. Або ж на розвиток внутрішніх ресурсів для того, щоб кожен член суспільства почував себе вільно, комфортно та мав можливість реалізувати свій внутрішній потенціал в тій формі, яка йому найбільше до вподоби. В таких державах перше місце посідає заохочення пасіонарної частини суспільства до створення нових інноваційних методів в науці, медицині, спонсоруванні академічної науки, релігійних установ, сприянні розвитку духовності громадян і при цьому не здійснюючи жодного тиску. Для кожного знайдеться своя сфера і немає потреби у примусі, адже це буде напряду впливати на якість виконаної роботи, в той час як в авторитарних формах є примус і вибір в сторону мобільності задля більшої ідеологічної залученості суспільства, тому інтереси особистості стають менш важливими проти інтересів країни або ж політичної верхівки.

У статті застосовується таке поняття як «цивілізаційна суб'єктність країни», описуються його якісні характеристики та ключові параметри. Дослідники проаналізували історичні чинники, на основі яких можна впевнено стверджувати, що Україна завжди тяжіла до гуманістичної суб'єктності і цьому є такі докази, як теорія «трьох Академій» М. Грушевського. «Згідно з цією ідеєю, в історії України до початку ХХ ст. були три вияви академізму в науці і культурі. Перший маємо в Київській Русі, коли навколо князя Ярослава Мудрого склалася, за словами М. Грушевського, «Академія Ярослава». Далі вчений називає Києво-Могилянську академію ХVII–ХVIII ст., засновану київським митрополитом Петром Могилою, і, нарешті, створену у 1918 р. Українську Академію наук, першим президентом якої став всесвітньо відомий вчений В. Вернадський і яка була підтримана гетьманом всієї України П. Скоропадським» [2, с.9].

Отже, Україна завжди тяжіла до гуманізму та антропоцентичності, не лише в період Помаранчевої революції, Революції гідності і, як показує сьогодні після повномасштабного вторгнення росії 24.02.2022, коли Україна всьому світу героїзмом своїх громадян демонструє готовність виборювати власну свободу і незалежність та бажання бути в союзі з європейськими країнами та США, які декларують схожі цінності – гуманізм, толерантність, розвиток гуманітарних наук та медицини, технологічні інновації задля покращення життя людини. В цих країнах українці бачать таке омріяне майбутнє для себе та своїх дітей без

Секція 3.

корупції, з чесною та прозорою роботою державного апарату, з належним фінансуванням науки, культури, освіти та постійним удосконаленням цих сфер з допомогою як високоякісного технічного забезпечення, так і з залученням міжнародних партнерів, які можуть поділитись багаторічним досвідом та надихнути або ж і взяти участь у створенні різноманітних проектів спрямованих на покращення роботи цих галузей та сприяти глибшій співпраці України з партнерами.

Як показала практика, Україна – це не росія, бо хоч і до 2022 року вплив росії був достатньо сильний і ми мали з нею спільний інфопростір, незважаючи на війну на Сході держави та окупацію Криму. Все одно держава дослухалась до голосу народу і багато суперечливих законів було відхилено через активне громадянське суспільство, яке за допомогою публічного розголосу, публікації петицій закликала бути небайдужими до того, що робить влада. І це було помітно буквально у всьому, будь то глобальні зміни, які стосувались всіх українців, чи це стосувалось захисту мозаїчних муралів в різних містах України, історичних будівель, які за роки стали пам'ятками архітектури, або ж справа Довженко Центру, публічний захист Сергія Стерненка. Що вже говорити про те, коли українцям вдавалось достукуватись за допомогою публічного розголосу до державних телеканалів, які іноді могли блокувати інші канали на YouTube хостингу через якусь критику в сторону їхнього дочірнього продукту – скандал телеканалу «1+1» та «GeekJournal».

В росії ж за цей час не було практично жодного мітингу, який би приніс позитивний результат і задовольнив запит пасіонарної частини суспільства, все завершувалось тим, що мітингувальників просто розганяли, лупцювали дубинками і давали по декілька діб в поліцейському відділку за адміністративне порушення. А про якісь абсурдні арешти людей через «меми» в інтернеті чи відео розважального характеру десятирічної давнини – для росії це звична справа. Тобто навіть через жарти в Інтернеті можна сісти за ґрати, і це не абсурд чи вигадка з книжки, а справжня реальність.

Ці та безліч інших прикладів говорять нам про те, що для українців боротьба з владою за свободу висловлювання власної думки, культуру завжди були не останньому місці, і у нас, на відміну від держави-агресора, в інформаційному просторі якої більшість українців все ще перебували до повномасштабного вторгнення – скарги стосовно вчинків владних органів та великих організацій все ж таки доходили і до них дослухались, йшли на поступки, змінювали свою політику. В росії ж цей інформаційний шум стихав, і всі учасники просто змирялись з тим, що ніяких змін не буде, адже влада в своїй основі авторитарна і не бажає слухати свій народ в абсолютній більшості випадків.

Формування української політичної нації

Також автори статті зазначали, що державі, яка прагне до суб'єктності варто подбати і про власну безпеку, адже можна наразитись на конфлікт з іншою державою, яка може захотіти повернути назад свій контроль – цю ситуацію ми бачимо з Україною і росією, бо незважаючи ні на які ультимативні вимоги стосовно відмови від територій ніхто народ продовжує кров'ю і потом виборювати собі краще майбутнє. Але слід зазначити, що якби наша держава 2 червня 1996 року не втратила свій ядерний статус, то військової інтервенції на Сході і в Криму не трапилось би. Пирожков С.І. та Хамітов Н.В. правильно зазначали, що в забезпеченні власної безпеки не слід сподіватись і покладатись повністю на іншу державу, адже все може змінитись не на користь держави об'єкта геополітичних інтересів, особливо коли твій сусід має імперські інтереси та пропагує відповідну ідеологію.

Водночас, деяке здивування викликає певне порушення авторами статті логічних вимог операцій з поняттями. Протилежністю авторитаризму як формі правління зазвичай вважається демократія, а не гуманізм. На мій погляд, протиставляти «авторитаризм» і «гуманізм» – те саме, що протиставляти «рожеве» і «тверде». Можна погодитися з аргументами авторів, що демократія є недосконалою формою, має чимало вад і в повній мірі не реалізувалась в сучасних державах. Але гуманізм – це взагалі не форма правління, це – суспільний ідеал, уможлиблюючий конструкт, що ще в меншій мірі знайшов своє втілення в реальності, ніж демократія. До того ж, кожний авторитарний правитель проголошує своє суспільство «гуманістичним». Хиба не «гуманістичними» вважають себе сучасна росія чи Китай?

Аналогічне непорозуміння виникає, коли автори пишуть про «підпанків». Мовляв, той, хто «під паном», не має суб'єктності, він підпорядковується чужій волі. Логічно буде передбачити, що підпанкам протиставляються пани. Втім, ні, чомусь такою опозицією є «автори», тобто ті, хто здатні до творчості. Стосовно цивілізаційної ідентичності робимо висновок про те, що Україні залишається одвічна роль підпанка, в той час як «авторами» є росія, США, Китай та інші суб'єкти цивілізаційного розвитку.

Зі сказаного випливає оцінка (не)злагожденості дій і намірів державного апарату та українського суспільства. На думку Пирожкова С.І. і Хамітова Н.В., у нашій країні політики мають намір рухатись до більш авторитарних дій. «Значна кількість представників цієї еліти налаштовані на авторитаризм неофеодально-олігархічного ґатунку і, відповідно до своїх економічних інтересів і світоглядних принципів, – або на об'єктність України у світі, або на її авторитарну суб'єктність» [2, с.6]. Саме це заважає нам рухатись вперед, адже якщо почати спрямовувати вектор держави в розвиток гуманістичного підходу до громадян,

Секція 3.

сприяти належній залученості людей до науки, культури і фінансувати це – тоді ми зможемо почати рухатись в сторону саме гуманітарної суб'єктності, бо нам буде що запропонувати світові. І це зробить нас одною з впливових світових держав в майбутньому.

Отже, ідеї висунуті в статті є досить актуальними та важливим для осмислення і прогнозування майбутніх дій нашої держави, які сприятимуть більшому діалогу між владою і електоратом. Цей матеріал досить добре описує сьогодення нашої держави і показує необхідний для нас вектор розвитку, де саме Україна зможе набути найбільшого розвитку. І я вірю, що колись наша держава стане справжнім суб'єктом на світовій політичній арені, адже нам є що продемонструвати світові – у нас багата мова, історія, культура. Залишається лише отримати перемогу у війні і почати більше розвивати наше власне, в тому числі і оборонну промисловість, яку так нещадно знищували та продавали до 2014 року і навіть після різні політики, які шукали у державі-агресорі надійного союзника та партнера, бо забули головне – історію України, яка нам неодноразово доводила, що росії не слід вірити, і геополітику, яка вчить, що не нападають лише на ті держави, які мають достатньо зброї щоб себе захистити.

Література

1. Грабовська І., Грабовський С. Латентна геополітична суб'єктність України як реальність та наукова проблема. *Українознавство*. 2024. Вип. 1(90). С.194–203.

2. Пирожков С. І, Хамітов Н. В. Чи є Україна цивілізаційним суб'єктом історії та сучасності? *Вісник Національної академії наук України*. 2020. № 7. С.3–15.

3. Руденко Ю. Проблема формування геополітичної суб'єктності України: історія та сучасність. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*. 2022. Т. 5. № 2. С. 151–159.

Формування української політичної нації

*Антон Бондаренко,
кандидат історичних наук,
командир відділення ударних
безпілотних авіаційних комплексів
у складі 37 ОБрМП*

*Олег Чирков,
молодший науковий співробітник
відділу культурології та культурної спадщини
НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка*

СУЧАСНІ ЗМІНИ ЕТНІЧНОЇ КОНСТРУКЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ ЯК НАСЛІДОК ГЕНОЦИДНИХ ДІЙ МОСКВИ

Етнічна конструкція української нації у ХХ ст. зазнавала суттєвих змін через певні історичні події, демографічні, міграційні та етнічні процеси, політику урядів, що контролювали українську етнічну територію (воєнні дії, депортації, геноцид, російщення тощо). Водночас етнічна конструкція української нації зумовлювала певні дії суб'єктів політики, впливала на історичний процес. У низці доповідей та публікацій ми висвітлювали етнокультурний розвиток України в умовах війни, зокрема вплив російської агресії 2014–2017 рр. на етнічну структуру населення окупованих територій та всієї України [1]. Маємо на меті сформулювати сутність головних змін, що відбуваються в етнічній конструкції сучасної української нації як наслідок геноцидних дій Москви за станом на осінь 2024 р.

Етнічна конструкція української нації в умовах УССР-івського її буття набула двоетнічного українсько-російського стану з невеличкими іншоетнічними елементами (етнічними групами угорців, румунів, молдован, поляків, болгар, євреїв, білорусів та ін.). Важливо, що тенденція збільшення частки осіб, що вважають себе росіянами, частки осіб, що вважають своєю рідною мовою російську, частки осіб, що не володіють вільно українською мовою, частки осіб, що ні за ціннісними орієнтаціями, ані за ментальністю не інтегровані до українства, частки осіб, що культурно, історично, світоглядно не ідентифікують себе з українством, не припинялася. Частка української етнічності в УССР та загалом в ССРСР зменшувалася, а російської навпаки – зростала, як бажана, престижна для одних, чи необхідна для кар'єри для других, або накинута примусом чи засвоєна для фізичного виживання третіми.

У період розпаду російської совєтської імперії постало питання спроможності «української соціалістичної нації», (згодом постсовєтської,

Секція 3.

постсоціалістичної, а головне – постколоніальної) спрямувати свій суспільно-історичний розвиток у напрямі суверенної модерної європейської нації, спроможності інтегрувати велику частку людності, що перебувала за межами (чи на межі) українства, до самобутньої української нації. Надто гостро це питання постало щодо людності Кримського півострова, міст Донецької й Луганської областей, низки обласних центрів: Одеси, Харкова, Запоріжжя, Миколаєва, Дніпра, Херсона, деяких менших міст півдня та сходу країни.

Колишній імперський центр та певні внутрішні політичні сили усіляко перешкоджали подоланню наслідків російщення України. Проте, в умовах кризи комуністичної ідеології, дискредитації КПСС, послаблення усього державного апарату (насамперед структур імперського центру), усамотійнення та утвердження національної суверенної держави України цей процес був об'єктивно зумовлений самим фактом існування українського етносу, української мови, української культури, української історії, українських національних інтересів, українського світогляду тощо. Незважаючи на непослідовність та млявість урядовців України у свідомому переформатуванні напівзросійщеної української соціалістичної нації в сучасну українську націю європейського типу від кінця 1980-х р. структурно двоетнічна нація втрачає ознаки двоетнічної українсько-російської та прямує до української однетнічної. Певну роль у цьому відіграли громадські організації, українознавчий компонент в національній системі освіти та наявність політичних партій і блоків, які хоч і не завжди з успіхом, але таки стимулювали цей процес через органи державної влади.

Але найпотужнішим чинником, що вплинув на зміни в етнічній конструкції української нації за час після розпаду ССРСР, стала воєнна агресія Російської Федерації проти України. Окупація Криму та частини Донецької й Луганської областей одразу відсікла від українського політичного життя значну частину соціальної бази антиукраїнських політичних груп та тих політичних сил, які не вважали себе сепаратистськими, проросійськими чи антиукраїнськими, але активно спекулювали на протиставленні населення цих регіонів решті України, на слабкій інтегрованості місцевих територіальних груп населення в українську націю. Частина політичних лідерів людей з антиукраїнськими поглядами чи настроями потікала до РФ, частина – припинила політичну діяльність, або зачаїлася, частина – «перефарбувалася». Стало можливим прийняти законодавчі норми щодо освіти українською мовою, законодавчо забезпечити функціонування української мови у засобах масової інформації, на радіо, телебаченні, у сфері обслуговування тощо. На окупованих росіянами теренах українськість зменшувалася, у публічному просторі вона зникала. Така ж

Формування української політичної нації

тенденція характерна і для етнічності кримли. РФ провела перепис населення Криму, який засвідчив стрімке зростання частки етнічної групи росіян та осіб з рідною мовою російською, а також зменшення часток українців і кримли.

Таким чином, лінія, що розмежовувала з лютого–березня 2014 р. окуповану територію Криму та з квітня–серпня 2014 р. окуповані райони Донецької й Луганської областей від неокупованої частини України стала лінією, що розмежовувала протилежно спрямовані тенденції зміни етнічної структури людності – трьох територіальних частин української нації. На окупованій частині відбувалась етнічна трансформація місцевого населення, яке залишилося, на типових сучасних росіян за самосвідомістю, подібних до тих, яких зробили з українців Кубані чи Східної Слобожанщини. На вільній від окупанта території України прискорились консолідаційні процеси, ускладнені вимушеним міграційним відтоком значної частини громадян за кордон.

Нова хвиля воєнної агресії Москви проти України 2022 р. призвела до збільшення площі окупованої частини країни, пересунула у підсумку лінію політичного та цивілізаційного розмежування додатково у Харківську, Запорізьку, Херсонську області. Злочинне господарювання РФ на окупованій у території спрямоване на неприховане знищення України й українців.

Застосований Москвою комплекс заходів містить додатково до воєнного складника (який призводить до руйнування сформованого упродовж віків життєвого середовища українців, до загибелі та каліцтва українських військових та цивільних, до евакуації та втечі місцевого населення з районів, де відбуваються бої) інформаційний, освітній, культурний, економічний, юридичний та ін. Цілепокладанням є ліквідація української нації, реалізація геноцидної мети без адекватної відповідальності. Бо злочинець вмикає чудодійну рятівну для нього мантру: «Застосуємо ядерну зброю!».

Окремо відзначимо, що тепер лінія бойового зіткнення проходить також по кількох районах Курської області РФ. 6 серпня 2024 р. там почалася операція Сил оборони України. На підконтрольній ЗСУ частині Курської області український уряд створив військову комендатуру керівником якої 15 серпня став генерал-майор Едуард Москальов [2].

«Швидке просування углиб території країни-агресорки призвело до дезорганізації військових підрозділів російської армії, які перебували безпосередньо на кордоні або ж у ближньому тилу». Українські військові полонили частину дислокованого на Курщині російського війська [3].

На зайнятих українцями теренах Курщини принаймні частина населення ще пам'ятає про етнічно українську самоідентифікацію та про українську мову й культуру своїх предків. Адже усі прикордонні з Україною райони сучасної

Секція 3.

Курської та Білгородської областей були краєм суцільної української етнічної території. У шести межових повітах Курської губернії з Харківською особи з рідною мовою українською становили 1897 р. у відсотках до всієї людності (перелічено з півночного заходу до південного сходу): 31; 48; 59; 21; 34; 51. Тепер територія цих повітів є частиною Курської та Білгородської областей РФ, а населення вже у 1930-х роках активно перетворювалось на етнічних росіян.

Російські громадяни цієї невеличкої частини Курщини не піддаються з боку України жодним етнокультурним перетворенням чи примусовим депортаціям. Україна не ставить за мету анексувати окуповану територію РФ, заселити її громадянами України, розстріляти чи покалічити непокірних, «перевиховати» місцеве населення, примусити його одержати український паспорт, знущатися з нього в різний спосіб. На відміну від злочинних дій РФ щодо українських громадян Україна не вчиняє геноцидних дій. Проте відповідно до Указу Президента України передбачено розробити план дій, що враховує «опрацювання питання стосовно збору та вивчення фактів і свідчень про злочини, вчинені проти українців, що проживають (проживали) на територіях Росії, історично населених етнічними українцями, про політику примусової русифікації, політичні репресії та депортації щодо українців, відновлення та збереження історичної пам'яті, у тому числі щодо утворення центру із зазначених питань» [4].

Сутність головних змін, що відбуваються в етнічній конструкції сучасної української нації як наслідок геноцидних дій Москви за станом на осінь 2024 р. полягає у наступному:

1) утворилися дві великі території з протилежно спрямованими тенденціями зміни етнічної будови людності, розділені лінією бойового зіткнення РФ та України, по обидва боки від якої на відстані до 15–20 км цивільного населення залишається мало;

2) відбувається уподібнення етнічної структури населення окупованої частини України до сусідніх регіонів РФ (Ростовської, Воронежської, Білгородської областей, Краснодарського краю тощо);

3) національна консолідація на основі української етнічності на контрольованій українським урядом території України призводить до подальшого зростання питомої ваги етнічних українців;

4) на контрольованій Україною частині Курщини змін етнічної структури населення не очікуємо, але не виключаємо.

Формування української політичної нації

Література

1. Чирков О.А. Вплив російської агресії 2014–2017 рр. на етнічну структуру населення окупованих територій та всієї України. *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Українознавство*. 2017. Вип. 19. С. 27–30.
2. Генерал Едуард Москальов. Досьє на першого керівника військової комендатури на території РФ. Ірина Міллер. URL: <https://glavcom.ua/country/incidents/ukrajinskij-heneral-eduard-moskalov-shcho-vidomo-pro-pershoho-kerivnika-vijskovoji-komendaturi-na-teritoriji-rf-1015547.html>
3. Початок операції на Курщині: перші години наступу у відео. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/pochatok-operatsiyi-na-kurshhyni-pershi-godyny-nastupu-u-video/>
4. Указ Президента України №17/2024 Про історично населені українцями території Російської Федерації. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/172024-49513>

Секція 3.

*Ірина Грабовська,
кандидатка філософських наук,
старша наукова співробітниця
відділу філософії та геополітики
НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка*

*Сергій Грабовський,
кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник
Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України*

ГЕОПОЛІТИЧНА СУБ'ЄКТНІСТЬ УКРАЇНИ – ОДНА З НАЙАКТУАЛЬНІШИХ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СОЦІОГУМАНІТАРНОГО ДИСКУРСУ

Геополітична суб'єктність України наразі являє собою проблему проблем, як у теоретичному, так і в практичному сенсі. Власне, йдеться про цілий комплекс проблем, що змушують торкатися багатьох сюжетів передусім у силу того, що Україна, починаючи з ХХ століття, – це не просто складова сучасного світу, а один із головних вузлів політичних, економічних, ідеологічних суперечностей, перетин цивілізаційних «силових ліній» [1; 2; 3; 4].

Із 1917–18 років Україна стала геополітичним чинником, і надалі ніхто з головних світових і європейських потуг не міг обійти українське питання, а хто прагнув обійти, знехтувати ним, зазнавав катастрофи, як-от друга Річ Посполита, Третій Райх, а з тим СРСР. Але саме чинником, а не перманентно актуальним повносправним геополітичним суб'єктом, хоча і з виявами дієвця, національного суб'єкта, більшими чи меншими відповідно до обставин конкретної доби, часом сягаючи рівня великої геополітики. При цьому залишається теоретична (і практична) проблема, в якому разі Україну можна (і потрібно) вважати актуальним геополітичним суб'єктом.

Видається, дослідження української суб'єктності були недостатніми, бо їм істотно завадила постмодерна мода на заперечення самого поняття «суб'єкт» і на приписування індивідуальній та соціальній суб'єктності ледь не всіх лих людства у ХХ столітті, включно з тоталітаризмом. Насправді все навпаки: саме тоталітаризм ґрунтувався на запереченні суб'єктності як соціальної норми, питомої полісуб'єктності суспільства. За тоталітаризму, згідно з його міфологією, мав існувати лише монолітний «великий соціальний суб'єкт» на чолі з «великим

Формування української політичної нації

вождем» і його близьким оточенням, які втілювали в собі всі можливі під оглядом канону чесноти, проте реально мусили діяти в річищі основних міфологічних канонів. На заміну начебто «заплямованому» всіма лихами доби Модерну поняттю «суб'єкт», у західній філософії з'явилося поняття Actor, підхоплене деякими українськими науковцями, попри те, що в англійській мові воно полісемантичне (актор, гравець, дійова особа, діяч), але це повністю нівелюється в українській мові, а тому, скажімо, заголовок наукової статті Showing teeth or hoping for peace: European Union as a powerful geopolitical actor in wartime [12] перекладається приблизно так: «Показувати зуби чи сподіватися на мир: Європейський Союз як потужний геополітичний актор (чи гравець) у воєнний час». Але воєнний час – це не час ігор (крім штабних ігор на мапах, які передують тим чи іншим операціям). Намагання зробити світ «великою шахівницею» геополітики вже призвели до подвоєння числа ядерних держав і зростання ваги тоталітарних держав (які, втім, зручно маскувати за допомогою поняття «авторитаризм») [3]. Модне постмодерне зведення світу до тексту, а політики до гри, видається, не допомагає зрозуміти єство та сутність тих чи тих явищ. А останні все ж існують у «серйозному» вигляді, інакше люди могли б задовольнятися бейсболом і шахами, а особливо витончені інтелектуали – грою в бісер.

Утім, поняття «актор» («гравець») у певних випадках, очевидно, має право на існування. Проте це може бути цілком ірраціональний діяч або пасивний спостерігач (бо спостерігання також може бути грою). Натомість суб'єкт – носій і творець цілераціональної дії, спрямованої на об'єкти чи інші суб'єкти. Інша річ, що цілі можуть бути вельми специфічними, а раціональність – своєрідною (в тому числі ґрунтованою на тоталітарній міфології). Поняття дієвець близьке до суб'єкта у сенсі активної дії, але чи є вона цілераціональною? Геополітичний суб'єкт – це той, хто самочинно покладає цілі та діє, хто задає певні правила діяльності, і не тільки собі.

Для нас суб'єкт «у широкому розумінні особа, організована група осіб, соціальна, етнічна та політична спільнота, суспільство в цілому, що здійснюють властиву їм діяльність, спрямовану на практичне перетворення предметної дійсності, теоретичне і духовно-практичне освоєння об'єктивної реальності; носій означених якостей, що уможливають виконання ним суспільно значущих функцій» [7, с.613]. На нашу думку, тут не вистачає тільки поняття «цілераціональність» як однієї з головних рис суб'єкта.

Тепер щодо поняття «геополітика». Ми не можемо погодитися з означенням на кшталт: «...геополітика, аналіз географічних впливів на відносини сил у міжнародних відносинах» [10]. Звідки воно взялося, зрозуміло, причина –

Секція 3.

використання певних теорій геополітики у практиці нацистів. «Популярність геополітичної теорії впала після Другої світової війни як через її асоціацію з агресією нацистської Німеччини й імперської Японії, так і через те, що поява ядерних вибухівок і балістичних ракет зменшила значення географічних факторів у глобальному стратегічному балансі сил. [...] Політичні географи також почали розширювати геополітику, включаючи економічні, а також військові фактори» [10]. Проте хіба тільки політичні географи? Словник merriam-webster, видається, точніший: «Геополітика – це дослідження впливу таких факторів, як географія, економіка та демографія, на політику і особливо зовнішню політику держави; урядова політика, що керується геополітикою» [11]. У цьому сенсі, скажімо, набуває точності констатація, в якій ідеться про «нову геополітичну реальність України: витримавши натиск Росії, де-факто вона стала кордоном нашої (ЄС – авт.) архітектури безпеки, а не буфером між нами та Росією» [8]. Наступне. У Росії офіційні особи стверджують, що українці нездатні бути самочинною нацією, вони годяться тільки на роль попихачів Заходу, що «англосакси знову (вслід за Гітлером – авт.) об'єднали практично всю Європу у своїй оголошеній лінії на те, щоб завдати «стратегічну поразку» Росії на полі бою. З цією метою було створено відверто нацистський, расистський український режим, руками якого це завдання намагаються вирішити» [5]. І далі в тому стилі, що Україна самотужки не здатна вести війну, вона не може бути повноцінним геополітичним суб'єктом і спроможна лише на роль чийогось інструменту. Втім, чимало незалежних аналітиків теж не вважають Україну геополітичним суб'єктом у повному значенні, бо без західної допомоги вона б довго не втрималася. Тож постає питання: які чинники та ресурси є найголовнішими у здобутті та ствердженні актуальної, повноцінної геополітичної суб'єктності? Існує приклад другої Речі Посполитої, посталої у 1918 році. Аграрна держава у центрі Європи на час відновлення незалежності не мала власної збройної промисловості (зброю, військове спорядження й інструкторів посидала їй Антанта), була поруйнована світовою війною тощо, але виявила себе суб'єктом геополітики, загарбала українські, білоруські та литовські землі, а головне – зупинила (разом із військами УНР) похід Червоної армії на Західну Європу задля советизації Німеччини та Франції й Італії. Втім, масштабнішим і показовішим є інший випадок. 1963 року голова КГБ Володимир Семичасний подав лідерові КПСС Микиті Хрущову донесення з розшифровками розмов опального маршала Георгія Жукова. Знаний сталінський полководець, поміж іншого, сказав: «От зараз говорять, що союзники нам не допомагали... Але ж не можна заперечити, що американці нам гнали стільки матеріалів, без яких ми не могли б формувати свої резерви і не могли би продовжувати війну. ...Американці по-справжньому

Формування української політичної нації

врятували нас із порохом, вибухівкою. ...Хіба ми могли б швидко налагодити виробництво танків, якби не американська допомога сталю» [6]. Власне, те саме визнав Сталін на Тегеранській конференції «Великої трійки» (1943): «...Сполучені Штати є країною машин. Без використання цих машин за допомогою ленд-лізу ми би програли цю війну» [9]. А нинішня Росія не змогла б продовжувати війну без допомоги Китаю, Ірану, КНДР та інших тоталітарних держав. Відтак, якщо коротко – геополітичним суб'єктом стає той, хто прагне ним стати, і чільний ресурс у цьому – люди, нація, демос.

Література

1. Грабовська І., Грабовський С. Латентна геополітична суб'єктність України як реальність та наукова проблема. *Українознавство*. № 1(90) (2024). С. 194–203.
2. Грабовська І., Грабовський С. Історичне становлення геополітичної суб'єктності України від початкових етапів до кінця XIX століття. *Українознавство* №2 (91) (2024). С. 207–223.
3. Грабовський С. Проблема можливості діалогу і взаєморозуміння з «руським миром». *Українознавчий альманах*. Вип. 30. 2022. С. 35–43.
4. Грабовський С. Російська матриця й алгоритми деколонізації. *Українознавчий альманах*. Вип. 32. 2023. С. 59–65.
5. Вступительное слово Министра иностранных дел РФ С.В. Лаврова в ходе встречи с заместителем Председателя Правительства Республики Сербия А. Вулином, Москва, 14 августа 2024 года. URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/1965566/
6. Записка В.Е. Семичастного в ЦК КПСС о настроениях Г.К. Жукова. URL: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1004765>
7. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г.С. Сковороди. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
8. Biscop Sven. Not Another Geopolitical Commission, Please! URL: <https://www.egmontinstitute.be/not-another-geopolitical-commission-please/>
9. Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers, The Conferences at Cairo and Tehran, 1943/ Office of the Historian. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1943CairoTehran/d353>
10. Geopolitics. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/geopolitics>
11. Geopolitics. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/geopolitics>
12. Showing teeth or hoping for peace: European Union as a powerful geopolitical actor in wartime. URL: <https://tepsa.eu/analysis/showing-teeth-or-hoping-for-peace-european-union-as-a-powerful-geopolitical-actor-in-wartime/>

Кирило Грабчак,
головний консультант
Апарату Верховної Ради України

УКРАЇНСЬКІ ЕТНІЧНІ ЦІННОСТІ ТА ЦІННОСТІ ЗАХІДНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Постановка проблеми. Питання цивілізаційного вибору України завжди було актуальним, особливої гостроти набуло під час теперішньої російсько-української війни. Оскільки етнос є особливою соціальною спільнотою, яка має свої цінності, то, відповідно, етнічними цінностями вважаємо такі предмети, дії, явища, які мають значущість для цієї спільноти. До них, на нашу думку, належать властиві певному етносу мова, територія, символи, типові особливості характеру, звичаї, спосіб життя, традиції державотворення (у випадках створення власних держав). У зв'язку із цим нашою **метою** є дослідити співвідношення цінностей українського етносу та цінностей західної цивілізації (євроатлантичних цінностей, цінностей Заходу).

Виклад основного матеріалу. Автором було запропоновано шість наступних підходів стосовно дослідження українських етнічних цінностей: етнологічний, освітньо-педагогічний, етнопсихологічний, соціологічний, етнополітологічний та філософський [1]. Для співвідношення українських етнічних цінностей та цінностей західної цивілізації нам видається продуктивним насамперед розглядати ці явища крізь призму філософського та соціологічного підходів. У річищі філософського підходу В. Лісовий вказував на дуже важливу роль цінностей для об'єднання спільнот, зокрема, етносів: «Оскільки цінності відіграють провідну роль в об'єднанні індивідів для спільних, колективних дій, то вони є важливим, якщо не найважливішим складником тієї основи, яка забезпечує єднання людей у суспільства і спільноти (етноси, нації, цивілізації чи навіть людство загалом) [3].

Етнічні цінності, можуть входити до цінностей більших спільнот, наприклад, до цінностей політичної нації, куди входить більша чи менша частина етнічної нації, та до цінностей певних цивілізацій. Звертаємо також увагу на необхідність розмежувати поняття «етнічні цінності» та «національні цінності». У своїх дослідженнях ми дотримуємося погляду, що ці поняття є хоч і близькими, але не тотожними. Насамперед це пов'язано з визначенням дефініції «нація». Якщо розуміти націю як вищу стадію розвитку етносу, то ці поняття можуть тільки у такому випадку частково співпадати. Як загалом впливає з цього, поняття «етнічні цінності» значно ширше від поняття «національні

Формування української політичної нації

цінності» у їх етнічному розуміння. Якщо ж під словосполученням «національні цінності» розуміти цінності нації у її політичному розумінні, то етнічні цінності і національні цінності можуть як перетинатися (коли частина якогось етносу чи сам етнос повністю входять до складу певної політичної нації) так і не перетинатися (коли такого входження не відбувається).

Що ж до загальнолюдських цінностей, то вони є надто розмитими порівняно з більш локальними. «У науковому співтоваристві ще не існує єдиного підходу до розуміння загальнолюдських цінностей. Не віднайдено основу, за допомогою якої можна було б визначити єдині, загальнозначимі цінності для всіх філософських вчень, систем, культур» – зазначала І. Карпенко [2]. Враховуючи сучасний період великого збурення та протистоянь на глобальній світовій арені, російсько-українську війну, такий загальний підхід навряд чи буде знайдено найближчим часом.

Щодо європейських цінностей. Вони належать до тих словосполучень, які останніми роками часто згадуються, особливо політиками. Якщо здійснити розподіл за територіальною ознакою, то європейські цінності займуть проміжне становище між етнічними (і національними) та загальнолюдськими. Звичайно, під такими цінностями розуміють громадянське суспільство, високий рівень соціально-економічного добробуту, розвинений соціальний захист населення, вільне функціонування основних політичних прав і свобод людини. Щодо європейських цінностей, хотілося б, на думку автора, відзначити два моменти. По-перше, під ними слід розуміти не сукупність національних та етнічних цінностей європейських країн, а їх квінтесенцію, найкращі зразки, що є характерними для багатьох держав. По-друге, той факт, що дефініція «європейські цінності» несе на собі відбиток назви континенту, ще не означає, що це стосується цінностей усіх країн, розташованих від мису Гібралтар до Уральських гір та етносів, які у них мешкають. У такому випадку слід розрізняти Європу як географічне, і як соціокультурне поняття. Це помітно і на прикладі України. Географічно наша держава і так знаходиться у Європі, але культурно, й, особливо за рівнем економічного розвитку, лише прагне до неї долучитися. Тобто, коли заходить розмова про європейські цінності, то маються на увазі в першу чергу спільні цінності економічно й культурно розвинених країн Західної Європи. Питання цінностей західної цивілізації ще ширше, ніж європейські, і включає узагальнені цінності не тільки держав Західної Європи, але й США, Австралії, Канади, Нової Зеландії тощо.

Цивілізацію ми розуміємо у класичних варіантах, витоки для яких є у працях Л. Моргана та О. Шпенглера, основи запропоновано А.Дж. Тойнбі та С. Гантінгтоном. Попри певну умовність, А. Тойнбі та С. Гантінгтон

Секція 3.

запровадили оригінальні системи поділів людства на цивілізації. Згідно таких підходів, «цивілізація (від лат. *civilis* – громадський, державний) – це спосіб життя великої спільноти людей, що посідає певну територію, сповідує свою релігію, розвиває власні культурні традиції й систему цінностей, удосконалює оригінальний комплекс суспільно-економічних відносин. Історично сформована культурна спільність людей характеризується неповторним способом життя» [4]. Згадані науковці у своїх класичних працях «Дослідження історії» та «Зіткнення (протистояння) цивілізацій та зміна світового порядку» мали на увазі, що цивілізації також ґрунтуються на спільних цінностях, важливим чинником розмежування вважали релігійні погляди, за що неодноразово піддавалися критиці.

У рамках соціологічного підходу звертаємо увагу на такі соціологічні опитування європейського та світового масштабу, як «Європейське дослідження цінностей» (European Values Study) та «Світове дослідження цінностей» (World Values Surwey, скорочено WVS), які ввели українські цінності у ширший контекст. Вони були започатковані відомими іноземними соціологами, що досліджували цінності – американцем Р. Інглгартом та голландцями Я. Керкгофсом і Р. де Муром.

Важливо, що починаючи з кінця 1990-х років, ці масштабні опитування проводяться і в Україні. Відповідно, можна подивитися на українські цінності на тлі ширшої міжнародної панорами, і, за потреби, порівняти їх з цінностями мешканців інших держав. Відповідно до системи, запропонованої Р. Інглгартом та його послідовниками, у відображенні на зведених діаграмах нижча шкала позначає вимір виживання/самореалізації, а верхня – релігійно-традиційний/секулярно-раціональний вимір. За цими вимірами Україна віддавала і віддає перевагу цінностям виживання над цінностями самовираження та секулярно-раціональним цінностям над релігійно-традиційними.

Проаналізувавши останні дослідження у межах проєкту World Values Surwey за 2022 рік, оглядачі британського видання The Economist у статті під назвою «Західні цінності невпинно розходяться з цінностями решти світу» дійшли висновків, що, порівняно з 1998 роком, відбулася більша поляризація між державами, яким більше притаманні традиційні (релігійні) та колективні цінності, та тими, де більше світських цінностей та індивідуалізму [5]. Дві основні великі групи цінностей знаходяться на протилежних кінцях згаданого спектру думок. Щодо загальнолюдських цінностей, то на думку оглядачів The Economist, їх поки на обрії проєкту World Values Surwey не видно, адже світські та ліберальні цінності не є більш універсальними, ніж релігійні та авторитарні [5].

Формування української політичної нації

Висновки. У дослідженнях українських етнічних цінностей існує багато методологічних моментів, цей феномен можна розглядати крізь призму різних підходів. Попри певну часткову подібність з національними цінностями, етнічні цінності мають свою окрему специфіку. Порівняно з європейськими, цінностями Заходу та загальнолюдськими цінностями, вони є більш сконцентрованими і предметними. Враховуючи сучасний період великого збурення та протистоянь на глобальній світовій арені, сучасну російсько-українську війну, знайти якісь яскраво виражені загальнолюдські цінності у найближчій часовій перспективі є проблематичним. На тлі євроінтеграційних прагнень України, допомоги держав західної цивілізації Україні під час російсько-української війни, порівняння та співставлення українських етнічних цінностей з цінностями західної цивілізації має значні перспективи для подальших наукових досліджень, зокрема, у аксіологічній площині.

Література

1. Грабчак К. К. Багатовимірність інституалізації цінностей українського етносу. *Українознавство*. 2023. № 3. С. 170–182.
2. Карпенко І. П. Трансформація загальнолюдських цінностей в інформаційному суспільстві: Автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2004. 17 с.
3. Лісовий В. С. У багатоголосі політичних дискусій: Статті та інтерв'ю. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 239 с.
4. Цивілізаційний підхід. Вікіпедія станом на 30.09.2024 р. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Цивілізаційний_підхід#Сучасні_світові_цивілізації.
5. Western values are steadily diverging from the rest of the world's. The Economist. 03.08.2023. URL: <https://www.economist.com/interactive/international/2023/08/03/western-values-are-steadily-diverging-from-the-rest-of-the-world>

Секція 3.

*Алла Кравченко,
докторка філософських наук, доцентка,
завідувачка кафедри філософії,
соціології та політології
Державного торговельно-економічного університету*

*Дар'я Білецька,
студентка
Державного торговельно-економічного університету*

УСВІДОМЛЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ: ВИКЛИКИ ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Трансформаційне суспільство – це суспільство, яке орієнтовано на нові пріоритети, центром, яких виступають демократичні цінності, що змінюються під впливом внутрішніх змін в країні та зовнішніх факторів, зокрема, глобалізації, інформаційної революції, міграційних процесів, становлення ринкових відносин та демократизації. Соціальна трансформація – це самостійний суспільний процес, який змінює умови життя людей і їхній спосіб життя, а також те, як вони бачать час, матеріальні та нематеріальні речі, які вони мають і хочуть мати. І коли цей процес просувається, він змінює наше уявлення про минуле та майбутнє, змушує нас втрачати зв'язок із минулим і підриває нашу здатність керувати своїм життям, що змушує нас винаходити нові, ефективніші способи життя та керувати нами стати більш креативним та інноваційним [1].

Соціальна трансформація є складним і багатогранним процесом, який змінює структуру суспільства, впливає на життя людей, їхнє бачення світу та майбутнього. Трансформаційні процеси торкаються всіх аспектів людського існування – від культури та цінностей до економіки та політики. У процесі соціальної трансформації відбувається не лише зміна умов життя, а й переосмислення старих поглядів і підходів. В міру змін, які приносять нові технології, соціальні відносини та економічні структури, ми часто переглядаємо минулий досвід і починаємо думати про нього з нових перспектив. Це може викликати певний розрив із традиціями та способами мислення, призвести до переосмислення власної ідентичності.

Наразі ми проживаємо в епоху технологічних змін та змін, викликаних переформатуванням міждержавних взаємин (територіальних війн, міждержавної економічної конкуренції, боротьби за ринки збуту тощо).

Формування української політичної нації

Технологічні зміни пов'язані з адаптацією сучасного суспільства до нових інформаційних технологій. З появою штучного інтелекту, наше життя стало набагато легшим, оскільки AI може створювати будь-що: презентації, тексти, вирішувати різні задачі. Але з іншого боку AI потребує не тільки пристосування, але й вміння розрізняти інформацію: розуміння достовірності інформації та правильності розв'язань задач – є найголовнішою умовою користування штучним інтелектом. Тому з релізом AI суспільство почало більше усвідомлювати, яку інформацію слід читати та використовувати для написання правдивої інформації. Оскільки, як виявилось з часом, штучний інтелект робить не лише граматичні та лексичні помилки, а й інколи взагалі використовую інформацію, що не існує.

У процесі трансформації відбувається перегляд цінностей, норм і ідентичності, що часто супроводжується кризами або періодами нестабільності. Україна є яскравим прикладом трансформаційного суспільства, де питання ідентичності набуло нагальності після революційних подій 2014 року і початку російсько-української війни. Українське суспільство стикнулося з новим етапом переосмислення своєї ідентичності. Розуміння власної цінності, гідності, нашої історії та відокремленості – надважливі чинники формування української нації.

Самоідентифікація як українця – це одна з давніх проблем для країни, яка протягом століть була пригнічена іншими державами настільки, що інколи українці добровільно відмовлялися навіть від власної мови та звичаїв – основного символу національної самоідентифікації. Український народ платив і продовжує платити за свою національну ідентичність найвищою ціною – людським життям. Тому питання ідентичності сьогодні є одним із ключових для українського суспільства [3, с. 106].

Це питання повстало актуальним у 2014 році після початку російсько-української війни, а під час повномасштабного вторгнення стало наріжним каменем для українців, які прикладають зусиль аби усвідомити, що означає бути українцем. Більше того, стало очевидним, що це «екзистенційна та світоглядна війна – війна не просто за інтереси чи потреби, а за цінності та ідентичність» [2, с. 46], адже основною метою росії в цій війні є знищення ідентичності українських громадян.

Чого ж бажає російська влада у війні проти України? Щоб дати відповідь на це запитання, потрібно зрозуміти, а чи може лише одна російська влада бути суб'єктом глибинних геополітичних, цивілізаційних змін, що призвели до повномасштабного вторгнення? Аби точно відповісти «так», потрібно зазначити, що система управління росії набуває ознак тоталітаризму, а з російської «федерації» випливає «імперія», що за своїм визначенням вже дає зрозуміти

Секція 3.

«демократію» та сутність даної держави. «Імперія», в якій лідер «концентрує в собі цілепокладання, а іншим надається можливість лише цілереалізації з більшою чи меншою мірою ініціативи» [2, с. 39–40].

Але слід зазначити, що значення трансформаційного суспільства має неабиякий вплив на перегляд власної історії та на розгляд питання щодо знищення ідентичності іншими країнами. На нашу думку, саме повномасштабне вторгнення росії у 2022 році загостило питання щодо трансформації українського суспільства. Для багатьох українців стало очевидним, що ця війна ведеться не лише за територіальну цілісність, а й за їхню самобутність, культуру та майбутнє. Російська агресія змусила нас, українців, зробити «водорозділ». Лише з часом ми це змогли усвідомити та чітко викарбувати в собі. Як би прикро не було, але все же є і будуть люди, що вважають себе українцями, але активно чекають та вболівають за російську систему та владу. Саме ця війна стала фокусом та поштовхом для усвідомлення, хто ми такі, українці.

Отже, трансформаційне суспільство змусило нас обирати від яких цінностей нам потрібно відмовитись, а які дадуть можливість утриматись на плаву. Тому усвідомлення власної ідентичності допомагає нам у трансформаційному суспільству отримувати достатній рівень стабільності. Війна дала нам поштовх ще більше усвідомити власну ідентичність що, в свою чергу, надало розуміння власного шляху та цінностей.

Література

1. Rabie Mohamed. The Impact of Social Transformation on Human Life. 2023. https://www.researchgate.net/publication/370650747_The_Impact_of_Social_Transformation_on_Human_Life.
2. Пирожков С. І., Хамітов Н.В. Війна і мир в Україні: шляхи до реальної перемоги і розвитку. *Вісник Національної академії наук України*. 2022. № 9. С. 38–49. <https://doi.org/10.15407/visn2022.09.038>
3. Яремчук С., Дияк В., Тушко К. Проблеми формування української культурної ідентичності в умовах війни. *Грані. Науково-теоретичний альманах*. 2023. № 26(1). С.105-111. URL: <https://doi.org/10.15421/172317>.

Олексій Маслак,
*аспірант НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка*

**МІЖ ОБ'ЄДНАННЯМ І ВТРАТОЮ СУВЕРЕНІТЕТУ:
АНАЛІЗ ПЕРЕЯСЛАВСЬКОЇ УГОДИ
В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ**

Постановка проблеми. Переяславська угода 1654 року є однією з ключових подій в історії українсько-російських відносин. Вона визначила подальший напрямок розвитку України у контексті її стосунків з Московським царством. Сучасний історіографічний дискурс зосереджує увагу на політичних, соціокультурних та геополітичних аспектах цієї події, водночас питання інтерпретації угоди досі залишається дискусійним серед науковців [3]. Уроки Переяславської угоди набувають особливого значення в умовах сучасної геополітичної кризи та російсько-української війни. Актуальним є дослідження уроків цієї угоди для української нації, що сприяє кращому розумінню минулих помилок та визначенню шляхів для збереження національної ідентичності в умовах зовнішнього тиску [5].

Метою даної роботи є аналіз Переяславської угоди 1654 року з позицій сучасної історіографії, виявлення її уроків для українського народу та розгляд її впливу на формування національної ідентичності і державності України.

Переяславська угода 1654 року стала переломним моментом для українського народу, визначивши напрями розвитку українсько-російських відносин. За умовами цієї угоди, українські землі увійшли до складу Московського царства, що на практиці означало втрату значної частини суверенітету [6]. На початковому етапі здавалося, що угода мала на меті збереження прав і привілеїв українського козацтва, однак згодом стали помітні імперські амбіції Москви, які поступово призвели до централізації влади та обмеження автономії України [4].

Одним із важливих аспектів дослідження угоди є її різна інтерпретація в історіографії. Наприклад, українські історики здебільшого трактують угоду як початок обмеження української державності, тоді як російська імперська історіографія розглядає її як добровільне «возз'єднання» двох народів [2]. Вивчення цих підходів дозволяє глибше зрозуміти історичні виклики, які стояли перед українським народом на різних етапах його розвитку [7].

Важливим уроком Переяславської угоди є розуміння важливості збереження політичної суб'єктності України. Відмова від суверенітету, навіть

Секція 3.

часткова, може призвести до втрати не тільки політичної автономії, але й національної ідентичності [1]. Цей аспект є надзвичайно важливим в контексті сучасних подій, коли Україна захищає свою незалежність та територіальну цілісність у боротьбі з російською агресією.

Значна увага приділяється також ідеологічному впливу Переяславської угоди. Відносини, закріплені угодою, сприяли формуванню імперської ідеї «руського мира», яка досі використовується як інструмент політичного тиску та впливу на Україну з боку Росії [6]. Важливо зазначити, що українство, попри всі зовнішні загрози, завжди зберігало прагнення до самостійності та культурної незалежності.

Висновки.

Дослідження Переяславської угоди дозволяє глибше зрозуміти процеси, що відбувалися в Україні у XVII столітті, а також їх вплив на формування національної ідентичності та державності. Сучасні уроки цієї події полягають у необхідності зміцнення політичної суб'єктності України та відстоювання національних інтересів на міжнародній арені [3]. Історичний досвід вказує на те, що компроміси в питаннях суверенітету можуть призвести до втрати не тільки політичної незалежності, але й культурної ідентичності [4]. В умовах сучасних викликів, викликаних російсько-українською війною, ці уроки набувають особливої актуальності [2].

Література

1. Крип'якевич І. П. Історія України. Львів: Світ, 1990.
2. Субтельний О. Україна: Історія. Київ: Либідь, 1991.
3. Сергійчук В. І. Українсько-російські договори: міфи і реальність. Київ: Вид. ім. Олени Теліги, 2003.
4. Яковенко Н. М. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ: Критика, 2006.
5. Ричка В. М. Козацька революція 1648–1657 рр.: історіографічний дискурс. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013.
6. Костомаров М. І. Богдан Хмельницький. Київ: Веселка, 1990.
7. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Т. 1. Ужгород, 1932.

*Любов Отрошко,
молодша наукова співробітниця
відділу етнології та історії України
НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка*

МІЖНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯРОСЛАВИ СТЕЦЬКО ТА ЇЇ БОРОТЬБА ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ

Постановка проблеми. Розглядаючи націю як громадянську та політичну спільноту, що являє собою «...досить численне об'єднання людей, яке в цілому досягло стану політичного життя і має волю до суверенного буття та розвитку, тобто є суб'єктом у ставленні до себе та до інших націй і народів», варто підкреслити, що одним із завдань сучасного наукового українознавства є актуалізація знань про видатних політичних діячів, які своїм прикладом національно-патріотичної боротьби зробили значний внесок у розбудову української політичної нації [9, с. 24].

Так, частиною політичного становлення української нації через міжнародний вплив стала діяльність видатної громадсько-політичної та парламентської діячки Я. Стецько, яка змогла виховати у собі міцну волю до захисту суверенного буття та розвитку Української держави, усвідомлюючи її геополітичну суб'єктність у ставленні до інших націй і народів. Не зважаючи на довгий час перебування в еміграції (з 1944 по 1991 рр.), політичні переслідування та тиск, вона завжди наголошувала, що є україркою, представляє Українську державу та відстоює інтереси українців. Після відновлення незалежності й повернення в Україну Я. Стецько продовжила свою невтомну працю, присвячену розбудові Української держави. У незалежній Україні з 1991 по 2001 рр. Я. Стецько очолювала Організацію Українських Націоналістів (ОУН), а у 1992–2003 рр. стала Головою політичної партії Конгресу Українських Націоналістів (КУН); була депутатом трьох скликань, а також проводила активну громадську та просвітницьку роботу [3; 4; 6; 7; 8; 9; 10].

Мета дослідження – проаналізувати основні напрями міжнародної діяльності Я. Стецько та особистий внесок у розбудову української держави та української політичної нації.

Міжнародна діяльність Я. Стецько – це передусім дипломатична робота, участь в організації та роботі міжнародних організацій міжнародного рівня, таких як Антибільшовицький Блок Народів (далі – АБН), Всесвітня Антикомуністична Ліга (далі – ВАКЛ), Європейська Рада Свободи та ін. А також

Секція 3.

участь в українських громадсько-політичних рухах, таких як ОУН, що ставили собі за мету становлення Української Соборної Самостійної Держави, її збереження та розвиток. Ці рухи діяли як в Україні, так і поза її межами [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10].

Насамперед, політико-дипломатична діяльність Я. Стецько виявлялася у тому, що вона представляла посткомуністичні та східноєвропейські народи на заходах АБН, що постав як міжнародна неурядова антикомуністична організація у 1946 р. в Мюнхені (Німеччина). «АБН об'єднав навколо ідеї визвольної боротьби з совєцьким комунізмом понад десятків емігрантських організацій Східної Європи та Азії. Ініціаторами створення були представники бандерівського крила українських націоналістів – ОУН(б)» [7, с. 14]. Також вона була постійним делегатом ВАКЛ, що діяла з 1967 р., брала участь у міжнародних конференціях та інших заходах [3; 4; 7; 8; 10].

Очоливши антикомуністичний політичний блок після смерті свого чоловіка Я. Стецька у 1986 р., Я. Стецько добре розуміла, що АБН – це саме та міжнародна організація, яка спільними зусиллями має продовжувати відстоювати інтереси постраждалих від російській агресії народів. Як Президент АБН Я. Стецько доклала величезних зусиль щоб поширити передусім в Україні й у світі загалом правдиву інформацію про події, виступаючи з численними промовами, заявами та зверненнями на конференціях та інших заходах і акціях у різних країнах світу. Володіючи декількома іноземними мовами, вона на високому дипломатичному рівні працювала з лідерами поневолених народів світу [3; 4; 6, с. 284; 7; 8; 10].

Другим важливим напрямом її міжнародної діяльності була розбудова видавничої справи ОУН та АБН. Британським осередком ОУН у 1949 р. була заснована Українська Видавнича Спілка. При ній у Лондоні діяла Українська Інформаційна Служба (далі – УІС – Ukrainian Information Service) – агентство, створене для розповсюдження інформації про події в Україні та пов'язані теми [1]. АБН через УІС видавав свої друковані періодичні та неперіодичні видання. Деякі з них можна знайти на інтернет-сайті «Архів ОУН» (ounuis.info), де розміщені фонди, колекції та електронна бібліотека ОУН, в якій є оцифровані примірники видань. Наразі особливий фонд Слави Стецько (ф. 25) знаходиться на стадії упорядкування [1].

Найвідоміші періодичні видання АБН: «Визвольна політика», «Визвольний шлях», The Ukrainian Review та «Свобода народів» [1; 5].

«Визвольна політика» – український суспільно-політичний часопис-місячник. Заснований у Німеччині Проводом Закордонних Частин ОУН у 1946 р. Упродовж періоду існування видавався на циклостилі виключно для членів АБН

Формування української політичної нації

до 1949 р. Тематика – історія, міжнародні відносини. Виходив протягом 1946–1949 рр. у Празі (Чехія) та Мюнхені (Німеччина) [1; 5].

«Визвольний шлях» – український суспільно-політичний, літературний і науковий часопис-місячник ОУН. Заснований у Лондоні в 1948 р. Видавався в Лондоні та Києві Українською Видавничою Спілкою УІС протягом 1948–2009 рр. У часописі публікувалися як ідеологічні матеріали на такі теми, як міжнародна політика й економіка УРСР, історія ОУН та Української Повстанської Армії, історії та археології України, літератури, музико- та мистецтвознавства, проза й поезія авторів-емігрантів та членів підпілля ОУН, переклади творів художньої літератури, спогади істориків та політичних діячів, передруки творів української літератури періоду Розстріляного відродження та «шістдесятників», література самвидаву та політичні документи, огляди книжок, новини й аналітика щодо діяльності націоналістичної опозиції в Україні, хроніка з життя як на еміграції, так і в УРСР та ін. [1; 5].

The Ukrainian Review – англomовний кварталник, видання Союзу Українців у Великій Британії разом з Організацією Оборони Чотирьох Свобід України у США і Лігою Визволення України в Канаді. Журнал виходив у Лондоні з 1954 по 1999 р. Перші редактори – В. Державін і В. Орелецький, з 1965 р. – Ярослава Стецько. Журнал присвячений визвольній боротьбі поневолених Росією народів, зокрема України, і особливо радянського періоду. Окрім статей, в ньому публікувалися документи з руху опору, інформація з України; огляд нових публікацій з історії, літератури, міжнародних відносин, політики [1; 5].

«Свобода народів» – часопис поневолених народів. Журнал був заснований у 1994 р. Виходив протягом 1995–1996 рр. Головним редактором була Я. Стецько, шеф-редактором М. Базелюк. Тематика – історія, міжнародні відносини, політика. Публікувались статті про військову агресію та військовий терор Росії і т. п. Видавався у Львові – Києві (Україна), Торонто (Канада), Нью-Йорку (США) [1; 5].

Зокрема, з боку АБН відчувалася величезна підтримка Чечні (Ічкерії) у визвольній боротьбі чеченського народу проти російських окупантів. У журналі «Свобода народів» було опубліковано два інтерв'ю Я. Стецько, назви яких говорять самі за себе «У ХХІ столітті немає місця для імперій» (1995, №1) і «АБН у боротьбі за волю народів». Тож принципова позиція Президента АБН у боротьбі народів за свою свободу і права сприяла створенню у 90-х роках ХХ ст. образу України у світі як форпосту свободи у Східній Європі [1; 2; 5; 7; 8; 10].

Найвідоміші неперіодичні видання АБН – ABN Correspondence та News from Ukraine. ABN Correspondence – інформаційний бюлетень Проводу

Секція 3.

Закордонних Частин ОУН. Бюлетень видавався з лютого 1950 по 2000 р. під редакцією Я. Стецько англійською, німецькою, французькою та російською мовами. Тематика – економіка, історія, культура, міжнародні відносини, політика. Став головним друкованим органом АБН після журналу «Визвольна політика» [1; 5].

News from Ukraine – англomовний інформаційний вісник, заснований у червні 1971 р. Видавався та редагувався до 1982 р. у Лондоні Ураїнською Центральною Інформаційною Службою. У віснику повідомлялося про останні події, пов'язані з боротьбою за національну незалежність та права людини. З 2017 р. УІС в Лондоні відновила випуск в електронному вигляді. Виходить щоп'ятниці. Тематика – історія, міжнародні відносини, політика, право [1; 5].

Висновки. Отже, в результаті аналізу основних напрямів міжнародної діяльності Я. Стецько виокремлено два важливі – це її участь у організації міжнародних антибільшовицьких організацій, що відстоювали права поневолених народів, таких як АБН і ВАКЛ, та розбудова видавничої справи ОУН та АБН, зокрема редагування періодичних та неперіодичних видань. Завдяки цим значним здобуткам Я. Стецько назавжди залишиться в пам'яті поколінь нескореною й незламною жінкою, громадсько-політичною діячкою та націонал-патріоткою, яка зробила значний особистий внесок у відстоювання української національної ідеї в українському громадянському суспільстві та розбудову української політичної нації в українській незалежній державі.

Література

1. Архів ОУН. Українська Інформаційна Служба – Лондон. URL: <https://ounuis.info/>
2. Багрянний Сергій. Від АБН – до фронту народів, що зазнали агресії з боку Росії. Український погляд. 19-04-2016. URL: <http://ukrpohliad.org/life/vid-abn-do-frontu-narodiv-shho-zaznaly-agresiyi-z-boku-rosiyi.html>
3. Мельничук Б. І., Сагайдак М.І., Уніят В.Б. Вірна дочка України. Слава Стецько: життєпис у боротьбі. Вид. 2-ге. Тернопіль: Астон, 2011. 127 с.
4. Міщанчук Н. Слава Стецько – символ незламного духу України. *Українки в історії XX–XXI століття* / В. Борисенко, П. Кононенко, Є. Сверстюк [та ін.] Київ: Либідь, 2012. С. 115–122.
5. Отрошко Л. Висвітлення національно-визвольної боротьби України проти росії у друкованих виданнях АБН. «Свою Україну любіть!»: Збірник матеріалів III Всеукраїнських наукових читань з міжнародною участю (м. Київ, НДІУ, 29.06.2023 р.) / Автор-упорядник: Фігурний Ю. С.; організаційний секретар: Шакурова О.В. Київ: НДІУ, 2024. С. 54–57.

Формування української політичної нації

6. Отрошко Л. Внесок Слави Стецько у розвиток ідеології українського націоналізму. *Український національно-визвольний рух у ХХ ст.: історія, теорія, практика*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (приуроченої до 75-ої річниці утворення Української Повстанської Армії) (м. Тернопіль, Тернопільський Обласний Комунальний інституту післядипломної педагогічної освіти, 13–14 жовтня 2017 р.). Вип. 2. Тернопіль, 2017. С. 280–288.

7. Рій Г. Є. Нарис історії Антибольшевицького блоку народів: монографія. Київ: УВС, 2021. 236 с.

8. Слава Стецько – донька української нації. Спогади сучасників. / Автори упорядники і керівники проекту М. Чепіжко, В. Чепіжко Київ: ТОВ «Сигла», 2011. 208 с.

9. Степико М. Щодо поняття нації. С. 23–31. *Українська політична нація: проблеми становлення*: зб. наук. ст. / за ред. М.М. Розумного (заг. ред.), М.Т. Степика, В.М. Яблонського. К.: НІСД, 2012. 384 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2012-12/ukr_nasya-c7129.pdf

10. Стецько Слава. Слава Стецько. Жінка, яка творила незалежну Україну / Дмитро Куделя. Київ: Ярославів Вал, 2021. 200 с.

Вікторія Паздрій,
аспірантка НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка

**ЯФЕТИЧНО-ХАМІЧНИЙ КОНФЛІКТ В ЕТНОСВІДОМОСТІ ЯК
РУШІЙНА СИЛА ІСТОРИЧНОГО ВИБОРУ УКРАЇНЦІВ
НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Новий етап формування національної свідомості українців у непростих воєнних умовах спонукає історіософів до переосмислення набутого етносом досвіду історичного вибору, зокрема на початку ХХ ст. Добровільний вибір багатьма етнічними українцями більшовицької диктатури, який і досі проявляється в довірі ворожій пропаганді щодо «відродження срср», відсутності національної самоідентифікації, колабораціонізму, є закономірним продовженням внутрішнього етноментального конфлікту, який зародився ще на зламі двох століть, ХХІ-го і ХХ-го. Найбільш ґрунтовно, з нашої точки зору, цей конфлікт був досліджений і проаналізований в політично-історіософському памфлеті В. Липинського «Хам та Яфет. З приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 р.» (1928).

Липинський алегорично характеризує два протилежних вияви етносвідомості українців як «яфетичний» й «хамічний». Під «Яфетичною Силою» основоположник державницької школи української історіографії розуміє «...опору Законної, Маєстатичної і Загальної – Державної Української Влади» [2], яка виражається у «...прометейському гоні вірного сина, палаючого любов'ю до батька, до братів, до своєї громади...» [2] через свідоме прагнення до наслідування «укоханої минушини для творення будучини» [2], формування ідеалу історичного лідера та його підтримка «...во ім'я добра землі-території і цілого громадянства» [2]. Тобто, йдеться не про сліпо пасіонарний ура-патріотизм, а про глибоку національну самосвідомість, яка базується на:

- політичній грамотності (насамперед розумінні ролі української державності й підтримки легітимної влади персонально для кожного українця);
- усвідомленні та баченні меж власної адекватної відповідальності за добробут рідного краю;
- освіченості у питаннях історії та здатності осмислювати її й робити належні висновки (історіософська компетентність);
- лояльності до громади, як українства в цілому, так і територіальної тощо.

Формування української політичної нації

У кінці XIX – на початку XX ст. навіть представники аристократії українського етносу, який століттями знаходився під легітимною владою іноземних держав, здебільшого не мали компромісного бачення того, якою саме має бути маєстатична й загальна державна українська влада, яким є історичний ідеал українця, які висновки з «укоханої минувшини» мають бути зроблені та як саме застосовувати їх по відношенню до сьогодення. Аби це компромісне бачення сформувалося, словами Михайла Грушевського, *«...головна вага повинна бути перенесена з історії держави на історію народу, суспільності. Політичне, державне життя, розуміється, чинник важкий, але поруч нього існують інші чинники – економічний, культурний, що мають часом менше, часом більше значіння від політичного, але в кождім разі не повинні лишатися в тіні поза ним»* [1].

Відстоювання українською елітою незалежності українства на межі двох століть носило здебільшого характер політичного й особистісного протистояння, а не розробку дієвих підходів до формування й захисту соціальної, культурної, економічної ідентичності етносу. Щодо цього С. Томашівський писав у своєму виданому в Берліні «політичному некролозі» С. Петлюрі: *«...мусить повстати новий тип українського інтелігента, антитеза Петлюрівця – тип, який набуде всі ці прикмети і цінності, якими дотеперішній відрізняється від представників справжніх культурних народів. Наша неосвіченість мусить уступити місце знанню, наш егоїзм – самопожертвуванню, наша самоволя – дисципліні, наше інтриганство – особистій і громадській чесності, наше доктринерство – справжньому знанню народу і його життя, наша демагогічність – громадському вихованню, наш пайдократизм – пошані авторитету, наше фразерство – позитивній діяльності, наша поверховність – солідності, наш демократизм, радикалізм, соціалізм й анархізм, мусить бути замінений пізнанням і зрозумінням дійсних політичних, культурних, соціальних та господарських цінностей і розвоєвих законів»* [4]. Соратник і однодумець В. Липинського в державницькій школі історіографії, С. Томашівський цими словами ґрунтовно описав сутність «Яфетової Сили», визначення якої дав сам Липинський. Те ж, що Томашівський критикує як «Петлюрівця», у памфлеті Липинського «Хам і Яфет» узагальнюється як «український Хам».

Описуючи «Хамову Силу», В. Липинський розглядає її не як уявне зло, а як невід’ємну частину етнічної свідомості, «стихію», присутню в тій чи іншій мірі в будь-якої нації. Ця стихія, не будучи збалансованою яфетичним антиподом, зводить розуміння нації до *«...я і такі, як я»* [2], *«...булькоче в нас і пре нас неударжимим гоном до отаманства...»* [2]. Для вибору оптимального шляху історичного розвитку народу й нації необхідно створити такі умови, коли

Секція 3.

«...українотворча Сила Яфетова дасть в межах українського державного закону волю українському Хамові» [2].

Первинною має бути яфетичність, сформована історичною свідомістю нації «прабатьківська», стійка, реалістична й дієва національна ідентичність її представників, яка базується на активній участі в суспільному, культурному, економічному житті. Суспільно-політичні обставини кінця XIX – початку XX ст. унеможливлювали такий рівень розвитку національної ідентичності.

Українське суспільство, особливо у Східній Україні, потерпало від економічної кризи внаслідок глобальної монополізації, особливо відчутної у 1900–1903 рр. після банкрутства сотень дрібних підприємств. Пізніше, починаючи з 1914 р., виснажена Першою світовою війною вітчизняна економіка не могла швидко індустріалізуватися, що посилювало всездозволеність монополістів та їхній тиск на економіку. За даними перепису населення 1900 р., з усієї кількості українців Галичини землеробів було 94 %, робітників – 1, 4 %, службовців-українців практично не було [3]. Тобто, про суттєвий вплив української «національної меншини» на економіку краю, а тим більше національно-економічну ідентичність, взагалі не йшлося ні на Сході, ні на Заході.

Рівень освіченості жителів Сходу України лишався досить низьким. У монографії М. Поповича «Нарис історії культури України» (1998) наводиться така статистика: *«Якщо частка неписьменних серед новобранців Полтавщини становила 87,5 відсотка у 1878 р., то в 1898 р. вона знизилась до 52,5 відсотка; подібні цифри характерні й для інших губерній» [3].* Якщо на підставі цього припустити, що трохи менше половини українців-чоловіків неаристократичного й неінтелігентного походження на початку XX ст. лишалися неписьменними (статистика серед жінок, з урахуванням гендерних стереотипів тогочасного суспільства, могла бути ще гіршою), стає зрозумілим плачевний стан культурного життя народу. На Західній Україні з кінця XVIII ст. українські діти формально вивчали рідну мову у одно-, дво- й чотирикласних школах, проте викладання багатьох дисциплін все ж велося польською й німецькою.

До того ж, самі українці з простого народу (західні й не лише) часто сприймали освіту як щось негативне й чужорідне. Так, мати майбутнього письменника, політика й вихідця із заможних селян Василя Стефаника відреагувала на потенційне навчання сина в Коломийській гімназії так: *«Бодай того пана нічо лихе не минуло, то він намовив, аби хлопця давали до школи» [3].* Освіта, наука, культура історично не сприймалися простолюдом як щось таке, заради чого дитина має витримати непрості конфлікти й фізичні випробування в польсько-німецькій школі. Син сільського коваля, поліглот-літератор, доктор

Формування української політичної нації

наук і природжений інтелектуальний геній Іван Франко став одним із небагатьох винятків із цього правила.

Нерідко селяни реагували на освіту приблизно так, як Наумиха в реалістичному оповіданні М. Коцюбинського «Ціпов'яз»: *«Наумиха аж скипіла, почувши як її Семенко слезував з навісної книжки. – А се що? – скрикнула вона на всю хату, аж хлопці жахнулись з несподіванки. – А се що за вигадки? Ще я не діждалася, щоб ти, запанівши, гордував матір'ю-мужичкою?! Так ти ж не діждеш, сякий-не-такий сину!.. – І Наумиха, як оком мигнути, вхопила граматку та вкинула її у піч»* [5]. Такі важливі складники української яфетичності, як грамотність, освіченість і культурність, були наприкінці XIX — на початку XX ст. для значної частини українців частиною «панської» ідентичності, чужої їм, якщо навіть не ворожої. «Яфетичні» ж ідентичності, які пропонувала національна аристократія, іноді не українці за походженням (як той же етнічний поляк Вацлав Липинський), сприймалися як відірвані від реального життя вигадка «паничів». Натомість, умовна «Хамова Сила» була близька неаристократичному українському люду зрозумілішою йому природною стихійністю. Саме цим, з нашої точки зору, пояснюється прихильність значної частини українців до більшовизму, найподібнішого, за словами В. Липинського, до «українського Хама», що його контролює *«залізний авторитет Леніна, яким обуздують своє власне хамство – «ерос і стихію» отаманів»* [2].

Таким чином, історичний вибір більшості українців на початку XX століття в силу політичних, економічних, соціальних обставин був швидше вимушеним, аніж свідомим. Гасла більшовизму щодо земельних питань, які привабили селян у 1918-му, були насправді пропагандистським обманом. Однак рівень розвитку національної економічної, соціальної, політичної ідентичності тогочасних українців неаристократичного й неінтелігентного походження не давав їм можливості об'єктивно оцінити ці декларації, а тим більше знайти дієву альтернативу. Це стало можливим лише через десятиліття, коли названі вище ідентичності нарешті поступово сформувалися і нині дозволяють українській нації успішно витримувати натиск російського агресора в боротьбі за своє майбутнє.

Література

1. Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства. *Ізборник*. 1903. URL: <http://litopys.org.ua/hrs/hrs02.htm>.
2. Липинський В. Хам та Яфет. З приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 р. *Поступ*. 1928. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Хам_і_Яфет.

Секція 3.

3. Попович М. Нарис історії культури України. АртЕк, 1998. URL: <http://litopys.org.ua/popovych/narys26.htm>

4. Томашівський С. Під колесами історії. Петлюра (політичний некролог). Українське Слово. 1922. URL: [https://uk.wikisource.org/wiki/Під_колесами_історії/Петлюра_\(політичний_некролог\)](https://uk.wikisource.org/wiki/Під_колесами_історії/Петлюра_(політичний_некролог))

5. Коцюбинський М. Ціпов'яз. *Бібліотека української літератури*. 1893. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2536>

Олексій Полтораков,
кандидат політичних наук,
старший дослідник,
Національний університет оборони України

Володимир Рахімов,
доктор філософії,
Національний університет оборони України

**ЩОДО ГЕОКУЛЬТУРНОГО КОНТЕКСТУ
УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ:
АСПЕКТИ «СТРАТЕГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ» ТА «ДИФУЗІЇ ІНОВАЦІЙ»**

Загальна геополітика сучасної національної держави багато в чому аксіологічно (ціннісно) задається відповідною «стратегічною культурою», яка тісно корелюється із «національною ідеєю» та ґрунтується на базових «національних цінностях». «Національні цінності», які виступають підґрунтям «стратегічної культури», в свою чергу, відображають загальне ставлення та традиційні підходи відповідного суспільства (етносу, нації, держави) щодо таких принципових питань як цінність/гідність людського життя, гендерні відносини, загальна специфіка суспільних інститутів (сім'ї, школи, армії тощо).

Практичним проявом «функціоналу» національних цінностей в державі та, зокрема, збройних силах є питання, пов'язані із баченням суспільством та політикумом ролі чоловіка/жінки в державі, соціумі («(не)жіночі професії» і т.п.) та політиці, силових структурах («школа мужності» і т.п.). Прикладні питання – питання (не)можливості вступу жінок у ВВНЗ і т.п., які опосередковано віддзеркалюють саме відповідні настанови (в т.ч. стереотипи) «стратегічної культури», також багато в чому обумовлюються відповідним культурно-ідеологічним контекстом, ключовим чинником впливу на який виступають якраз настанови «стратегічної культури».

Окреме значуще місце займають питання наступного рівня, що пов'язані із «національною ідеєю» усталені колективні уявлення, в т.ч. суб'єктивного, стереотипізуючого, емоційного тощо характеру. До них належать бачення державою/нацією свого місця просторово-часовому континуумі (історія та географія) – від ностальгічних рефлексій та «фантомних болів» до відчуття «богообраності» або месіанських амбіцій (на кшталт «тягара білої людини» за Р. Кіплінгом) і т.п. Ці бачення та уявлення неявно (в т.ч. в термінах суспільної

Секція 3.

підтримки, розуміння/толерування чи, принаймні, виправдання), але значуще (інколи навіть критично) впливають на постановку державним істеблішментом загальних «національних проєктів» (в т.ч. «політики пам'яті»). Вони також опосередковано визначають вибір ресурсів та засобів, за допомогою яких можна відстоювати національні інтереси, забезпечувати національну безпеку та реалізовувати національні/державні стратегії, в т.ч. воєнні та зовнішньополітичні. (Попередньо зазначимо, що для наукового аналізу відповідних трендів недостатньо розкритий потенціал має концепція «дифузії інновацій» [5-6]).

Під кутом зору «стратегічної культури» розпад СРСР – в путінських термінах «найбільшої катастрофи ХХ століття» – необхідно розцінювати як набагато більше, аніж ностальгічну рефлексію або напад «фантомного болю». Адже подібна критична оцінка обумовлюється всією агресивною специфікою російської стратегічної культури та, зокрема, (нео)імперськими амбіціями її військово-політичного керівництва. Відповідно, загальна «геостратегія реваншу» путінського кремля, яка «впливає з імперської сутності російської державності, логіки її історичного розвитку, об'єктивних характеристик її соціально-економічного, політичного, культурного та ідеологічного життя» [1, с.5], може вважатися практичним проявом реалізації відповідного «геостратегічного наративу» агресивної москви.

«Коли ми вивчаємо російську стратегічну культуру, ми стверджуємо, що існує «російський спосіб» думати про загрозу або застосування сили в політичних цілях... та діяти стратегічно», – постулював профільний американський фахівець К. Грей. – «Існує російський «спосіб ведення війни». Цей «російський шлях» є характерним продуктом історії та географії росії, що інтерпретується для керівництва росіянами» [4, с.12].

Основним лейтмотивом російського впливу на об'єкт її геополітичних інтересів та амбіцій (передусім «пострадянський простір») була загальна багатовимірна (релігійна, ідеологічна, політична, історична) міфологема «русского мира» та «замкнені» на неї релігійні, ідеологічні, історичні, політичні і т.п. ідеологеми («братніх народів», «духовних скреп» і т.ін.). Дуже показовою з геокультурної та геоісторичної точки зору вбачається артикуляція путінським режимом «перемоги радянського народу у Великій вітчизняній війні» («діди воювали») – особливо на фоні співставлення українського націоналізму з фашизмом та нацизмом і т.п.). В загальних рамках цієї міфологеми Північноатлантичний альянс традиційно продовжує розглядатися росією як одне із інституційних уособлень «зовнішнього ворога» та агресивний ворожий блок, на який також накладається кремлівська міфологема про значущу долю

Формування української політичної нації

відповідальності НАТО за програш СРСР/росії у «Холодній війні» та похідну від цього вже згадувану «найбільшу катастрофу ХХ століття». (Окремо відзначимо, що концепція «дифузії інновацій» також може бути застосована для наукового аналізу розповсюдження цих та подібних міфологем.)

Відповідно, в своєму геокультурному контексті, російсько-українська війна є саме «війною цінностей» – в т.ч. в термінах протистояння «стратегічних культур» та, зокрема, «війни наративів». Адже «стратегічна культура» тісно пов'язана зі «стратегічними наративами», що циркулюють як всередині держави впливаючи на внутрішню аудиторію так і за межами держави впливаючи на зовнішню аудиторію. Враховуючи підходи та процеси поширення інформації, а особливо інформаційне середовище, таке як соціальні мережі, що дозволяє реалізувати сприйняття цільовими аудиторіями стратегічних наративів дає можливість визначити стратегічні напрями для забезпечення національних інтересів держави. Розглядаючи стратегічний наратив як головну ідею держави, в фокусі особливої уваги слід мати проблематику визначення прогнозованих змін настрої та поведінки населення відповідно до обраного стратегічного курсу – для репродукування «національної ідеї». Використання арсеналу соціально-аналітичного (а отже і соціально-прогностичного, згідно П. Бурдьє) інструментарію, що базується на концепції «дифузії інновацій» [5], сягає в т.ч. глибини геокультурного контексту українсько-російського протистояння. Це, в свою чергу, відкриває ширші можливості визначення головні аспекти «стратегічної культури» для реалізації стратегічних наративів під час впровадження стратегічного курсу нашої держави [6].

Таким чином, подальше дослідження головних аспектів «стратегічної культури» нашої держави, розроблення та реалізація потужних стратегічних наративів, особливо із перспективою залучення інструментарію «дифузії інновацій», сприятиме рефлексованому формуванню національної ідеї на національних цінностях та інтересах – сильної, незалежної, цілісної України.

Література

1. Полтораков О. Стратегічна культура у функціонуванні системи національної та регіональної безпеки. *Стратегічна панорама*. 2008. № 2.
2. Режим Путіна: перезавантаження-2018 / Розумний М.М. (заг. ред.). Київ: НІСД, 2018.
3. Стратегічна культура та зовнішня політика України: монографія / за заг. ред. І.М. Ковалю, О.І. Брусиловської, В.А. Дубовика. Одеса: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2017.

Секція 3.

4. Gray C.S. Out of the Wilderness: Prime-time for Strategic Culture. Defense Threat Reduction Agency Advanced Systems and Concepts Office, 2006.

5. Роджерс Е.М. Диффузія інновацій / Пер. з англ. К.: “Києво-Могилянська академія”, 2009.

6. Рахімов В.В. Удосконалена модель дифузії інновацій Басса для прогнозування зміни громадської думки під час реалізації наративу в соціальних мережах. *Сучасний захист інформації*. 2024. № 1 (57).

Олена Постол,
докторка політичних наук, доцентка,
професорка кафедри загальноправових та політичних наук
Національного університету «Запорізька політехніка»

ЦІННІСНО-СМИСЛОВІ ПАТТЕРНИ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ

Суспільно-політична дійсність в контексті збройної агресії Росії вимагає необхідність перегляду основних принципів, на яких тримається сучасна політична система суспільства. З того часу, як Україна здобула незалежність, і до сьогодні триває дискусія стосовно того, на яких засадах повинна формуватися українська політична нація. Навіть у стабільних суспільствах процеси розвитку та зміни поколінь зумовлюють протидію конкуруючих нормативно-ціннісних взірців. А коли вже відбуваються перетворення в умовах війни, вони супроводжуються стрімкими суттєвими зрушеннями у масовій свідомості, зміною ціннісних пріоритетів, конфліктом між декларованими цінностями та реальною поведінкою. Успішність побудови української політичної нації знаходиться у площині відповідності ціннісно-смыслового континууму демократичної парадигми суспільного розвитку нормам та практикам.

Цінності демократії, справедливості, свободи, порядку, безпеки, міжнародної співпраці, свободи слова, толерантності, політичної культури тощо не втрачають з часом світоглядну, орієнтуючу, організуючу, пропагандистську та інші функції. В сучасній Україні ускладнюється взаємодія держави і громадянського суспільства, з'являються нові форми політичної участі громадян в суспільно-політичному житті (наприклад, активний волонтерський рух). В складних політичних відносинах, в державі з високим рівнем корупції особистості буває складно політично визначитися, робити політичний вибір.

Мета – проаналізувати динаміку змін ціннісно-смыслових пріоритетів політичної культури суспільства в контексті творення політичної нації та визначити методологічний потенціал патернального підходу щодо пізнання цих процесів.

Поняття культури, духу, настрою або набору цінностей, які впливають на проведення політики нації, держави або правлячої групи, використовується, напевно, стільки ж, скільки існує сама політика. Вважається, що початок досліджень цього феномену було покладено публікацією американського політолога Г. Алмонда «Корпоративна політична система» в 1965 році. Він запропонував розглядати політичну культуру як особливий тип орієнтації на

Секція 3.

політичні об'єкти. У спільній роботі з С. Вербою «Культура громадянина» вони доповнили визначення, трактуючи політичну культуру як суб'єктивний потік політики, який наділяє значенням політичні рішення, впорядковує інститути та надає сенс індивідуальним діям.

Сьогодні поняття політичної культури все більше збагачується смислами, похідними від «культури» як особливого явища, який протиставляється природі і виражає цілісність життєвих проявів суспільства. Першими, хто звернув увагу на повторювані структурні зразки, моделі в культурі, були американські культурологи А. Крюбер та К. Клакхон, згодом вони створили теорію патернів в культурі [3].

У контексті патернального підходу, політична культура інтерпретується як духовна програма, що постійно повторюється на практиці, модель поведінки людей, що відбиває найбільш стійкі індивідуальні риси поведінки і мислення. В цьому сенсі стиль політичної діяльності людини розкриває політичну культуру як сукупність найбільш стійких форм, «духовних шаблонів», «зразків усвідомлення» його політичної поведінки. Оскільки в мисленні і поведінці людини завжди зберігається певний розрив між засвоєними та не засвоєними нормами і традиціями політичної гри, традиціями і звичаями громадянської активності, то у нього зберігається потужне джерело переоцінки та уточнення своїх орієнтирів і принципів, а відповідно, і трансформації політичної культури.

Розпізнання патернів поведінки (Pattern Recognition) – здатність розпізнавати патерни поведінки і міжособистісного взаємодії – є ключовою компетенцією у розуміння особливостей поведінки людини або групи, з метою формування бази для політичних змін, а також для побудови стратегії взаємодії з метою розвитку громадянина і (або) держави та суспільства в цілому. У теорії Гренандера використовуються об'єкти, або патерни, чотирьох рівнів. Перший рівень моделюють відносно прості об'єкти реального світу, що володіють зв'язками, які можуть з'єднуватися зі зв'язками інших об'єктів реальності. З утворених патернів, конструюються регулярні конфігурації, які відносяться до об'єктів другого рівня. Об'єктами третього рівня служать зображення, одержувані в такий спосіб: подібні між собою регулярні конфігурації об'єднуються у множину, в якій визначаються класи еквівалентності. Відношення еквівалентності, що визначає клас еквівалентності до множини регулярних конфігурацій, називається зображенням. Четвертий рівень об'єктів складають образи. В теорії патернів образом називається безліч зображень, інваріантних відносно перетворень подібності. Якщо на деякій множині регулярних конфігурацій існує тільки одне зображення, то воно являє собою єдиний образ цієї множини. Утворені регулярні конфігурації, зображення і

Формування української політичної нації

образи є відповідно патернами першого, другого, третього і четвертого рівнів. Формальні методи теорії патернів, застосовувані на кожному з чотирьох рівнів, відрізняються високим ступенем гнучкості і дозволяють моделювати зв'язки, з'єднання і перетворення подібності логічних об'єктів реального світу.

За своєю мега-структурою політичний патерн має дві структурні підсистеми: динамічну та статичну. Динамічна структура політичного патерну складається з трьох основних елементів: джерела його формування, механізму трансляції (з елементами зворотного зв'язку, або без них) і, нарешті, поведінкових актів, у яких відтворюються встановлені зразки. Статична структура складається з інших компонентів: політичного акту, його символічного наповнення, вербального та (або) невербального вираження.

Як зазначає український соціолог і політичний психолог М. Пірен, політична культура виявляє «...у звичаях і законах історичний політичний досвід..., що реалізується у конкретних соціальних діях» [2, с. 172]. Однією з головних є регулятивна функція політичної культури. Політична культура, як система еволюційно сформованих домінуючих ідей, переконань, цінностей, традицій, способів реагування, мислення і діяльності учасників спільноти є багаторівневим явищем, має фізичний, знаково-регулятивний, психологічний рівні [3].

Як на наш погляд, то за останній час новітньої історії України, своєрідним лакмусовим папірцем ціннісно-сміслового наповнення патернів політичної культури нашої країни, ситуація у нинішній Україні при усій її складності є, тим не менш, лише інерціальною варіацією смислів і цінностей, що були виголошені власне у семантично-ідеологічному просторі побудови національної держави. Він становить особливу духовну модель, що служить патерном для етнокультурної ідентифікації (позитивної чи негативної стосовно самого себе) переважної більшості громадян України.

Ціннісно-смісловий патерн української політичної культури кореспондує із політичним культурним простором західного постмодерну, який, оголосивши відмову від будь-яких ідеологій, тим не менше абсолютизував у якості надцінності сам образ і концепт свободи, гідності та рівності та національної незалежності.

Тому слід зазначити, що «у смисловому розумінні поняття «цінність» близьке чи навіть споріднене з поняттям «значущість». Власне, значущістю зумовлені не лише властивості предмета, а й потреби діючого суб'єкта, а критерієм ефективності й інтенсивності цінностей вважається «повнота задоволення», що супроводжує їх відчуття. У цьому разі йдеться про розуміння цінностей як джерел індивідуальної мотивації, що функціонально еквівалентні

Секція 3.

потребам, і про визнання цінностей реальними іманентними регуляторами діяльності. Якщо у буденному слововжитку під цінностями найчастіше розуміють предмети, наділені певними корисними для людини властивостями, то на теоретичному рівні поняття має більш узагальнений зміст, близький до поняття «значення». Коли говорять про значення чогось, то мислять не стільки про сам предмет, скільки про ту роль, яку він може відіграти у житті людей з погляду їхніх потреб, інтересів і мети діяльності. Багато дослідників визначають цінність як предмет потреб. Такий підхід пов'язує поняття цінностей з реальністю людського існування, підкреслюючи, що цінності – це те, у чому людина має потребу, що необхідне для забезпечення її життєдіяльності, у тому числі політичної [1, с. 99].

Так, особливість «української» ідентичності обґрунтовувалася через процес історичного розвитку української культури, смислоутворювальними категоріями національної політичної свідомості було визначено «свободу», «незалежність»; «примирення», «єднання»; «надію», «віру»; «гідність», «справедливість»; «родину»; «працю». Логіку формування такої моделі ідентичності можна пояснити тим, що усвідомлення особистістю самої себе одночасно як українця і громадянина створює умови для збігу мотивів діяльності особистості із вимогами функціонування інститутів держави, що уособлюють націю, забезпечуючи державі необхідний рівень соціальної підтримки [2].

По відношенню до суб'єкта дії система цінностей виступає в якості зовнішнього (екзогенного) фактора, що робить вплив на систему індивідуальних політичних орієнтацій, і відповідно на саму поведінку людини в навколишньому соціальному і політичному світі. В рамках такого підходу політичний розвиток українського суспільства є більшою мірою демократичним транзитом, який лише частково супроводжується модернізацією в аспектах постійного розширення включеності в політичне життя соціальних груп, становленням раціональної політичної бюрократії і модернізаторської еліти. У цих напрямках історично процес модернізації в Україні – це вторинна (неорганічна) модернізація, що обумовлено своєрідністю державного процесу в Україні, який характеризується переходом від колоніального статусу до самостійного незалежній державі, від тоталітарного способу управління суспільством до демократичного.

Висновки. Політичну культуру не слід, зрозуміло, зводити лише до політичної поведінки, хоча погодимося, що частина політичної культури складається із норм або стандартів поведінки. Кожна політична культура вміщує широкі загальні принципи відбору та упорядкування на яких потім будуються патерни політичної дії.

Формування української політичної нації

Таким чином, політична культура складається з патернів експліцитних та імпліцитних, тобто патернів, що здобуваються та патернів, що передаються через певні символи та конституюють значимі досягнення людських груп. Сутнісне ядро політичної культури складається з традиційних ідей та символів, котрі історично створюються та відбираються. Культурні системи можна розглядати, з одного боку, як продукти дії, а з іншого – як елементи майбутньої політичної дії. Отже, патерн – це та абстракція, котра дає можливість розглядати загальність всіх елементів політичної культури, спираючись на їх стійкість та складність. Усвідомлюючи ті цивілізаційні виклики, що постали перед Україною необхідно розуміти складну мережу патернування політичних процесів через врахування історії нашого народу та особливостей формування української політичної нації.

Література

1. Венгер О., Постол О. Формування політичної свідомості в умовах повномасштабної російсько–української війни. *Humanities Studies*. 2023. Випуск 16 (93). С.95–102.
2. Демиденко Н. М., Білоус Т.Л. Поняття, ознаки та функції політичної культури. *Право.ua*. 2023. № 2. С. 171–175. DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.2.27>.
3. Рудакевич О. Функції національної політичної культури: теоретико-методологічний аспект. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2011. Вип. 22. С. 117–127.

Надія Турпак,
кандидатка філософських наук,
старша наукова співробітниця
відділу філософії та геополітики
НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗМІН В ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ЛАНДШАФТІ ЄВРОПИ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Повномасштабна російсько-українська війна постала значним лихом для України та геополітичною подією глобального масштабу, спричинила геополітичні, екологічні, екзистенційні виклики. Разом із тим, війна загартувала силу духу українського народу, актуалізувала його цінності, дала змогу Україні заявити про себе в Європі та світі та стала новим етапом утвердження власної геополітичної суб'єктності. У європейської та світової спільноти все більшою мірою починає зростати усвідомлення того, що агресивні військові дії Росії є загрозою глобального виміру, і лише на основі спільних дій та цінностей можна виробити стратегію протидії цьому злу.

Одним із важливих етапів вироблення даної стратегії є усвідомлення основних тенденцій змін в геополітичному ландшафті Європи під час повномасштабної російсько-української війни. Це дозволяє виробити засади для проблематизації нового бачення України як частини геополітичного ландшафту Європи, і є однією із нових форм застосування українознавчого підходу до геополітичних досліджень.

Отже метою дослідження є продемонструвати на матеріалі новітніх наукових розвідок західноєвропейської та української соціально-гуманітарної думки основні тенденції змін в геополітичному ландшафті Європи під час повномасштабної російсько-української війни.

Геополітичний ландшафт – це категорія сучасної геополітичної науки, яка досягла постнекласичного етапу розвитку. У зв'язку із цим, сучасна геополітична наука має набути нового розуміння, що враховує проблему складності. Американський дослідник К. Флінт вважає, що новітнє розуміння геополітики сприяє формуванню бачення глобальної картини політичних та економічних відносин у цілісному світі, в якому дії сильних країн можуть мати наслідки та цілі подібні до дій слабших, і в якому дії слабших та бідніших країн можуть бути такими ж важливими, як і дії так званих «світових сил» [4].

Формування української політичної нації

В географії *landschaft* (нім.) – це краєвид, місцевість. О. Меженська запропонувала визначення поняття національного та світового політичного ландшафту, який може розглядатися як комплексна територіально-природно-політична система, що пов'язує територію, природу, цінності, духовну організацію та політичні процеси [1]. Дослідниця також стверджує, що збройне насилля (незалежно від форми) призводить до зміни соціально-політичних процесів, ідейно-духовних цінностей і є важливим чинником формування або зміни політичного ландшафту [1]. Ми вважаємо, що сучасне розуміння геополітики з точки зору складності вимагає й більш узагальненого та поглибленого тлумачення категорії «геополітичний ландшафт». На нашу думку, геополітичний ландшафт – це цілісний та багатоаспектний територіально-природно-кліматично-соціо-культурно-історичний комплекс, який включає у себе діяльність суспільства згідно до запитів, потреб, інтересів та цінностей певних спільнот, які склалися культурно-історично. Сучасне тлумачення геополітичного ландшафту містить у собі єдність трьох основних сфер: геополітичної, гео економічної та геокультурної.

У даному дослідженні ми сконцентруємо увагу на основних тенденціях змін в геополітичному ландшафті Європи під час повномасштабної російсько-української війни.

1. Тенденції змін в геополітичній сфері.

Зростають зміни у засудженні акту російської агресії: від підтримки українських громадських організацій та їх представників, які були змушені виїхати до Європи, на початковому етапі війни, до рішень політичних органів ЄС щодо засудження агресивних дій Росії та впровадження та розширення санкцій проти РФ.

В ЄС зростає усвідомлення важливості зміцнення спільного оборонного потенціалу [5]. Поглиблюються зміни у стратегічних цілях та організації сектору безпеки й оборони країн (організація переходу до створення колективної системи безпеки на рівні ЄС, оптимізація та посилення національних армій). У сучасних дослідженнях наголошується, що такі зміни простежуються у коригуванні ключових стратегічних документів країн ЄС, у яких російська агресія визнається суттєвою загрозою європейській системі безпеки, у збільшенні оборонних бюджетів, нарощуванні військового потенціалу, поповненні військової техніки, боєприпасів, проведенні військових навчань, особливо на територіях Східної Європи [3].

Деякі країни ЄС позбавляються історичного нейтралітету. З'являються нові країни – члени (Фінляндія, Швеція) або кандидати (Україна) у члени НАТО.

Секція 3.

Активізація, завдяки усвідомленню можливих змін, які може принести війна в життя Європи та світу, діяльності впливових євроінституцій щодо впровадження політики підтримки Європейським Союзом України у її євроінтеграційних прагненнях, початок перемовин між Україною та ЄС щодо членства в ЄС.

Відкриття нових консульських установ України в Європі (в Словаччині та Румунії) як стратегія поглиблення співпраці українців та європейців.

На тлі глобальних змін у світовій геополітиці ЄС докладає зусиль щодо ландшафту досліджень і розробок зі спільними промисловими діями в оборонному та аерокосмічному секторах, а також здійснює підтримку фінансового інструменту Європейського оборонного фонду (EDF), що у сучасних дослідженнях оцінюється як прорив [5].

Відбувається відновлення обов'язкової військової служби в державах-членах ЄС, викликане російсько-українською війною. Відбуваються зміни у якості обов'язкової військової служби: обов'язкова військова служба це вже не просто збільшення наявних людських ресурсів, але й залежно від віку та рівня освіти військовозобов'язаних громадян, потенційне джерело нових профілів і навичок, корисних для сучасних військових дій (залучення ІТ, автономних транспортних засобів, технологічних досліджень) [5].

Відбувається посилення діяльності Frontex (Агенції ЄС з управління кордонами) мілітаризацією на більш «чутливих» кордонах ЄС [5].

2. Тенденції змін в геоелектронічній сфері.

Розробляються засади зростання автономності ЄС у сферах торгівлі, у промисловій, цифровій, економічній, міграційній та охоронній політиці [5].

Здійснюється контроль торгівлі із збереженням економічних та фінансових санкцій проти РФ.

Застосовується інвестиційна політика по налагодженню спільних оборонних підприємств ВПК.

Здійснюється регулювання енергетики. У сфері енергетики Європейською комісією намічені плани скоротити залежність ЄС від російського газу на дві третини та до 2030 року остаточно припинити залежність від російських поставок палива [5]. Здійснюється підтримка та відновлення енергетичної системи України у зв'язку із її руйнуванням російським агресором.

Відбувається контроль за продовольчими ресурсами, посилюються заходи щодо забезпечення продовольчої безпеки для країн, які вже відчувають продовольчу небезпеку [5].

Спостерігається тенденція регулювання міграції, у тому числі тимчасово переміщених осіб з України. Незважаючи на певні виклики, пов'язані з

Формування української політичної нації

соціальними виплатами, освітою та охороною здоров'я, українці, перебуваючи у деяких країнах ЄС, здійснюють значний вплив на місцеві економіки, стимулюють споживчий попит і підтримують економічну активність, особливо у періоди економічних труднощів [2, с. 92].

3. Тенденції змін в геокультурній сфері.

Відбувається стабілізація міжкультурного різноманіття у західноєвропейському суспільстві, що сприяє інноваціям та розвитку культурних аспектів різних народів [5]. Набуває розвитку процес консолідації закордонних українців навколо ідей і проектів допомоги Україні, участі українців у спільній боротьбі зі стихійними лихами на європейському континенті.

Відбувається посилення боротьби проти дезінформації і радикалізації думок в інформаційному та кіберпросторі [5]. Здійснюється управління комунікаційними інфраструктурами, у тому числі й у напрямку об'єктивного висвітлення війни.

Здійснюється адаптація українських мігрантів шляхом залучення їх до суспільних проєктів ЄС, та дітей до системи освіти ЄС.

Відзначається підвищення інтересу до української культури, історії України та діяльності представників культурної дипломатії.

Спостерігається тенденція впливу українських суспільних цінностей на традиційні гуманістичні цінності європейського світу.

Таким чином, дослідження тенденцій змін в геополітичній, гео економічній, геокультурній сферах західноєвропейського суспільства під час повномасштабної російсько-української війни свідчать про поглиблення суб'єктності України через політико-економічну, дипломатичну діяльність її лідерів, діяльність громадянського суспільства, культурної дипломатії та інші чинники. Все це разом створює засади для нового бачення України як складової сучасного геополітичного ландшафту Європи.

Література

1. Меженська О. Вплив збройного насилля на політичний ландшафт: українське питання. *Літопис Волині*, (30), 2024. С. 197-202. URL: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.30.32>
2. Токар П., Бабічин Н. Демографічні наслідки війни в Україні та необхідність стратегій повернення біженців. 2023. URL: [https://doi.org/10.24144/2078-1431.2023.2\(31\).87-99](https://doi.org/10.24144/2078-1431.2023.2(31).87-99)
3. Шишкін І., Баран А., Березовська-Чміль О. Нова безпекова програма Європи: виклики пов'язані з російсько-українською війною. *Геополітика*

Секція 3.

України: історія і сучасність. №1 (32). 2024. URL: [https://doi.org/10.24144/2078-1431.2024.1\(32\)](https://doi.org/10.24144/2078-1431.2024.1(32))

4. Flint C. (2024) Everyone is Talking About It, but What is Geopolitics? URL: <https://www.e-ir.info/2024/07/07/everyone-is-talking-about-it-but-what-is-geopolitics/>

5. Shift in the geopolitical landscape – Knowledge for policy. URL: https://knowledge4policy.ec.europa.eu/foresight/shift-geopolitical-landscape_en

Віталій Чорний,

*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри військово-гуманітарних дисциплін
Військового інституту телекомунікацій та
інформатизації імені Героїв Крут (м. Київ)*

**НАПРЯМИ ПІДТРИМАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ БОЙОВИХ ДІЙ З
УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ ПРОВІДНИХ КРАЇН-ЧЛЕНІВ НАТО**

Сучасна російсько-українська війна потребує високої підготовки та професіоналізму військовослужбовців, висуває більш високі вимоги до формування стійкості складних навичок, умінь та інших психічних утворень, їхнього підтримання тривалий час і за різних умов.

Як відомо, психологічна стійкість військовослужбовців – це інтегральна системна характеристика особистості, динаміка її стійких станів, здатність військовослужбовця бути саморегульованим суб'єктом активності, ідентифікувати і справлятися із зовнішніми та внутрішніми негативними чинниками, які перешкоджають виконанню бойових завдань [1].

Психологічна стійкість військовослужбовців формується та підтримується під час всебічної професійної підготовки, яка включає формування, розвиток та вдосконалення зазначених структурних компонентів. Серед напрямів підтримання та підвищення психологічної стійкості і бойової активності виділяють такі:

- професійно-діяльнісний;
- соціально-психологічний;
- індивідуально-психологічний.

До професійно-діялісного напрямку слід віднести такі:

- знання та грамотна експлуатація озброєння та військової техніки;
- формування та підтримання навичок ведення бою за різних умов;
- професійно-психологічний відбір та розподіл військовослужбовців за військовими професіями з урахуванням їхніх характерологічних особливостей та особистих якостей;
- облік, контроль і дозування психічного навантаження на кожного військовослужбовця відповідно до особливостей його військової професії та особистих якостей;

Секція 3.

- об'єктивна оцінка безпосереднім командуванням результатів бойової діяльності кожного військовослужбовця та підрозділу загалом;
- відпрацювання злагодженості бойової діяльності у розрахунках, екіпажах та підрозділах;
- навчання військовослужбовців адекватній самооцінці результатів своєї діяльності;
- проведення військово-спеціальних тренувань, які імітують умови, наближені до бойових;
- індивідуальне та у складі розрахунку, екіпажу відпрацювання варіантів ведення бою з використанням тренажної апаратури;
- підтримання високого рівня фізичної натренованості та витривалості;
- запобігання щодо спрощень та перестраховки під час підготовки та ведення бойових дій.

До соціально-психологічного напрямку можна віднести такі:

- постійне і повне інформування особового складу військових частин (підрозділів) про умови та особливості майбутніх бойових дій;
- формування та згуртування військових розрахунків, екіпажів та підрозділів;
- правильний підбір, розстановка та комплектування розрахунків, екіпажів та відділень з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей військовослужбовців;
- розбір та аналіз причин загибелі військовослужбовців як один із засобів вироблення психологічного налаштування на бойові дії та усунення благодущності, самозаспокоєності, недбалості тощо.
- забезпечення психологічної та функціональної сумісності розрахунків, екіпажів та відділень;
- підтримання ситуативно-необхідного стилю керівництва розрахунком, екіпажем та відділенням з боку його командира;
- підвищення культури взаємодій у підрозділах;
- профілактика негативних соціально-психологічних явищ та процесів у підрозділах;
- створення та підтримання необхідних товариських, професійних та ділових відносин у підрозділах.

До індивідуально-психологічного напрямку належать такі:

- знання особистісних якостей кожного військовослужбовця;
- виховання у військовослужбовців таких якостей, як почуття особистої відповідальності та дисциплінованості, хоробрості та рішучості; холонокровності та розумної ініціативи тощо;

Формування української політичної нації

- конкретна професійна, спеціальна та психологічна підготовка до кожного бою;
- постійне підтримання досягнутого рівня військово-професійної натренованості;
- запобігання тривалим перервам у бойовій діяльності;
- планомірне введення військовослужбовців-новачків до бойової діяльності з поступовим збільшенням складності бойових завдань;
- збереження психічного та фізичного здоров'я військовослужбовців шляхом використання методів психічної саморегуляції та корекції психічних станів [2].

Надзвичайно великий та повчальний досвід щодо формування психологічної стійкості та бойової активності військовослужбовців накопичений у провідних країнах НАТО. До зазначеної проблеми західні фахівці підходять комплексно. Існуючі наукові підходи до розуміння психологічної стійкості військовослужбовців розглядаються у сукупності з цілісними особистісними характеристиками, окремими особистісними якостями, констеляціями різних особистісних чинників, стилем поведінки тощо. Внаслідок цього психологічна стійкість аналізується у системі, заданій такими координатами:

- 1) вимоги подій;
- 2) стрес та копінг;
- 3) індивідуальні чинники;
- 4) організаційні чинники;
- 5) результат.

Це дозволяє дослідникам розглядати психологічну стійкість як багатовимірний конструкт, що включає безліч характеристик, які відображають здатність військовослужбовця або малої військової групи відновлювати свій стан або адаптаційний процес, що дозволяє знижувати напругу бойової обстановки та хронічних стресів. Тобто психологічна стійкість – це не здатність зберігати незмінність своїх кондицій, а здатність “пружинити”, “відскакувати”, “пристосовуватися”. Психологічна стійкість військовослужбовця, на думку західних вчених, проявляється при наявності у нього:

- а) когнітивних ресурсів, що дозволяють ефективно вирішувати проблеми;
- б) емоційних умінь протистояти стресові;
- в) соціальних та сімейних ресурсів, які можуть бути залучені у потрібний час;
- г) здатності знаходити мету та сенс своєї служби;
- д) фізичної стійкості до тривалих труднощів.

Секція 3.

На сьогодні, в провідних країнах НАТО (принаймні США, Великій Британії та Канаді) склалася ефективна система технологій формування психологічної стійкості військовослужбовців, яка включає:

- Stress Management Training (тренінг управління стресом, тренінг щеплення стресу, медитації уваги тощо);
- Preparatory Education – попереднє навчання (програма формування бойової свідомості “Battlemind”, надання військовослужбовцям необхідної інформації щодо психологічних явищ сучасного бою);
- Stress-Related Cognitive Appraisals – формування ефективних копінг-стратегій;
- Rolemodeling – використання поведінкових зразків для наслідування, досвіду бувалих військовослужбовців;
- Exposure/Mission Rehearsal Exercises – тренування військовослужбовців у виконанні завдань в обстановці, максимально наближеної до бойової, зокрема з використанням технології віртуальної реальності;
- Exposure to Internal Stimuli – тренування апарату стресового реагування.

У бойовій обстановці підтриманню психологічної стійкості військовослужбовців сприяють командири та фахівці з психічного здоров'я, які перебувають у таких пропорціях щодо військовослужбовців: у Британії – 1:2500–4000, США – 1:700, Канаді – 1:500–60.

До збереження психологічної стійкості включається психологічний актив – спеціально підготовлені військовослужбовці. У Британській армії, наприклад, діє Trauma Risk Management program – програма використання парамедичного персоналу (активу) на користь психологічної підтримки товаришів по службі.

По завершенні бойових дій учасники включаються до Third-Location Decompression Program – програму “декомпресії”, тобто програму поступового (від 36 годин у британській армії, до п'яти діб у канадській) психологічного повернення учасників бойових дій до мирних умов життєдіяльності. 95% ветеранів вважають цю програму необхідною та ефективною.

Водночас у США, на сьогодні, діє ексклюзивна і достатньо ефективна програма формування всебічної готовності військовослужбовців – Comprehensive Soldier Fitness (CSF). На стратегічному рівні ця програма відповідає на запитання: “Як зробити програму психологічної підготовки військовослужбовців збройних сил такою ж важливою, як і їхня фізична підготовка?”.

На оперативному рівні вона показує, як командирам (начальникам) тренувати своїх підлеглих у військових частинах (підрозділах).

Формування української політичної нації

На тактичному рівні вона спрямована на навчання військовослужбовців способам подолання труднощів.

Програма формування всебічної готовності військовослужбовців CSF складається з чотирьох компонентів:

1) Global Assessment Tool (GAT) – програма оцінки всебічної готовності військовослужбовця (опитувальник, який налічує 105 питань), що дозволяє спланувати подальший його розвиток;

2) Comprehensive Resilience Modules – 24 різних онлайн-модулів, що складають серцевину психологічної підготовки військовослужбовця, які відповідають рівню вихідної готовності, займаній посаді та досвіду;

3) Master Resilience Trainer Course (MRTs) – 10-денний курс підготовки сержантів як ведучих тренінгів;

4) Institutional Training – елементи тренінгу, вбудовані до усіх видів професійної підготовки та підвищення кваліфікації військовослужбовця [3, с.124–136].

Як вважає більшість дослідників зазначена програма формування всебічної готовності військовослужбовців Збройних сил США є ефективною і спроможною, при раціональному використанні, посилити боєздатність збройних сил будь-якої держави. При цьому варто зазначити, що окремі її елементи співзвучні тим, що висвітлюються у нашій військово-психологічній літературі та нормативно-правових актах, проте є чимало нових, оригінальних, гідних пильної уваги ідей.

Література

1. Чорний В.С., Романишин А.М., Остапчук О.П., Вавілова Н.В. Психологічна стійкість українських військовослужбовців у ході російсько-української війни: соціальні чинники. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України*. 2024. № 2(81). С. 139–145 (DOI: <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2024-2-81/139-145>).

2. Лисюк С. Г. Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців до екстремальних ситуацій професійної діяльності: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09. Хмельницький, 2011. 20 с.

3 Building Psychological Resilience in Military Personnel: theory and practice / edited by Robert R. Sinclair and Thomas W. Britt. – Washington, 2013.

*Леонід Чупрій,
доктор політичних наук,
кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник
відділу філософії та геополітики
НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка,
професор кафедри психології,
педагогіки та суспільних дисциплін
Державного податкового університету*

ПОСИЛЕННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Аналізуючи сутність геополітичної чи цивілізаційної суб'єктності слід зазначити, що – це така якість соціального буття країни, коли остання стає не об'єктом впливу «сильних світу цього», а зусиллями власної політичної, наукової, художньої й релігійної еліти конструює своє цивілізаційне майбутнє, спосіб життя, усвідомлює власні, а не нав'язані ззовні цінності та формулює справжні національні інтереси. Таке конструювання й усвідомлення, яке здійснюється елітою країни – чинник автентичності цивілізаційної суб'єктності, а тому її дієвості.

В складних геополітичних умовах, в умовах світу, який постійно глобалізується та змінюється, Україна довгий час була об'єктом геополітичних ігор. Внаслідок слабкості своєї політичної еліти, яка не має стратегічного мислення і відсутності позитивного зовнішньополітичного іміджу, коли наша держава здебільшого асоціювалася як слаборозвинена корупційна а останніми роками й воююча країна, ми довгий час втрачали свою геополітичну суб'єктність. Довгий час ми не мали чіткого зовнішньополітичного курсу і коливалися між Росією та західними країнами. І лише останніми роками, особливо після агресії Російської Федерації, європейська та євроатлантичні орієнтації були записані в Конституцію України. Проте й сьогодні Україна залишається однією з найбільш вразливих країн Європи. Економіка в нас залишається переважно сировинною. Зарубіжні інвестиції, які б могли посилити економіку України до війни складали 10 % від ВВП, хоча для відчутного зростання, економічного стрибка повинно бути не менше 25 % від ВВП. Звичайно в умовах війни рівень інвестицій в Україну не буде зростати. Проте є й інші причини, які

Формування української політичної нації

можна було б подолати при відповідній політичній волі керівництва держави і це насамперед значний рівень корумпованості різних сфер суспільного життя, відсутність ефективного захисту приватної власності, слабка судова система та інше. Тільки при системному реформуванні більшості галузей суспільного життя в нас можуть бути створені умови і для внутрішнього економічного зростання і для залучення зовнішніх інвестицій.

Останнім часом України перебуває в центрі уваги міжнародної спільноти (повномаштабна російська агресія), відтак ми повинні використовувати всі засоби для збільшення авторитету у світі, зміцнення нашої державності і посилення санкцій проти російської федерації, яка використовує всі можливі методи, починаючи від прямого збройного втручання і закінчуючи потужними інформаційними впливами, щоб послабити чи взагалі зруйнувати Україну. Навіть деякі наші європейські сусіди, зокрема Угорщина, відчуваючи нашу слабкість, диктують нам своє бачення вирішення наших внутрішніх проблем (питання мови, історичної пам'яті, національних меншин), звинувачуючи нас в порушенні міжнародного законодавства і послаблюючи співпрацю з Євросоюзом чи гальмуючи співпрацю з НАТО.

Довгий час Україна мала низьку геополітичну суб'єктність, в значній мірі залежачи від дій потужних міжнародних гравців. Аналізуючи основні причини геополітичної слабкості України слід виділити:

Зовнішні чинники:

- 1) Повномаштабна агресія росії, яка намагається знищити українську державу як незалежного суб'єкта міжнародних відносин;
- 2) трансформація світової політичної системи, де все більшу роль починають відігравати наднаціональні утворення, транснаціональні компанії, міжнародні організації і Україна стає залежною від цих впливів;
- 3) перерозподіл впливу світових політичних гравців (США, Євросоюзу, Китаю, Росії). Україна опинилася на перетині їхніх інтересів, кожен з яких намагається затягнути її у сферу своїх впливів;
- 4) посилення глобалізаційних процесів, що діалектично пов'язано з зростанням ролі регіональних центрів;
- 5) розвиток інформаційних та інших нових технологій що характеризує перехід до інформаційного суспільства, недостатній рівень розвитку цих технологій в Україні;
- 6) недостатній рівень жорсткої та м'якої сили Української держави, недостатня інформаційна присутність України у світі;
- 7) слабкість міжнародного авторитету України, зокрема недостатній рівень її підтримки з боку країн Глобального Півдня;

Секція 3.

8) недостатня мережа зарубіжних дипломатичних представництв, особливо в країнах Глобального Півдня.

Внутрішні чинники:

1) Недостатній рівень реформування більшості сфер суспільного життя. Реформи які були розпочаті так і не були доведені до завершення. Судова реформа, реформа прокуратури, які нібито й проводилися, але не досягли відчутних результатів.

2) Несформованість правової держави. Рівність перед законом, яка проголошується багатьма політиками, поки що залишається декларативною. Хоча позбавлення депутатів недоторканості є вже певним позитивним кроком в цьому напрямку.

3) Недостатній економічний потенціал країни, відсутність модернізації, переважання екстенсивних технологій над інтенсивними. Рівень інновацій в промисловість, який в розвинутих країнах досягає 60-80 %, у нас досягає рівня близько 20%.

4) Сировинна спрямованість української економіки, залежність від експорту, 50-60% ВВП України формується за рахунок експорту, при цьому переважає експорт первинної сировини та експорт агропродукції, який останнім часом зростає. Для порівняння в 2002 році ми експортували 42% металу, 20% агропродукції, в 2021 році – 20 % металу, 42 % агропродукції. Якщо світ весь цей час модернізувався, то більшість наших промислових підприємств, в тому числі й металургійні підприємства працювали по старих схемах.

5) Незавершеність процесів приватизації. Звичайно стратегічні галузі повинні залишитися у власності держави. Проте держава має у своїй власності близько 3500 державних підприємств, половина з яких ефективно не працює. Відтак приватизація більшості з них сприятиме залученню коштів в державний бюджет і дасть можливість інвесторам реорганізувати дані підприємства і підвищити їхню ефективність.

6) Високий рівень олігархізації країни. Фінансово-олігархічні групи навіть в умовах війни ще залишаються організованою соціальною групою, яка контролює частину сфер українського суспільства через так важелі як влада, гроші, мас-медіа. За даними експертів корупційна рента сьогодні досягає близько 20 млрд дол. в рік. Відтак міжнародним співтовариством Україна сприймається як корумпована країна, і хоча в умовах зовнішньої агресії з боку російської федерації більшість розвинутих країні і підтримують Україну, але в умовах відсутності ефективної боротьби з корупцією ця допомога не буде достатньо ефективною.

Формування української політичної нації

7) Недостатній рівень розвитку української політичної нації, національної самосвідомості; наявність певних регіональних відмінностей, що посилюють відцентрові тенденції.

8) Не сформованість української національної ідеї, відсутність потужних україноцентричних міфів.

Довгий час однією з головних причин геополітичної слабкості України була інертність української ментальності, комплекс меншовартості, сильні позиції постімперських російсько-радянських міфів, в яких Україна виступала лише меншим братом великого російського народу. Протягом тривалого перебування під владою спочатку Російської імперії, а потім Радянського Союзу в українців був сформований потужний міф меншовартості, недовіри до власних сил, що було дуже вигідно росіянам, які завжди намагалися використати наш креативний потенціал, нашу хазяйновитість, працьовитість. Здебільшого саме українці перебували на багатьох важливих господарських посадах в часи СРСР, добросовісно виконуючи покладені на них обов'язки. Саме без України, без родючих чорноземних ґрунтів Російська імперія, а потім і Радянський Союз не змогли б побудувати свою могутність. Значний внесок у підвищення обороноздатності СРСР внесли «Південномаш», Завод Антонова, Миколаївський суднобудівний завод, інші підприємства. Ще З. Бжежинський відзначав, що без України росія не зможе відбутися як імперія. Тому і сьогодні росія нав'язує українцям свої імперські міфи, щоб перетворити їх на «сіру масу», «інертних малоросів», які сліпо будуть виконувати волю Кремля. Але кремлівські маніпулятори прорахувалися, оскільки в нас завжди живе потужний дух пасіонарності, дух свободи, прагнення до волі, до відстоювання справедливості.

Основними геополітичними завданнями України в умовах посилення зовнішніх викликів та нової конфігурації міжнародних сил на світовій арені є: забезпечення суверенітету і територіальної цілісності; зміцнення міжнародної та внутрішньої безпеки України; зміцнення положення України в європейському цивілізаційному просторі шляхом активізації зусиль щодо всебічної інтеграції до європейських і євроатлантичних політичних і соціальних структур; зміцнення стратегічного партнерства зі США і зв'язків з країнами Західної Європи; зміцнення та консолідація особливих відносин із стратегічно важливими сусідами, насамперед Польщею, країнами Балтії, Туреччиною, Грузією, Азербайджаном; сприяння формуванню «поясу стабільності» та регіональних структур безпеки від Балтійського і Чорного морів до Закавказзя і Центральної Азії, посилення співпраці з азійськими країнами, геополітична роль яких у світі зростає з кожним роком. В умовах повномасштабної агресії Україна підвищує

Секція 3.

свою геополітичну суб'єктність, формуючи коаліцію країн, що її підтримують. А от російська неоімперія вже приречена, оскільки розпад путінського тоталітарного режиму – це лише питання часу.

Проте подальше зміцнення геополітичного положення України у світі буде можливим в умовах реального і ефективного реформування більшості сфер суспільного життя, формування правової держави, подолання корупційних явищ, підтримки розвитку громадянського суспільства, формування середнього класу, створення належних умов для залучення іноземних інвестицій, які будуть сприяти економічному зростанню країни і насамперед наявність відповідальної, професійної, патріотичної політичної еліти, яка буде керуватися державницькими інтересами.

СЕКЦІЯ IV.

Збереження та повернення історико-культурної спадщини України

SECTION IV.

***Preservation and return of the historical
and cultural heritage of Ukraine***

Віталій Андрєєв,

*доктор історичних наук, професор,
заступник декана з наукової роботи*

Факультету суспільно-гуманітарних наук

Київського столичного університету

імені Бориса Грінченка

**ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ НАУКОВИХ ДОСЯГНЕНЬ
ЕТНОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ ПРИ ВУАН: ЧУМАКИ**

1920-ті рр. стали «золотим віком» української гуманітаристики. У цей час широкомасштабна наукова робота здійснювалася не лише столичними, а й провінційними вченими та краєзнавцями. Визначну роль у розвитку та організації наукових досліджень відіграла Всеукраїнська академія наук (ВУАН). В межах Історико-філологічного відділу ВУАН існувала ціла низка наукових комісій, які займалися дослідженнями, що охоплювали різноманітні проблеми історії, етнографії, фольклору, археології, музейної справи тощо. Так, тоді активно працювали Етнографічна комісія, Комісія для складання історико-географічного словника, Комісія для складання археологічної карти України, Комісія історичної пісенності, Культурно-історична комісія, Єврейська історико-археологічна комісія та ін. Велика кількість досліджень та матеріалів друкувалася у таких академічних виданнях як «Записки Історично-філологічного відділу» (1919–1930), «Збірник Історично-філологічного відділу» (1921–1931), «Етнографічний вісник» (1925–1932), «Бюлетень етнографічної комісії ВУАН» (1925–1930) та ін. [1].

Непересічне значення для досліджень в галузі української етнографії, фольклористики, мовознавства, історії та краєзнавства мала діяльність Етнографічної комісії й інших установ при ВУАН (Кабінет антропології та етнології ім. Ф. Вовка, Кабінет примітивної культури при відділі примітивної

Секція 4.

культури і народної творчості Науково-дослідної кафедри історії України і Кабінет музичної етнографії, Краєзнавча комісія, Кабінет по виучуванню національних меншин, Комісія краєзнавства та ін.). Співробітниками цих закладів було написано велику кількість цікавих та оригінальних праць, що мали виняткове наукове та практичне значення, підготовлено до друку цілу низку видань («Записки Етнографічного товариства», «Етнографічний вісник», «Матеріали до етнології», «Первісне громадянство та його пережитки на Україні», «Побут», «Бюлетень Етнографічної комісії», «Бюлетень Кабінету антропології та етнографії ім. Ф. Вовка» та ін.).

З 1921 р. Етнографічну комісію очолював видатний український учений академік А. Лобода, що зробив вагомий внесок у фольклористику, етнографію, літературознавство та історію театру. З 1927 р. посаду керівничого Комісії зайняв талановитий український учений та письменник – В. Петров, який з 1921 р. був її активним співробітником. З 1925 р. Віктор Платонович, у зв'язку з важкою хворобою А. Лободи, фактично самостійно здійснював керівництво інституцією. У 1925–1929 рр. В. Петров, разом з А. Лободою, був редактором «Етнографічного Вісника», а саме його перших восьми випусків та чотирнадцяти номерів «Бюлетеня Етнографічної комісії», першого випуску «Матеріалів до вивчення виробничих об'єднань». 1925–1928 рр. – час найбільшого розмаху та найефективнішої роботи Етнографічної комісії.

Етнографічна комісія провела чимало експедицій, що виїжджали до різних областей України (Волинь, Київщина, Поділля, Чернігівщина, Запоріжжя та ін.) та за її межі для організації нових фольклорно-етнографічних осередків та збирання матеріалів народної творчості. Завдяки експедиційній роботі науковців та евристичній діяльності кореспондентів у фондах Комісії зосередилися сотні фольклорно-етнографічних записів, велика колекція рецептів приготування народних ліків та ритуальних предметів. Проте, не всі експедиції мали виключно науковий характер – деякі з них виконували пропагандистські функції, що було ознакою часу.

В середині 1920-х Етнографічною комісією під керівництвом А. Лободи та В. Петрова було розроблено масштабний план комплексного дослідження пережитків професійних об'єднань на Україні. В рамках цього проєкту В. Петров як керівник став натхненником і організатором вивчення таких явищ, як лоцманство і чумацтво. Результатом роботи співробітників Комісії стали унікальні дослідження опубліковані у двох випусках «Матеріалів до вивчення виробничих об'єднань» які побачили світ у 1929 [2] та 1931 рр. [3]. Серію планувалося продовжити збірками «Вільні матроси», «Гончарі», «Цехові пережитки на Україні» [4].

Збереження та повернення історико-культурної спадщини України

Робота по підготовці до друку другого випуску серії проходила в складних політичних умовах. Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. ситуація в українській етнографії та фольклористиці, як і в інших сферах гуманітарного знання, докорінно змінилася. В ті часи здійснювався перехід на нові марксистсько-ленінські ідейні засади та практики роботи й в Етнографічній комісії. Все це супроводжувалося різкою критикою та цькуванням «старого» керівництва. Так, В. Петрова в 1930 р. за «політичні вивихи та перекручення» звільнили з посади керівничого Комісії, усунули від редакторства «Етнографічного вісника» та «Бюлетеня Етнографічної комісії». Зникло його прізвище й з редколегії «Матеріалів до вивчення виробничих об'єднань». Близьке дослідження та видання «Дніпровські лоцмани» (1929) ще було під редакцією А. Лободи та В. Петрова, а в «Чумаках», що побачили світ у 1931 р., зазначалися А. Лобода, який на той час помер, та В. Білий.

Про чумаків до 1931 р. було вже чимало написано – праці Д. Багалія, І. Рудченка, А. Скальковського, М. Сумцова, К. Трутовського, Ю. Янсона, Д. Яворницького та ін. Утім, науковці XIX – початку XX ст. досліджували лише окремі характерні риси цього явища, що поступово занепадало під впливом нових соціально-економічних реалій. Головна їх заслуга полягає в тому, що вони зібрали й певною мірою систематизували дані про матеріальну та соціонормативну культуру промислу, зберегли значну кількість пам'яток духовної культури чумаків. Проте, серед праць, які висвітлювали ті чи інші аспекти чумакування, були практично відсутні комплексні дослідження. Також дослідники XIX ст. розглядали чумацтво лише як фольклорно-етнографічне явище. Крім того, більшість учених сприймали чумацтво лише крізь призму козацтва (насамперед – А. Скальковський).

Якісні зрушення в дослідженні теми відбулися лише у 1920-ті рр. Ідея щодо необхідності подальшого всебічного вивчення чумацтва визріла в Етнографічній комісії в першій половині 1920-их. Термінового дослідження вимагали тогочасні реалії, адже чумацтво як явище вже майже зникло. Нові умови життя прирікали цей промисел та соціальну інституцію на зникнення. Також стимулювало дослідження чумацтва й відродження цього явища за часів громадянської війни. Так, у 1920–1922 рр., внаслідок економічного занепаду та порушення транспортного зв'язку, в Україні відродилося чумакування. Як і в минулі часи їхали «по сіль до Бахмута, Слов'янського, навіть і до Криму». Чумаки перестали бути дивиною.

Комісія, розуміючи виклики часу, поставила собі за мету здійснити комплексне дослідження цього явища з використанням новітніх, як на той час, методів та підходів. У зв'язку з цим навколо інституції згуртувався потужний колектив науковців під керівництвом А. Лободи та В. Петрова В. Білий,

Секція 4.

Н. Букатевич, І. Галюн, В. Камінський, В. Ляскоронський, С. Терещенко, Я. Риженко, Н. Малеча. Також участь у збиранні матеріалів про чумаків брав і талановитий український скульптор К. Терещенко (старший брат Софії Терещенко), який робив замальовки з побуту та розповідей чумаків. Він же й зробив кілька малюнків для оформлення «Матеріалів».

У 1925 р. співробітник Комісії, відомий український етнограф, історик та археолог В. Ляскоронський розробив «Програму для збирання відомостей про чумаків від останніх чумаків або їхніх родин» [5]. З приводу майбутнього дослідження вчений виступив із доповіддю «Програма для збирання відомостей про чумаків» [6]. Згодом цю програму було розіслано кореспондентам Етнографічної комісії.

Протягом 1926–1929 рр. краєзнавці на місцях та науковці (члени Етнографічної комісії) активно збирали матеріали, щодо чумацтва. Так, С. Терещенко проводила дослідження на Звенигородщині, а І. Галюн збирав матеріали на Роменщині (зараз – Роменський район, Сумська область), П. Попов – на Курщині та Чернігівщині, В. Камінський – на Поділлі, Волині, Чернігівщині, В. Білий – на Черкащині, Я. Риженко та Н. Малеча – на Полтавщині. Таким чином, було зібрано цікаві та науково цінні джерела, щодо етнографії та історії чумацтва. Найбільш вагомими та інформативними виявилися матеріали зібрані С. Терещенко. 1927 р. дослідницю, за плідну та багаторічну роботу, було обрано у члени Етнографічної комісії.

В 1929 р. Комісія вже готувала до друку монографічне дослідження про чумаків та планувала його видання в 1930–1931 рр. Наприкінці 1930 р. колективна праця «Матеріали до вивчення виробничих об'єднань. Чумаки». була готова до друку. Монографію умовно можна поділити, за логікою висвітлення проблематики, на три основні частини. Перша – статті В. Білого «Уваги до чумацького фольклору» та «Література про чумаків», які фактично є вступними й, так би мовити, програмними до всього збірника.

Утім, не всі зібрані членами та кореспондентами Етнографічної комісії дані про чумаків увійшли до збірника. В Наукових архівних фондах рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України зберігаються матеріали, які готувалися для видання «Чумаків», в тому числі й ті, що не були використані при підготовці книги. Так, до «Матеріалів» не потрапила розвідка Н. Малечі «Чумаки», яка була написана на основі зібраних під час етнографічних експедицій на Чернігівщині даних про особливості чумакування в різних населених пунктах. Також не побачило світ й дослідження В. Білого «Матеріали до чумацької демонології», в якому, на основі записаних на Черкащині розповідей, вдалося розширити уявлення про вірування та повір'я чумаків.

Збереження та повернення історико-культурної спадщини України

Видані 1931 р. «Матеріали до вивчення виробничих об'єднань. Чумаки» є втіленням, так би мовити, перехідного етапу перебудови української науки на радянську. Дослідження було виконано ще за старими канонами і загалом є великим досягненням української етнографії та історичної науки, а вступ та огляд літератури про чумацтво вже «ідеологічно витримані». Показовою є вступна стаття збірника – «Уваги до чумацького фольклору», яка просякнута зовсім іншим духом ніж попереднє видання «Матеріалів» та рясніє посиланнями на Леніна та Маркса. З самого початку чумацтво тут таврується як явище «дрібнобуржуазне», а його ідеологія проголошується «ворожою та куркульською», «реакційною» «до найменшої своєї дрібниці». На сторінках збірника стають реальністю «куркульські», «глитайські» та «наймитські» пісні, легенди, оповідання та казки, з'являються «класові тенденції». Автор намагається відмежуватися від попередніх дослідників чумацтва, тепер усі їхні досягнення проголошуються «традицією націоналістичних етнографів». У статті В. Білого найпершими завданнями радянських дослідників визначається боротьба зі «старою» українською наукою: «Як пережиток класово ворожої нам науки треба викоренити із ужитку ту концепцію чумацтва, що її дала українська націоналістична етнографія. Вивчаючи чумацький промисел сьогодні, треба йти від його економіки. ...На цей бік і треба скерувати наші дослідницькі заходи насамперед».

В. Білий був змушений активно критикувати українську національну історіографію. Утім, новопризначений редактор збірника наголошував на тому, що попередні дослідники чумацтва все ж зробили дещо корисне для науки – зібрали велику кількість фольклорного матеріалу, зробили описи чумацької валки та зовнішнього вигляду чумака. Але, на його думку, питання про соціальну природу, місце в народному господарстві та економічну роль чумацтва залишилися не висвітленими. Якщо ці проблеми раніше й порушувалися «націоналістичними вченими», то, звичайно ж, вирішувалися невдало, що характеризує їх «класову природу».

Крім того, протягом року ситуація в українській науці погіршилася настільки, що цілком лояльних до радянської влади та «марксо-ленінської методології» статей В. Білого виявилось недостатньо й, для демонстрації вірності режимові, знадобився ще один аркуш тексту з обіцянками та тавруванням колег. Утім, це не врятувало авторів книги від репресій. Справа полягала в тому, що в Україні вже розпочався процес колективізації, а чумаки сприймалися більшовицькою владою як «куркулі», «сільська буржуазія», клас який жодною мірою не вписувався в «нове життя», а тому підлягав знищенню, як і пам'ять про нього.

Секція 4.

Взагалі, для радянської влади, чумацтво було транслятором ворожих цінностей та ідеології. Сучасні дослідники виділяють в чумацькому середовищі носіїв двох психологічних архетипів професії – козацький (звитязницький) та селянський (носій установки «моя хата з краю»). При всій своїй відмінності, обидва мали таку спільну рису, як прагнення до свободи та незалежності. Навіть другий тип, що з'явився значно пізніше, у ХІХ ст., був представлений селянами, які починали чумакувати, щоб вирватися з-під гніту кріпацтва, панщини. Отже, схильність до вольниці та незалежності була «вибухонебезпечною» та несла в собі загрозу режимові, який прагнув приборкання українців та «нового покріпачення» селянства. Чумацтво, як і кобзарство, було носієм українських традицій, історичної пам'яті народу й становило загрозу для насадження та утвердження комуністичних ідей. Таким чином, той, хто зберігав пам'ять про чумацтво та вивчав його ставав хранителем та передавачем чужої, ворожої для влади «дрібнобуржуазної», «глитайської», «націоналістичної» ідеології та повинен був зникнути, відійти в небуття, як і досліджуване ним явище.

Хоча «Матеріали до вивчення виробничих об'єднань. Чумаки» й побачили світ, але за радянських часів його не було введено у широкий науковий обіг. Безумовно, що в умовах сталінської реакції подібні теми раптово стали не просто неактуальними, а й «ворожими». Також не сприяла «популярності» книги й репутація авторів дослідження, адже майже всі вони стали «ворогами народу» і посилатися на їх роботи було небезпечно. Так, С. Терещенко було заарештовано 1929 р. та заслано в Казахстан, Я. Риженка репресували 1931 р. (заслання відбував у Астрахані), Н. Букатевича – 1938 р. (засланий у Казахстан). В. Білого та І. Галюна, було заарештовано та страчено наприкінці 1930-их. В. Петрова у 1930 р. звільнили з посади керівничого Етнографічної комісії, викреслили з кола авторів та редакторів видання, а згодом (1942 р.), як радянського розвідника за «легендою» проголосили зрадником.

Отже, працю про чумаків було на довго та незаслужено забуто. Лише останні три десятиліття ця книга час від часу привертає увагу поодиноких дослідників. Сьогодні дана робота є не лише цікавим історіографічним фактом, а й цінним джерелом до вивчення історії та етнографії України та заслуговує на широку увагу сучасних дослідників та перевидання.

Література

1. Полонська-Василенко Н. Українська Академія Наук. Нарис історії. К.: Наукова думка, 1993. С. 30–34, 77–84.

2. Матеріали до вивчення виробничих об'єднань. Вип. 1. Дніпровські лоцмани. Збірник Історико-Філологічного Відділу Української Академії Наук. № 91. К., 1929. 131 с.

Збереження та повернення історико-культурної спадщини України

3. Матеріали до вивчення виробничих об'єднань. Вип. 2. Чумацтво. К., 1931. 129 с.
4. Рубан О. Етнографічна комісія Академії наук України. *Народна творчість та етнографія*. 1999. № 4. С. 131.
5. Ляскоронський В. Програма для збирання відомостей про чумаків, б/д. Машинопис. НАФРФ ІМФЕ. Ф. 1–3. Од. зб. 77. 10 арк.
6. Перелік доповідей співробітників установ ВУАН (1924–1928). *Історія Національної академії наук України (1924–1928). Документи і матеріали*. К.: НБУВ, 1998. С. 717.
7. Звідомлення Етнографічної комісії Української академії наук за рік 1927-ий. *Бюлетень Етнографічної комісії УАН*. 1928. № 7. С. 2; Звідомлення Етнографічної комісії ВУАН за р. 1928. *Бюлетень Етнографічної комісії ВУАН*. 1928. № 10. С. 10.

Надія Гаврилюк,
докторка історичних наук,
старша наукова співробітниця,
заступниця директора з наукової роботи
НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

АРХЕОЛОГІЧНІ ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ КОЗАЧЧИНИ

Історія козацтва довгий час базувалася виключно на вивченні даних отриманих з письмових джерел. Вважалося, що археологія для історії XV–XVII ст. не ефективна. Безумовно, козацькі літописи (Григорія Грабянки, Самовидця), розповіді про козацтво Микити Леонтійовича Коржа, нещодавно надрукований «Архів Коша Нової Запорозької Січі» [1], документи польською та османською мовами залишаються основним джерелом для вивчення історії козащини. Однак відомості про матеріальну культуру, побут та повсякденне життя та заняття козаків довгий час залишалися поза увагою науковців.

Однією з причин того, що археологія ніби-то не дає інформації про історію козацтва, було те, що за методикою польових археологічних досліджень, все, що трапляється у розкопах пізніше XIV ст. не є археологічним матеріалом і не підлягає фіксації. Однак, на практиці, сумлінні дослідники включали у звіти і те, що походило з верхніх шарів поселень, або ті матеріали, що походили з об'єктів більш пізнього датування.

Перша хвиля археологічного інтересу до козацьких старожитностей пов'язана з процесом підготовки до затоплення чаші Каховського водосховища. Експедицією Інституту археології з розвідками та стаціонарними розкопками фіксувалися залишки козацьких пам'яток [8]. В.Ф. Копиловим проведені розвідувальні роботи: на території Чортомлицької (шість розвідувальних розкопів) та Покровської (три розкопи) січей, де був зібраний значний речовий матеріал козацької доби. Крім того, автор виявив на старих кладовищах Нікополя, сс. Капулівки та Кута поховання з козацькими хрестами, на яких на той час ще читалися імена похованих там козаків, зафотографована та описана стара козацька хата.

Яскравим прикладом фіксації козацьких та синхронних ним османських речей, є звіт про розкопки Любимівського постскіфського городища Л.Д. Дмитрова [4; 5], який зафіксував та зберіг матеріали з культурного шару та господарських ям XVII–XVIII ст. Пізніше результати їх розкопок стали одним з аргументів для реконструкції Таванської переправи та існування в районі Кези-Кермена фортеці Шахін-Кермен на острові у річищі Дніпра та османської

Збереження та повернення історико-культурної спадщини України

фортеці Аслан-Кермен на лівому березі (територія Любимівського городища) [13, с. 333].

Відношення до козацьких пам'яток у 50-х роках минулого століття відображено у рецензії В. Гончарова, написаній на Звіт за 1951 р. В.Ф. Копилова у 1953 р.: *«Вызывает недоумение вторичное исследование не сохранившихся памятников, предпринятых автором отчета в 1951 р. Еще в 1941 г. Институтом археологии АН УССР была организована и осуществлена археологическая экспедиция по исследованию этих памятников. Еще тогда после проведения разведок и раскопок на местах бывших сечей, выяснилась совершенная нецелесообразность исследовать их археологическим путем из-за крайней плохой сохранности»* (зберігається у справі) [4].

Друга хвиля вивчення козацьких старожитностей пов'язана з постановою Ради міністрів УРСР від 18 вересня 1965 року «Про увічнення пам'ятних місць, пов'язаних з історією запорозького козацтва» та з рішенням про створення на о. Велика Хортиця Державного заповідника історії Запорозького козацтва (нині-Національний заповідник «Хортиця»). Вперше великі археологічні дослідження укріплень на о-ві Хортиці проводить 1968 р. Р.О. Юра. Укріплення знаходилися на півночі о-ва Хортиці, так званий «Вал Сагайдачного», датований автором 1736-1739 рр. Експедиція досліджувала також територію фортеці на о-ві Канцерському (Мала Хортиця, Байда). Основний археологічний матеріал датувався 1736 р., але найранішими були знахідки, віднесеними до XV ст. У підсумку, Р.О. Юра дійшов висновку, ішо «замок» Д.Вишневецького, якщо він знаходився на о-ві Канцерському (Байді), повністю зруйновано під час російсько-турецької війни [15].

На о. Хортиця та у низовій Наддніпрянщині проводяться стаціонарні археологічні дослідження на території Кам'янської Січі біля с. Республіканець Бериславського р-ні Херсонської обл. Досліджено об'єкти розкопів на березі Каховського водосховища. Було підтверджено висновок Д.Я. Яворницького, що саме у цій частині Кам'янської Січі розміщалося січове передмістя, тобто, ремісничо-господарські майстерні: зброярна, косторізна та кузні [10]. У наступні десятиріччя археологічний інтерес до козацьких старожитностей дещо згасає.

На початку ХХІ ст. поштовхом до відродження «козацької археології» стала поява блискучого археологічного дослідження І.К. Свєшніковим поля битви при Берестечку, яке показало корисність використання археологічних джерел для вивчення козацької тематики. Докладний аналіз матеріалів з розкопок поля битви під Берестечком та поєднання результатів цього аналізу з письмовими свідченнями залишається класичним зразком дослідження, до якого долучені усі наявні джерела [9, с.164-266] для освітлення однієї з героїчних подій в українській історії.

Секція 4.

Виходом цієї книги (1992 рік) датується третя хвиля наукового інтересу до археологічних матеріалів козацької доби. Місце битви під Пилявою досліджується Л.І. Виногородською. Користуючись архівними та історичними описами автор встановив можливе місце битви війська Б. Хмельницького проти поляків, котра відбулася 21–23 вересня 1648 р. і закінчилася перемогою українців. Виявлено загальну площу ділянки (8×10 км), на якій ця сеча відбулася. Розкопки дали числений матеріал (кераміка, кахлі, скляні та залізні вироби, зброя, монети), що дозволив поточнити датування події і розширив уявлення про матеріальну культуру середини XVII–початку XVIII ст. [2].

У 1992 р. А.Л. Сокульський досліджує стан Базавлуцьких січей [11]. Починаються стаціонарні розкопки міст козацьких полків – Полтави (дослідження Центру охорони археологічної спадщини Полтави – директор Супруненко О.Б.), Чигирин, Суботова [3, с. 138-143]. Продовжуються розкопки на о. Хортиці [6]. Саме у ці роки посилюється інтерес до козацької тематики Д.Я. Телегіна [12], який чи не першим ставить питання про необхідність збереження пам'яток козацької доби. Така подвижницька діяльність Д.Я. Телегіна втілювалася у створенні дуже популярної до наших часів щорічної наукової конференції «Часи козацькі – Січі запорозькі», які довгий час проводив Центр охорони пам'яток під керівництвом О.М. Титової.

В останні десятиріччя (четверта хвиля) археологічні дослідження козацьких старожитостей трохи «районувалося» та зосередилося на півдні України. З метою збереження пам'ятних місць М.Т. Товкайлом були проведені археологічні дослідження на території Гардівської паланки [14], на Піденному Бузі.

Експедицією під керівництвом О.М. Титової досліджується Олешківська Січ у низовій Наддніпрянщині. Стаціонарні і дуже інформативні розкопки на Кам'янський Січі у Подніпров'ї проводить А. Козловський [7]. Нині, після створення на Кам'янській Січі філій НЗ «Хортиця» та до початку російського вторгнення, кожного сезону проводилися розвідки та розкопки співробітниками Заповідника під керівництвом А. Волкова.

Необхідність сучасних археологічних дослідження козацьких січей актуалізується у зв'язку з одного боку руйнацією козацьких пам'яток в результаті згубного впливу на них воєнних дій, з другого – руйнівним впливом в результаті знищення Каховської ГЕС. При розробці заходів щодо відновлення земель та пам'яток археології та культури розташованих на відновлених територіях, треба добре розуміти, що ще одного висновку про *«нецелесообразность исследовать их археологическим путем из-за крайней плохой сохранности»* археологічні пам'ятки, в першу чергу – козацької доби, вже не витримують.

Література

1. *Архів Коша Нової Запорозької Січі (корпус документів 1734-1775 рр.)*. Київ. Т1. 1998. 685 с.; Т.2. 2000. 743 с.
2. Виногородська Л.І. Історико-археологічні дослідження поблизу с. Пилява Хмельницької обл.: до локалізації місця Пилявецької битви. *Археологія*. 1997. № 1. С.89–106.
3. Горішній П.А. Охоронні археологічні дослідження в Чигирині й Суботові. *Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина*. Київ. 1993. Т. 2. С. 138–143.
4. Дмитров, Л.Д. Отчет о раскопках городища в с. Любимовка Каховского р-на Херсонской обл. *НА ІА НАНУ 1951/4б*.
5. Дмитров Л.Д., Копылов, В.Ф. Отчет о работе Любимовского отряда Бериславско-Каховской экспедиции за 1952 год. *НА ІА НАНУ 1952/3а*
6. Ільїнський, В. Запорозькі січі за матеріалами археологічних досліджень: Хортицька Січ. *Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина*. Київ, 1993. Т. 2. С.131–143.
7. Козловський А. Археологічні дослідження Кам'янської Січі. *Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина*. Київ, 1993. Т. 2. С. 143–147.
8. Копылов В.Ф. Отчет о работе Отдельного отряда по исследованию Запорожских памятников. *НА ІА НАНУ, 1951/2г*.
9. Свешніков І.К. Битва під Берестечком. Львів, 1993. 298 с.
10. Сокульський А.Л. Звіт про роботу Дніпровської археологічної експедиції в 1974 р. *НА ІА НАНУ, 1974/119*.
11. Сокульський А.Л. Звіт про історико-археологічні дослідження Базавлуцьких січей (Чортомлицька, Базавлуцька, Покровська). *НА ІА НАНУ, 1992/75*
12. Телегін Д.Я. Січі низового Дніпра: зберегти для майбутніх поколінь. *Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина*. Київ, 1993. Т. 2. С1. 153–161.
13. Тимченко В.М. Таванська переправа на Дніпрі у XVI–XVIIст. (за археологічними та писемними джерелами). *Археологічні відкриття в Україні 2001-2002 рр.* Київ, 2003. С.328–334.
14. Товкайло М.Т., Титова О.М. Запорозький Гард: правда і вигадки. *Археологія*. 2016. № 2. С. 98–109.
15. Юра Р.О. Звіт про роботу Хортицької експедиції в 1968 р. *НА ІА НАНУ, 1968/13г*.

Секція 4.

*Єлизавета Глущенко,
студентка спеціальності «Філософія»
Факультету суспільно-гуманітарних наук
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка*

СТАН ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ ПІСЛЯ 24.02.2022 І ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ПОЛІПШЕННЯ ЇХ ЗАХИСТУ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ

В Україні 24 лютого 2022 року країна опинилася у надзвичайній ситуації, що позначилося на всіх сферах життя, зокрема на культурній спадщині. Внаслідок військових дій багато пам'яток культурної спадщини України, зокрема історичних будівель, храмів, музеїв та археологічних об'єктів, зазнали значних руйнувань. В умовах військових дій та невизначеності щодо майбутнього виникає загальна потреба в аналізі їхнього стану та розробці заходів щодо захисту і збереження.

Значна кількість об'єктів культурної спадщини залишилися без належного контролю, що підвищує ризик їхнього знищення або вандалізму. В часи війни активізувалися злочинні дії, пов'язані з контрабандою культурних цінностей. Злочинці використовують хаос для вивезення артефактів, що завдає шкоди національному культурному надбанню. У регіонах, де проходять активні бойові дії, охорона пам'яток ускладнюється через обмеження доступу до них, нестачу ресурсів, відсутністю чітких планів дій у надзвичайних ситуаціях для пам'яток культурної спадщини, що призводить до хаотичних спроб їхнього захисту.

В музеях фіксуються випадки розграбування, що також свідчить про недостатність охорони. Руйнування пам'яток культурної спадщини становить загрозу не лише для культурної, а й для національної ідентичності України. Втрата історичних об'єктів, церков, музеїв, архітектурних ансамблів та інфраструктури культурного значення впливає на спадщину, пам'ять та самобутність українського народу. Крім того, культурні втрати послаблюють культурно-історичний контекст регіонів, що ускладнює перспективи їх відновлення у довгостроковій перспективі.

Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000 року регулює питання охорони, збереження, використання та популяризації культурної спадщини України. Основні положення цього Закону можна узагальнити таким чином:

1. До культурної спадщини відносяться пам'ятки історії, архітектури, археології, монументального мистецтва, а також інші об'єкти, що мають культурну цінність.

Збереження та повернення історико-культурної спадщини України

2. Основними принципами охорони культурної спадщини є пріоритетність охорони, збереження, облік та реставрація пам'яток, а також забезпечення доступу до них.

3. Охорона культурної спадщини здійснюється державними органами, органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями.

4. Визначені правові механізми для обліку, паспортизації та реєстрації пам'яток культурної спадщини, а також заходи щодо їхнього захисту.

5. Закон передбачає можливість фінансування програм з охорони культурної спадщини з державного та місцевих бюджетів, а також залучення коштів міжнародних організацій.

6. Встановлюються механізми відповідальності за порушення законодавства в сфері охорони культурної спадщини, включаючи адміністративні та кримінальні санкції.

7. Закон також підкреслює важливість співпраці з міжнародними організаціями у питаннях охорони культурної спадщини.

Закон є основою для формування політики України у сфері охорони культурної спадщини та визначає обов'язки держави, органів місцевого самоврядування і суспільства щодо збереження культурної ідентичності країни.

Збереження культурної спадщини України в умовах війни є одним із пріоритетів державної та міжнародної політики, що потребує комплексного підходу [2]. Пропозиції щодо поліпшення захисту культурної спадщини сприятимуть збереженню національної ідентичності та культурного надбання України, що має важливе значення як для нинішніх, так і для майбутніх поколінь.

На наш погляд, для поліпшення захисту та збереження пам'яток культурної спадщини потрібні:

1. Розширення міжнародної підтримки та координація допомоги.

- Залучення міжнародних організацій, таких як ЮНЕСКО, ІКОМОС, Європейська рада та інші, до постійного моніторингу та захисту об'єктів культурної спадщини.

- Запровадження спеціальних грантових програм для реставраційних робіт та фінансування охоронних заходів за підтримки міжнародних фондів та благодійних організацій.

2. Розробка програми оцінки та обліку збитків.

- Введення швидкої та ефективної процедури обліку втрат і пошкоджень через залучення волонтерських груп, місцевих органів влади та громадських організацій.

3. Створення резерву матеріальних та фінансових ресурсів для збереження пам'яток.

Секція 4.

- Заснування спеціального фонду для відновлення та захисту пам'яток культурної спадщини, який буде спрямований на підтримку проєктів з реконструкції, реставрації та збереження пам'яток.

- Формування стратегічного запасу реставраційних матеріалів, захисного обладнання, а також підготовка фахівців для реагування у надзвичайних ситуаціях.

4. Впровадження системи евакуації об'єктів культурної спадщини.

- Розробка та реалізація програм щодо евакуації мобільних музейних експонатів, колекцій та інших матеріальних цінностей у безпечні регіони або за межі країни для тимчасового зберігання.

5. Інформування та популяризація проблеми руйнування культурної спадщини.

- Проведення міжнародних та національних інформаційних кампаній, які наголошують на важливості захисту української культурної спадщини та привертають увагу світової спільноти до проблеми.

- Використання цифрових платформ для створення віртуальних турів, архівів і баз даних, що дозволить зберегти інформацію про об'єкти культурної спадщини, навіть якщо вони будуть знищені.

Важливим є також створення умов для забезпечення фізичного збереження, реставрації та відновлення пошкоджених пам'яток з урахуванням міжнародних стандартів і практик.

Література

1. Указ Президента України №17/2024 «Про історично населені українцями території Російської Федерації». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/172024-49513>

2. Inna Hurova, Roman Dodonov, Vitalii Matvieiev, Kristina Binkivska, Tetyana Kondratyuk-Antonova, Igor Stokov. Cultural Heritage and Creative Industries in Ensuring Sustainable Development: Ukrainian Experience. *European Journal of Sustainable Development*. 2024. Vol. 13(3). P. 425-438. Doi: 10.14207/ejsd.2024.v13n3p425

Роман Додонов,
доктор філософських наук, професор,
директор НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка

ПІДВОДНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ ТА ПРОБЛЕМА ЇЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

Російська агресія проти України загострила чимало проблем, пов'язаних із збереженням культурної спадщини. У своєму виступі хотілося б торкнутися питання захисту такого незвичного різновиду як підводна спадщини. Стаття 1 Закону України «Про охорону культурної спадщини» дефініює об'єкти культурної спадщини як «визначне місце, споруду (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність» [1]. А стаття 9 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» поділяє різновиди польових досліджень на археологічні розвідки, розкопки, інші земляні і підводні роботи [2]. З обох цитат зрозуміло, що підводна спадщина є складовою культурної спадщини як такої.

Водяне середовище є ворожим для людини, але саме цей чинник сприяв кращому збереженню підводних об'єктів. Вони начебто законсервувались у часі, і дослідники, що занурюються на затонулі кораблі, мають можливість побачити картину такою, як вона була в останні хвилини їх життя. Вкриті морськими глибинами від грабіжників об'єкти підводної спадщини – такі собі «капсули часу» – являють для вчених надзвичайну цінність. Тому не дивно, що з вдосконаленням підводної техніки на початку ХХІ століття і розповсюдженням дайвінгу підводна археологія набула плідного розвитку.

У більшості держав світу, і Україна не є виключенням, початок підводної археології (англ. Underwater Archaeology) пов'язаний з дослідженнями античних і середньовічних міст, поселень, портових споруд, що за певних причин опинилися під водою. Тому говорячи про розвиток підводної археології на Чорному морі, варто згадати ініціаторів підводного пошуку: Р. Орбелі, В. Блаватського, Б. Фармаковського, Л. Колі, П. Шульца. Українська підводна

Секція 4.

археологія стоїть на плечах багатьох науковців, серед яких слід назвати М. Агбунова, В. Блінцова, К. Гриневича, М. Ієвлева, С. Крижицького, В. Назарова, О. Смірнова, А. Шамрая, Г. Шаповалова, К. Шиліка та інших.

Наслідком наукового розвитку стала неминуча фахова диференціація: спеціалісти з підводної археології поділилися на тих, хто вивчає стародавні міста і поселення, фрагменти культурного шару, кургани, що з часом опинився під водою, якірні стоянки, затонулі кораблі, літаки (англ. Archaeology of Shipwrecks). Розрізняється річкова та морська підводна археологія (англ. Maritime Archaeology). В межах останньої виокремлюється така галузь, як глибоководні дослідження, що здійснюються за допомогою робототехніки і телеавтоматики. Якщо об'єкт спадщини знаходиться під водою не повністю, а частково, то він стає предметом вивчення гідроархеології. Дослідження затонулих кораблів належить до категорії Shipwrecks and maritime archaeology.

В Україні, яка в числі небагатьох країн пострадянського простору ратифікувала Конвенцію ЮНЕСКО про захист підводної спадщини, сформувались стійкі центри корабельної археології, кожен з яких має власну спеціалізацію і регіон. Це – Центр підводної археології Київського університету імені Тараса Шевченка (С. Зеленко, Я. Морозова); Департамент підводної спадщини Інституту археології НАН України, «Чорноморський центр підводних досліджень», м. Феодосія, НДІ пам'яткоохоронних досліджень, Центральний військово-морський музей України (С. Воронов, В. Вахонєєв); Комплексна експедиція «Філоксія», о. Зміїний, ГО «Підводна археологічна експедиція «Наварекс», м. Одеса (С. Грабовецький, О. Терещенко, О. Куракін); Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова в Миколаєві (В. Блінцов, А. Надточій); Експедиція підводних археологічних робіт – ЕПАР, м. Запоріжжя (Г. Шаповалов, В. Нефьодов, Д. Кобалія). Зусиллями цих організацій та людей в Україні виникла і плідно розвивалась на рівні передових світових корабельна археологія.

За існуючими нормами міжнародного права, національною культурною спадщиною вважаються об'єкти, що створені чи виявлені на території відповідної держави. Тому не піддається сумніву, зокрема, належність до історико-культурної спадщини України затонулих суден грецьких полісів часів античності, кораблів Османської, Російської, Британської імперій, Франції, Німеччини, Італії різних періодів. У Чорному морі на великих глибинах виявлені скупчення затонулих суден запорожців – сліди невдалих козацьких походів. Біля південного узбережжя Криму зафіксовані сотні, якщо не тисячі кораблетрощ – від античності до нашого часу. Перспективним для підводного пошуку є акваторія острова Зміїний. В районі Євпаторії, в Козачій бухті, на Балаклавському рейді сконцентровані залишки кораблів періоду Кримської

Збереження та повернення історико-культурної спадщини України

війни, про що йдеться в монографії «Підводна спадщина України: британські кораблі на дні Чорного моря» [3]. Виявлені підводними археологічними експедиціями в українських територіальних водах ці об'єкти, за всіма нормами міжнародного права, є складовою культурної спадщини України. Претензії з боку росіян на ці пам'ятки як елемент їхньої, російської спадщини, з юридичної точки зору є нікчемними, так само, як і претензії на південно-східні області України і Крим. Досі до кораблетрощ часів Кримської війни місцеві мешканці ставилися як до сировини, джерела будматеріалів, їх свідомо знищували за наказом військових, засипали кам'яними брилами, але в наш час не зайве було б розглянути питання про надання пам'яткам статусу морських меморіалів...

В українському законодавстві під морським меморіалом розуміється «об'єкт підводної культурної спадщини, місце масової загибелі людей, якому надається спеціальний статус, що передбачає його виключну недоторканність, крім потреб наукових досліджень або інвентаризації» [1]. У 2018 році до Закону України «Про охорону культурної спадщини» були внесені поправки, що стосуються морських меморіалів. Зокрема, до ст. 13 було додано: «Перелік об'єктів підводної культурної спадщини зі статусом морського меморіалу визначається Кабінетом Міністрів України», до ст. 17: «Власність морського меморіалу визначається межами національної юрисдикції (у виключній (морській) економічній зоні, територіальному морі та внутрішніх водах України)»; до ст. 30: «На об'єктах підводної культурної спадщини зі статусом морського меморіалу забороняється ведення будь-яких форм діяльності, зокрема підводно-екскурсійної, крім потреб наукових досліджень або інвентаризації» [4]. Таким чином, вдосконалення законодавчої бази відкриває можливості для кардинального перегляду ставлення державних пам'яткоохоронних органів до місць загибелі моряків.

Агресія Росії проти України перервала поступовий процес наукового дослідження, музеєфікації та залучення до туризму об'єктів підводної спадщини. Анексія Криму, окупація Азовського узбережжя, бойові дії на о. Зміїний, регулярні обстріли Одеси, Миколаєва, Херсона, підрив Каховської ГЕС фактично унеможливили проведення підводних робіт. Чимало підводних археологів пішли в ЗСУ. Заборона використовувати малі плавзасоби вздовж морського та річкового узбережжя підсилюється мінною небезпекою. Наземні та морські міни ще не один рік після закінчення бойових дій будуть реальною загрозою для потенційних дослідників. Одночасно з цим загострюється проблема охоронних досліджень пам'яток, що раніше знаходилися під водою, а зараз – внаслідок знищення Каховського водосховища – опинилися на поверхні. Дерев'яні конструкції суден активно руйнуються, розсихаються на відкритому

Секція 4.

повітрі. Навряд чи їх вдасться врятувати, навіть якщо війна припиниться найближчим часом.

Література

1. Закон України «Про охорону культурної спадщини». *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 39. Ст. 333.
2. Закон України «Про охорону археологічної спадщини». *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 26. Ст. 361.
3. Додонов Р. Підводна спадщина України: Британські кораблі на дні Чорного моря. К.: Вид-во «Ліра-К», 2024. 286 с.
4. Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про охорону культурної спадщини" щодо надання об'єктам підводної культурної спадщини статусу морського меморіалу». *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 13. С.71.

Ольга Зайченко,

*завідувачка відділом науково-освітньої роботи
Державного політехнічного музею імені Бориса Патона
при НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського»*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ, АДВОКАЦІЇ ТА СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ МУЗЕЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ)

Поточна війна РФ проти України дуже чітко підсвічує найактуальніші зони розвитку суб'єктності України, в сенсі спроможності до усвідомлення українством й узагальнення нами та колегами в інших країнах (перш за все – ключових геополітичних гравців) тенденцій розвитку наших нації та держави, здатності до формулювання власних національних інтересів, послідовності у їх реалізації та захисті, наявності національної мети і стратегії її досягнення [14, с. 7]. Такими виявляться деколонізація, музейного наративу зокрема, і адвокація інтересів України засобами культурної дипломатії та брендингу нації та знакових особистостей. Додаткової актуальності останнім двом надає факт активного використання даного інструментарію державою-терористом на відміну від нас (детальніше про цю тему – в статті «Розширення бренду Тараса Шевченка для адвокації українства» [8, с.21-22])

Ознаками приросту суб'єктності України під впливом деколонізаційного дискурсу в музейному середовищі є зміна національної ідентифікації художників в етикетажі музеїв в Європі [9; 4] та США [12; 15]. Таким змінам передують активний внутрішньо український дискурс, і тому важливо започаткувати такий стосовно видатних науковців, винахідників, освітян, астронавтів (питання заміни цим синонімом «космонавта», зрозумілого лише внутрішнім колоніям срср, також є частиною деколонізаційного дискурсу, приєднання до загально світового понятійного апарату) тощо. Потреба у такому дискурсі в інтелектуальному полі самого українства важлива через те, що сучасна «хвиля глобалізації розпочалася після світової енергетичної кризи 1970-х, а особливо – після перших етапів перебудови в СРСР. Наслідком в підсумку стало унезалежнення як «зовнішніх», так і «внутрішніх» радянських колоній. Проте частина останніх виявилася не зовсім готовою до самостійного життя, а росія не перестала бути присутньою імперською державою» [5, с. 218], а тому нас досі беруть сумніви стосовно українськості тих чи інших персоналій, і ми надто легко відмовляємося від персоналій, які вже мають сприйняття бренду і потребують лише ребрендингу в напрямку зміни сприйняття їх ідентичності, джерел набуття самості та самобутності. Починати деколонізацію власних уявлень про приналежність до

Секція 4.

українства тієї чи іншої персоналії можна з активізації дискурсу про визнання світовими інтелектуальними та політичними елітами етнічних українських земель – на основі наявних профільних наукових праць [13; 11; 1; 2; 3]

Безумовно, що в цьому процесі важливим є дотримання водорозділу між актуальністю та кон'юнктурністю (детально про це йшлося в посібнику «Розвиток клієнторієнтованості музейної послуги» [7, с.8-9], тобто спочатку необхідно домовитися про критерії – як-то, наприклад, етнічні землі українства як місце народження, набуття освіти та подальша професіоналізація на теренах України, побутування української мови в домашніх умовах, присутність українських мотивів в творчості (як концепція антропокосмізму М. Холодного, наприклад) тощо – та кількість (чи мають усі критерії бути проявленими, чи достатньо відповідності 1-2). Музеї цілковито можуть ініціювати подібний дискурс. Зразком подібної ініціації була створена мною для Музею книги і друкарства України виставка «Українці – хто ми і навіщо є?» (ключові тези, покладені в її основу було також викладено в доповіді «Культурно самобутні. Інтелектуально інтегровані. Політично суб'єктні?» [6]. Окрім виставок, включно з міжнародними, сприяють оновленню дискурсу круглі столи, спільні читання, акціонізм в музейному виконанні – усе задля поглиблення уявлень про витоки національної ідентичності в історії і культурі минулого, уявлень про національну самобутність (характер, вдачу, менталітет), уявлень про бажаний політичний статус (національна державність / територіальна автономія / статус меншини тощо), уявлень про перепони до повноцінного розвитку, про місію нації в світовому і цивілізаційному контексті, про шляхи досягнення бажаного статусу та здійснення національної місії [10, 249].

Література

1. Атлас української мови. В 3-х т. Т. 1: Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі / Ред. кол.: Я. В. Закревська, А. М. Залеський, Н. Й. Марчук (секретар), І. Г. Матвіяс (голова), Т. В. Назарова, Н. П. Прилипко. АН Української РСР. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. К.: Наукова думка, 1984. 440 с.
2. Атлас української мови. В 3-х т. Т. 2: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. К.: Наукова думка, 1988. 520 с.;
3. Атлас української мови. В 3-х т. Т. 3: Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі. К.: Наукова думка, 2001. 640 с.
4. Баршинова О. Геополітичні пригоди в одному музеї. URL: <http://surl.li/tjzcfе>
5. Грабовська І., Грабовський С. Хвилі глобалізації, деколонізація та геополітична суб'єктність. Українознавство. 2023. № 1. С. 212–225.

Збереження та повернення історико-культурної спадщини України

6. Зайченко О. Культурно самобутні. Інтелектуально інтегровані. Політично суб'єктні? Ways of Science Development in Modern Crisis Conditions: Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Internet Conference, June 13-14, 2024. FOP Marenichenko V.V., Dnipro, Ukraine, 217 p. URL: <http://www.wayscience.com/wp-content/uploads/2024/06/Conference-Proceedings-June-13-14-2024-1.pdf>
7. Зайченко О. Розвиток клієнторієнтованості музейної послуги. Методичний посібник. К.: Логос, 2018. 55 с.
8. Зайченко О. Розширення бренда Тараса Шевченка для адвокації українства. Українознавство №1 (90) (2024). URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/306471>
9. Кузьменко Ю. Найбільший художній музей у Фінляндії "Атенеум" змінив підпис про художника Іллю Ріпіна. Він був записаний як росіянин, а тепер музей представлятиме митця як українця <https://suspilne.media/culture/673930-finskij-muzej-pidpisav-illu-ripina-ak-ukrainca/>
10. Рафальський І. Український національний проект і його цивілізаційний контекст. Наукові записки. Випуск 6 (62) URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/rafalskyi_ukrainskyi.pdf
11. Романцов В.О. Етнічні українські землі. *Енциклопедія історії України*: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2005. 672 с.: URL: http://www.history.org.ua/?termin=Etnichni_ukrainski_zemli.
12. Семенік О. Куїнджі, Рєпіна та Айвазовського музей Metropolitan в США визнав українськими художниками, а не російськими. Сайт телекомпанії TVA. URL: <http://surl.li/yjidkr>.
13. Семенюк С. Українські історико-етнічні землі (Польща, Угорщина, Румунія, Словаччина, Чехія, Австрія, Саксонія). Львів: Апріорі, 2011. 890 с.
14. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху. Київ: Ніка-Центр, 2006. 320 с.
15. У США вперше відкрилась виставка робіт Олександри Екстер. URL: PLATFOR.MA URL: <http://surl.li/pbzayj>

Юрій Котик,
*аспірант НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка*

**ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ СФРАГІСТИЧНИХ ЗНАКІВ
ВЛАДИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ЯК ВАЖЛИВИХ
ЕЛЕМЕНТІВ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ**

Існує велика різноманітність пам'яток знакової системи часів України–Русі. Серед них знакове місце займає комплекс особово-родових княжих знаків – знамен. Вони утворені на основі двозубів та тризубів. Науковці переважно займалися вивченням їх ідентифікації та визначенням вірогідного значення [4; 5], проте менше уваги приділено проблемам статусу княжих знаків і місцем їх застосування [2].

Дотепер їм надавали значення лише як знакам власності князів, що підтверджують розміщенням подібних знаків на будівельних матеріалах, побутових предметах тощо. Розгляд цієї теорії дає можливість стверджувати, що знамені знаки князів дійсно часто вживали як позначення приналежності певного предмету особі того чи іншого князя. Як от кістяний релікварій Х–ХІ ст., на ньому присутній знак князя Київського Володимира Святославовича [3].

Окрім цього, присутні знаки і на дерев'яних замках, якими замикали мішки з різноманітним княжим майном. Наприклад, замок датований 1125/1132 роками, на якому зображено двозуб, що належав князю Київському Мстиславу-Гаральду Володимировичу.

В Київському літописі 1170 року йдеться про клеймування коней родовими знаками. Правдивість цієї згадки можна підтвердити знахідкою металевого інструмента для клеймування коней княжими знаками, що вирізняється довгою ручкою та знаменом князя Тмутараканського і Севірського Олега Святославовича, котрий виявив в верхній течії річки Суха Дугна.

Найбільш звичним було зображення княжих знаків на різноманітному посуді, що виявляють під час розкопок. Сюди, за чисельністю, можна віднести і зображення знаків на будівельних матеріалах. Наприклад, плінфи з Києва кінця Х століття, на яких зображено знаки Володимири Святославовича. Також, можна припустити, що власницькі функції зображення знамен виконували зображення на різноманітній зброї. Проте, це не можна стверджувати з повною вірогідністю, адже вони могли виконувати суто презентаційну мету.

Окрім презентаційної функції на предметах зброї, можна ще віднести бойові щити. Проте, на сьогоdnішній момент не має наявних цілих прикладів щита, лише окремі фрагменти чи уламки. Серед представлених прикладів наявний

Збереження та повернення історико-культурної спадщини України

мигдалево подібний щит, який ймовірно кріпився до сідла, упряжі коня або до пояса чи обладунку воїна. На прикладах ми можемо зауважити, що були характерні зображення княжого знамена, декоративні елементи, специфічні зображення у формі хреста або воїна, що дає нам можливість уяви як в реальності виглядав щит.

Виразно зображено княжі знамена на споряджені бойових коней. Зокрема геральдичним знаками оздоблювали сідла. Також, зявляються оздоблені декоративним візерунками накидки коней. Припускається, що накидки могли містити княжі знаки та оздоблення золотою вишивкою. Від першої половини XIII ст. на теренах Русі фіксується уживання броні – шкіряного обладунку, який захищав тіло коня. На яких теж ймовірно присутні княжі знаки (приклад виїзду короля Данила Романовича до Братислави влітку).

Найбільш виразно презентаційні функції княжих знаків виступають звісно монети.

Особово-родові знаки руських князів презентовано на численних молівдовулах, якими засвідчувано різні документи впродовж X–XIII століття [1]. Саме зображення княжого знаки займало ціле поле печатки. Наприклад, як на буллах великого князя Київського – Ізяслава Ростиславовича та Чернігівського Святослава Ярославовича.

Іконографічна інформація на монетах і печатках мало широке коло реципієнтів. Зображення княжих знаків несло функції презентаційну та владних повноважень окремих руських князів. Подібну функцію у той час виконували вірогідно й перстні. Крім того, що перстні могли використовувати володарі, також ними могли користуватися бояри та урядники, які здійснювали певні владні функції назначені правителем. Подібну функцію вочевидь виконувала, ще мідна підвіска. Приклад – мідна підвіска Мстислава Ізяславовича.

На теренах Русі значно масштабнішою практика вживання підвісок з княжими знаками спостерігається впродовж II пол. X – I пол. XI століття. За цими історичними пам'ятками закріпилась назва «вірчих знаків», пов'язані вони з використанням владних повноважень представниками руських князів. Вірчим знакам притаманна численність, географічна та хронологічна репрезентативність, варіативність іконографії та змісту, різноманітність матеріалу, мистецький рівень. Ці пам'ятки не можна пов'язувати лише з вузьким колом людей – купцями, вірниками, тивунами, посадниками тощо. Скоріш за все їх використовувало значно ширше коло людей – вищі та дрібні урядники, княжі послі і купці.

Судячи зі змісту вірчих знаків, можна припустити, що була наявна система підпорядкування, певна ієрархія. До цієї думки спонукає факт, що на різних боках знаків були присутні символи як батька, так і сина. Крім цього, на вірчих

Секція 4.

знаках доволі часто зображувано знамена, які очевидно не належали руським князям, а до прикладу урядникам, великим боярам чи іноземцям, які були на службі в руських князів. Присутність іноземців на вищих адміністративних посадах впливає з факту, що на деяких вірчих знаках викарбовано скандинавські сюжети, наприклад, молот Тора.

Якщо урядник підпорядковувався лише князю, зворотній бік вірчого знаку залишався порожнім. Прикметним є те, що на срібних із позолотою вірчих знаках, які належали вочевидь найвищим урядовникам, зображення княжого знаку наявне лише з одного боку. На деяких вірчих знаках подано княжі знамена князів, які перебували в рівних між собою стосунках. У таких випадках можна припустити, що урядовник здійснював вповноваження від обох князів, збирав мито або виконував дипломатичні доручення.

Висновки. Одним із найважливіших джерел вивчення княжої влади України–Русі є комплекс руських княжих знаків X – XIII століття, що налічує сотні різних пам’яток. Донедавно головну увагу звертали на проблему ідентифікації предметів та поодиноких знаків, їх ймовірного значення. Питання практики застосування, статусу знаків, презентації залишалися осторонь. В цьому контексті знамена розглядали хіба що як знаки власності. Уживання особо – родових княжих знаків на статусних речах, зброї, предметах вжитку, спорудах тощо було перед усім пов’язано з презентацією певного князя та його влади.

Література

1. Алфьоров О. Молівдовули київських князів другої половини XI – кінця XII століття (за матеріалами сфрагістичної колекції О. Шереметьєва). *Сфрагістичний щорічник*. 2012. Вип. II. С. 5–74.
2. Алфьоров О. Княжі знаки на печатках Київської Русі. *Сфрагістичний щорічник*. Вип. V. Київ, 2015. С. 102–134.
3. Гречило А., Завітій Б. Наш герб. Українські символи від княжих часів до сьогодення. Альбом. Київ, 2018. С. 24, 29.
4. Дибя Ю. *Imago Gentis Tauroscithae*: легендарний родовід Руси в князівських особових знаках X–XI століть. Львів, 2024. С. 525–532.
5. Зінченко О. Семантика Володимирового Тризубця: дискусії без кінця. *Збірник наукових праць Харківського державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди*. Серія «Історія та географія». 2010. Вип. XXXIX. С. 218–223.

*Денис Кочержук,
доцент кафедри музичного мистецтва
ПЗВО «Київський міжнародний університет»,
аспірант Інститут мистецтвознавства,
фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського
НАН України*

ДИСКОГРАФІЯ ТА ТВОРЧІСТЬ ВИДАТНИХ МИТЦІВ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНІ ТА КУЛЬТУРНІ ТРАДИЦІЇ ХХ – ХХІ СТОЛІТТЯ

Постановка проблеми. Вітчизняна культура має досить об'ємну історіографічну спадщину, увінчану багатьма видами мистецьких практик. Набули розвою розмаїті культурографічні течії – від живопису й музики до аудіовізуальних форм, що засвідчували масив виявлення, удосконалення та поширення всезагальних архівних матеріалів, створених видатними митцями України. Кількість артографічної продукції досить значна для пересічного громадянина, однак не є вичерпним матеріалом для багатьох науковців і практиків, зацікавлених у відновленні аудіозаписних артефактів кінця ХІХ–ХХ та ХХІ століть. Серед українських учених увага щодо розвитку та фіксації звуку в зразках традиційної музики була означена роботами: М. Зьоли [2], Г. Карась [3], І. Клименко [4], С. Максимюка [6], В. Пилиповича [5], Р. Савицьким [7, с. 520] та ін. Першими провідними фахівцями, хто спромоглися підняти хвилюючу тему вивчення моделі української аудіоспадщини (до прикладу: *квінтесенція багатьох експериментів стосувалася процесів збереження фольклористичних традицій, що мала можливість бути занотована завдяки платівкам і засобами мультимедійних джерел, оцифрованих пристроями та технологіями ХХІ століття*) – Мар'яна Зьола та Миколи Гобдича [2]. Їх наукові трактати досить помітно вплинули на осмислення української вокально-інструментальної дискографії 2000-х рр., які схарактеризували свою ідеологію у виявленні української національної пісенної форми та узуального слововжитку текстології творів регіонального районування.

Мета – з'ясувати роль української дискографії в галузі музичного мистецтва та вплив творчості видатних вітчизняних виконавців і полишених ними культурних цінностей для України ХХІ століття, як акт супротиву й протидії до чужорідних зразків мистецтва, зокрема в умовах російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Технології цифрового звукозапису з'явилися ще за часів 80-х рр. ХХ ст. Перша компонентна система була розроблена на основі професійного програмного забезпечення, з використанням комп'ютерних

Секція 4.

музичних технологій та баз, що скомпонували метод оперативного втручання до реєстрації звуку й моделей винайдення нових аудіодизайнерських рішень. Завдяки цьому розробникам-інженерам, професійним музикантам, технологам, звукорежисерам і звукоінженерам вдалося стабілізувати роль звукозаписних технологій у сфері масової культури (*варто конкретизувати, що термін «маскульт» було окреслено в різних галузевих спектрах – театральному, кіно та музичному мистецтвах*). Ключова роль звукозапису в індустрії шоу-бізнесу інтенсивно впроваджується за рахунок вдосконалення мультимедійних приладів, запатентованих аудіодизайнерами, які віднайшли нові стратегії планування до удосконалення професійного «творчого» середовища. Однак, не вся аудіозаписна культура прирівнюється до моделі поп-колективізації (*жанру естради*). Величезна плеяда практиків-координаторів сформували всезагальні принципи побудови «салонної» музики, що чітко відображені у гармонійності, елегантності, чуттєвості мелодії та ліричній програмності.

Розвідки ретроспективного характеру українського звукозапису та дискографії як концептуального напрямку, що стосується творчої спадщини вітчизняної культури ХХ–ХХІ ст., демонструють досить складний, проте багатовекторний шлях, що забезпечив ґрунтовні дослідження у аудіовізуальній та музичній сферах. Цьому відповідно хронологічної послідовності посприяли 4 основних етапи реструктуризації звукової системи від 1900-х рр. до сьогодення.

Перший (фундаментальний/стартовий) етап – винайдення технічних пристроїв, що могли б фіксувати звуки навколишнього середовища, у результаті якого технологам вдалося вдосконалити перші аудіоприлади як «фонограф» та «грамофон». Польові аудіспроби українського фольклору 1900-х рр. та їх фіксація на звукові системи були присвячені народній музиці (вокальні та інструментальні твори, традиційне виконання, властиве окремому регіональному районуванню) [7, с. 521]. Такі експериментально-технічні процеси допомогли (частково) зберегти музичну аудіоспадщину України.

Другий етап – ранній радянський період, в якому основний напрямок дій сфокусовано на класичній музиці та музично-сценічному жанрі «опера». Це відбувалося завдяки зростанню кількості державних театральних установ, а значна увага приділялася записам академічної музики, зокрема М. Лисенка, Б. Лятошинського, Л. Ревуцького, твори яких отримали дозвіл на фонофіксацію у державних студіях звукозапису [1].

Третій етап – доба відлиги (пізній радянський період). Осучаснення жанрів та стилів сценографії, зокрема виявлення напрямку «популярна музика» і розвиток її моделі «естрада». Паралельно цьому утворюється плеяда нових композиторських імен: О. Білаш, В. Івасюк, П. Майборода, І. Шамо та інші, що набули широти масової популярності завдяки написанню нового аудіоматеріалу.

Збереження та повернення історико-культурної спадщини України

Поряд з композиторами зростає значна кількість молодих виконавців, які розпочинали свій творчий шлях між 1950-ми – 1960-ми рр., а деякі фахівці зазначають, що саме ці постаті стояли у витоків радянської пісенно-виконавської культури: Д. Гнатюк, М. Кондратюк, А. Мокренко, К. Огнєвий, В. Купріна, О. Таранець, Л. Остапенко, Д. Петриненко. Поряд з такими іменами в Україні від 1966 р. формуються професійні та аматорські колективи, групи та вокально-інструментальні ансамблі (ВІА) як «Арніка», «Гроно», «Дзвони», «Кобза», «Смерічка» тощо [5, с. 143].

Четвертий етап – часи відновлення й проголошення Незалежності України, де звукозаписна індустрія охопила значне ринкове співвідношення між державними та комерційними структурами щодо запровадження практики шоу-бізнесової діяльності. Розпочалося активне заснування приватновласницьких лейблів, аудіостудій, дистриб'юторських компаній, які укладали угоду з молодими й перспективними артистами. Завдяки такій широті та доступності послуг на ринку шоу-бізнесу, враховані тенденції сприяли появі різноманітних музичних жанрів, стилів, а також – їх компіляцій [4, с. 39].

Втім, запозичення американських звукових технології та вільний доступ до практичного навчання звукорежисерській роботі за кордоном, забезпечили багатьом митцям свободу творчого розвитку. Для української аудиторії стали доступними мультимедійні ресурси й програмне забезпечення, призначене для обробки звуку. Наприкінці 1999 – початку 2000-х рр. помітилася «нова хвиля» українським митців. Вони поєднували традиційні мотиви класичного та народного мистецтва з сучасними жанрами, однак базувалася на елементах комп'ютеризації музики. Частина солістів та колективів («Океан Ельзи», «Воплі Відоплясова» – ВВ), Руслана) віднайшли свою аудиторію слухачів та популяризували український контент не лише на території України, але й поза межами держави).

Висновки. Культура українського аудіовізуального мистецтва формувалася досить довгий час. На це впливали історичні події, які було відображено у кількох періодах ХХ століття, що стали основним підґрунтям до виявлення та збереження всіх проявів мистецтва (візуальне, музичне, сценічне, художнє). Втім, значну кількість аудіотворів було знищено в ході державних реорганізацій, спричинених світовими і локальними війнами, розпадом СРСР тощо. Історична хода минулого сторіччя вплинула і на вітчизняний звукозапис, роль якого переосмислилася і значно посилилася у процесах збереження фонографічного мистецтва, як охорони та ознайомлення сучасників, зокрема сучасних митців, артистів, науковців із традиціями минулих поколінь, які плекали й зберегли культуру України.

Секція 4.

Література

1. Азарова А. Українська музична дискографія 1920-х років. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023.

2. Зьола М. Дискографія української музики та літератури. Енциклопедія Сучасної України / ред. І. Дзюба, А. Жуковський, М. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. Т. 7.

3. Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття: [монографія]. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2012. 1164 с.

4. Клименко І. Дискографія української етномузики (автентичне виконання) 1908–2010. Київ, 2010. С. 53.

5. Максимюк С. Доповнення до бібліографії українських звукозаписів Степана Максимюка. Ред. А. Васирик, В. Пилипович. Українська музика. Випуск 19, 2016. Київ. С. 143 – 144

6. Максимюк С. З історії українського звукозапису та дискографії. Львів–Вашингтон: Видавництво Українського Католицького Університету, 2003. 288 с.

7. Мистецтво України: Біографічний довідник. Упоряд.: А. В. Кудрицький, М. Г. Лабінський; за ред. А. В. Кудрицького. Київ: «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1997. 700 с.

Ольга Ломака,

студентка

Державного торговельно-економічного університету

Ірина Кизименко,

кандидатка історичних наук, доцентка,

доцентка кафедри філософії, соціології та політології

Державного торговельно-економічного університету (м. Київ)

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ДОСВІД ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Культурна спадщина є не лише свідченням історичних етапів розвитку окремих країн, але й важливою складовою світової історії та ідентичності людства. Міжнародно-правове регулювання в цій сфері сформувалося як відповідь на серйозні загрози, що постають перед об'єктами культури під час воєн і кризових ситуацій.

Охорона об'єктів культурної спадщини є глобальною проблемою, вирішення якої здійснюється за допомогою правових, організаційно управлінських заходів, що передбачені міжнародними конвенціями та іншими нормативними актами. Комплексне розв'язання проблеми охорони об'єктів культурної спадщини можливе при спільній діяльності світової спільноти на основі застосування запобіжних заходів, що передбачені міжнародно-правовими актами.

Постіндустріальний етап розвитку, до якого перейшли провідні країни світу, стає причиною великих змін у світовому культурному просторі. Культурний процес у кожній країні набуває особливого значення з точки зору іміджу країни, зростання регіональної та локальної культурної ідентичності регіонів, конкурентоздатності та інвестиційної привабливості. Відомий фахівець теорії культурної індустрії Чарльз Лендрі зазначав, що культурні ресурси — це матеріал для створення базових цінностей міста, сировина, яка приходить на зміну вугіллю, сталі і золоту [5].

Однією з умов інтеграції України до європейського та світового співтовариства є забезпечення збереження культурного надбання як частини світової культури. Досягнення цієї мети потребує узгодження чинного законодавства України про охорону культурної спадщини з міжнародно-правовими стандартами, запозичення світового досвіду збереження цінностей та дотримання рекомендацій міжнародних організацій.

Секція 4.

Найважливішими міжнародними правовими документами, що стосуються охорони культурної спадщини, є конвенції та декларації, розроблені під егідою Організації Об'єднаних Націй (ООН), Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) та інших міжнародних організацій.

Сьогодні закладено підвалини міжнародного захисту культурної спадщини. Починаючи з XIX ст. окремі питання щодо необхідності такої діяльності піднімалися на засіданнях архітектурних секцій в межах Всесвітніх виставок, починаючи з 1855 р., де були продемонстровані зображення історичних пам'яток та реставраційні проекти. Це була спроба відображення процесів збереження та способів реставрації пам'ятників [8].

У 1874 р. відбулася Брюссельська міжнародна конференція, на якій було приділено увагу міжнародно-правовому захисту культурних цінностей, яка отримала назву «Брюссельська декларація про закони та звичаї війни», завданням якої було зменшення страждань людей під час збройних конфліктів держав за допомогою кодифікації законів та звичаїв війни [9]. У ст. 8 Декларації передбачалося, що «власність громад, а також релігійних установ та благодійних навчальних, художніх і наукових закладів, навіть таких, що належать державі, має поважатися нарівні з приватною власністю. Всіляке загарбання, а також навмисне руйнування чи пошкодження подібних установ, пам'яток, художніх і наукових творів переслідуються відповідною владою» [1]. Проблемою Декларації було те, що вона не була прийнята, але, зрозуміло, відіграла значну роль у формуванні міжнародних норм щодо законів війни.

Гаазькі конференції кінця XIX – початку XX століття стали знаковими подіями у розвитку міжнародного гуманітарного права. Були прийняті конвенції, що передбачали спеціальні заходи охорони історичних та культурних об'єктів [2]. Ці документи вперше на міжнародному рівні визначили перелік об'єктів, які підлягають захисту, та встановили принцип їх нейтралітету.

Велике значення для розвитку міжнародного права, яке регулює питання правового захисту об'єктів культурної спадщини, має Договір про охорону художніх та наукових закладів та історичних пам'ятників (в історії отримав назву «Пакт Реріха» [2]). Цей документ був схвалений на міжнародних конференціях – 1931, 1932 рр. у м. Брюгге (Бельгія) і в 1933 р. у Вашингтоні (США). У цьому документі було зазначено що він приймається для того, «щоб захистити в час будь-якої небезпеки всі державні та приватні нерухомі пам'ятки, що становлять культурну скарбницю народів, вирішили укласти договір із цією метою і заради того, щоб забезпечити повагу до культурних цінностей та їх захист під час війни й у мирний час».

Ключовим документом у цій сфері стала Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадках збройного конфлікту 1954 року, доповнена

Збереження та повернення історико-культурної спадщини України

Другим протоколом 1999 року [7]. Ці документи надають всеосяжне визначення культурних цінностей та встановлюють детальні правила їх захисту. Додаткові протоколи 1977 року до Женевських конвенцій також містять положення про захист культурної спадщини, посилюючи таким чином існуючі міжнародні норми [1, 2].

Важливою організацією є Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ), який відіграє важливу роль у захисті культурних об'єктів під час збройних конфліктів. Однією з ключових функцій МКЧХ є підвищення обізнаності військових та збройних формувань про необхідність захисту культурних об'єктів. МКЧХ організовує навчальні програми для військових і цивільних осіб, пояснюючи значення культурної спадщини для національної та світової культури, а також важливість її захисту відповідно до міжнародного гуманітарного права.

Завдяки активній правотворчій діяльності таких міжнародних організацій культурного сегмента як ЮНЕСКО та ІКОМОС, відбулося становлення міжнародного права охорони культурної спадщини людства. Але незважаючи на значний прогрес у розвитку міжнародно-правового захисту культурної спадщини, проблема залишається актуальною. Ефективність міжнародних норм залежить від кількох факторів:

- Готовність держав дотримуватися міжнародних зобов'язань є ключовим фактором.
- Спільні зусилля міжнародної спільноти необхідні для розробки ефективних механізмів захисту культурної спадщини.
- Внутрішньодержавне законодавство має узгоджуватися з міжнародними нормами та забезпечувати практичну реалізацію принципів захисту культурних цінностей.

Міжнародне співтовариство докладає значних зусиль для захисту культурної спадщини. Однак, з огляду на складність сучасних конфліктів, завдання збереження культурних цінностей залишається актуальним. Подальший розвиток міжнародного права в цій сфері має бути спрямований на посилення відповідальності держав за дотримання норм гуманітарного права та розробку ефективних механізмів реагування на порушення.

Література

1. Брюсельська декларація про закони та звичаї війни. URL: <http://te.zavantag.com/docs/238/index-23956-5.html>
2. Договір про охорону художніх та наукових закладів та історичних пам'яток (Пакт Репіа) URL: <http://www.uazakon.com/document/tpart22/isx22214.htm>

Секція 4.

3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I). Женева, 8 червня 1977 року. URL: <http://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/treaties-additional-protocol-1.htm>

4. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв неміжнародних збройних конфліктів (Протокол II). Женева, 8 червня 1977 року. URL: <http://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/6lkb3l.htm>

5. Баланюк Ю. Європейський та український досвід збереження культурної спадщини. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/1275>

6. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

7. Конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>

8. Рішняк О. Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнародний досвід другої половини XX – початку XXI ст. та українська дійсність. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/187261/13-Rishniak.pdf?sequence=1>

9. Кулакова Н. Міжнародний досвід охорони об'єктів культурної спадщини під час збройного конфлікту. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/9dcb6d92-0c92-4c30-9c84-16d4b02589e2/content>

*Рена Марутян,
докторка наук з державного управління, доцентка,
професорка кафедри глобальної та національної безпеки
КНУ імені Тараса Шевченка*

КУЛЬТУРНИЙ ГЕНОЦИД РФ ТА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

Проблема: необхідність введення у міжнародне та національне законодавство поняття «культурний геноцид» задля притягування РФ як країни агресора до відповідальності за злочини з ціліспрямованого стирання української ідентичності. Ігнорування міжнародними інституціями доказів геноциду українського народу унеможливлює притягнення вищого військово-політичного керівництва держави-агресора до відповідальності за реально вчинені злочинні діяння. В свою чергу, такий підхід створює хибне уявлення про мету та цілі агресії РФ в Україні, що обмежує перспективи міжнародно правової відповідальності країни-агресора.

Зокрема, голова НМК ООН з розслідування порушень в Україні Ерік Мьосе заявив про відсутність доказів геноциду, з-поміж іншого, щодо наявності умислу його вчинення у вищого військово-політичного керівництва РФ. Міжнародний кримінальний суд кваліфікував насильницьку передачу українських дітей в РФ – дії щодо асиміляції української нації – як воєнні злочини, незважаючи на те, що це є складовою злочину геноциду за ст. 6 (е) Римського Статуту. Міжнародний суд ООН відмовився оцінювати дії РФ в Україні на предмет геноциду.

Виклад матеріалу. Сучасна Україна переживає нові виклики та загрози в умовах повномасштабної війни Росії проти Української держави. Доказів, що доводять системний і цілеспрямований характер російських атак на українську культуру, більш ніж достатньо. Міністерство культури та інформаційної політики повідомляло про пошкодження чи руйнацію понад 1987 об'єктів культурної інфраструктури (станом на 25 квітня 2024 року) [3]. Російські окупанти вивезли експонати майже із 40 українських музеїв. Збитки внаслідок пограбування та руйнування культурних об'єктів оцінюються в сотні мільйонів доларів [4]. Станом на 22 травня 2024 року ЮНЕСКО підтвердила пошкодження 375 об'єктів з 24 лютого 2022 року – 137 релігійних об'єктів, 172 будівлі, що представляють історичну та/або художню цінність, 31 музей, 20 пам'ятників, 14 бібліотек, 1 архів. Команда незалежної ініціативи Ukrainian Heritage Monitoring Lab (HeMo Lab) [1] дослідила та задокументувала 784 об'єкти культурної спадщини, що постраждали внаслідок російських атак.

Секція 4.

Цілеспрямований та системний характер атак РФ на культурні об'єкти (музеї, церкви, архітектурні пам'ятки, бібліотеки, митці та працівники культурних інституцій) свідчить про намір ворога знищити українську ідентичність. На думку автора поняття злочину геноциду Рафаеля Лемкіна, фізичне знищення є крайнім та радикальним способом, тоді як геноцид на культурній основі є класичним прикладом геноциду. Лемкін переконливо довів склад такого злочину геноциду в своїй праці «Радянський геноцид в Україні», наводячи докази цілеспрямованого знищення культурних інституцій та носіїв ключових культурних ознак української нації [2].

В цьому контексті важливою для України стала резолюція Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ), прийнята 28 травня 2024 року, в якій визнано, що Росія здійснює стирання української культурної ідентичності на українських територіях і це є інструментом війни проти України та спрямоване на знищення української нації. Комітет з питань культури ПАРЄ одногolosно підтримав резолюцію «Протидія нищення культурної ідентичності під час війни та миру» [5]. Резолюція закріплює, що Росія використовує культурні «чистки» як інструмент війни, щоб знищити українську ідентичність та стерти історію, цінності, літературу, музику, традиції та мову. Такі дії є воєнними злочинами та злочинами проти людяності і свідчать про конкретний геноцидний намір знищити українську націю або принаймні її частину, зокрема, шляхом знищення української ідентичності та культури. Це частина кампанії геноциду, яку Росія проводить проти українського народу.

Висновки. Застосування українською стороною широкого підходу до поняття геноциду, що включає знищення культури та ідентичності, сприятиме доведенню на міжнародному правовому рівні наміру РФ вчинити геноцид Українського народу. Використання концепції культурного геноциду для кваліфікування дій РФ в Україні відкриває також можливості актуалізації питань реституції культурних цінностей, виплати компенсації за шкоду, завдану українській культурі та ідентичності.

Література

1. Моніторинг спадщини заради відновлення. URL: <https://www.heritage.in.ua/>
2. Рафаель Лемкін. Радянський геноцид в Україні. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Lemkin_Rafal/Radianskyi_henotsyd_v_Ukraini.pdf
3. 1987 об'єктів культурної інфраструктури зазнали пошкоджень чи руйнувань через російську агресію. URL: <https://mcip.gov.ua/news/1987-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury-zaznaly-poshkodzhen-chy-rujnuvan-cherez-rosijsku-agresiyu/>

Збереження та повернення історико-культурної спадщини України

4. У Мінкульті розповіли, скільки культурних об'єктів постраждали через війну. Слово і діло. 2023, 18 квітня. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/04/18/novyna/kultura/minkulti-rozpovily-skilky-kulturnyx-obyektiv-postrazhdaly-cherez-vijnu>

5. Countering the erasure of cultural identity in war and peace URL: <https://pace.coe.int/en/files/33579/html>

*Лідія Нестеренко,
кандидатка історичних наук, доцентка,
доцентка кафедри суспільних дисциплін
та методики їх викладання
Чернігівського обласного інституту післядипломної
педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського*

**ІСТОРИЧНІ ПАМ'ЯТКИ ЧЕРНІГІВЩИНИ В РОКИ
ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ:
ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ**

Трагічними для Чернігівської області виявилися наслідки повномасштабного вторгнення Російської федерації до України в лютому 2022 р. Прикордонна область в числі перших зустріла ворогів. Під час бойових дій багато об'єктів культурної спадщини Чернігівщини були знищені, пошкоджені або потрапили під загрозу. Однією з найактуальніших проблем сьогодення є відновлення зруйнованої інфраструктури й культурної спадщини Чернігівської області. З кожним днем війни ці втрати зростають.

Метою даної роботи є характеристика пам'яток архітектури Чернігівщини, яким було завдано збитків у 2022–2024 рр., та показ дії місцевої влади по їх відновленню.

В умовах військової агресії Росії проти України захист об'єктів культурної спадщини набуває особливого значення, оскільки ці об'єкти часто стають мішенями для атак, спрямованих на підрив культурної ідентичності та морального духу нації.

Чернігівщина, з її багатою історією та культурною різноманітністю, володіє величезною кількістю об'єктів культурної спадщини, які представляють чималу цінність не лише для області, України, але й для всього людства. Однак, із початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації в лютому 2022 року ці об'єкти опинилися під серйозною загрозою. Численні історичні будівлі, пам'ятники та археологічні пам'ятки зазнали пошкоджень або руйнування внаслідок бойових дій.

Особливо трагічними виявилися для Чернігова наслідки повномасштабного вторгнення Російської Федерації до України в лютому 2022 р. В ході проведення так званої «спецоперації», місто Чернігів, яке мало стратегічне значення для подальшого просування російської армії на Київ, піддавалось артилерійським обстрілам та бомбардуванню ворожої авіації.

Збереження та повернення історико-культурної спадщини України

Чернігів не потрапив під окупацію, але значно постраждав від нищівних артилерійських та авіаційних обстрілів. Було пошкоджено та зруйновано ряд пам'яток архітектури міста, культових споруд, а саме: Військово-історичний музей, Обласний художній музей імені Г. Галагана, Будинок-музей та садиба Михайла Коцюбинського, бібліотека імені В.Г. Короленка, бібліотека імені М.М. Коцюбинського, Обласна бібліотека для юнацтва, приміщення СБУ (будинок колишнього окружного суду), Обласний молодіжний центр (екс-кінотеатр ім. Щорса), церква святого Феодосія, Свято-Казанська церква, Каплиця Архістратига Михаїла, Воскресенська церква.

Стосовно пам'яток Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній», то вони катастрофічних руйнувань не зазнали. Проте були часткові пошкодження стін та вікон від уламків російських снарядів на 10 об'єктах культурної спадщини національного значення. Протягом лютого-березня 2022 року найбільші пошкодження отримали наступні пам'ятки:

1) Огорожа та дзвіниця Селецького монастиря, де уламками від артилерійських снарядів було посічене тинькування, зовнішній ряд цегляного мурування та металевий дах;

2) Катеринининська церква, де уламками снарядів від реактивних систем залпового вогню було пошкоджено тинькування, цегляне мурування та вибиті вікна. Під час того ж обстрілу декілька невеликих фрагментів від касетної бойової частини пошкодили пам'ятник Т. Г. Шевченку на «Цитаделі»;

3) В комплексі споруд Троїцько-Іллінського монастиря внаслідок бойових дій були вибиті вікна в Іллінській церкві та пошкоджено уламками тинькування в Троїцькому соборі та одному із келійних корпусів монастиря;

4) Пошкоджені внаслідок обстрілу 16 березня 2022 р. два вікна у східній вівтарній абсиді Іллінської церкви. XI – поч. XII ст., м. Чернігів [1].

У січні 2023 р. ЮНЕСКО оновила список культурних об'єктів, які пошкодили під час війни в Україні. В Україні пошкодили 236 об'єктів, які мають історичне, релігійне, мистецьке значення від початку повномасштабного вторгнення росії та внаслідок воєнних дій. Чернігівщина зайняла 5 місце – 16 об'єктів [2].

За повідомленням МКІП від 06.05.2024 р. зафіксовано подальше зростання кількості пошкоджених пам'яток культурної спадщини внаслідок російської агресії. У списку найбільш постраждалих областей Чернігівська область знову посіла 5 місце. У документі зазначено про 75 пошкоджених об'єктів, включаючи 44 пам'ятки архітектури, містобудування та садово-паркового мистецтва, 24 об'єкти культурної спадщини та 7 музеїв [3].

Проте, не зважаючи на війну влада робить певні кроки стосовно обстеження та ремонту окремих пам'яток архітектури. У рамках бюджетних

Секція 4.

асигнувань у 2022 році на відновлення 12 вікон Чернігівській обласній універсальній науковій бібліотеці імені Софії та Олександра Русових витратили понад 300 тисяч гривень. Інші роботи виконували за кошти ТОВ «Український аграрний холдинг». Сума благодійних внесків склала вісім мільйонів гривень. Роботи вже виконані на сім мільйонів гривень. Обласна державна адміністрація у 2023 році передбачила виділення 626 тисяч гривень на виготовлення проектно-кошторисної документації для проведення реставрації.

У 2023 р. на відновлення Чернігівської обласної бібліотеки для юнацтва, зруйнованої внаслідок російського авіаудару, було передбачено понад 220 тисяч доларів. Обласну бібліотеку для юнацтва відновлювали за гроші Світового фонду пам'яток. З ним підписали два меморандуми. Роботи вже виконані на понад 35 тисяч доларів [4].

Так, влітку 2023 р. в Чернігові робили віртуальні 3D-моделі Антонієвих печер, Іллінської церкви та Єлецького монастиря. За словами виконувача обов'язків директора заповідника «Чернігів Стародавній» Андрія Лісового, гроші на це дав швейцарський фонд ALIPH Foundation. За його словами, пам'ятки сканували для того, аби зберегти їх для наступних поколінь.

У жовтні 2023 р. у Чернігові працювала комісія Міністерства культури та інформаційної політики України. Вони перевіряють стан пам'яток на території Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів Стародавній». Комісія перевіряла П'ятницьку церкву, Спасо-Преображенський собор, Іллінську церкву, Антонієві печери, Троїцький собор, Успенський собор. Головною метою перевірки є «забезпечення пам'яткам збереження» [5].

14 грудня 2023 р. комітет ЮНЕСКО із захисту культурної спадщини у випадку збройного конфлікту, своїм рішенням вніс Спасо-Преображенський собор до Міжнародного переліку культурних цінностей, які перебувають під тимчасовим посиленням захистом [6].

Для виконання відбудовчих робіт в областях влада залучає іноземні інвестиції. За словами Ростислава Карандєєва, «наше завдання сьогодні – зберегти спадщину у належному стані, аби мати змогу донести до людей необхідну культурно-освітню послугу. Тож МКІП ініціюватиме формування реанімаційного пакета допомоги для пам'яток України... Зараз у нас налагоджено тісний контакт з італійськими партнерами, зокрема, на урядовому рівні. Відповідні рішення, ухвалені щодо Одеси, Маріуполя та Чернігова, дозволяють нам планувати певні роботи. Але вони відбудуться після завершення війни» [7].

Таким чином, не зважаючи на продовження війни, подальші обстріли та руйнування, центральна та місцева влада частково проводять відбудовчі роботи

Збереження та повернення історико-культурної спадщини України

культурних та архітектурних пам'яток, а також роблять консервацію деяких об'єктів, з метою запобігання їх подальшого руйнування.

Література

1. Шугалій О., Рига Д. Архітектурні пам'ятки Чернігова за часів військових конфліктів: екскурсія у минуле. URL: <https://oldchernihiv.com/arhitekturni-pamyatky-chernigova-za-chasiv-vijskovykh-konfliktiv-ekskursiya-u-mynule/>
2. ЮНЕСКО оновила список культурних об'єктів, які пошкодили під час війни в Україні. URL: <https://kultura.rayon.in.ua/news/568301-yunesko-onovila-spisok-kulturnikh-obektiv-yaki-poshkodili-pid-chas-viyni-v-ukraini>
3. Боротьба за збереження історичної пам'яті України: рейтинг областей за кількістю пошкоджених пам'яток. URL: <https://shtab.net/news/view/borotba-za-zberezhennya-istorichnoji-pamyati-ukraj/>
4. Вархол В. Відбудова двох найбільших бібліотек Чернігівщини: скільки грошей треба та коли завершать ремонт. URL: <https://suspilne.media/chernihiv/552951-vidbudova-dvoh-najbilsih-bibliotek-cernigivsini-skilki-grosej-treba-ta-koli-zaversat-remont/>
5. Комісія Міністерства культури перевіряє стан пам'яток на території заповідника «Чернігів стародавній». URL: <https://suspilne.media/chernihiv/587201-komisia-ministerstva-kulturi-perevirae-stan-pamatok-na-teritorii-zapovidnika-cernigiv-starodavnij/>
6. Приступа К. Спасо-Преображенський собор у Чернігові перебуватиме під охороною ЮНЕСКО. URL: <https://suspilne.media/chernihiv/640250-spaso-preobrazenskij-sobor-u-cernigovi-perebuvatime-pid-ohoronou-unesko/>
7. Реставрація та відновлення культурної спадщини України після великої війни. URL: <https://mitec.ua/restavracziya-ta-vidnovlennya-kulturnoyi-spadshhyny-ukrayiny-pislya-velykoyi-vijny/>

Сергій Петков,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи в військах (силах)
Військового інституту
КНУ імені Тараса Шевченка*

ВОЗНЕСЕНСЬКИЙ СКАРБ: ДО ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

Однією з яскравих сторінок в історії української археології є Дніпрогесівська археологічна експедиції Наркомпросу України [7]. У 1930 р. експедиція здійснювала роботи біля козацького села Вознесенка (зараз входить у межі м. Запоріжжя) на місці зведення майбутнього металургійного комплексу. Дослідження на цій ділянці було доручено В.А. Грінченку, який ретельно дослідив усю її площу (3000 м²), розбивши на квадрати. Археологом було виявлено могильник, що був орієнтований у напрямку північний схід–південний захід, до якого входило 30 курганів різного розміру та форм. Кургани утворювали дві групи, розташовані на відстані 500 м одна від одної.

Між насипами південно-західної групи виднівся розпливчастий вал заввишки 0,45–0,85 м, який утворював споруду-укріплення у вигляді прямокутника завдовжки 82 м і завширшки 51 м. Ширина валу у середньому становила 11 м. Під час розкопок цієї споруди було знайдено багато кісток коня (понад 800 одиниць) і невелику кількість фрагментів посуду. Переважна кількість цих знахідок була виявлена на незначній глибині 30–35 см, що могло свідчити про те, що цей матеріал був кинутий свого часу на землю. У східній частині укріплення виявлено зруйновану кам'яну кільцеву кладку площею 29 м², у центрі якої на глибині до 2 м розміщувалися поховання-спалення, з обпаленими людськими кістками (з 52 перепалених кісток 18 належали коню, а про решту дослідник не уточнював), залізні стріли та каміння. Окрема циліндрична яма глибиною до 90 см, діаметром до 70 см була повністю забита великою кількістю металевих речей і простромлена трьома шаблями [3; 4].

«Скарб» було вирізано повністю, і у дерев'яному ящику перевезено до Дніпропетровського історичного музею, де фахівці розібрали, описали та сфотографували виявлені речі. За кількістю і вагою дорогоцінних металів та предметів культурного значення «Кічкаський», як його іменував Д.І. Яворницький [7], або «Вознесенський», як його називав В.А. Грінченко [1] у звітах, «скарб» посідає друге місце серед знайдених українських комплексів після Перещепинського скарбу. З поміж численних знахідок Вознесенського «скарбу»: 50 залізних стремен, 20 залізних кінських вудил, а також пряжки та кільця від кінських уборів. Дві–три пари стремен та вудил були орнаментовані

Збереження та повернення історико-культурної спадщини України

срібною та золотою насічкою; понад 1400 золотих речей, майже все винятково у вигляді декоративних бляшок, прикрашених зерню та сканню, а деякі виготовлені штампом та грудочки від розплавленого металу загальною вагою понад 1200 г. Загалом бляшки призначалися для оздоблення військових поясів-портупей та кінської ремінної упряжі. Серед знахідок були й золоті каблучки, окуття та інші деталі від шабельних піхов, сагайдаків, луків, сідел та іншого військового та кінського спорядження. З поміж срібних речей виділяється частина (кадило, дискоси), що мала культове призначення. Більшість знахідок містили сліди перебування у вогні, а багато з них не могли бути ідентифіковані через взаємодію з вогнем.

На думку В.А. Грінченка, виявлена споруда була укріпленням центрального управління штабу військового загону слов'ян чи хозар, яке дозволяло контролювати місцевість у радіусі 15 км [2, с. 61–62]. Стосовно виявленого «скарбу» дослідник вважав, що це поховання кількох чоловік: «Склад предметів поховання з Вознесенського пам'ятника вказує на те, що вони належали не одному, а кільком, можливо і багатьом особам. Ці особи, безперечно, не могли померти всі разом звичайною смертю. Причиною такої передчасної смерті міг бути невдалий бій, повстання у війську чи якась серйозна катастрофа, під час якої загинули полководці та певна кількість воїнів. Ця катастрофа, можливо, призвела до безвихідного становища, і воїнам, які залишилися живими, довелося спалити разом із загиблими своїми полководцями та товаришами також військові регалії (орел і лев), щоб вони не дісталися ворогові» [2, с. 61].

Серед знахідок виділялись фігури орла і лева, які В.А. Грінченко визначив як *signums* – знаки, емблеми, які мали когорти, маніпули і центурії давньоримської армії [2, с. 48]. Фігура орла, що тримає в кігтях змію, вилита зі срібла, має висоту 13 см, довжину 21 см і вагу 1035 г. На спині птаха в два ряди розміщено 12 шишкоподібних виступів, наверху яких нарізані хрестики. На розплавленому полі в центрі грудей вирізано монограму – латинський хрест, на краях якого розміщені літери, які складають ім'я «Петрос» [2, с. 45].

Орел і лев шанувалися багатьма народами Європи, які вірили у царствене походження орла – царя над птахами та лева – царя над тваринами. Від фігури лева залишилася лише верхня частина – голова. Однак фігурка орла збереглася майже повністю [6]. В. А. Грінченко вважав, що срібний орел – символ Юпітера, оточений релігійним благоговінням, найімовірніше, був на вершнім штандарту візантійського легіону. В. А. Грінченко серед найближчих аналогій Вознесенському «скарбу» називав Перещепинський, Келегейський, Ново-Санджарівський та Макухівський скарби [2, с. 62]. Вказані скарби за виявленими у них візантійськими монетами, що були відчеканені протягом 602–668 рр., могли з'явитися, на думку дослідника, не раніше 668 р. Проте В. А. Грінченко

Секція 4.

зазначав, що велика частина виявлених монет були демонетизовані, перетворені на прикраси, і у такому стані могла функціонувати цілі століття. Зважаючи на це, дослідник датував Вознесенський «скарб» не пізніше ніж VIII ст. Оскільки основна частина виявлених речей «скарбу» мала візантійське походження, вчений вважав, що пам'ятку лишили слов'яни або хозари, які мали тісні економічні та політичні зв'язки із Візантією [2, с. 62–63].

Важливе також є зауваження В. А. Грінченка стосовно виявлених бляшок, які кріпилися до кінського обладунку, портупей, можливо, одягу. Так, він зазначав, що велика частина бляшок кріпилася за допомогою шпонок, які своїм вигином прикріплювались до верху бляшки знизу. Пройшовши у дірку ремня, краї їх розгиналися. Таких шпонок було виявлено понад сто, але прикріплених до бляшки – жодної [2, с. 45]. Це може свідчити про трофейний характер цих бляшок і про те, що вони потрапили у вогонь вже у розібраному вигляді.

Дозволимо собі припустити таку реконструкцію тих подій. Після захоплення Великого Преслава візантійський імператор Іоанн I Цимісхій значну частину скарбів болгарських царів відправив до Константинополя, а частина багатств пішла на виплату данини Святославу. Серед інших предметів були і срібний орел, що тримає в своїх лапах змію, та лев – наверхі штандартів візантійських легіонів, а також монети, які захопив або отримав як відкупне каган – символи перемоги Аспаруха над візантійською армією. Клеймо «ПЕТРО» на грудях срібного орла можна пов'язати із сином царя Сімеона Великого – царем Петром, який, очевидно, поставив свій знак на скарбах, що зберігалися в царській скарбниці від часів Аспаруха. Крім переліченого, В.А. Грінченко також згадує про інші можливі візантійські військові знаки такі, як срібна півсфера (на периферії якої звисали дерев'яні стерженьки із дзвоникоподібними наконечниками), срібні пластинки із зображенням лева, собак та листя аканфа [2, с. 56]. Зазначимо, що будь-яких інших шляхів потрапляння срібних наверхі, і військових значків до Вознесенського «скарбу», які безумовно, були воєнними трофеями, дослідники наразі не пропонують. Срібний птах разом із іншими скарбами став здобиччю печенігів, які розгромили війська русів. Трофеї Святослава могли потрапити до Вознесенського «скарбу» як жертва печенізьким богам за перемогу над сильним ворогом [6]. Ця гіпотеза не суперечить ідеям тих дослідників, які пов'язували Вознесенський комплекс із тюркським степовим світом. І що найбільш важливо, гіпотеза не суперечить визнаному практично всіма відомими археологами датуванню речей із Вознесенського скарбу – VIII ст.

Можна припустити, що у печенігів на Вознесенській гірці могло бути якесь сакральне місце, якщо згадати, що поруч розташовувався великий курганний могильник. Додамо ще одну важливу, на нашу думку, деталь. У публікації

Збереження та повернення історико-культурної спадщини України

комплексу В. А. Грінченко зазначав, що частина кам'яного кільця, відкритого у східній частині розкопаного валу, поруч із яким і було виявлено дві ями, була зруйнована, а каміння з нього використане для завалювання цих ям [2, с. 41–42]. Тож можна припустити, що на момент створення ям кам'яне кільце вже існувало, але не виконувало своєї функції та пізніше було використане печенігами повторно.

Тому зважаючи на склад Вознесенського «скарбу», контекст та місце його виявлення, висловимо припущення, що його можна інтерпретувати як місце жертвоприношення печенізьким богам за отриману перемогу та, можливо, як поминальне місце. Пам'ятка має важливе значення для вивчення раннього періоду України–Русі та впливу на останню з боку кочових народів Степу.

Література

1. Білецький А. Вознесенське поховання: проблема інтерпретації. В: Ковальова, І. Ф. (ред.). *Проблеми археології Подніпров'я*. Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет, 2012. С. 40–49.
2. Грінченко В.А. Пам'ятка VIII ст. коло с. Вознесенки на Запоріжжі. *Археологія*. 1950. № 3, С. 37–63.
3. Дровосекова О.В. Михайло Міллер та його праця «Могила князя Святослава». *Музейний вісник*, 2009. № 9. С. 204–214.
4. Міллер М. Могила князя Святослава. Вінніпег: Український культурно-освітній центр, 1951. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Miller_Mykhailo/Mohyla_kniazia_Sviatoslava.pdf
5. Остапенко М.А., Саричев В.Д. Знахідка меча X ст. біля Хортиці (до питання про похід князя Святослава «в пороги» 972 р.). *Археологія*. 2016. № 3. С. 49–64.
6. Шаповалов Г.І. «...Прийшов Святослав у пороги...». *Княжа доба: історія і культура*. 2014. № 8. С. 105–118.
7. Яворницький Д.Я. Дніпрогесівська археологічна експедиція 1927–1932 рр. (*Звіти Д. І. Яворницького, 1927–1932*). URL: <http://hamchenko.archive.iananu.com/category/administratyvni-odynychni/dniprogesivska-arheologichna-ekspedycziya/>

*Андрій Сорокін,
доктор філософії,
незалежний дослідник*

**РІШЕННЯ ПРЕЗИДІЇ КИЇВМІСЬКРАДИ І (XXI) СКЛИКАННЯ
ВІД 6 ВЕРЕСНЯ 1991 Р. № 109:
НОВИЙ ДОКУМЕНТ З ІСТОРІЇ МУЗЕЮ ІВАНА ГОНЧАРА**

В сучасних умовах важливим є дослідження джерел з історії музейних установ м. Києва, серед яких важливе місце посідає Музей Івана Гончара [3, с.67–68; 10, с.35–36].

Його становлення на поч. 1990-х рр. наразі досліджено фрагментарно. А. Коросташ розкрила особливості участі в наданні установі окремого приміщення протягом 1991–1992 рр. Л. Кравчука як Президента України і тогочасного Музею історії Великої Вітчизняної війни [3, с.67–68], а Н. Тимошенко обмежилася лише періодизацією історії етнографічного музею із виділенням періодів до та після 1991 р. [10, с.35–36].

Відповідний стан дослідження згаданого процесу обумовлено дослідницьким наголосом на документальних матеріалах вищих органів влади і музейних установ [4, с.51–52], поєднаного з обмеженим використанням документів із фондів Державного архіву м. Києва [4, с.59]. В контексті останнього важливим є використання документального комплексу президії Київміськради І (XXI) скликання [8, с.45; 9, с.44], в якому наявне рішення від 6 вересня 1991 р. № 109, пов'язане з історією організації Музею Івана Гончара [2, арк.121].

Мета доповіді – розкрити обставини ухвалення та зміст означеного рішення в контексті становлення згаданої музейної установи.

На засіданні президії Київміськради І (XXI) скликання 6 вересня 1991 р. [1, арк.62–68] питання «Про надання приміщення для розміщення колекції народного художника України Івана Гончара» було 8-м у порядку денному [1, арк.63]. Про нього присутніх інформував член президії І. Український [1, арк.66], що очолював постійну депутатську комісію з культури [9, с.45], після чого членами президії було одноголосно схвалено проєкт рішення [1, арк.66].

Відповідне рішення від 6 вересня 1991 р. № 109 на бланку ще із зображенням герба Української РСР та підписом в. о. голови Київміськради О. Мосіюка має назву «Про надання приміщення для розміщення колекції Народного художника України Івана Гончара» [2, арк.121].

Збереження та повернення історико-культурної спадщини України

Його преамбула містить посилання на нормативні документи та звернення, поряд із тим артикулюючи важливість колекції І. Гончара: «На виконання Постанови Президії Верховної Ради України від 18.ІІІ.1991 за № 859-ХІІ, враховуючи численні звернення громадських організацій, трудових колективів, творчих спілок, окремих громадян, зважаючи на загальнонаціональну цінність унікального зібрання Івана Гончара» [2, арк.121]. Як видно із наведеного тексту, перш за все він містить посилання на Постанову Верховної Ради Української РСР під назвою «Про інформацію Комісії Верховної Ради Української РСР з питань культури та духовного відродження щодо збереження і використання колекції народного художника Української РСР[,] скульптора І. М. Гончара» [6].

Рішення мало рекомендаційний характер, передбачаючи звернення на адресу Міністерства культури України з проханням надати приміщення для організації музею І. Гончара в будинку на тогочасній вулиці Січневого повстання: «Просити Міністерство культури України /т. Хоралець Л. І./ терміново вирішити питання про тимчасове розміщення колекції Івана Гончара в приміщенні колишньої офіцерської гауптвахти /вул. Січневого повстання, 33/, яке знаходиться в користуванні Музею історії Великої Вітчизняної війни» [2, арк.121]. Вказане рішення, відображаючи специфіку співпраці президії Київміськради І (ХХІ) скликання загалом та її президії зокрема з міністерствами [8, с.150, 200–201], важливе з огляду на ухвалення на тому ж засіданні президії 6 вересня 1991 р. інших рішень із соціокультурної проблематики [1, арк.63–68; 8, с.175–176; 9, с.46], пізнішою комеморацією 1993 р. з боку Київміськради постаті І. Гончара [8, с.204], значення названої вулиці в контексті музейної справи [5, с.55–56, 60–62, 64–66] та задум Л. Кравчука щодо розміщення музею на вулиці Січневого повстання, 29 із альтернативним варіантом якраз у згаданому будинку № 33 як колишньому приміщенні гауптвахти на вказаній вулиці [3, с.67–68].

Нижче від місця для підпису О. Мосіюка рішення містило надруковану примітку: «Підготовлено комісією з культури» [2, арк.121].

Текст досліджуваного рішення президії Київміськради І (ХХІ) скликання зі збереженням основних особливостей, але без символіки, підпису О. Мосіюка та примітки, було опубліковано в номері газети названої Ради «Хрещатик» за 13 вересня 1991 р. [7], тобто через тиждень після ухвалення.

Отже, президія Київміськради І (ХХІ) скликання, окрім вшанування пам'яті І. Гончара 1993 р., виступила з ініціативою про надання приміщення музею на його честь для зберігання зібраних ним матеріалів. Надалі перспективним є дослідження внеску органів місцевого самоврядування міст України у становлення її музейних установ.

Секція 4.

Література

1. Державний архів м. Києва (ДАК). Ф. 1697. Оп. 1. Спр. 28. 90 арк.
2. ДАК. Ф. 1697. Оп. 1. Спр. 29. 171 арк.
3. Коросташ А. Діяльність Івана Гончара у сфері збереження традиційної культури. *Етнічна історія народів Європи*. 2009. Вип. 29. С. 64–69. URL: <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2009/29/articles/5.pdf>.
4. Маньковська Р. В. Музейна справа в Україні: теоретичні, практичні та антропологічні виміри історичного досвіду (1920-і рр. – початок ХХІ ст.): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. Київ, 2017. 518 с.
5. Примаченко Я. Трансформація «місць пам'яті» в культурному просторі пострадянського Києва (на прикладі вулиці Січневого Повстання). *Місто: історія, культура, суспільство*. 2020. № 8. С. 54–70. URL: <http://mics.org.ua/journal/index.php/mics/article/view/119/127>.
6. Про інформацію Комісії Верховної Ради Української РСР з питань культури та духовного відродження щодо збереження і використання колекції народного художника Української РСР[,] скульптора І. М. Гончара: Постанова Президії Верховної Ради Української РСР від 18 березня 1991 р. № 859–ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/859-12#Text>.
7. Про надання приміщення для розміщення колекції народного художника України Івана Гончара: Рішення від 06.09.91 № 109. *Хрещатик : Газета Київської міської Ради народних депутатів*. 1991. № 54. 13 верес. С. 2.
8. Сорокін А. А. Київська міська Рада народних депутатів І (ХХІ) скликання (1990–1994 рр.): вибори, організація, діяльність: дис. ... д-ра філософії: 032. Київ, 2024. 313 с. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u145/dis_sorokin.pdf.
9. Сорокін А. Відображення в документах президії Київміськради ХХІ скликання у складі фонду 1697 Державного архіву м. Києва історії єврейської діаспори в Україні. *Дні науки – 2019: історія: матеріали XIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених*. Київ, 2019. С. 44–47.
10. Тимошенко Н. І. Збірка іконопису в музеї Івана Гончара: спадкоємність традицій функціонування. *Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація*. 2022. № 41. С. 34–39. URL: <https://journals.uran.ua/mz/article/view/262945/259289>.

Юлія Стаднік,
*аспірантка кафедри українознавства,
культурології та історії науки
Національного технічного університету «
Харківський політехнічний інститут»,
старший науковий співробітник
відділу науково-експозиційної роботи
комунального закладу
«Харківський історичний музей імені М.Ф. Сумцова»*

**НАУКОВА СПАДЩИНА І ПОВЕРНЕННЯ ІЗ ЗАБУТТЯ:
ДОЛІ ХАРКІВСЬКИХ ЕТНОЛОГІВ
(К. ЧЕРВ'ЯКА, Я. РИЖЕНКА, Б. ПИЛИПЕНКА)**

Українізація і реформи освіти та науки у 1920-ті рр. дозволили розпочати підготовку нової генерації вчених-етнологів. Однією з установ, що мала аспірантуру в цій галузі, була Науково-дослідна кафедра історії української культури (з 1927 року – імені акад. Д. І. Багалія) при Харківському інституті народної освіти. Установа сприяла науковій діяльності вчених-етнологів. Однак у 1930-х рр. розпочалися політичні репресії, що призвели до викреслення здобутків багатьох учених із загальноукраїнської наукової спадщини.

Мета доповіді – визначити внесок Корнія Черв'яка, Якова Риженка і Бориса Пилипенка у розвиток української етнології. А також на прикладі долі вчених проаналізувати причини забуття імен багатьох етнологів, які працювали упродовж 1920-1930 рр.

З початку заснування (1921 р.) Харківська науково-дослідна кафедра, яку очолював акад. Д. І. Багалій, мала окрему етнологічно-літературну секцію (пізніше етнологічно-краєзнавчу). Підрозділ очолювали відомі вчені – акад. М. Ф. Сумцов (до 1922) та проф. О. В. Ветухов (до 1930) [1, с. 29]. Загальною підготовкою аспірантів кафедри займалися П. Г. Ковалівський (краєзнавство) та А. П. Ковалівський (етнологія). Майбутні науковці мали володіти теорією етнології, тож окрім індивідуальних наукових розробок їх залучали до колективної роботи кафедри та секції [5]. Наприклад, етнографічних експедицій та виставок. У подальшому, після захисту промоційної роботи, аспірантів переводили на посаду наукового співробітника секції. Саме такий шлях проходили перспективні вчені Корній Черв'як, Яків Риженко і Борис Пилипенко.

Основними напрямками дослідження Корнія Григоровича Черв'яка (1894 – 1950-ті) були килимарство та похоронний обряд на Житомирщині.

Секція 4.

Напрацювання вченого – «Похорон як весілля» (1927) і «Весілля мерців» (1930) [4, с. 141], що висвітлюють тематику обрядів родинного циклу, дедалі частіше цікавлять сучасних учених. Адже тематика «обрядів переходу» досить обмежено представлена у вітчизняних дослідженнях.

Наукові зацікавлення Якова Омеляновича Риженка (1892–1974) стосувалися кустарно-ремісничої промисловості та побутово-етнографічних особливостей Полтавщини тощо. Основні праці науковця – «Полтавський державний музей» (1928), «Українське шитво» (1929), «Гончарство Полтавщини» (1929) [3, с. 244-245]. Я.О. Риженко визнається одним із фундаторів Полтавського краєзнавчого музею. А його спадщина вивчається етнологами та істориками науки.

Борис Кузьмич Пилипенко (1892–1937) був мистецтвознавцем і етнологом, вивчав народне мистецтво. Найвідомішими працями науковця є «Млинарство на Чернігівщині» (1928) та «Еволюція млина та млинарства на Чернігівщині» (1930) [2, с. 392-395]. За останні десятиліття спостерігається підвищення уваги до біографії науковця.

Перелічені вчені лише починали свій науковий шлях, тому мають незначний, проте ґрунтовний друкований доробок. Науковці отримували теоретичний і практичний досвід, працюючи в українських музеях: К. Черв'як у Харкові, Я. Риженко у Полтаві, Б. Пилипенко у Чернігові. Спільним для їх наукової творчості була причетність до дореволюційної наукової школи. Їх вчителями були Д. Багалій, М. Сумцов, Д. Зеленін [1, с. 41]. Ймовірно, саме через це у радянському дослідницькому середовищі не було місця ні їх працям, ні їм самим.

Наприкінці 1920-х рр. розпочинається ідеологічний наступ на наукові інституції. Відбуваються перевірки наукових і просвітницьких установ, заходи критики і самокритики дослідницької діяльності, арешти за сфабрикованими справами. Одними з перших від «критики» і реорганізації постраждали інституції з етнологічним профілем. Кафедра, очолювана Д. Багалієм була реорганізована в інститут з новими напрямками дослідження. Активну участь у процесі переформатування кафедри брав К. Г. Черв'як [4, с. 142]. Учений виступав за усі форми боротьби з буржуазно-націоналістичною ідеологією. Однак у 1933 р. Корній Черв'як був арештований за участь у контрреволюційній терористичній групі. Пізніше через проблеми з психічним здоров'ям переведений на лікування, але подальша доля науковця досі невідома. До переліку реабілітованих ім'я вченого потрапило у 1965 р. Його колега з Полтавщини, Яків Риженко був заарештований у 1931 р. у справі Українського національного центру і після 1932 р. вже не займався науковою діяльністю. Реабілітований лише у 1989 р. [3, с. 249]. Така ж доля спіткала Бориса Пилипенка,

Збереження та повернення історико-культурної спадщини України

який кілька разів перебував під вартою за різними звинуваченнями, а у 1937 р. – засуджений до розстрілу (пізніше – реабілітований) [2, с. 396].

Отже, доробок Корнія Черв'яка, Якова Риженка і Бориса Пилипенка, які у 1920-х рр. навчалися та працювали у складі етнологіко-краєзнавчої секції Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури імені акад. Д. І. Багалія свідчить про високий рівень розвитку української етнологічної науки у цей період. Теми, що обирали згадані дослідники, пов'язані зі збереженням української історико-культурної спадщини, частково втраченої через історичну долю України. Але їх дослідження досі актуальні у розрізі вивчення української традиційної культури.

Долі вчених-етнологів відображають трагедію всього покоління. У результаті репресій була припинена не тільки їх професійна діяльність, але і їх доробок був забутий на довгий час. Подальше дослідження теми передбачає виявлення та вивчення доробку харківських науковців 1920-их рр. для встановлення їх ролі у розвитку української етнологічної науки.

Література

1. Богдашина О. М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури ім. акад. Д. І. Багалія (1921–1934 рр.): монографія. Харків: Вид. ХДПУ, 1994. 196 с.
2. Нестуля О. О. Борис Кузьмич Пилипенко. *Зневажена Кліо*: збірник / відп. ред. Ю. З. Данилюк. Київ: НАН України. Ін-т історії України, 2005. С. 390–396.
3. Нестуля О. О. Життєвими шляхами вченого. (Я. О. Риженко). *Репресоване краєзнавство* (20–30 роки). К.: Рідний край, 1991. С. 244–249.
4. Прокопчук В. С. К. Г. Черв'як – краєзнавець-музейник, учений. *Житомирщина крізь призму століть*: наук. зб. Житомир, 1997. С. 140-142.
5. Секційний план етнологіко-краєзнавчої секції Н.Д.К.І.У. культури на 1927/1928 акад. Рік. *МІУ ХНУ імені В. Н. Каразіна*. Ф. 8. Оп. 3. Од. зб. 18814. Арк. 3.

Віктор Тимченко,

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник

Відділ міжнародної інформації та зарубіжних зв'язків

Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського

НАН України

КАДЕАСКЕРСЬКІ ДЕФТЕРИ XVII СТ. ЯК УКРАЇНОЗНАВЧІ ДЖЕРЕЛА

У наші часи актуальність має вивчення джерел з історії Півдня України та Криму. Важливою групою таких джерел є кадеаскерські дефтери Османської імперії та Кримського ханства. Це багатотомне джерело почали вивчати ще у XIX ст.: окремі уривки з нього досліджував Ф. Ф. Лашков, потім М. Біарсланов. Вже у перекладах Ф.Ф. Лашкова згадуються українські невольники-козак з дружинами та дітьми [3, с. 52–53].

Турецьким вченими вже вивчено більше десяти томів кадіаскерських зошитів (саме так перекладається термін «дефтер») з різних центрів Османської імперії. Більшість з них були транслітеровані на сучасну турецьку мову та вивчені Ю. Озтюнком Ф. Йаша, Д. Челік, С. Акташ Сари, М. Біялем, М.Дж. Чавушем, Ш. Килинчем, Ф. Шахін, Е. Йилдирим, Н. Челеном, Х. Біліджі та ін. Долучилися до цієї роботи і кримські дослідники, зокрема, Н.Р. Абдульваапов, О.Д. Рустемов та М.А. Араджионі. Більшість згаданих досліджень присвячено загальним оглядам документів, але вивчення присутності українців та визначення їх кількості за османськими документами автори не торкалися.

Першим, хто підняв проблему присутності українців у Криму, був Я.Р. Дашкевич, який на основі аналізу польських джерел дійшов висновку, що їх чисельність у Криму поступалася лише кримським татарам [1, с.40–47]. Тільки останнім часом українські дослідники почали залучати до вивчення цього питання дефтери різного різних категорій, насамперед, кадеаскерські з різних ейалетів [4, с. 273–281]. Слід виокремити також статтю А.Є. Суходолової [4, с.88–94], яка досліджує інститут імперських ремісників при палаці Сулеймана I Пишного (1520–1566) та вивчення З. Купчинської імен матросів з «Дефтера Муфассала 1681 року», серед яких присутні українці [2, с. 272–279].

У даній роботі представлені результати опрацювання двадцятого тому збірки шариатських кадіаскерських (судових) зошитів Бахчисарайського кадилику Криму, створених за дуже короткий проміжок часу з 1674 по 1675 рр., у котрому зібрані документи, пов'язані з передачею майна померлого господаря

Збереження та повернення історико-культурної спадщини України

спадкоємцям. Українські імена серед успадкованих невільників зустрічаються досить часто. Звідси **мета** роботи даної роботи не тільки зафіксувати присутність та порахувати українських невільників, а й визначити сімейний стан, професійну приналежність, за можливості, розташування господарства, особу господаря тощо.

Отже, джерелом для питання присутності українців у Криму у другій половині XVII ст. є шаріатські кадіаскерські дефтери Бахчисарайського кадилику з тому, що складається з 99 аркушів тексту середньовічною турецькою та арабською мовами, які у бібліотеці ім. І. Гаспринського у м. Сімферополь (АР Крим) представлені у фотознімках. Відомості з цього тому відносяться до 1084–1086 років гіджри (1674–1675 років від Р.Х.). У документі зафіксовано 145 українських невільників та невільниць, об'єднаних під назвою «козак». Враховуються також декілька осіб, які не мають цієї назви, але їх українська етнічність встановлена за українськими іменами. Інших українських невільників 12 (з них 4 – гулями, тобто молоді невільники, 4 невільниці та 8 дітей невільників). Серед них 127 чоловіків (без врахування дітей та жінок), з яких 77 (більше половини) мають слов'янські імена або прізвиська, переважно українські.

Інші імена українських козаків (16 осіб) мають *соціальні ознаки*, які були у них до полону: «Чернець», «Гетьман Отаман», «Лачін» (очевидно козак греко-католицького або католицького віросповідання), «Барабаш», «Бояр» (можливо козак російського походження, який отримав або взяв прізвисько від слова «боярин»).

Значну групу складають українці, яким *господарі дали татарські імена* (13 осіб). Найрозповсюдженіші з них – «Девлет Гелюр» (таких два) та «Девлет Гельді» (таких три), котрі у перекладі означають «благополуччя приходить» та «благополуччя прийшло». Подібні до перших є прізвиська «Хош Гельді» (у перекладі – «добре прийшов») та «Асн Гельді» (у перекладі – «красиво прийшов»), двоє козаків мали прізвиська – «Гюр Гечер» (у перекладі: «той, який пишно проходить»), також вказується козак на прізвисько «Дост» (у перекладі: «друг») та козак Отурмуш (у перекладі: «той, який поселився, поселенець»). Ще двоє козаків мали прізвисько Кара Чора (у перекладі: «чорний невільник»).

Частина тюркомовних прізвиस्क козаків та інших українських невільників виражала *професійну приналежність* їх носіїв (24 особи): найбільше було «дегірменджі» (тобто мірошників) – 7 козаків; пастухів («чобан») – 6 осіб; двоє землеробів (рільників) – козаки Сабанджи Богдан та Сабанджи Маджар; двоє ковалів. По одному: козак «демірджі» (у перекладі з турецької – «коваль») та український – козак «коваль»; козак «дільмачь» (тобто перекладач); кушнір (козак «кушнір»); «пабушчу» (у перекладі з турецької: «чоботар»); козак «тюфенкчі» (у перекладі з турецької: «рушничник або стрілець») від слова

Секція 4.

«тюфенг» – рушниця. (Слід зазначити, що слабкою стороною татарського війська була відсталість у виробництві вогнепальної зброї. І хоча вогнепальна зброя мала розповсюдження серед кримських татар у багатьох видах (багато рушниць, наявність точної зброї – гвинтівок, зброї ближнього бою: пістолет та бандулет) [5, с. 278, 280], вказаний успіх у її виробництві досягався зокрема завдяки таким важливим спеціалістам як «козак-тюфенкчі», тобто рушничник, зброяр, який коштував дуже дорого, дорожче за всіх невольників, навіть дорожче за молодих невольниць. Адже козаки як народ європейський, добре знайомий з європейськими технологіями, значно краще володіли вогнепальною зброєю, ніж татари. Ще у часи Сулеймана Пишного у Топ-Капи найважливішим серед ремісничих об'єднань був цех рушничників. *«Найбільшу платню серед українців за всі роки отримував Гарде (Гордій?) з цеху рушничників у 1526 р. – 25 акче, тоді як середня платня в майстернях сягнула свого максимуму в 1566 р. і становила 8,37 акче. Цех рушничників заслуговує на особливу увагу»* [4, с. 92]). Козак-«тюфенкчі» був найдорожчий серед усіх невольників та невольниць – коштував 135 курушів). Є козаки на прізвиська «Байрам Ходжа» (у перекладі: «свято вчитель») та «Хакім» (у перекладі: «філософ, вчитель»), можливо, вони навчали дітей господарів.

У «жіночих» описах майна (померлі господарі–жінки) звичайно було багато невольниць, а невольників майже не було [6, с. 107]. Виключеннями були тільки козак «Чінгене» (тобто «циганин») у власності багатой татарської пані та Еліас Ефенді з дружиною, які були у власності татарської пані Айше Султан Біке та передані дочці Акіфе Біке.

Важливо відзначити, що серед українців з двадцятого тому Бахчисарайських дефтерів згадуються сім'ї: Миколай з Катрею та донькою; Петро з дружиною та малою дитиною; Мелетій з дружиною та дітьми; Іван з дружиною та дітьми і ще шість козаків з дружинами. Тут постає питання про шляхи надходження невольників до Кримського ханства. Можливо, не всі вони були пенчиками (полоненими, придбаними на ринках за гроші), а деякі добровільно переселилися до Криму, врахуючи, що йдеться про часте повторення голодних років в українському степу.

Отже, османські джерела, у першу чергу, кадеаскерські дефтери, є повноцінним і дуже інформативним джерелом для вивчення не тільки історії та культури Криму, але й для українознавства в цілому. Наведений матеріал підтверджує відомості Я.Р. Дашкевича про те, що українці займали друге місце за чисельністю після татар серед мешканців Криму у XVII ст. та відігравали значну роль в економіці Кримського ханату у складі Османської імперії.

Література

1. Дашкевич Я.Р. Ясир з України (XV – перша половина XVII ст.) як історико-демографічна проблема. *Український археографічний щорічник*. 1993. Вип. II. С. 40–47.
2. Купчинська Зоряна. Власні назви матросів «Дефтера Муфассала 1681 року»: характеристика твірних основ. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія Філологія. На пошану Василя Німчука, член-кореспондента НАН України, доктора філологічних наук, професора (до 90-річчя з дня народження) / редкол.: М. Номачі (голов. ред), Н. Венжинович (голов. ред. ради), Ю. Бідзіля та ін.* Ужгород, 2023. Вип. 2(50). С. 272–279. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/58433>
3. Лашков Ф.Ф. Сборник документов по истории Крымско-татарского землевладения. Симферополь: Типография Таврического губернского правления, 1897. Т. III. 310 с.
4. Суходолова А.Є. Українські майстри в ремісничих дефтерах доби султана Сулеймана I Пишного (1520–1566). *Вчені записки ТНУ ім В.І. Вернадського: серія історичні науки*. 2024. Том 35(74). № 2. С. 88-94. URL: <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2024/2.14>
5. Тимченко В.М. Українські козаки західної та центральної частин Криму за Кадіаскерськими дефтерами 1674 р. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. 2023. Вип. 32. С. 273–281.
6. Тимченко В.М. Власність жінок Кримського ханства на прикладах описів-розподілів майна Айше Султан Біке та Акіфе Біке (за Кадіаскерськими дефтерами 1674 р.) Abstracts of XXXIII International Scientific and Practical Conference «World ways and methods of improving outdated theories and trends», Zagreb, Croatia, June 11–14, 2024. USA: International Science Group, 2024, p. 100–109. URL: <https://isg-konf.com/uk/world-ways-and-methods-of-improving-outdated-theories-and-trends/>

Ольга Ярема-Винар,
кандидатка історичних наук,
наукова співробітниця
Українського музею в Нью-Йорку, США

**ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ УКРАЇНИ
НА ПРИКЛАДІ КОЛЕКЦІЇ ІСТОРИЧНИХ ГОБЕЛЕНІВ
У ФОНДАХ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ МИСТЕЦТВ
ІМЕНІ БОГДАНА ТА ВАРВАРИ ХАНЕНКІВ**

Важливість подальшого вивчення пам'яток в колекціях музеїв України особливо актуальною постає нині, в часи загрози втрати і знищення історико-культурної спадщини. Серед творів мистецтва в українських музеях важливе місце займають західноєвропейські гобелени. Порівняно з іншими видами пам'яток, їх небагато за кількістю, але вони представлені повноцінно і є не лише гідним надбанням музейного фонду України, але й становлять частину світового надбання, підкреслюючи зв'язок України з європейським культурним простором.

Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків в Києві володіє колекцією з 11 історичних гобеленів. За тематикою та сюжетом їх можна поділити на дві групи, в основу яких покладено особливості виробництва гобеленів. Одну групу становлять тематичні багатофігурні гобелени, а другу групу – гобелени з пейзажними зображеннями, або як їх ще прийнято називати вердюри (verdure), що у перекладі з французької мови означає «зелень».

До першої групи в колекції музею Ханенків належить один гобелен, який заслуговує особливої уваги. Це – гобелен «Зустріч Давида». Процес уточнення його датування, визначення автора картону та місця створення надав можливість простежити один із варіантів трансформації композиції цієї пам'ятки, а також шлях її переміщення в європейському просторі. Гобелен «Зустріч Давида» відразу вражає своїм високим художнім рівнем виконання, демонструє, що автор його картону прекрасно володів мистецтвом рисунку та композиції, отже, вочевидь був досить відомим художником своєї доби. Слід відзначити і бездоганне ткацьке виконання самого гобелена. Тільки надзвичайно досвідчені ткачі могли взятися за таку складну багатофігурну композицію, насичену безліччю деталей, сповнену досить непростими для ткання округлими формами та постатями, зображеними у складних рухах і ракурсах. Усе це створено з умілим використанням технік, притаманних тільки цьому виду мистецтва. Без сумніву при виготовленні гобелена високий професійний рівень ткачів поєднувався із їхнім творчим підходом, адже автор картону не міг передбачити,

Збереження та повернення історико-культурної спадщини України

як усі нюанси ткання використовуватимуться за відтворення його рисунку, – отже, виконавці стали гідними співавторами творця видатного картону.

Повстає ряд питань: хто був автором картону, якій ткацькій майстерні належить виконання його та коли цей гобелен було створено?

Як зазначає мистецтвознавець Гай Дельмарсел, картон Рубенса «Історія Ахілла» був витканий не менш ніж 13 разів у період між 1653 і 1665 рр. Зважаючи на високий художній рівень гобелена «Зустріч Давида», логічно було передбачити існування його «двійників» у колекціях інших музеїв. Таким чином, у результаті тривалих пошуків подібний за картоном гобелен було виявлено у Королівському палаці у Мадриді. Ідеться про один з дев'яти гобеленів серії Historia de Teseo, а саме – «Тесей перемагає бика Марафона» – який лише з незначними відмінностями повторює картон гобелена «Зустріч Давида».

Оскільки у Мадридському музеї збереглися документи про автора картону, місце і дату виконання гобелена, скористуємося цією інформацією для уточнення датування та визначення авторства й місця виробництва пам'ятки з українського музею.

Гобелени серії «Історія Тесея» були створені близько 1630 р. майстерні Жана Райєса Молодшого. У період між 1580–1650 рр. ця майстерня славилася як одна з найуспішніших у Брюсселі. Самі ж картони серії належать відомому фламандському художнику періоду бароко Антуну Салаерту та датуються кінцем 1620-х років. А. Салаерт був автором багатьох серій гобеленів, що посідають визначне місце в історії мистецтва. У своїх ескізах і картонах митець поєднував монументальність XVI ст. з перспективою та об'ємом, характерними для мистецтва бароко XVII ст. У «Історії Тесея» Салаерт вміло зобразив монументальні фігури у русі, використав замість традиційного бордюру архітектурні елементи – колон та антаблементу – зобразив крилатих купідончиків, тобто поєднав різні види мистецтва – архітектуру, живопис і скульптуру, що, згідно відомому науковцю Томасу Кембеллу, стало характерною ознакою для європейського бароко XVII ст. Усі ці ознаки знайшли чудове втілення у серії «Історії Тесея» та у гобелені «Зустріч Давида».

Порівнюючи два твори мистецтва, які нині розділяють тисячі кілометрів, не виникає сумнівів, що для їх виконання було використано один і той самий картон. Центральна частина обох гобеленів відзначається подібністю загальної композиції, як, наприклад, поділом постатей людей на три групи на тлі пейзажу чи низькою лінією горизонту. Співпадає також рисунок фігур, рухи та ракурси зображених осіб. Утім, наявні і відмінності, які майже завжди були характерні при повторному використанні картону. У гобелені «Зустріч Давида» відсутнє зображення бика між центральною групою і жінками праворуч. Попри цю різницю існують й інші, менш важливі, – у одязі: у Давида – головної чоловічої

Секція 4.

постаті – відсутній головний убір, різне закінчення рукавів сукні у жіночої фігури праворуч. Ці зміни, за бажанням замовника, міг внести Антун Салаерт або інший митець, менш відомий і, відповідно, за дешевшу ціну. Нерідко замовники зазначали необхідний їм розмір гобеленів, і тоді виконавці, намагаючись їх задовольнити, додавали або обрізали композицію. Часто це робилось шляхом механічного зменшення розміру – без збереження композиційної цілості. Так, жіноча постать праворуч на гобелені з Мадридського музею частково урізана. Не помістились її ліва рука і частина одягу, тоді як на гобелені з музею Ханенків вона закомпонована повністю. У гобелені з музею Ханенків у верхній частині зображено більше неба. Це могло бути обумовлено різницею у розмірах гобеленів, що майже становить один метр більше за висотою. Більше простору у зображенні неба у гобелені з Києва композиційно є виправданим. Верхня частина бордюру цього гобелена є досить вагомою – з провисаючими пишними гірляндами та великим медальйоном у центрі.

Відрізняється не лише центральна частина гобеленів. Порівнюючи обидва бордюри, також знаходимо розбіжності, що не дивно, адже їх часто ткали окремо і замовники могли підбирати їх на свій смак. У гобелені з Королівської колекції центральна частина і бордюр чітко розмежовані одна від другої темною та ясною смугами. Бордюр цієї пам'ятки швидше нагадує традиційне рамоподібне облямування із чітким розмежуванням центру і країв. Тоді як пам'ятка із музею Ханенків відзначається відсутністю чіткого поділу – тут елементи бордюру вільно перетинають цю візуальну межу. Верхню і нижню частини «Зустрічі Давида» обрамляють звисаючі пишні гірлянди з квітів, фруктів і стрічок. У верхніх кутках гірлянди підтримують крилаті купідончики, які відсутні на гобелені з Мадриду. По центру бордюрів обох гобеленів вміщено медальйони, проте лише у «Зустрічі Давида» у підкреслено більшому за розмірами верхньому медальйоні вміщено напис що в перекладі з латини означає: «Між блудом (помилкою) і рацією (здоровим глуздом) геть не знаю, кому мав би підкоритися (служити)» (переклад А. Содомори). А в нижньому медальйоні, подібно як і в порівнюваному нами гобелені, зображено пейзаж. Композицію обох пам'яток по боках симетрично завершують спіралеподібно закручені колони, проте декор на них різний.

Аналізуючи та порівнюючи ці дві пам'ятки, виникає необхідність відповісти на ряд запитань. Чому у гобелені із колекції музею Ханенків відсутня постать бика, який є надзвичайно важливим компонентом у гобелені із Мадриду і про це говорить сама назва – «Тесеї перемагає бика Марафона»? У композиції цього гобелена усе підпорядковане розкриттю теми перемоги над биком і відображено радісний настрій людей. У гобелені ж «Зустріч Давида» цей настрій і відчуття піднесення, радості збережено, присутні й танці, музика, спів, квіти,

Збереження та повернення історико-культурної спадщини України

лаврові вінки, але відсутній один із головних винуватців події – переможений бик Марафон і – змінено назву. У інвентарній книзі музею Ханенків є два записи про цей гобелен: перший – датований лютим 1950 р., а другий – 7 грудня 2007 р. В обох записах зазначено: «Фландрія, XVII–XVIII, гобелен із зображенням зустрічі Давида». При тому чомусь коло назви гобелена стоїть знак запитання (?). Чому той, хто записував цю пам'ятку в інвентарну книгу, засумнівався у правильності назви гобелену? І хто так назвав цей твір мистецтва?

Одержана в Мадриді інформація дає підставу приписувати авторство картону «Зустріч Давида» А. Салаерту. Наведені вище відмінності у композиціях гобеленів не суперечать цьому авторству, навіть якщо якісь із цих розбіжностей виконував інший митець. Як уже зазначалося вище, при повторенні картонів ті чи інші деталі часто додавались або усувались.

Очевидно також, що гобелен із музею Ханенків був створений у Брюсселі – або у майстерні Jean Raes le Jeune, або у іншій, де майстри були не менш вправні, а тому і майстерня дорівнювала за якістю. Гобелен із музею Ханенків не має підпису, його бордюри та краї із невідомих причин були зрізані – тепер важко визначити, наскільки. Із впевненістю можна лише сказати, що це була тільки невелика частина бордюру, яка могла би стати джерелом цінної інформації про місце створення гобелену, – адже саме на ній майстри-ткачі зазвичай ставили свій підпис у вигляді ініціалів, монограм або знаків, – на жаль, втрачена назавжди.

Зважаючи на викладене, відносно походження гобелену можна зробити такі два припущення:

- гобелен із музею Ханенків належить до серії на тему життя Давида і для цього замовлення був використаний існуючий картон А. Салаерта створений ним для серії «Історія Тесея»;

- гобелен належить до серії «Історія Тесея», проте до іншого її варіанта.

Надати перевагу одній із зазначених версій допоможуть подальші дослідження й пошуки.

Таким чином, можна стверджувати, що гобелен у музеї Ханенків витканий за картоном видатного митця – А. Салаерта у кінці 1620-х років у стилі європейського бароко. Немає сумнівів, що це фламандський гобелен, створений, можливо, у майстерні Жана Райсса молодшого, вироби якого у період між 1580 р. і 1650 р. цінувались як одні з найкращих у Брюсселі, або у іншій майстерній, подібній їй за якістю виконання. Дата створення його припадає на першу половину XVII ст. Тема пам'ятки можливо все ж відображає життя Тесея, а не Давида. Варто, підкреслити, що музей Ханенків має не гіршу, якщо не кращу версію гобелена. Технічна досконалість, увага до деталей, присутність крилатих купідончиків на закінченнях колон, набагато складніший бордюр, майстерніше закомпонована середня частина без механічного врізання по боках та напис у

Секція 4.

верхній частині бордюру ставлять цей твір мистецтва до ряду кращих зразків тогочасного періоду. Вивчення цієї пам'ятки показало важливість продовжувати дослідження нашого культурного надбання і допомагає краще пізнавати свою культуру і її місце в загальноєвропейському і світовому контекстах.

СЕКЦІЯ V.

Міжконфесійний діалог в Україні в умовах сучасних викликів

SECTION V.

Interfaith dialogue in Ukraine in the conditions of modern challenges

Світлана Кагамлик,
докторка історичних наук,
стариша наукова співробітниця,
провідна наукова співробітниця
НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка

**ІДЕОЛОГІЯ МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ ЯК СКЛАДОВА
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ШЛЯХИ І ФОРМИ ПРОТИДІЇ**

Ідеологічна агресія Росії як складова російсько-української війни повністю розсекретила позицію Української православної церкви Московського Патріархату (УПЦ МП) – Церкви, яка формально позиціонує себе як Українська Православна Церква (по суті, лише за фактом розміщення її на території України), а фактично представляє інтереси Російської православної церкви (РПЦ), позаяк дотримується її установок на те, щоб Україна перебувала в сфері російських геоконфесійних інтересів. Це засвідчує панування російської мови в богослужіннях, проповідях, видавничій сфері. УПЦ МП досі не засудила російську агресію, навпаки, існують свідчення, що окремі священики УПЦ МП відкрито пропагують російську агресію і закликають до порушення територіальної цілісності України. Храми УПЦ МП на Донбасі служать складами зброї для російських військ, а російські терористи відкрито прислужують Московському патріархату. Фактично, середовище УПЦ МП спрямоване на ідеологічне знищення української політичної нації.

Тому важливим чинником і запорукою перемоги України у війні проти російського агресора є протидія впливу Московського патріархату загалом, і зокрема, діяльності релігійної організації УПЦ МП. Назвемо можливі шляхи і форми цієї протидії.

Секція 5.

1. Одним із головних шляхів протидії впливу Московського патріархату є розбудова Православної Церкви України (ПЦУ), яку можна розглядати як у міжнародному, так і внутрішньоукраїнському контекстах.

Міжнародний контекст розбудови ПЦУ – це її світове визнання, чому, зокрема, сприяє позиція Вселенського патріарха Варфоломія. На сьогодні третина помісних церков визнала ПЦУ – це 5 помісних церков. Варто також зауважити на представництві ПЦУ в асамблеї Всесвітньої Ради Церков, яке вперше відбулося у жовтні 2022 р. Очільник української делегації архієпископ ПЦУ Євстратій Зоря назвав цю подію «неймовірним проривом», який фактично став «презентацією Української автокефалії перед майже усією християнською спільнотою світу» [2].

Внутрішньоукраїнський контекст розбудови ПЦУ яскраво засвідчують переходи в її лоно релігійних громад УПЦ МП. За даними агентства Держетнополітики, від 2018 р. до середини 2024 р. з УПЦ МП до ПЦУ перейшло понад 1,5 тис. релігійних громад [1]. Найактивніше громади переходять до ПЦУ в центральних та західних областях України – на Київщині, Поділлі, Хмельниччині, Вінниччині та у Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській областях.

В контексті розбудови ПЦУ важливим чинником розширення її впливу є перехід у її розпорядження одного з найважливіших православних релігійних центрів України – Києво-Печерської лаври.

Варто зауважити, що ПЦУ звернулася з петицією щодо передачі у її відання Києво-Печерської лаври ще у квітні 2020 р., мотивуючи це тим, що «цілком справедливо, щоб духовну святиню використовувала православна конфесія, яка визнана православним світом автокефальною православною церквою на території України» [7]. Проте петиція не отримала необхідного вирішення.

У червні 2022 р. предстоятель ПЦУ Епіфаній (Думенко) звернувся до Прем'єр-міністра України Дениса Шмигала, зазначаючи факти деструктивної діяльності Києво-Печерської лаври як середовища колаборантів та інструменту потужного впливу ворожої держави. Владика поставив питання про надання ПЦУ для звершення регулярних богослужінь одного з храмів на території Верхньої Лаври, які фактично не використовувалися для постійних богослужінь [4]. Але питання не було вирішене.

В середині листопада 2022 р. СБУ відкрила кримінал щодо прославлення росії у Києво-Печерській Лаврі [5], що поставило на порядок денний невідкладне вирішення питання про передачу у відання ПЦУ всієї Києво-Печерської лаври. Водночас РНБО ініціювала перевірку законності перебування УПЦ МП в Києво-Печерській лаврі. За результатами такої перевірки було встановлено, що на

Міжконфесійний діалог в Україні в умовах сучасних викликів

території монастирського комплексу, який УПЦ МП орендувало від 1980-х років минулого століття, велося незаконне будівництво та чинилися інші порушення. Як наслідок, це стало підставою для розірвання договору оренди з 29 березня 2023 р.

Після тривалого і напруженого процесу звільнення Києво-Печерської лаври від священнослужителів Московського патріархату, які відшуковували різні способи, щоб уникнути виселення, частину культових споруд Верхньої Лаври отримала Православна Церква України. Новим намісником Лаври у складі ПЦУ було призначено архімандрита Авраамія Лотиша (колишнього члена Духовного собору Лаври у складі УПЦ МП), який наразі і виконує ці функції.

2. Вагомим чинником подолання російського неоімперського впливу на українське суспільство є розвінчання з боку української світської і церковної громадськості ідеології «руського мира» як агресивної, яка суперечить національним інтересам України, орієнтована на підриг безпеки української держави, поляризує українське суспільство, перешкоджає формуванню української ідентичності.

3. Державне законодавство в релігійній сфері. Йдеться головним чином про Закон «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій», який було ухвалено 20 серпня 2024 року, а набув чинності через місяць із дня його опублікування – 23 вересня 2024 р. [3]. Цей закон довгий час не був чинним – його проєкт з'явився ще 22 березня 2022 р. Прикметно, що провідники УПЦ МП відразу задекларували своє відмежування від РПЦ, але дуже обережно. Щоб зупинити розкол Церкви і дедалі частіші переходи церковних громад до ПЦУ, Собор УПЦ МП 27 травня 2022 р. ухвалив рішення про так звану «самостійність і незалежність» від російської церкви [6]. Проте у постанові собору не було засудження позиції патріарха Московського і всієї Русі Кирила щодо війни в Україні, а лише заявлено про незгоду, а щодо ПЦУ у постанові Собору зазначалося, що це «лише поглибило непорозуміння та привело до фізичного протистояння».

4. Спільні дії україноцентричних Церков, спрямовані на подолання впливу Московського патріархату. Передусім йдеться про спільні заходи ПЦУ і Української греко-католицької церкви (УГКЦ) у цьому контексті. Важливі практики проведення міжконфесійних заходів, зокрема спільна діяльність військових капеланів УГКЦ та ПЦУ.

5. Важливу роль у подоланні російської ідеологічної агресії мають зіграти ЗМІ, які покликані вчасно, об'єктивно та відповідально інформувати українське суспільство про інформаційні фейки і маніпуляції російських ЗМІ в релігійній сфері та блокувати їх.

Секція 5.

Література

1. Держетнополітики: з 2018 року з УПЦ до ПЦУ перейшло 1,5 тис. релігійних громад (29.08.2024) https://risu.ua/derzhethnopolitiki-z-2018-roku-z-upc-do-psu-perejshlo-15-tis-religijnih-gromad_n150573
2. Євстратій Зоря, архієпископ ПЦУ: Участь ПЦУ в асамблеї Всесвітньої Ради церков – прорив неймовірний (04.10.22). <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3585536-evstratij-zora-arhiepiscope-psu.html>
3. Закон про заборону діяльності пов'язаних із РПЦ Церков набув чинності(23.09.2024) https://risu.ua/zakon-pro-zaboronu-diyalnosti-povyazanih-iz-rpc-cerkov-nabuv-chinnosti_n151099
4. Митрополит Епіфаній звернувся до прем'єр-міністра з проханням передати ПЦУ один з храмів Києво-Печерської лаври (24.06.2022). URL: <https://df.news/2022/06/23/mytropolyt-epifanij-zvernuvsia-do-prem-ier-ministra-z-prokhanniam-peredaty-ptsu-odyn-z-khramiv-kyievo-pecherskoi-lavry/>
5. СБУ відкрила кримінал щодо прославляння росії у Києво-Печерській Лаврі (15.11.22).<https://konkurent.ua/publication/106963/sbu-vidkrila-kriminal-schodo-proslavlyannya-rosii-u-kyievo-pecherskiy-lavri/>
6. Постанова Собору Української Православної Церкви від 27 травня 2022 року:<https://www.facebook.com/orthobuk/photos/a.573953583079625/1419710981837210/?type=3>
7. Припинити використання Києво-Печерської лаври Українською православною церквою Московського патріархату шляхом розірвання договору оренди та передати Києво-Печерську лавру у використання Православній Церкві України (ПЦУ). Електронна петиція №22/092966-еп. <https://petition.president.gov.ua/petition/92966>

Олександр Коломийчук,
кандидат історичних наук, науковий співробітник
Інституту мистецтвознавства, фольклористики
та етнології імені М. Т. Рильського
НАН України

МІЖКОНФЕСІЙНА СОЛІДАРНІСТЬ ГРОМАДИ М. ІРПЕНЯ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ТА ЗВІЛЬНЕННЯ КИЇВЩИНИ

Нова фаза російсько-української війни, що розпочалася вранці 24 лютого 2022 року, спровокувала чимало різноманітних процесів та викликала подекуди докорінні зміни, що охопили як матеріальну, так і духовну сфери життєдіяльності українського соціуму. Мабуть, у нашій країні, а нерідко і поза нею, не залишилося жодної людини, яка б за період повномасштабного ворожого вторгнення не звернулася до переосмислення базових та найбільших цінностей власного життя. Персональний та колективний досвіди осіб, які пережили воєнні події в Україні, засвідчують, що перед обличчям страшної небезпеки міжособистісні незгоди, ба більше, конфлікти й суперечки відходять на задній план, тобто те, що до цього часу роз'єднувало й ділило передусім на ментально-психологічному рівні, в надважких умовах війни визнається несуттєвим. Схожі процеси екстраполюються й на соціокультурну мозаїку українського суспільства, зокрема його релігійне життя, в якому у драматичні й відповідальні перші місяці відкритої війни не бракувало єдності попри усю розмаїтість. Як влучно означив міжконфесійне гуртування того часу адміністратор церкви Святого Апостола і Євангелиста Луки Української Греко-Католицької Церкви (далі – УГКЦ) у м. Бучі Київської області о. Василь Чудійович: «Межі релігії просто стерлись...».

Таку ж солідарність та толерантність у трагічний час випробувань продемонстрували релігійні громади різних християнських конфесій у м. Ірпені Бучанського району Київської області, що увиразнено у колективній пам'яті та травматичному персональному досвіді їхніх представників. Простежити цей досвід, виокремивши його ключові соціокультурні практики у напрямку міжконфесійного зближення та комунікації, є метою цієї публікації.

Слід зауважити, що м. Ірпін у конфесійному плані виглядає достатньо строкатим. Тут діють релігійні громади, що сповідують християнство, іслам, буддизм, іудаїзм. Християнство представлено усіма конфесіями, причому до початку широкомасштабного російського вторгнення протестантизм тут був у домінуючому становищі. Відповідно до інформації Ірпінської міської ради у

Секція 5.

2022 р. в м. Ірпені було зареєстровано близько 16 християнських релігійних громад [4].

Вказана поліконфесійність м. Ірпеня, щільне й компактне розташування значної кількості релігійних громад у місті не стали на заваді об'єднанню зусиль у справі порятунку людського життя у перші дні та тижні російської збройної інтервенції у 2022 р., а, навпаки, підготували ґрунт для його надійної реалізації. Помітну роль у цьому відіграла одна із протестантських церков містечка – Ірпінська Біблійна Церква (далі – ІБЦ). ІБЦ із початком широкомасштабного російського вторгнення спершу приймала місцевих мешканців у підвалах свого приміщення, де було облаштоване укриття, а згодом почала працювати як волонтерський центр із планомірної евакуації цивільного населення. На початку березня, коли третина міста була вже окупована російськими військами, ІБЦ перетворилася фактично в єдиний транзитний пункт, через який була можлива евакуація містян. Цьому посприяла і зручна географічно-територіально локація церкви у південній частині Ірпеня, а саме розташування по вул. Соборній, що тягнеться на виїзд із міста у бік с. Стоянки та є єдиним можливим автомобільним маршрутом у напрямку Романівського мосту [О].

Аналізуючи волонтерський досвід вірян і пасторів Ірпінської Біблійної Церкви, віднаходимо чимало прикладів міжконфесійної взаємодії та солідарності, цінні якій на тлі тодішніх військових подій просто немає. В цьому контексті доречно згадати про координацію евакуації мирян парафії Різдва Пресвятої Богородиці УГКЦ, храм якої знаходиться у північній частині міста на відстані більше 3 км від ІБЦ. Пригадуючи виїзд власних парафіян із міста, парох церкви Різдва Пресвятої Богородиці о. Мирослав Латинник описує це у дрібних деталях власних травматичних спогадів, що закарбувались у його пам'яті у печальних «чорно-білих» сюжетах воєнних буднів: *«І ми так, практично, сиділи до 1 березня. [...] Я тоді **перший раз виїхав з міста.** [...] Так страшно, бо нікого немає, то всьо. І то якась така погода – перед тим було дуже тепло. Отака погода була. А потім – похмуро так, похолодало то всьо. Ну, і ми тоді, кажу, я вже бачив ті прильоти, ті всі... по [вул.] Озерній там прилетіло. То вже... то всьо вже розбомблено трохи є. Так делікатно їде машиною, то всьо. Під'їжджаю, наприклад, сюда до [магазину] «Фори», там біля... на вулиці Центральній, а черга людей є. Це 1 березня. Люди такі якісь, угрюмі такі. Для мене, наприклад, таке стало, таке... всьо стало чорно-біле. Таке сіре, чорно-біле то всьо. Люди з тими торбами такими, тлумаками, як моя баба казала, знаєте, стоять. І за хлібом, за тим, знаєте... І я стою... І ми ідем так, знаєте, тудя. Ми приїхали до баптистів. А був пастор Станіслав, то всьо. Він такий радий, що мене побачив. Він мене обняв, то всьо. Каже... Я йому розкажю – він каже:*

Міжконфесійний діалог в Україні в умовах сучасних викликів

«Отче, чуєте, дивіться. Ну, ситуація неприємна, то всьо. Ми би хотіли якось виїхати, щоб разом. – Каже, – давайте тако: маєте годину часу, щоб всіх людей, які є з Вами, перевезти сюда». І він мені так [наголосив]: «Годинку часу – всіх перевезіть». Я не пам'ятаю, чи... Здається, дві чи три ходки я робив. Я всіх туди перевіз. Там можна було повечеряти, пообідати. Там немало давали. Можна було зарядити телефони...» [М].

Тут варто додати, що обидві релігійні спільноти були започатковані практично в один час: у 1997 р. – ІБЦ [2], та у 1999 р. – парафія Різдва Пресвятої Богородиці УГКЦ [6]. Цьогоріч греко-католицька громада відзначала свій 25-річний ювілей, який (на тлі усього пережитого два з половиною роки) тому є надзвичайно потужним фактором, що гуртує її вірян. Саме частина із них у ті перші дні війни зуміли виїхати з міста завдяки волонтерській жертвовності та вірності загальнолюдським ідеалам представників протестантської громади. І ось ті кілька виїздів до ІБЦ, про які згадував вище у своїх спогадах о. Мирослав, це були ті миряни греко-католицької громади (загалом до 30 осіб), які із початком російської інвазії на Київщину до початку березня мешкали у підвалах храму Різдва Пресвятої Богородиці [М].

Після звільнення території Київщини від присутності російських військ різні релігійні спільноти м. Ірпеня продовжували підтримувати одні одних. Так, коли 26 квітня 2022 р. настоятель парафії Різдва Пресвятої Богородиці УГКЦ о. Мирослав Латинник повернувся до м. Ірпеня із евакуації, він застав на церковному подвір'ї посічений осколками мін фасад парафіяльного храму, пошкоджені центральні двері до церкви та огорожа довкола, частково поруйнований парафіяльний будинок. Допоки йшов процес усунення завданої шкоди, а також за відсутності у місті комунікацій (електрика, водо- та газопостачання тут повноцінно запрацювали лише у травні), о. Мирослав на запрошення ченців Ордену Серцанів із римо-католицької парафії Святої Терези від Дитяти Ісуса у м. Ірпені перебрався жити до костелу. *«І фактично у священника ми мешкали до середини червня. Тобто в римо-католицькому костелі. Там є приміщення, там є монастир із Ордену Серцанів. І вони нас, як би сказати, дали таке помешкання. І ми там могли в них проживати»,* – ділиться пережитим священник [Свідчення о. Мирослава...].

Справа міжконфесійного діалогу та тісної взаємодії між релігійними громадами м. Ірпеня продовжилась уже в умовах поступової реанімації суспільно-культурного життя краю. У червні 2023 р. державними та регіональними органами влади спільно із уповноваженими представниками Київської обласної Ради Церков та релігійних організацій, що діє при Київській обласній військовій адміністрації, також за участі представників різних релігійних громад та інституцій було проведено відкриту дискусію на тему:

Секція 5.

«Релігійні організації під час війни: приклади згуртованості та ризики для стійкості». Під час відкритого обговорення слово було надане і о. Мирославу із парафії Різдва Пресвятої Богородиці УГКЦ, який ознайомив усіх присутніх та широку громадськість із функціонуванням у місті Ірпені **Міжконфесійної релігійної ради (або ж Міжконфесійної ради церков Ірпеня і Приірпіння)**, яка була започаткована іще до відкритої фази війни. У рамках цього громадського органу, що скликається раз у місяць і куди входять усі християнські конфесії міста, священнослужителі відповідних церков та релігійних громад координують соціальне служіння у формі допомоги коштами чи ремонтними роботами для відбудови пошкоджених або ж зруйнованих жител власних вірян, організації роздачі продуктових наборів та різної гуманітарної допомоги потребуючим тощо. Помітну роль у започаткуванні колективної координації соціальних ініціатив у рамках релігійних громад відіграла Ірпінська Біблійна Церква, і така практика слугує прикладом толерантної міжконфесійної комунікації та взаємодії у справі повоєнної відбудови України [5].

Міжконфесійна взаємопідтримка в м. Ірпені у період після деокупації Київщини проявилася також і в не менш важливому складнику повоєнної відбудови й відродження порушених війною історико-архітектурних об'єктів, зокрема, реконструкції та ремонті сакральних споруд. Власне, про це з особливою теплотою згадують представники релігійної громади ІБЦ. Один із молодих пасторів цієї церкви і активний волонтер періоду окупації міста пригадує епізод із власного життя після звільнення Ірпеня, коли за допомогою у справі ремонту даху до ІБЦ звернувся о. Андрій – настоятель храму святого Миколая Мирлікійського Чудотворця Православної Церкви України (далі – ПЦУ), що функціонує при Державному податковому університеті. Надалі тісна співпраця пастора і православного священника переросла у дружні взаємини та обопільне відвідання богослужінь: *«І до цих пір ми з отцем Андрієм в дуже близьких стосунках, ми дружимо. Ми деколи до нього в церкву на службу приходимо, інколи він до нас. Тобто, якби... Якщо раніше, можливо, ми десь рідше спілкувалися, то зараз спільна біда заставила нас, як пастора і священника, знайти не те, що нас роз'єднує, да, відмінності якісь в вірі, а те, що є спільним».* [О].

Зауважимо, що частина дослідників підкреслює відвертий пацифізм протестантських церков в Україні, де їхні представники зосереджуються виключно на соціальних проєктах, що спрямовані на підтримку постраждалих [3, с. 80]. Так само відомо, що Всеукраїнський Союз Церков євангельських християн-баптистів досі не оприлюднив окремої заяви із офіційною позицією щодо військової агресії росії проти України [3, с. 81]. Водночас вважаємо, що

Міжконфесійний діалог в Україні в умовах сучасних викликів

попри відсутність подібних чітких заяв, не на слові, а конкретними ділами представників спільноти євангельських християн-баптистів, зокрема ІБЦ, уже висловлена власна позиція щодо дій російських військ в Україні. Про це, зокрема, свідчать світлини тих вірян церкви, які служать у лавах Збройних Сил України, або ж віддали власне життя, рятуючи інших у період окупації Київщини.

Варто підкреслити, що реалії відродження суспільно-культурного й духовно-релігійного життя в м. Ірпені у наші дні нерідко базуються на тих же принципах соціальної солідарності та глибокої емпатії, що й в період надважких днів окупації краю. Перепони у догматичній та обрядовій площинах абсолютно не протидіють спільним екуменічним практикам в середовищі християнських громад міста. Так, у 2023 році, вшановуючи пам'ять усіх загиблих у роковини широкомасштабного російського вторгнення, в одному із храмів ПЦУ відбувся міжконфесійний молебень за мир та припинення війни, де були присутні представники усіх християнських деномінацій міста [О]. Пізніше у тому ж 2023 році подібний захід був організований міськими органами влади та представниками різних віросповідань до Дня Незалежності України, де молилися за мир та якнайшвидшу Перемогу України [1].

Отже, події воєнного часу в Україні останніх років спровокували чимало конструктивних процесів, спрямованих на філантропію та міжособистісну солідарність. Із пережитим травматичним досвідом незавершеного минулого прийшли і певні трансформації, що не оминули й релігійної сфери, де у площині міжконфесійної взаємодії відбулися помітні зрушення. Їхню наявність, за матеріалами наших експедиційних інтерв'ювань, можемо поки що констатувати на прикладі релігійних спільнот лише м. Ірпеня, на що, власне, і було спрямоване дослідження. Практики соціального служіння, відновлення поруйнованих сакральних центрів релігійних громад, міжконфесійні (єкуменічні) молебні за мир в Україні та молитовна солідарність – це ті сучасні явища воєнної доби, що сприяють і закладають надійний підмурок міжконфесійному діалогу та єднанню.

Список респондентів

М – о. Мирослав, народився 24 червня 1979 р. у м. Сокалі Львівської області. Записав О. Коломийчук 17.09.2024 р. у м. Ірпені Бучанського району Київської області. Свідчення о. Мирослава під час паломництва молоді м. Києва до м. Ірпеня 8 жовтня 2022 р.

О – чол., народився 6 липня 1993 р. у м. Рівному. Записав О. Коломийчук 26.09.2024 р. у м. Ірпені Бучанського району Київської області.

Секція 5.

Література

1. В Ірпені представники різних конфесій разом молились за Україну. URL: <https://mykyivregion.com.ua/news/v-irpeni-predstavniki-riznix-konfesii-razom-molilis-za-ukrayinu-foto>.
2. Ірпінська Біблійна Церква. URL: <https://biblechurch.com.ua/istoriia-tserkvy/>.
3. Павленко П. Дискурс війни в євангельському віровченні у контексті нинішньої агресії Росії проти України (протестантський погляд). *Філософська думка*. № 1. С. 75–85. <https://doi.org/10.15407/fd2023.01.075>.
4. Релігійні громади – Ірпінь – Ірпінська міська рада. URL: <https://imr.gov.ua/religiyni-hromady/>.
5. Релігійні організації Київщини під час війни: приклади згуртованості та ризику для стійкості. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3714565-religijni-organizacii-kiivsini-pid-cas-vijni-prikladi-zgurtovanosti-ta-riziki-dla-stijkosti.html>.
6. Церква Різдва Пресвятої Богородиці. URL: <https://map.ugcc.ua/view/1467-tserkva-rizdva-presvyatoy-bogorodytsi-m-irpin-kyyvvska-oblast>.

Галина Лозко,
докторка філософських наук, професорка,
провідна наукова співробітниця
НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка

ДЕФОРМАЦІЇ ПОНЯТТЯ «МІЖКОНФЕСІЙНОГО ДІАЛОГУ» ЯК ПОЛІТИЧНА ПРОБЛЕМА

Поняття «міжконфесійного діалогу» надто широке й багатовимірне, дотичне як до українознавства й релігієзнавства, так і до філософії, історії, права, політики та інших наук і сфер життя суспільства. В епоху глобалізму виникла «мода» на різноманітні діалоги – як ідеологічна данина нав'язуваному мультикультуралізму. Виникає питання: чи ефективні міжрелігійні діалоги без правового забезпечення рівності конфесій, тим паче при латентному зрощенні держави з панівною церквою – ось основні акценти цієї проблеми в Україні. Складна історія України «спричинила до конфесійного розділення титульної нації» [1]. Так, Україна в ХХІ ст. фактично поліконфесійна держава, тому варто визначитися, чи нам потрібен *діалог*, чи *полілог*, а чи елементарне вдосконалення законодавства та наведення ладу в судовій системі України. Отже, мета цих коротких тез, виклад основних аспектів авторського бачення сучасних загравань політиків з «міжконфесійними діалогами».

1. *Діалог* (грец. *Διάλογος* — «розмова») — двосторонній обмін інформацією (бесіда, обговорення, спілкування) між двома або більше учасниками, метою якого є «не здобуття консенсусу, а його пошук». Міжконфесійний діалог, на загальну думку релігієзнавців, не ставить за мету «навернення когось у свою віру» чи «перехід у чужу» – важливо *почути іншого*, зрозуміти його, краще пізнати один одного. Як вважає доктор богословських наук Т. Дзюбанський, мета міжконфесійного діалогу: «побудувати мирне та цивілізоване суспільство, де ніхто не буде переживати страх *втратити свою ідентичність*, але водночас не буде місця для *дискримінації* та образ» (позначення курсивом моє. – Г.Л.) [2]. З цим твердженням можна було б погодитися. Однак досягнення цієї мети пролягає не через самих вірян, а швидше – через очільників церков, а ще більшою мірою через законодавство країни та його дотримання, про що нині під час війни Україна може лише мріяти. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», ухвалений Верховною Радою України в 1991 р., вже давно застарів і нічого не регулює. До того ж існує досі замовчувана проблема, яку офіційні інститути не наважуються виносити на загальне віровчення

Секція 5.

(«святого письма») на предмет *екстремізму й релігійної нетерпимості* до інших релігій та іновірців. Ця проблема офіційно і практично не вирішувана і ніяким міжрелігійним діалогом поки що не піднімалася. Проте її обговорюють самі віряни, особливо вірні *етнічних релігій*, які вже понад тисячоліття зазнають наруги та утисків від панівної церкви [4, с. 202–205, 215–218].

2. Чи діалог різних церков усередині «православ'я» є *міжконфесійним* чи *міжрелігійним*, а чи *міждержавним*? Тут треба дати чітку відповідь: чи Православна церква України (УПЦ) і «російська православна церква в Україні» (вона ж РПЦвУ, або УПЦ МП, самоназва «УПЦ», офіційна реєстрація під назвою «Київська митрополія Української православної церкви») – фактично представляють *одну конфесію* (релігію, як віру в одного й того ж Бога) чи різні релігії? Політичні маніпуляції з назвами фактичної РПЦ очевидні для освічених українців, проте для пастви і для зовнішнього світу досі лишаються непомітними. В контексті гібридно-інформаційної війни московська структура в Україні проголошує себе «прямою спадкоємицею Київської митрополії Х століття» [3] – це в той час, коли ще навіть московії не існувало на географічній карті. Стереотипи мислення часто заважають побачити істину.

25 січня 2023 р. Президент України увів у дію рішення РНБО про санкції проти УПЦ МП та її оточення; вже за пів року (станом на 4 жовтня 2023 р.) за матеріалами СБУ розпочато 68 кримінальних проваджень щодо представників УПЦ МП, серед яких кілька десятків митрополитів церкви; серед викритих злочинів — «понад 20 фактів держзради, колабораціонізму та пособництва країні-агресорці, <...> 18 проваджень щодо публічної агітації до релігійної ненависті, а також продажу вогнепальної зброї та поширення дитячої порнографії» [8]. Ми повинні чітко артикулювати, що під зручним прикриттям «релігії» відбувається *антиукраїнська діяльність ворожих спецслужб* (в т.ч. і наведення ударів балістичними й іншими ракетами по українських містах і селах, вбивство цивільних людей, в т.ч. дітей), бо «Російська православна церква була і залишається агентурною мережею ФСБ в Україні»; «парафії Московської церкви на сході України перетворилися на бази для російських бойовиків і диверсантів» [7, с.235–236]. А отже питання «внутрішнього» чи «зовнішнього» міжконфесійного діалогу з «православними» церквами в Україні позбавлене сенсу. Потрібно дезавувувати цей релігійний флер: УПЦ МП має свою власну агресивну мету і виконує свій власний ідеологічний план, який *суперечить релігії* та єдності українського суспільства.

3. На жаль, світові стереотипи мислення заважають загалу зрозуміти, що навіть *міжрелігійний* діалог між християнами і мусульманами, християнами і юдеями, як це не парадоксально, фактично є *внутрішнім: один і той самий Бог*,

Міжконфесійний діалог в Україні в умовах сучасних викликів

який має різні національні імена й різні традиції поклоніння. Тому всякі ініціативи світових релігій до міжрелігійного діалогу є лише намаганням утвердити своє власне домінування та уявлення про Бога, яке легко прикрити під благородними гаслами «єкуменізму» чи «спасіння людства». Навіть «класичний» церковний документ «Nostra Aetate» (Наш вік) 1965 р. проголошує, що юдеї, мусульмани і «всі християни – сини Авраама по вірі» і засвідчує, що головним прагненням католицької церкви є «завдання *нової євангелізації*», тобто повторне навернення людства в дещо оновлене християнство. Тому, які б міжконфесійні й міжрелігійні документи ми не розглядали, обов'язково знаходимо в них ознаки *прозелітизму* або *месіанства*: «Чи не Єдиному Богові всі ми поклоняємося?», треба «навчитися прощати і довіряти іншим», «мета діалогу – знайти порозуміння між різними або й протилежними поглядами». Питання дуже просте: як між *протилежними* може виникнути *порозуміння*, якщо для діалогу необхідна насамперед *взаємоповага між учасниками*? А який може бути діалог з ворогом (наприклад, з УПЦ МП)? Діалог *нападника* із *жертвою* не потрібен – це аксіома. І це проблема не релігійна, а політична, історична, правова, а вже потім етична, логічна чи методологічна тощо.

4. За останні сто років у світі було відомо сотні різноманітних добре фінансованих центрів з міжкультурних та міжконфесійних проблем, як наприклад: «Всесвітній парламент релігій» в Чикаго (1893), «Релігійний союз людства» (1921), «Глобальний форум», «Всесвітня рада церков» (1970), «Рада парламенту світових релігій», «Розвиток діалогу релігій світу», «Альянс цивілізацій» та багато-багато інших. Яку маніпулятивну діяльність вони провадять – стає очевидним, судячи з їхніх глобальних декларацій і прийнятих документів. У нас в Україні, наприклад, існує Центр міжконфесійного та міжрелігійного діалогу «Лібéртас» у м. Львові. До речі, Лібéртас – ім'я римської Богині Свободи. Тобто для сучасної імітації міжрелігійного діалогу обрано саме ім'я язичницької Богині – так, нібито й справді ця організація вирішуватиме проблеми споконвічного протистояння між *світовими* й *етнічними* релігіями, які не вирішено досі навіть на сучасному історично-правовому рівні. Щоправда, деякі документи християнських церков вже засвідчують появу питання: «що робити з нехристиянськими релігіями?» – тобто як порозумітися з індуїстами, синтоїстами, язичниками, яких світові релігії впродовж тисячоліть лише знищували й зневажали? Ще в XIX ст. індуїстський релігійний філософ Свами Вівекананда запропонував нову на той час платформу діалогу: «шляхи до Бога можуть бути різними, але мають одну мету», отже треба визнати, що «*усі релігії однаково ціннісні*» для людської культури [5]. Але для християнських церков такий підхід виглядав, щонайменше, як замах на їхню «монополію на Бога». І досі церкви світових релігій не готові прийняти цю платформу, а отже не готові

Секція 5.

до цивілізованого міжрелігійного діалогу. На мій погляд, необхідно визнати, що всі міжконфесійні рухи має об'єднувати, насамперед, *релігійне почуття*, а не політичні міркування чи мультикультурні ідеологеми.

Що спільного мають усі релігії? Віру в наявність «вищих сил», як би вони не називались, шанування того, чого людина не може досягнути, побачити, але може відчувати через закони природи та власний релігійний досвід. Проте, українські релігієзнавці досі не дали адекватного (саме міжконфесійного) визначення «релігійного почуття», крім нещодавно дефінованого ВУЕ виключно через християнську призму [6]. У міжрелігійному діалозі саме буття людини і народу, незалежно від конфесії, до якої вони належать, має стати пріоритетом. Як стверджує українська релігієзнавиця О. Горкуша: «Нехтування буттєвим виміром та координатами дійсності, у якій перебувають віряни – сучасні українські громадяни – шкодить міжконфесійному порозумінню» [1]. А сучасне буття релігій засвідчує, що нині одна третина людства є представниками *етнічних релігій*, тобто язичниками [9].

Висновки. Під глобальним ідеологічним примусом досі не досягнуто декларованої «рівності всіх релігій», а отже сотні міжконфесійних діалогів не змогли вирішити проблеми, які повинні вирішуватися на державному рівні законодавчо й політично. Будь-які діалоги між представниками авраамічних релігій (юдаїзм, християнство, іслам) не можуть вважатися ні міжконфесійними, ні міжрелігійними, так само, як і діалоги між різними гілками «православ'я» та католицизму, що представлені різними церквами – бо усі вони сповідують *одного й того ж Бога* під різними іменами та різними традиціями. Отже деформація поняття «міжконфесійного діалогу» має політичне підґрунтя. Найглибші світоглядні, богословські, етичні й буттєві розбіжності містяться в *світових та етнічних релігіях* – саме вони найбільше й потребують вирішення, в тому числі й шляхом міжрелігійного діалогу.

На наш погляд, для успішного християнсько-язичницького діалогу, необхідно: 1) визнати, що «Богів багато» (до речі, й писати з великої літери: Бог, Боги, Богині, незалежно від релігії, інакше виходить «лінгвістична дискримінація», якщо назву світового Бога пишуть з великої, а язичницьких – з малої); 2) визнати принцип «єдність – у розмаїтті» як світоглядну модель, священну заповідь збереження усього етнічного розмаїття, щоб жодна інтернаціональна релігія не посміла знищувати національні релігії підкорених народів; а для цього необхідна релігієзнавча експертиза релігійних учень на предмет екстремізму щодо інших релігій, і, якщо ми цивілізовані суспільства, то це справа виключно юридична, правова, законодавча; 3) відновлення історичної справедливості щодо традиційних етнічних релігій, які зазнали руйнування й

Міжконфесійний діалог в Україні в умовах сучасних викликів

наруги від держави чи церков інших конфесій, у тому числі й шляхом компенсації моральних та матеріальних збитків (офіційне вибачення лідерів панівних церков за тисячолітнє гоніння язичницької релігії, безкоштовне надання ділянок для будівництва храмів, приміщень для здійснення духовно-релігійної діяльності, радіо- та телефіру та ін.). А це можливе лише за умови справжньої рівності релігійних конфесій, забезпеченої на державному рівні *новим Законом про свободу совісті*. Наступним законодавчим кроком має стати заборона прозелітизму й месіанізму як діяльності, що порушує природне право людини на власне світобачення. Тоді міжрелігійний діалог може стати інструментом для встановлення *справедливості* в ім'я збереження *етнічного розмаїття світу*, а не якихось умоглядних «загальнолюдських цінностей» чи політичних цілей.

Література

1. Горкуша О. Міжконфесійний діалог в сучасній Україні: спонуки, умови, мета, суб'єкти, рівні порозуміння. *Українське релігієзнавство*. 2017. № 83. С. 45–60. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000813568>
2. Дзюбанський Т. Міжконфесійний і міжрелігійний діалог в Україні – можливий? // URL: <https://dyvensvit.org/statti/rozmovy/1015806/>
3. Доповідь Предстоятеля УПЦ митрополита Володимира на Ювілейному Соборі Української Православної Церкви. *Релігія в Україні*, 08.07.2011. URL: https://risu.ua/dopovid-predstoyatelya-upc-na-yuvileynomu-sobori-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-2011_n48857
4. Об'єднання Рідновірів України. Енциклопедичний довідник. Миколаїв: Іліон. 2023. 304 с.
5. Петленко І. В. Свами Вівекананда. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/>
6. Предко Д. Є. Релігійне почуття. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/>
7. Руденко С. Анатомія ненависті. Путін і Україна. Львів: Вид. Старого Лева. 2024. 304 с.
8. СБУ викрила понад 60 кліриків УПЦ МП, які продавали зброю і дитячу порнографію. URL: https://glavcom.ua/country/criminal/sbu-vikrila-ponad-60-klikriv-upts-mp-jaki-prodavali-zbroju-i-ditjachu-pornohrafiju-960378.html#google_vignette
9. Mythology corner. URL: <https://www.mythologycorner.net/tabid/460/language/en-US/Default.aspx>

Ольга Недавнія,
кандидатка філософських наук,
старша наукова співробітниця
Відділення релігієзнавства
Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

КИЇВСЬКІ РІЗДВЯНІ ТРАДИЦІЇ ЯК МАНІФЕСТАЦІЇ ДУХОВНОГО ОПОРУ УКРАЇНЦІВ СЕРЕД РАДЯНСЬКОЇ ДІЙСНОСТІ

Релігійно-обрядові традиції як складові, маркери та інструменти збереження й відтворення духовної ідентичності народу, працюють під час миру і війни – в будь-яких умовах. Так було і в Україні за часів радянської дійсності: релігійно-обрядові традиції українців стали тими оберегами, які допомагали не втратити пам'ять про національну окремішність, віру та духовні цінності. Ці традиції перетривали утиски атеїстичної влади і зросійщення, однак нині відомі переважно ті з них, які століттями витворювались переважно у сільському побуті, оскільки традиції міські мали менше шансів вижити, ще лютіше викорінювані в УРСР. Це стосується, зокрема, і традицій відзначання релігійних свят. Не всі вони могли дійти до сьогодні у повній своїй змістовності та предметності, але українські міські релігійно-обрядові традиції, і серед них – київські, дожили, хай і фрагментами, до наших часів. І з огляду на свою меншу соціально-побутову дистанцію із сучасним урбанізованим життям багатьох українців, вони природно надаються до інтеграції у скарбницю актуальних українських традицій, що частково й відбувається.

Серед київських релігійно-обрядових традицій найбільш доцільні для аналізу їх побутування (та варті ширшого представлення й ширшого повернення в українську дійсність) – ті, що стосуються Різдвяного та Великоднього циклів. Адже саме вони навіть за часів УРСР мали предметні та явищні втілення, що виходили за суто індивідуальні, внутрішньо-домашні вжиток і значення. Метою даної розвідки є дослідження різдвяних релігійно-обрядових традицій київського походження: їх оригінальність та їх подібність з різдвяними звичаями ширшого побутування серед українців й інших європейських сусідів, їх роль у духовному опорі українців радянській дійсності.

До предметних київських різдвяних традицій належать насамперед віконні вертепики, котрі століттями не просто прикрашали оселі містян, але й свідчили назовні про їх духовну ідентичність, маркуючи рідний простір, та відповідно виховуючи підрастаючі покоління. У столиці УРСР силовіки атеїстичної радянської влади заарештовували колядників, комсомольський патруль та

Міжконфесійний діалог в Україні в умовах сучасних викликів

дружинники чергували під поодинокими незакритими храмами (щоб бабусі не приводили на різдвяні служби онуків), але на вулицях і дворах, варто було тільки відійти від офіційного центру в куточки старого Києва, у вікна нащадків старокиївських родин щозими народжувався на ваті та глиці Божий син, і три царі підкладали туди цукерки, горішки у злотці та іграшки, а бабусі, ангельсько посміхаючись, розповідали онукам про Диво.

Цьому авторка у часи свого дитинства (др.пол. 60-тих до поч. 80-тих рр. ХХ ст.) була свідком та зацікавленою учасницею. На пам'яті тогочасних старших киян [2] традиція віконних вертепних інсталяцій була вже столітня – вона формувалась відколи в Києві будувались кам'яниці з подвійними віконними рамами, й має аналоги в інших європейських містах різних країн. Встановлювались вертепики на вікнах між рамами (інколи – на підвіконнях), це робилось перед морозами, використовувались як фігурки з вертепних наборів (котрі вироблялись у багатьох подільських родинах та продавались на сусідньому Житньому базарі), так і пізніші саморобки. Також додавались і ляльки й пупси (останні – на роль немовляти Ісуса), звірики-іграшки, «дари» – солодощі тощо. Композиція розставлялась переважно на ваті, а нагорі підвішувалась лампадка чи вирізана з фольги зірка, яка могла і просто наклеюватись на скло. Останнє або розмальовувалось ангелами, пізніше – і сніжинками, або ті та другі вирізались з паперу. Виготовлення й встановлення таких вертепиків супроводжувалось принагідними оповідками бабусь, де біблійна історія народження Ісуса могла бути більш чи менш виразною – залежало від налаштування, сміливості та фантазії оповідачок. Утім, практично всі тогочасні кияни, що жили у старих районах Києва і бачили прикрашені таким чином вікна, знали, що саме представляє ця традиція.

У цих районах продовжували ходити й колядницькі гурти, хоч це у роки від 40-вих ХХ ст. і наступних у столиці УРСР були вже не класичні, переважно молодіжні групи з усіма типовими атрибутами, а – зграйки дітей та підлітків, котрі, йдучи вулицями, ховали Різдвяну зірку, міхи та елементи іншого різдвяного антуражу під верхнім одягом та у звичайних торбах. Такі гурти збирались з дітей-приятелів із надійних родин, та заходили з колядками до перевірених родичів і сусідів, котрі дуже тішились й обдаровували колядників домашніми гостинцями. Прикметно, що нехитрий набір дитячих колядок був українською мовою [6]. Авторці пощастило бачити такі коляди і співати у них. Хай це були скромніші виправи, ніж дорослі, дисидентські колядування в Києві [1], але дитяче-підліткові – виявились стійкішими в умовах переслідувань, і спромоглись уберегти безперервність української колядницької традиції.

Під час Перебудови у середовищі свідомого українського київського студентства здійснювались перші проби відродження вертепних вистав та

Секція 5.

походів з вертепом на кшталт тих, які практикували спудеї старої Могилянки. Зокрема, це стосувалось студентів Київського університету імені Т.Г. Шевченка, до чого була причетна й авторка.

Цікаво, що в Києві радянському також продовжився, переживши революцію та II світову війну, такий старовинний міський різновид вертепно-колядницьких дійств, як машкарні камерні вистави. У столиці УРСР, коли в телевізорі зачитувались звіти «під ялинку» про достроково завершену п'ятирічку, а в садочках проводились радянські «йолки», традиційні домашні театри, що не перевелись у родинях старих киян, втілювали вертепні вистави кулуарними маскарладами, де грали і вертепні ляльки (старі та новозроблені), і кияни в костюмах та масках [6]. При тому класичний сценарій вертепу (особливо «нижньої», народної його частини) переписувався щоразу з новаційними фантазіями, спрямованими на актуальну сатиру щодо навіколишньої радянської дійсності. У таких виставах грали та на них запрошувались лише найближчі однодумці, і це пояснює відсутність інших згадок про таку своєрідну різдвяну традицію, окрім родинних спогадів.

Утім, із здобуттям української Незалежності подібні маскарadi перемістились у різдвяні корпоративи, шкільні та дружні вечірки тих колективів, де були нащадків старокиївських родів. Відродилися і класичні вертепні вистави у Києві [7]; шанувальники вертепної традиції виготовляють чудові вертепні ляльки за старовинними зразками та творчо долучають до них власну фантазію (яскравий приклад – вертепні персонажі Інесси Кужом [3]).

Авторка може засвідчити, що на тогочасному київському Подолі постала й новітня різдвяна традиція, можливо, зовсім унікальна, що не мала обрядового антуражу, і корелювала не стільки з конфесійною, як з духовно-культурною, світоглядною, цивілізаційною орієнтацією: у столиці УРСР, просто під горою з вишкою-глушилкою, відчайдухи зі старих київських родин ловили різдвяну службу Радіо Ватикан [4]. Слухали цей «ворожий голос» не тільки католики, адже то була єдина можливість почути церковну Різдвяну відправу, окрім ще більш ризикованих спроб потрапити на різдвяну службу в одну з кількох відкритих київських церков чи підпільних каплиць, і – для абсолютної більшості киян – єдина можливість відчутти у святково-піднесеній атмосфері духовно-культурну спорідненість з європейськими сусідами. У частини містян, як-от в родині авторки, були для цього зухвалої дисидентства технічні засоби типу радіоли «Ригонди», котрі до того ж вдосконалювали (або навіть монтували саморобні пристрої) народні майстри, що ними – в різних ремеслах і галузях – завжди славився київський Поділ.

Міжконфесійний діалог в Україні в умовах сучасних викликів

Протягом кінця 60-тих – 80-тих рр. ХХ ст. число радіослухачів Різдвяної служби (та інших програм) з Ватикану збільшувалось, судячи з того, що спершу це були поодинокі випадки (які обговорювались як сенсація), але поступово ставали таким ніби «корпоративним» атрибутом світоглядного вільнодумства у колі інтелігентних родин старих киян, який корелював з читанням та підпільним розповсюдженням шістдесятницької літератури і діаспорських «бандерівських» видань.

Таким чином, різдвяні київські релігійно-обрядові традиції плекались містянами як спадок дорадянської народної творчості, опозиційної до радянської дійсності та суголосної іншим європейським аналогам, й навіть доповнювались новими традиціями. До киян, які у радянські часи продовжували триматись свого, можна з повним правом віднести міркування філософа В. Пономарьова [5, с.17-18] про те, що завдяки такому триманню своєї справжності й зняттю спротиву завойовникам, українці збереглись як нація.

Нині кияни, як і всі українці (принаймні на незахоплених російськими нападниками територіях), можуть вільно розвивати наш релігійно-звичаєвий скарб традицій, зокрема – різдвяних, який прекрасно надається для різноманітної творчої актуалізації. У нас давно зустрілись дідух та ялинка, нині на Святій вечері поруч – кутя і штолен, ми вертепуємо й колядуємо, співаємо Нову радість і Тиху ніч, і разом з усім цивілізованим світом – наш Щедрик. Відтепер – одночасно! Варто опредмечувати духовний зміст Різдва у наших святкових традиціях, та втілювати його і в наших буднях – це добре виходить в наших героїчних захисників, у волонтерстві, чесній роботі й корисній творчості, та у допомозі нам усіх добродіїв, і хай Різдвяна Зірка осяває українцям шлях до нашої Перемоги!

Література

1. Арештована коляда, або Погром 12 січня 1972-го. *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/4d2cddd82a50a/>
2. Віконні вертепики. Старокиївська традиція. Спогади. Приватний архів родини © Ольга Недажня. Wordpress. URL: https://ridarx.wordpress.com/2024/08/29/vikonni_vertepyky_old_kyiv_tradition/
3. Інесса Кужом. Мої святкують «Різдво в родинному колі», виставка. URL: <https://www.facebook.com/media/set/?set=a.24366620142984926&type=3>
4. Підпільне слухання “голосів” у радянському Києві. Спогади. Приватний архів родини © Ольга Недажня. Wordpress. URL: https://ridarx.wordpress.com/2024/09/12/radiogolosy_radiovatykan_u_kyiv/
5. Пономарьов, В. Історія на власній шкірі. К.: ВД «Стилос», 2018. С. 17-18.

Секція 5.

6. Різдвяні традиції в Києві радянському. Дитячі колядування. Вертепні домашні вистави та маскарад. Спогади. Приватний архів родини © Ольга Недавнія. Wordpress. URL:

https://ridarx.wordpress.com/2024/08/29/kolyadky_i_vertepni_vystavy_udoma/

7. Український вертеп. Театр Володимира Завальнюка «Перетворення»
http://zavalniuk.in.ua/?page_id=118

Валерій Олексійчук,
*аспірант НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка*

ОСМИСЛЕННЯ ІСТОРИЧНОГО ВНЕСКУ РАННЬОГО ХРИСТІАНСТВА В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНУ СПАДЩИНУ УКРАЇНИ

Християнство разом з ісламом і буддизмом є однією із світових релігій. Християнські цінності стали міцним підґрунтям для європейської світової цивілізації. Україна як країна та як геополітична реальність сформувалася передусім як християнська держава. Український народ став таким, яким він є наразі, завдячуючи, в першу чергу, християнським цінностям. Російсько-українська війна, яка розпочалася 20 лютого 2014 р. й триває по цей день, знищує не лише людей, міста, села, а й вщент руйнує християнські цінності. Як Ісус Христос, син Божий, котрий зійшов з небес на землю, прийняв страждання й смерть, а потім воскрес для спокутування людей від первородного гріха, так й Україна, яка спокутує гріхи людської цивілізації, зараз стримує навалу сатанинської орди та, врешті-решт, переможе рашистів і рашизм.

Метою дослідження є осмислення історичного внеску раннього християнства в історико-культурну спадщину України, а саме, християнізації Руси-України князем Володимиром Великим у 988 р.

В історичному розвитку українців значну роль відігравала їх релігійність. Протягом багатьох тисячоліть український народ та їх пращури жили з вірою у надприродні сили.

Борис Савчук наголошує: «Релігійність наскрізь пронизує весь духовний світ українця, але її прояви та глибинні змістовні характеристики доволі специфічні, самобутні. Визначний український філософ П. Юркевич указував, що релігійну свідомість українського народу визначають не стільки розумово-раціональні мотиви, скільки емоції та почуття, тобто образно кажучи «серце людини». Релігійність завжди реально визначала характер життєдіяльності українців, хоча по-різному впливала на збереження їхньої етнічної єдності, ідентичності та самобутності» [4, с. 490].

На думку Юрія Фігурного, християнська релігія, релігійність й відповідна церковна організація були, є і будуть визначним концептом (конструктивним елементом) світобачення і світосприйняття України, українців і світового українства [1, с. 99].

Секція 5.

Видатний український вчений Іван Огієнко (митрополит Іларіон), зазначав: «Можна думати, що те християнство, яке прищепилося на нашій українській землі, може, вже в вік апостольський, це християнство вже ніколи потім не зникало з нашої землі» [3, с. 8].

Під терміном «раннє християнство» вчені розуміють початковий період в історії християнства розпочинаючи зі смерті Ісуса Христа, орієнтовно це початок 30-х рр. I ст. н.е. до Першого Вселенського Собору, який відбувся у Нікеї у 325 р. Також, вчені-релігієзнавці, іноді звужують історичні рамки раннього християнства т. зв. «апостольським століттям».

Валентин Крисаченко, переконаний, що справжнє українське християнство – християнство апостольського чину. Оскільки вже на сторінках Святого Письма містяться численні згадки про людність давньої України. Існують безперечні джерельні докази про перебування на теренах України апостола Андрія Первозваного та його діяння. Є також інформація про потужні процеси християнізації України, починаючи вже з I ст. н.е. [1, с. 37].

Врешті-решт, ці незворотні процеси успішно призвели до християнізації Руси-України князем Володимиром Великим у 988 р. Спочатку урочисте хрещення відбулося у столичному Києві, а згодом і в інших містах і поселеннях Руської землі.

Літописець піднесено писав: «І було видіти радість велику на небі й на землі, що стільки душ спасається, а диявол тужив, говорячи: «Горе мені, бо проганяють мене звідси!...»... І поставив він церкву Святого Василія [Великого] на пагорбі, де ото стояли кумири Перун та інші і де жертви приносили князь і люди. І почав він ставити по городах церкви, і попів [настановляти], і людей на хрещення приводити по всіх городах ті селах. І, пославши [мужів своїх], став він у знатних людей дітей забирати і оддавати їх на учення книжне» [2, с. 66].

Знаний український культуролог Мирослав Семчишин зазначав: «І так під кінець X ст., з розвитком української державности і в міру зміцнення єдиної великокнязівської влади, приходить до створення єдиної системи офіційної релігії – християнства... Християнство стало спроквола найсильнішою зброєю в зміцненні державного й соціального ладу і у всякому відношенні мало виключно прогресивний характер, і з ним починається нова доба в історії нашого народу. На фундаменті християнства виростає християнська культура в усіх своїх виявах і формах, а Володимирова держава, зі столицею в Києві стає однією з найсильніших у тодішній Європі» [5, с. 41].

Відомий український історик Орест Субтельний писав: «Найголовнішим досягненням Володимира було, без сумніву, впровадження на його неозорих землях християнства... Тіснішими ставали стосунки Володимира, що тепер

Міжконфесійний діалог в Україні в умовах сучасних викликів

належав до християнської «сім'ї правителів», з іншими монархами. Прийняття християнства мало позитивні наслідки й для внутрішнього життя країни. Оскільки вчення візантійської церкви підтримувало монарше право на владу, київські князі знайшли в ній ту ідеологічну опору, якої раніше не мали. До того ж церква з її складною внутрішньою підпорядкованістю знайомила київських правителів з новими моделями управління. А в самому суспільстві Київської Русі з'явилася активніюча установа, що не лише забезпечувала незнане раніше духовне й культурне єднання, а й справляла величезний вплив на культурне і господарське життя. Взагалі кажучи, завдяки епохальному вибору Володимира Русь стала пов'язана з християнським Заходом, а не з ісламським Сходом. Цей зв'язок зумовив її небачений історичний, суспільний і культурний розвиток» [6, с. 54-55].

Висновки. Таким чином, стисло проаналізувавши зародження та першопочатки раннього християнства на території Римської імперії, а згодом, і на теренах Центрально-Східної Європи, ми вважаємо, що християнізації Руси-України князем Володимиром Великим стала найбільшим історичним внеском раннього християнства в історико-культурну спадщину України, оскільки долучила українців до європейської цивілізації.

Література

1. Крисаченко В.С., Фігурний Ю.С., Чирков О.А. Українське християнство: утвердження ідентичності. Концептуальні нариси. Київ: НДІУ, 2022. 404 с.
2. Літопис руський / Пер. з давньоруської Л. Є. Махновця. Київ, 1989. 590 с.
3. Огієнко І.І. Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви: У 2 т.: Т. 1-2. Київ: Україна, 1993. 284 с.
4. Савчук Б. Українська етнологія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. 560 с.
5. Семчишин М. Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу. 2-е вид. фототипне. Київ, 1993. 550 с.
6. Субтельний О. Україна: Історія. Пер. з англ. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: Либідь, 1993. 512 с.

МІЖКОНФЕСІЙНИЙ ДІАЛОГ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Вступ. Україна завжди була багатоконфесійною державою, де релігійні громади відігравали важливу роль у формуванні суспільного життя. Загалом в Україні представлені громади понад 90 різноманітних конфесій і течій. На 1 січня 2024 року в країні було зареєстровано 36195 релігійних громад, 552 монастирі та 201 духовний навчальний заклад [1]. Серед найвпливовіших релігійних організацій в Україні варто виділити православ'я, католицизм, протестантизм та іслам. З початком війни Росії проти України у 2022 році релігійні питання набули нового забарвлення. Особливу увагу привертає Українська православна церква (УПЦ), яка тривалий час асоціювалася з Московським патріархатом, що викликало занепокоєння в умовах війни. Тому 20 серпня 2023 року Верховна Рада України ухвалила в цілому законопроект №8371 про заборону УПЦ МП, а 20 серпня 2024 прийняла у цілому законопроект №8371 [2], що викликало новий виток обговорення міжконфесійного діалогу у сучасному українському суспільстві. Цей крок відображає важливість національної безпеки та незалежності, але ставить питання про необхідність налагодження діалогу між різними релігійними громадами. В умовах війни релігійні організації відіграють значну роль у підтримці морального духу населення, наданні гуманітарної допомоги та сприянні соціальній згуртованості і розуміння важливості повоєнної дійсності.

Постановка проблеми. Війна створила нові виклики для міжконфесійного діалогу в Україні. З одного боку, релігійні організації повинні реагувати на гуманітарні кризи та підтримувати свої громади. З іншого боку, існує необхідність збереження релігійного плюралізму та уникнення конфліктів на релігійному ґрунті. Повномасштабна війна, яку розпочала Росія проти України в лютому 2022 року, суттєво вплинула на релігійний ландшафт України. Так, впродовж російського вторгнення в Україну чимало конфесій зазнали переслідувань, російські війська знищили або пошкодили щонайменше 630 церков, молитовних будинків та інших релігійних споруд [3].

Законопроект №8371, який забороняє діяльність УПЦ, що асоціюється з Московським патріархатом, став важливим моментом у розвитку релігійної політики в Україні. Бо найбільше громад усе ще належать УПЦ Московського патріархату – 29%, Православній Церкві України належать 22% громад, на

Міжконфесійний діалог в Україні в умовах сучасних викликів

третьому місці – УГКЦ (майже 10% громад). За кількістю монастирів ПЦУ на четвертому місці після УПЦ МП, якій належать 39% монастирів, Римо-Католицької Церкви (22% монастирів) та УГКЦ (20%) [1]. При цьому, за опитуванням Центру Разумкова, наприкінці 2023 року до Московського патріархату себе зараховували тільки 5,6% громадян, тоді як 42,2% визнавали приналежність до ПЦУ (понад 55% виступали за заборону РПЦ), 11% належали до вірян УГКЦ, 1,2% – до Римо-Католицької Церкви, а 13,4% – ні до жодного віросповідання (втім, переконаними атеїстами є лише 2,8%) [1].

Метою цих тез є аналіз міжконфесійного діалогу в Україні в умовах сучасних викликів, зокрема під час війни, розпочатої Росією проти України у 2022 році. Ми розглянемо основні аспекти цього діалогу, його виклики та перспективи.

Міжконфесійний діалог в Україні стикається з кількома значними викликами. Розкол в православному середовищі після утворення Православної церкви України у 2018 році, напруга між православними та греко-католиками, а також труднощі в діалозі між різними протестантськими громадами створюють складний фон для співпраці. До цього додається зовнішній вплив – особливо з боку РПЦ, яка вбачає свою роль в українських релігійних процесах, що ускладнює внутрішньо-релігійні відносини в Україні.

Основні виклики міжконфесійного діалогу під час війни:

1. Поляризація релігійних громад.
2. Проблеми збереження релігійного плюралізму.
3. Вплив пропаганди та дезінформації.
4. Перспективи міжконфесійного діалогу.
5. Можливості для зміцнення співпраці між релігійними організаціями.
6. Роль релігійних лідерів у миротворчих процесах.
7. Підтримка міжнародної спільноти.

I. Поляризація релігійних громад

1.1 Політичний вплив. Росія використовує релігію як інструмент впливу, зокрема через підтримку УПЦ МП. Це сприяє розколу в українському суспільстві та створює напругу між релігійними громадами [4, 5].

1.2 Репресії та переслідування. На окупованих територіях України, російські військові та окупаційні адміністрації піддають репресіям різні релігійні групи, що призводить до порушення права на свободу віросповідання [3].

1.3 Руйнування релігійних споруд. Війна призвела до значних руйнувань релігійних споруд та громад що також впливає на релігійні громади та їхню здатність функціонувати [4].

Секція 5.

1.4 Соціальна напруга. Підтримка або засудження війни різними релігійними лідерами та громадами може викликати соціальну напругу та конфлікти всередині країни [5].

Висновок: ці фактори разом сприяють поляризації релігійних громад, що ускладнює досягнення єдності та злагоди в українському суспільстві під час війни.

II. Проблеми збереження релігійного плюралізму.

Стосується викликів, з якими стикається суспільство у забезпеченні рівних прав та можливостей для всіх релігійних громад. Ось кілька основних проблем:

2.1 Конфлікти між релігійними громадами. В Україні існує конкуренція між різними релігійними організаціями, що може призводити до конфліктів за майно, вплив та вірян [7].

2.2 Політичний вплив. Деякі релігійні громади можуть бути використані політичними силами для досягнення своїх цілей, що може порушувати принципи релігійної свободи та рівності [7].

2.3 Секуляризація. Зростання секуляризації (відокремлення релігії від держави та суспільного життя) може призводити до зменшення впливу релігійних організацій та їхньої ролі у суспільстві [8].

2.4 Дискримінація та переслідування. Деякі релігійні меншини можуть стикатися з дискримінацією або переслідуванням, що ускладнює їхнє існування та розвиток [7].

2.5 Глобалізація та міграція. Зміни у складі населення через міграцію можуть призводити до появи нових релігійних громад, що потребує адаптації існуючих структур та законодавства [8].

Висновок: ці проблеми вимагають комплексного підходу та співпраці між державою, релігійними організаціями та громадянським суспільством для забезпечення гармонійного співіснування різних релігійних громад.

III. Вплив пропаганди та дезінформації.

Російська пропаганда активно використовує дезінформацію для поширення фальшивих наративів, таких як «Україна – недодержава» або «українці – фашисти» [9, 10]. Ці наративи спрямовані на делегітимізацію української державності та створення негативного образу України на міжнародній арені [9].

Висновок: проросійські медіа та соціальні мережі використовуються для поширення цих наративів, що призводить до збільшення недовіри серед населення та посилення соціальної напруги [9].

IV. Міжконфесійний діалог:

Пропаганда та дезінформація також впливають на міжконфесійний діалог в Україні. Російські інформаційні атаки часто спрямовані на розпалювання

Міжконфесійний діалог в Україні в умовах сучасних викликів

релігійних конфліктів, використовуючи релігійні теми для посилення розколу між різними конфесіями [10].

Це створює додаткові виклики для релігійних лідерів, які намагаються підтримувати мир та злагоду серед своїх громад. Вони змушені працювати над спростуванням фейкових новин та дезінформації, що ускладнює їхню роботу [10].

Висновки до розділу: в умовах сучасних викликів, спричинених російською агресією, пропаганда та дезінформація мають руйнівний вплив на українське суспільство та міжконфесійний діалог. Важливо продовжувати роботу над підвищенням медіаграмотності населення та зміцнення інформаційної безпеки країни для протидії цим загрозам.

V. Можливості для зміцнення співпраці між релігійними організаціями.

Під час російської агресії релігійні організації в Україні мають кілька можливостей для зміцнення співпраці:

5.1 Гуманітарна допомога. Спільні зусилля у наданні гуманітарної допомоги постраждалим від війни, включаючи внутрішньо переміщених осіб, поранених та родини загиблих [11].

5.2 Духовна підтримка. Організація спільних молитов, богослужінь та інших духовних заходів для підтримки морального духу населення та військовослужбовців [12].

5.3 Соціальні проєкти. Реалізація спільних соціальних проєктів, таких як волонтерські програми, допомога дітям та молоді, підтримка літніх людей [13].

5.4 Капеланська служба. Співпраця у сфері капеланської служби для надання духовної підтримки військовослужбовцям на передовій [13].

5.5 Міжконфесійний діалог. Проведення круглих столів, конференцій та інших заходів для обговорення спільних проблем та пошуку шляхів їх вирішення [12].

Висновок: ці заходи допомагають зміцнити єдність та взаєморозуміння між різними релігійними спільнотами, що є важливим у складні часи.

VI. Роль релігійних лідерів у миротворчих процесах.

Роль релігійних лідерів у миротворчих процесах під час війни Росії проти України з 2022 року є надзвичайно важливою. І кілька ключових аспектів:

6.1 Моральна підтримка та духовне керівництво. Релігійні лідери надають моральну підтримку та духовне керівництво як військовим, так і цивільним. Вони організовують молитовні заходи, богослужіння та інші духовні практики, що допомагають людям зберігати віру та надію в складні часи [14].

6.2 Гуманітарна допомога. Багато релігійних організацій активно займаються наданням гуманітарної допомоги постраждалим від війни. Це

Секція 5.

включає розподіл продуктів харчування, медикаментів, одягу та інших необхідних речей[15].

6.3 Міжконфесійний діалог. Релігійні лідери сприяють міжконфесійному діалогу, що допомагає зміцнити єдність та взаєморозуміння між різними релігійними спільнотами. Це особливо важливо в умовах війни, коли суспільство потребує єдності[16].

6.4 Протидія пропаганді. Релігійні лідери виступають проти російської пропаганди та дезінформації, що сприяє збереженню правдивої інформації та підтримці морального духу населення[17].

6.5 Миротворчі ініціативи. Вони беруть участь у миротворчих ініціативах, спрямованих на припинення конфлікту та встановлення миру. Це включає переговори, участь у міжнародних форумах та заклики до припинення агресії [16].

Висновок: ці дії релігійних лідерів допомагають зміцнити суспільство, підтримати моральний дух та сприяти миротворчим процесам в умовах війни.

VII. Підтримка міжнародної спільноти.

Європейський Союз активно підтримує Україну через різні форми допомоги, включаючи фінансову, гуманітарну та військову[18]. Від початку російської агресії ЄС мобілізував значні ресурси для підтримки економічної, соціальної та фінансової стійкості України [18]. ЄС також запровадив безпрецедентний пакет санкцій проти Росії та Білорусі [18].

7.1 Громадянське суспільство. Українське громадянське суспільство значно зміцнилося за останні роки, особливо після Революції Гідності. Під час війни громадські організації відіграють важливу роль у підтримці населення та сприянні міжконфесійному діалогу [19].

7.2 Міжнародні організації. Міжнародні організації, такі як ООН, активно залучені до підтримки України, надаючи гуманітарну допомогу та сприяючи діалогу між різними релігійними громадами [19].

7.3 Міжконфесійний діалог та європейський досвід. Використання європейського досвіду для розв'язання міжконфесійних конфліктів є важливим аспектом. Європейські країни мають багатий досвід у забезпеченні злагоди та порозуміння між різними релігійними громадами [19].

7.4 Вітчизняна специфіка. В Україні існує своя специфіка суспільно-релігійних та державно-церковних відносин, яка враховується при розробці стратегій міжконфесійного діалогу [20].

7.5 Виклики та перспективи у зв'язку з військовою агресією. Російська агресія створює додаткові виклики для міжконфесійного діалогу, оскільки війна посилює напруженість у суспільстві [18].

Міжконфесійний діалог в Україні в умовах сучасних викликів

7.6 Роль громадянського суспільства: Громадянське суспільство відіграє ключову роль у підтримці діалогу та злагоди між різними релігійними громадами, сприяючи взаєморозумінню та співпраці[19].

Висновки. Міжконфесійний діалог в Україні в умовах війни є важливим інструментом для збереження соціальної згуртованості та підтримки морального духу населення. Тому незважаючи на численні виклики, релігійні організації мають потенціал для зміцнення співпраці та сприяння миротворчим процесам. Важливо продовжувати підтримувати релігійний плюралізм та уникати конфліктів на релігійному ґрунті. Ці проблеми вимагають комплексного підходу та співпраці між державою, релігійними організаціями та громадянським суспільством для забезпечення гармонійного співіснування різних релігійних громад.

Література

1. CREDO: <https://credo.pro/2024/05/366986>
2. <https://espresso.tv/suspilstvo-rada-pidtrimala-zakonoproekt-pro-zaboronu-rpts-v-ukraini-podrobisi>
3. <https://irs.in.ua/p/192>
4. <https://dess.gov.ua/roundtable-18-march-2022/>
5. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-07/religiini_vidnosyny_dopovid_13072023_zdioruk.pdf
6. <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analychni-dopovidi/derzhavno-tserkovni-ta-suspilno-relihiyni-vidnosyny-v-umovakh>
7. <https://oou.org.ua/2021/06/15/religijnyj-faktor-u-konflikti-doslidzhennya-myrobudivnychogo-potenczialu-religijnyh-gromad-ukrayiny/>
8. <https://iieci.ucu.edu.ua/ua/publications/religion-in-the-modern-world-pluralism-secularization-globalization-in-ukrainian/>
9. <https://rpr.org.ua/news/po-toy-bik-ekrana-analiz-mediaspozhyvannia-ta-dezinformatsii-v-ukrains-komu-informatsiynomu-seredovyschi/>
10. <https://detector.media/withoutsection/article/201754/2022-08-10-dezinformatsiya-propaganda-i-vse-shcho-mizh-nymy-yak-rozpiznaty-i-zakhystytysya/>
11. <https://www.rada.gov.ua/news/razom/252622.html>
12. <https://dess.gov.ua/roundtable-18-march-2022/>
13. https://www.researchgate.net/publication/355019314_UKRAINIAN_CATHOLIC_RELIGIOUS_ORGANIZATIONS_UNDER_CONDITION_OF_THE_RUSSIAN_MILITARY_AGGRESSION/fulltext/61581e314a82eb7cb5e34966/UKRAINIAN-CATHOLIC-RELIGIOUS-ORGANIZATIONS-UNDER-CONDITION-OF-THE-RUSSIAN-MILITARY-AGGRESSION.pdf

Секція 5.

14. <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/derzhavno-tserkovni-ta-suspilno-relihiyni-vidnosyny-v-umovakh>
15. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-07/religiini_vidnosyny_dopovid_13072023_zdioruk.pdf
16. <https://dess.gov.ua/roundtable-18-march-2022/>
17. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/729430/EPRS_ATA%282022%29729430_XL.pdf
18. <https://euneighbourseast.eu/uk/news/explainers/yak-yes-pidtrymuye-ukrayinu-vid-sankcij-do-vijskovoyi-ta-gumanitarnoyi-dopomogy/>
19. <https://iaa.org.ua/articles/civil-society-development-in-times-of-war-recommendations-for-international-partners/>
20. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/vikoristannya-evropeyskogo-dosvidu-dlya-rozvyazannya>

Андрій Фесенко,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний університет імені Ігоря Сікорського»

Ілля Лукавенко,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри суспільних наук
Національної музичної
академії України імені П. Чайковського

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІСЛАМСЬКИХ КОНФЕСІЙ НА ТИМЧАСОВООКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ ДОНЕЧЧИНИ У 2015-2021 РР.

Релігійна ситуація на окупованій території Донеччини в період з 2014 по 2021 роки виявилася ключовим аспектом для розуміння впливу війни на релігійне життя. Окупація спричинила значні зміни у практиках конфесій, порушуючи звичайний хід релігійного життя. Сучасні наукові дослідження вказують на складність ситуації, підкреслюючи важливість вивчення взаємодії релігійних громад з окупаційною владою та їх вплив на динаміку релігійного життя донецького регіону. Окрім того, вивчення релігійних процесів на цій території в контексті окупаційних впливів відображає не лише політичні й соціокультурні аспекти, але й визначає роль релігії в підтримці ідентичності та сприйняття суспільства в умовах конфлікту та напружених соціально-політичних відносин.

З початком військової агресії Росії у 2014 році розпочався новий період у вивченні політики органів влади щодо релігійних конфесій, коли зникають старі ідеологічно-політичні штампи й запроваджується в науковий обіг новий масив матеріалів. Праці В. Єленського, О. Сагана, Л. Філіпович, І. Козловського, В. Титаренко, О. Титаренка та інших, написані на основі багатого джерельного та статистичного матеріалу, який активно не використовувався і не вводився до наукового обігу.

Значний внесок у дослідження проблеми релігійної ситуації на тимчасово окупованій території Донеччини зробили сучасні історики та релігієзнавці. Праці Л. Якубової, А. Киридон, І. Луковенка, С. Гераськова, А. Фесенка та інших розкривають сутність антиукраїнської політики органів окупаційної влади у Донецькій області, методи її проведення та наслідки.

Секція 5.

Мета представленою дослідження полягає у системному аналізі динаміки розвитку ісламських конфесій та його впливу на населення тимчасово окупованої території Донецької області в період з 2015 по 2021 роки.

Ісламські конфесії представлені кількома організаціями. З 2015 р. зафіксовано діяльність т.зв. Центрального духовного управління мусульман «Донбасский муфтият». Щоправда, у липні 2016 р. окремі друковані матеріали цієї організації в «ДНР» були визнані екстремістськими^[1]. У мережах Facebook та VK існують сторінки «Муфтият Донбасса», але, останні оновлення датовані квітнем 2016 р. Сайт муфтият www.islam-donbass.ru не працює.

Друга організація – «Духовне управління мусульман ДНР», очолюване т.зв. «муфтієм ДНР» Рінатом Айсіним, який підтримує тісні зв'язки з російськими мусульманами та отримує від них гуманітарну допомогу. До військової агресії Р. Айсін очолював Всеукраїнське духовне управління мусульман «Єдність» (з 2012 р., центр – Макіївка). Ще з довоєнних часів мав контакти із Т. Таджуддіном, Верховним муфтієм ЦДУМ Росії та був офіційним представником управління в Україні. З 2014 р. він позиціонував себе як «советник по вопросам религии Председателя ВС ДНР». Ще у 2015 р. Р. Айсін здійснив низку заходів із утвердження себе як Голови мусульманської спільноти на окупованих територіях. Він провів низку зустрічей на території РФ, зокрема, муфтієм ДУМ Москви та Центрального регіону Росії Альбіром Кргановим, причому офіційно Р. Айсін представляв не «муфтіят», а ВДУМ «Єдність» та від його імені підписував документи. Згодом Р. Айсін контактував із мусульманськими громадами інших центрів та управлінь на предмет визнання ними влади «муфтія ДНР». Скоріше за все, Р. Айсін намагається заповнити «нішу» влади над мусульманською спільнотою т. зв. ДНР та замістити ісламські центри, що існували до війни. Констатується, що зараз його діяльність не є активною.

Станом на кінець 2019 р. на окупованій території органами окупаційної влади було зареєстровано дві громади мусульман. Перша - центральна мечеть «Зірка Пророка» у селищі «Октябрьський» Куйбишевського району Донецька (голова – Рашид Брагін, імам – Рушан Таїров), що до війни входила до складу Духовного центру мусульман України (далі - ДЦМУ). Друга - незалежна громада у м. Макіївка «Ас-Салям» (голова – Вахід Агішев, імам Мавлетдін-хазрат Абушахманов), яка свого часу була першою мусульманською громадою, зареєстрованою в області у 1990 р. Жодна з цих громад відношення до організації, яку очолював Р. Айсін, не мала. У жовтні 2014 р., червні 2015 р. та у червні 2019 р. будівля мечеті «Зірка Пророка» у Донецьку отримувала пошкодження внаслідок бойових дій (район у безпосередній близькості до Донецького аеропорту. ДЦМУ (діяльність офіційно розпочалася з 1995 р.) орієнтована

Міжконфесійний діалог в Україні в умовах сучасних викликів

переважно на татарське населення регіону (поволзьких татар) та ще з довоєнних часів активізувалася саме у Донецькому регіоні, мала тісні зв'язки із місцевою політичною елітою. Загалом ці громади мають більш-менш вільну можливість провадити релігійну діяльність: лояльні до окупаційної влади; здійснюють поточну культову діяльність; керівництво громад приймає участь у заходах, що проводять органи у справах релігій та національностей; керівництво «ДНР» вітає мусульман із їх святами.

Отже, можна сказати, що вищезгадані спільноти в цілому вписалися в існуючий стан речей та демонструють лояльність чи взагалі підтримку установленому ладу на тимчасово окупованій території.

Разом з тим, мечеть «Аль-Амаль» Духовного управління мусульман України (далі – ДУМУ) «Умма» влітку 2018 р. була закрита у Донецьку [2]. До цих подій головою громади був І. Хамза. Імам і парафіяни були звинувачені в розповсюдженні екстремістських матеріалів, зв'язках із організацію «Брати-мусульмани» та роботі на українську розвідку. Мечеть опечатали, імама і кількох парафіян забрали на допит в т. зв. «МГБ» і там взяли підписку про невиїзд. Викликалися на допити імами і керівники громад в інших окупованих містах. Подальші спроби відновити діяльність мечеті не увінчалися успіхом. Станом на кінець 2020 р. мечеть не працювала. Арештам та переслідуванням підвергалися також віруючі, орієнтовані на ДУМУ (на чолі із шейхом А. Тамімом).

Таким чином, слід зазначити, що релігійні громади, які перебувають на непідконтрольній території Донецької області, стикаються з різноманітними викликами та обмеженнями, залежно від їхнього статусу та належності. Деякі релігійні об'єднання взагалі не мають можливості діяти легально, особливо це стосується харизматичних та повноєвангельських протестантських конфесій. Інші громади, хоча і мають дозвіл на легальну діяльність, змушені працювати у підпільному режимі через обмеження, що ставляться перед ними. На просторі донецького регіону діють ісламські спільноти, які також функціонують у складних умовах через відсутність повноцінних можливостей для своєї богослужбової діяльності.

Література

1. Свобода віросповідання під прицілом. Російський терор на окупованих територіях Східної України. К. : Інститут релігійної свободи, 2018. С.7.
2. Мечеть у Донецьку зачинено, категорично заборонено навіть заходити туди. *Релігійна правда*. URL: <https://religionpravda.com.ua/?p=59334>.

Людмила Чекаль,
*кандидатка філософських наук, доцентка,
доцентка кафедри філософії та міжнародної комунікації
Національного університету біоресурсів
і природокористування України*

МІЖКОНФЕСІЙНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ ТА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ ЯК ОЗНАКИ ЦИВІЛІЗОВАНОГО СУСПІЛЬСТВА

Причиною тероризму, агресії й міжнародних конфліктів у сучасному світі є не тільки неадекватні імперські зазіхання на чужі території та зіткнення полярних ідеологій і світів, але й вияви нетолерантності щодо чужих релігій і конфесій. Вся історія релігій та приналежних до них церков – це велика кривава ріка, що парадоксально зумовлена саме нетолерантністю і нелюбов'ю до ближнього. Але йдеться тут не про загальнолюдські (християнські, мусульманські, буддистські...) духовні цінності або ж – вчення про толерантність і любов до ближнього, - а про щось зовсім інше – людське: про землі, гроші, вплив, про вирішення суто земних геополітичних колізій. Адже, якщо звернутись, приміром до даоського «у-вей» так само, як і до буддистської «ахімси» чи «нірвани», як, зрештою, і до християнського «любіть ближніх своїх», то усі ці моральнісні вчення пропонують своїм послідовникам сукупність настанов і психологічних наративів, призначених звільнити їх свідомість від влади матеріальних бажань й привести їх до способу життя, вільного від страждань, стресів і страхів, а також – до гармонійного співіснування з іншими людьми.

В сучасному глобальному світі усі держави – і великі, і малі – є взаємопов'язаними та взаємозалежними. А це у свою чергу зумовлює залученість їх не тільки до спільних інформаційних потоків, але й до спільного економічного, політичного, правового, мультикультурного та аксіологічного простору. Головним в індивідуальній та суспільній свідомості стає усвідомлення себе як частини широкого універсума. І у цих умовах найактуальнішим для усього людства є проблема мирного порозуміння та діяльності у міжнародному правовому полі. При цьому важливим є дотримання вимог у контексті загальнолюдських цивілізаційних цінностей. Даній проблематиці і присвячена стаття.

Сучасне цивілізоване людство, усвідомивши негативний досвід століть і покаявшись (як це зробив один з найвидатніших Пап Римських і найвизначніших

Міжконфесійний діалог в Україні в умовах сучасних викликів

постатей в історії людства Іван Павло II щодо одіозних подій в історичній практиці римо-католицизму), – шукає миру і порозуміння між народами й культурами. А тому актуальними наративами сучасності стали саме глобальна і міжконфесійна толерантність і мультикультуралізм.

На цьому тлі особливим аксіологічним дисонансом позначені нецивілізаційні демарші тоталітарних режимів, які є найбільш нетолерантними і непримиренно-войовничими щодо найцінніших духовних здобутків людства. І нині вони знаходять своє «сакральне» підґрунтя у висловах і діях своїх найшанованіших, найвойовничіших і найнетолерантніших адептів атеїзму й геноциду Леніна і Сталіна, які власноруч підписали не один наказ про розстріл священнослужителів та репресії щодо кращих представників різних націй. Навіть філософів-віруючих Ленін згадує не інакше, як «фідеїст проклятий» (про Г.В.Ф. Гегеля в «Філософських зошитах»). А про кількість знищених радянщиною храмів, знеохочених мов і культур вже годі й згадувати.

При цьому, нині, як і в минулих століттях, релігійні й світські ідеологи в країнах з тоталітарними режимами зомбують свої залякані людності нетолерантними наративами з майже релігійним фанатизмом. І знову десятками тисяч гинуть люди, незгодні жити в нецивілізованому світі і бути заручниками нелюдських систем.

Україна має глибоке історичне коріння традицій демократичного й толерантного співжиття людей різних культур і конфесій. Історично на українських теренах цивілізаційний розвиток мав переважно соціально-культурний характер. Серед фундаторів українського духівництва та усієї української православної інтелектуальної спільності була сформована позиція відкритості до західних ідей та концепцій при ґрунтуванні на вітчизняній, батьківській традиції, що виявилось для того часу найбільш продуктивним шляхом розвитку цивілізованості. Вона визначила церковно-просвітницьке оновлення українського православ'я, символом якого стала видатна Києво-Могилянська академія з плеядою таких видатних мислителів і церковних діячів, як сам Петро Могила, а також Інокентій Гізель, Лазар Баранович, Стефан Яворський, Феофан Прокопович та інші інтелектуали-творці, аж до Григорія Сковороди. В результаті українська культура базувалась на власних підставах та на здобутках представників центрально-європейських католицьких інтелектуальних кіл. На наших землях здавна закладалось підґрунтя для реалізації свободи совісті, можливості вільно й чесно сповідувати свої будь-які релігійні переконання, але за умови, що вони не будуть вдаватись до насильства на релігійному ґрунті. Але, опинившись у полі драматичного історичного експерименту під назвою «радянський союз», українські православні віруючі і греко-католики, євангельські християни-баптисти і адвентисти, іудеї й

Секція 5.

мусульмани – усі понесли на собі важкий тягар переслідувань, адмініструвань і репресій з боку влади. СРСР за своєю суттю був не цивілізацією, а лише геополітичним квазі-цивілізаційним утворенням. Він був позбавлений дійсно духовної, ідейно-ціннісно-мотиваційної, актуальної для більшості його громадян на рівні внутрішнього світу і повсякденної поведінки цивілізаційної основи. Замість неї суспільству нав'язувалось пропагандистське ідеологічне лицемірство.

Протягом років незалежності в Україні було створено правову базу для реалізації права людини на свободу совісті. Це справило позитивний вплив на розвиток відносин між державою та релігійними організаціями різних конфесій, надало можливості конфесіям запроваджувати активну проповідницьку, просвітницьку та благодійницьку діяльність на благо усього українського народу та відродження його духовності.

Нині духовні засади української культурно-цивілізаційної традиції опинились в ситуації необхідності відповідей на більш потужні виклики, ніж за часів радянщини, і потребують вони мужності та потужних внутрішніх сил та ресурсів, щоб протистояти цим викликам та гідно відповісти на них.

***Українознавство в процесі збереження
та відтворення ідентичності українства за кордоном***

СЕКЦІЯ VI.

***Українознавство в процесі збереження
та відтворення ідентичності українства за кордоном***

SECTION VI.

***Ukrainian studies in the process of preservation
and reproduction of Ukrainian identity abroad***

Оксана Висовень,

*докторка історичних наук, доцентка,
доцентка кафедри історії і культури України
та спеціальних історичних дисциплін
Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

Юрій Фігурний,

*кандидат історичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник
відділу етнології та історії України
НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка*

**ЗБЕРЕЖЕННЯ Й ПОСИЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ У ГРОМАДЯН УКРАЇНИ,
ЯКІ ПІД ЧАС ВІЙНИ ВИЇХАЛИ ЗА КОРДОН**

Російсько-українська війна стала величезним випробуванням не лише для України й українців, а й для всього цивілізованого демократичного світу. Раптово виявилось, що така поважна міжнародна угода як «Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї», підписана 5 грудня 1994 р. у Будапешті очільниками України, росії, Великої Британії та США, яка гарантувала Українській державі територіальну цілісність, у зв'язку з набуттям нею неядерного статусу – виявилася лише папірцем про пустопорожні наміри, які не вартують нічого. Країни-гаранти не змогли виконати свої зобов'язання.

Метою дослідження є осмислення збереження й посилення української національної ідентичності у громадян України, які під час російсько-української війни були змушені покинути Батьківщину й виїхали за кордон.

Секція 6.

Це дослідження підготовлене в межах виконання прикладної науково-дослідної роботи, що фінансується з державного бюджету «Українознавство у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України в умовах війни», яка реалізується за рахунок державного бюджету в Науково-дослідному інституті українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі–НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка). Вона запланована для виконання впродовж 2023–2024 рр. і виконується в НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка відповідно до напрямку планової роботи відділу етнології та історії України.

Російсько-українська війна, вкотре продемонструвала залізну закономірність – лише власні збройні сили та налагоджена взаємодія влади й громадянського суспільства може зупинити агресора, а згодом, нанести йому поразку. На превеликий жаль, українська влада не змогла у повній мірі підготуватися до адекватної відсічі російським загарбникам, а Сили оборони України в міру своїх сил і можливостей чинили гідний спротив рашистам, але ворогу вдалося загарбати велику кількість території Української держави. Все це призвело до того, що мільйони громадян, покинули місця свого постійного проживання, отримавши статус «внутрішньо переміщених осіб», а переважно жінки, діти й люди похилого віку, рятуючи свої життя були змушені виїхати за кордон.

За перевіреними статистичними даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців за кордоном станом на 15 жовтня 2024 р. в Європі зафіксовано 6 млн 191 тис 800 біженців з України. Водночас за межами Європи задокументовано 560 тис 200 біженців з України. А всього за межами Української держави у всьому світі перебуває близько 6 млн 752 тис біженців з України [5].

Разом з тим ці статистичні дані не є остаточними, тому загальна кількість громадян Української держави, які вимушено виїхали за кордон, втікаючи від російсько-української війни за різноманітними оцінками й підрахунками дослідників варіюється від 6 до 8 мільйонів [3, с. 162].

Біженці, які вимушено покидали Україну, мали надію, що бойові дії завершаться у 2022 р., але повномасштабна фаза російсько-української війни триває вже третій рік і кінця їй краю їй немає. Тому актуалізувалося питання про збереження й посилення української національної ідентичності у громадян Української держави, які під час російсько-української війни були змушені покинути Батьківщину й виїхали за кордон.

Українська національна ідентичність – це цілісна сукупність світоглядних ідей, поглядів, концепцій й уявлень стосовно засадничих інтересів української

Українознавство в процесі збереження та відтворення ідентичності українства за кордоном

нації та пошуку дієвих засобів і шляхів їх забезпечення. Загалом, українська національна ідентичність є довготривалим і болючим процесом усвідомлення українським народом своєї належності до європейської світової цивілізації та особливої української політичної нації шляхом усамостійнення-одержавлення, позбавлення колоніального комплексу меншовартості (малоросійства) й остаточного знищення рудиментів тоталітарної доби. Ми переконані, що поняття «етнос» характеризує, насамперед, етнічну спільність людей, яка проживає на певній місцевості, має спільну історію, культуру, мову, побут тощо, але немає власної держави (не отримала політичного самовизначення). Тоді, як термін «нація» означає найвищий етап розвитку людської етнічної спільноти (народу, етносу тощо), коли вона здобуває державність, послідовно розбудовує власну національну державу, реалізуючи на практиці національну ідею (сутність якої полягає не в якихось фантастичних вигадках, а у конкретній здатності будь-якого етносу створити власну державу, стати нацією та мати, оберігати й розбудовувати свою державність).

Так, з відновленням Української держави у 1991 р., українці поступально, але не завжди послідовно створюють національну владу (виконавчу, законодавчу й судову), національну конкурентоздатну економіку, національні фінанси, національне військо (Збройні Сили України), національні правоохоронні органи, національну культуру (традиційну, класичну й сучасну), національний інформаційний простір, національну безпеку, національну освіту, національну науку, національну еліту, національну свідомість, національний спорт тощо. Таким чином, суть української національної ідентичності полягає у складному переплетінні вроджених і набутих рис, міфологізованих уявлень і реальних образів, а основною її є усвідомлений, раціональний вибір українського громадянина, який базується на національній свідомості, політичній волі, політичній культурі, громадянстві й громадянській національно-патріотичній позиції [4, с. 143].

Розуміючи важливість збереження й посилення української національної ідентичності у громадян Української держави, які під час війни вимушено покинули Батьківщину й виїхали за кордон, влада як законодавча так і виконавча активізувала вирішення цього важливого й болісного питання.

Так, 1 січня 2023 року набрав чинності Закон України № 2834-IX «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» підписаний Президентом України Володимиром Зеленським 13 грудня 2022 р. Закон визначив мету, завдання, принципи, напрями, особливості формування та реалізації державної політики у

Секція 6.

сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності як складової забезпечення національної безпеки України, гарантії участі громадян України, закордонних українців, громадських об'єднань та інших інститутів громадянського суспільства у її реалізації, визначає повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування у цій сфері [2].

Вперше на законодавчому рівні України визначено сутність таких понять: «українська національна ідентичність» – стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями; «українська громадянська ідентичність» – стійке усвідомлення громадянином України, закордонним українцем свого політико-правового зв'язку з Україною, українським народом та громадянським суспільством; «національно-патріотичне виховання» – наскрізний виховний процес, спрямований на утвердження української національної та громадянської ідентичності, формування оборонної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, соціальної активності та відповідальності, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України; «військово-патріотичне виховання» – наскрізний виховний процес, спрямований на формування у громадян України оборонної свідомості, готовності до національного спротиву, підвищення суспільної значущості та поваги до військової служби, мотивації громадян до набуття ними необхідних компетентностей у сфері безпеки і оборони; «громадянсько-патріотичне виховання» – наскрізний виховний процес, спрямований на усвідомлення громадянами України власної відповідальності за розвиток успішної країни та важливості турботи про благо українського народу; «духовно-моральне виховання» – наскрізний виховний процес, спрямований на формування та розвиток духовних і моральних цінностей громадян України, закордонних українців, а також іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, на основі суспільно-державних (національних) цінностей України [2].

Провідною метою державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є досягнення єдності в українському суспільстві шляхом подолання суперечностей соціокультурного, мовного, регіонального характеру на основі європейського та євроатлантичного курсу, забезпечення дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини і

Українознавство в процесі збереження та відтворення ідентичності українства за кордоном

громадянина. Основними завданнями державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є:

1) формування у громадян України, у тому числі дітей та молоді: активної громадянської позиції на основі поваги до прав людини, духовних цінностей українського народу, національної самобутності; оборонної свідомості та громадянської стійкості; патріотизму; поваги до державних символів, державної мови, суспільно-державних (національних) цінностей України, розуміння їх важливості для становлення держави;

2) формування та збереження української національної ідентичності у громадян України, які усвідомлюють свою належність до української нації, а також у закордонних українців;

3) забезпечення розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України;

4) усунення впливу держави-агресора (держави-окупанта) в інформаційній, освітній, культурній сферах України;

5) активізація діяльності інститутів громадянського суспільства для досягнення цілей державної політики в зазначеній сфері;

6) поширення інформації про ветеранів війни, формування у суспільстві традицій вшанування пам'яті загиблих (померлих) ветеранів війни;

7) формування готовності громадян до виконання конституційного обов'язку щодо захисту незалежності та територіальної цілісності України [2].

Особливу увагу Закон зосереджує на міжнародному співробітництві у сфері утвердження й збереження української національної та громадянської ідентичності, що має здійснюватися відповідно до законів України та міжнародних договорів. Зокрема, у Законі зазначається, що органи державної влади сприяють міжнародному співробітництву з питань національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання та громадянської освіти, зокрема шляхом укладення відповідних міжнародних договорів, участі в роботі міжнародних організацій, обміну інформацією про проекти у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, підтримки програм міжнародних обмінів, сприяння участі інститутів громадянського суспільства у міжнародних структурах, програмах, проектах та заходах [2].

У свою чергу, вчені-українознавці теж активно долучилися до впровадження й реалізації засадничих норм цього важливого закону. З ініціативи керівника закордонної філії НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка в Угорщині Павла Будаєвського було організовано й здійснено важливий візит вчених-українознавців до Угорщини. Так, 31 серпня 2024 р., напередодні нового

Секція 6.

навчального року, делегація з Інституту у складі: заступник директора з наукової роботи Надія Гаврилюк, завідувач відділу філософії та геополітики Катерина Настояща, провідний науковий співробітник Світлана Кагамлик, взяла участь у Будапешті в урочистому відкритті першої державної двомовної угорсько-української середньої школи та гімназії в Угорщині. Під час двогодинного спілкування члени делегації знайшли багато можливостей для подальшої різноформатної співпраці і визначили, як найкраще допомогти першій українській школі в Угорщині стати більш функціональною та дієздатною. Відкриття української школи в Будапешті хоч і не перекриває всіх освітніх потреб українців в Угорщині, але допоможе не переривати зв'язок українських дітей з Батьківщиною, не втрачати свого українського коріння та зберігати українську національну ідентичність [1].

Висновки. Таким чином, проаналізувавши проблему збереження й посилення української національної ідентичності у громадян України, які під час російсько-української війни були змушені покинути Батьківщину й виїхали за кордон, ми вважаємо, що українській владі, громадянському суспільству, науковцям, освітянам й усім небайдужим українцям треба консолідувати свої зусилля щоби не лише зберегти національну самобутність вимушених біженців, а й по завершенню бойових дій, сприяти їх поверненню додому.

Література

1. Візит делегації НДІ українознавства до м. Будапешт. 2024. URL: <https://ndiu.knu.ua/novyny/naukovi-konferentsii-kruhli-stoly-festyvali/vidkrittya-ugorsko-ukrajinskoji-shkoli-v-m-budapesht>.
2. Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>.
3. Мазука Л. Модифікація державної політики збереження національної ідентичності закордонних українців. *Політичні дослідження*. 2022. № 2(4). С. 160–179.
4. Фігурний Ю. Українська національна ідентичність. У кн.: Фігурний Ю.С. Козацькі збройні виступи 20–30-х рр. XVII ст. як дієвий чинник українського етнодержавонацієтворення в українознавчому вимірі. Монографія та вибрані українознавчі праці. Київ: ННДІУБІ, 2012. С.143.
5. Operation Data Portal (ODP) UNHCR`s. Situation Ukraine Refugee Situation. 2024. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

**Українознавство в процесі збереження
та відтворення ідентичності українства за кордоном**

Марина Колінько,
*докторка філософських наук, професорка,
професорка кафедри філософії,
соціології та політології Державного
торговельно-економічного університету (м. Київ)*

**ФІЛОСОФСЬКІ МЕТОДОЛОГІЇ
В СУЧАСНИХ РОЗВІДКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ**

Фундаментальні зміни соціального світу торкаються переосмислення ролі культурної діаспори, яка перестає бути обмеженою групою чужинців і артикулює активну суб'єктну позицію і претензію на значущість свого соціокультурного простору у суспільстві поселення.

Спостерігається дисперсія самого терміну «діаспора» в семантичному, концептуальному та дисциплінарному просторі. Традиційно діаспора тлумачилася як етнічне утворення: «1) частина певної **етнічної** спільноти (народу), що постійно проживає поза межами історичної батьківщини в іноетнічному чи інонаціональному середовищі на правах або зі статусом національно-культурної меншини; 2) **етнічна** меншина, яка зберігає зв'язок зі своєю батьківщиною, національні традиції тощо» [4]. Сучасне визначення нації як, перш за все, політичної, а не етнічної спільноти змінює конотації національного, отже поняття «діаспора». Нові визначення також реагують на широкий спектр характеристик і критеріїв крім етнічних - політичні, професійні, економічні, релігійні, навіть технологічні (є поняття *цифрова діаспора*). Наприклад, Н. Авер'янова зазначає: «Розвиток сучасних технологій, розширений доступ до кіберпростору відбився і на функціонуванні діаспор. Відображенням таких змін стали нові терміни – «електронні діаспори» («ediasporas»), «мережеві діаспори» («net-diasporas»), «веб-діаспори» («web-diasporas»), «онлайн-діаспори» («online-diasporas»), «цифрові діаспори» («digital diasporas»). <...> процес діаспоризації приймає нові форми, і вплив діаспор посилюється як у країнах проживання, так і в країнах походження» [1, с. 8].

Своєрідна гетеротопічність діаспори вимагає звернення до топологічної методології та концепту гетеротопії М. Фуко. В своїх дослідженнях я вже звертала увагу на те, що «в соціальному просторі існують території, що вписані у суспільні інституції, але, за висловом М. Фуко, є своєрідними «контрмісцями розташування», гетеротопіями. У методологічному відношенні ідея гетеротопії

Секція 6.

видається доцільною для дослідження полікультурного простору, в якому співіснують і переплітаються різні культурні світи, цінності, традиції та уявлення» [2, с. 221]. Як «світи всередині світів», вони мають свої правила, але відображають соціокультурне оточення, реагують на виклики середовища і вплітаються у загальний орнамент приймаючої культури. Взаємодії з суспільством поселення ґрунтуються на інституційному партнерстві, але зустріч з Іншим завжди є драматичним конфліктом, як зазначали Ж.-П. Сартр, Е. Левінас, С. де Бовуар. Інший кидає виклик місцевому способу бачення світу та дій, вимагає зусиль та покладає на спільноту відповідальність за її рішення. Присутність культурно Іншого змушує нас переглянути розуміння того, як влаштований соціальний простір.

Дискурс Іншого показує, що діаспору слід характеризувати як відкриту соціокультурну систему іншості, що самоорганізується. Вибір напряму розвитку пов'язаний з величезною кількістю можливостей та має ймовірнісну детермінацію. Тоді застосування синергетичної методології спонукає нас розглядати нерівноважні процеси як пояснювальний інструмент регулювання її діяльності та перспективи, враховувати невизначеність та ймовірність як опис перспектив її взаємодії з культурою, що приймає. Підкреслюється динамізм, мінливість, варіативність конструювання внутрішнього соціокультурного простору діаспори та її стосунків із спільнотою.

Міжкультурні стратегії фіксують різні модифікації взаємин діаспори і країни поселення: асиміляція, інтеграція, сегрегація, маргіналізація. Процес інклюзії діаспори у місцеву життєдіяльність починається з культурної і політичної гостинності приймаючої спільноти. В цьому контексті доречно звернутися до концепту розрізнення Ж. Дерріди та його аналізу закону гостинності. Наприклад, українська дослідниця О. Терещенко підкреслює амбівалентність принципу гостинності у взаєминах українців з грецьким урядом і солідарні дії української діаспори. «Українці у новоствореному європейському єднанні визнаються людьми, які заслуговують на гідне ставлення, які можуть мати однакові права з місцевими та повноцінне задоволення своїх необхідних потреб. Водночас політика гостинності створює двояку систему, яка різко контрастує з реакцією грецького уряду на іноземців, які змушені виїхати через війну і переслідування та шукають захисту в Греції. Протягом кількох місяців після початку війни в Україні біженців зупиняли на кордонах Греції, затримували і розміщували в неякісних і сумнівних приміщеннях, обмежували доступ до повноцінного організаційного процесу надання притулку або взагалі його не надавали. Українська діаспора брала на себе відповідальність за розміщення та забезпечення всім необхідним українських переселенців.

Українознавство в процесі збереження та відтворення ідентичності українства за кордоном

Проводилися збори гуманітарної допомоги, підключалися приватні українські та грецькі організації» [3, с. 165].

Залучення феноменологічної методології, яка спирається на досвід біженців, їх життєві переживання і автобіографічні наративи, плідно працює на виокремлення соціальних пріоритетів і вироблення справедливої соціальної політики щодо стосунків діаспори з приймаючою громадою.

Українські діаспори в різних регіонах світу поширюють свої культурні традиції, історичні та світоглядні наративи, зберігають мовне середовище. В той же час нагальним завданням інтеграції українських біженців є розвиток зв'язків з місцевими спільнотами. Проблеми ідентичності, самовизначення, солідарності, історичної пам'яті, постколоніального буття оформлюються у концептуальні структури української філософії в країні і за кордоном. Українські філософські осередки за кордоном завжди були важливими майданчиками наукових розвідок, публічного полілогу, міжкультурної зустрічі. Переосмислення ролі діаспори в конфігурації сучасного світу, значення української діаспори у впровадженні національних наративів в міжнародному соціально-політичному просторі потребує подальшої філософської рефлексії.

Література

1. Авер'янова Н. Українська діаспора та діаспори в Україні: конфліктаційний вимір. *Українознавчий альманах*. 2021. Вип. 28. С. 8-13.
2. Колінько М. В. Міжкультурна комунікація: топологічний вимір: монографія. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. 344 с.
3. Терещенко О.В. Соціальна міграція як предмет філософського дослідження: дис. ... доктор філософії : 033 Філософія. Київ, 2023. 236 с.
4. Ясь О.В. Діаспора. *Енциклопедія історії України*: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во "Наукова думка", 2004. 688 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Diaspora>.

*Ірина Краснодемська,
кандидатка історичних наук,
завідувачка відділу етнології та історії України
НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка*

ДІЯЛЬНІСТЬ ШКІЛ УКРАЇНОЗНАВСТВА В США ПО ФОРМУВАННЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ (2014–2023)

За даними дослідницького центру з питань вивчення української діаспори у США при НТШ у Нью-Йорку нині в цій країні проживає 930434 українців (0,3% від загальної кількості населення країни). Натомість за інформацією більшості діаспорних джерел в США їх мешкає близько 1,5-2 млн [2].

Після 24 лютого 2022 р. через російське повномасштабне вторгнення близько чверті українців змушені були виїхати за кордон або переїхати до інших населених пунктів у межах України. Зокрема з цього часу до США емігрувало 270000 українців, 130 тисяч з яких перебувають за програмою U4U – «Єдність заради України». За інформацією Департаменту внутрішньої безпеки США понад 200 тисяч американців виступили спонсорами українських громадян за цією програмою [3]. Програма «Статус тимчасового захисту» (TPS) дозволяє українцям, які проживали у США станом на 13 серпня 2023 р., залишатись в країні до 19 квітня 2025 року. Це одна з програм, яку США відкрили для українців після повномасштабного вторгнення Росії. Також діє програма «Єдність заради України» (U4U) і також так званого «гуманітарного пароллю» [4].

На нашу думку, сьогодні є актуальним критичне осмислення та узагальнення досвіду організації та змісту українознавчої освіти США, розкриття ролі шкіл українознавства у вихованні національних цінностей дітей і молоді.

У США нині понад 40 шкіл українознавства, де завдяки зусиллям батьків та вчителів діти раз на тиждень вивчають мову, історію та традиції України.

Зокрема функціонують *Школи українознавства імені Тараса Шевченка* у Вашингтоні, Пармі, Рочестері, школи українознавства в містах Блумінгдейл, Вотервліт, Йонкерс (2 школи), Кергонксон, Маямі, Норт Порті, Нью-Йорку (3 школи), Палатайн, Парма (2 школи), Пассейк, Пітсбург, Портленд, Рентон, Сакраменто, Сірак'юсі, Стемфорд, Чикаго, Шамбург, Ярдвілл, *українські школи* в Баффало, Лос-Анжелесі, Мерісвіллі, Сан-Франциско, Сан-Антоніо, Сан-Дієго,

Українознавство в процесі збереження та відтворення ідентичності українства за кордоном

Остіні, а також «Рідна Школа» (Лос-Анджелес та Г'юстон), Наша Українська Рідна Школа, Школа української мови (Такома) та інші [1].

Виховання національних цінностей та формування національної світогляду в молодого покоління українців у школах українознавства США ґрунтується на цілісному підході. Українознавство не вивчають як окремий предмет, знання інтегруються в усі навчальні предмети: українську мову, українську літературу, історію України, географію України, культуру України, релігію, що забезпечує прищеплення учням любові до української мови, літератури, історії, традицій, культури та мистецтва.

Крім основних предметів в цих школах постійно проводяться позаурочні виховні заходи, приурочені різним українським подіям, святam тощо. Зокрема традиційно відбуваються дуже цікаві й змістовні дійства, присвячені Дню знань, святу Святого Миколая, Різдвяним святam, Дню соборності України, роковинам народження й смерті геніального Тараса Шевченка, Великодню, Дню захисту дітей, Дню незалежності України тощо.

Наведемо кілька прикладів таких дійств в ***Школі українознавства ім. Т. Г. Шевченка в Вашингтоні***. Тут 21 травня 2022 р. відбувся Бал депутаток – благодійний захід United Help Ukraine, на якому були зібрані пожертви для України від корпоративних та окремих спонсорів, що продемонструвало непохитну підтримку американцями народу України .

Навчання у 2023/2024 навчальному році в цій Школі розпочалося 10 вересня 2023 р. [5].

2 листопада до 90-х роковин Голодомору в ній відбулися дискусія та відкриття спеціальної виставки в Музеї пам'яті жертв комунізму у Вашингтоні.

26 листопад 2023 р. в Школі українознавства та українською громадою Вашингтону вшановували пам'ять жертв Голодомору 1932-33 років біля Меморіалу жертвам Голодомору в Вашингтоні. Зокрема відбулася розмова про Меморіал жертвам Голодомору в Вашингтоні та презентація книги-спогадів Анастасії Лисивець «Скажи про щасливе життя» з гостями з Посольства України в США Катериною Смаглій та Орестом Стараком [5].

З 4 по 10 грудня 2023 р. Український інститут книги провів Національний тиждень читання. Мета акції – об'єднати українців навколо читання як життєвої стратегії. Цьогорічне гасло – «Бути своїми». Всі бажаючі мали можливість приєднатися до загальнонаціонального флешмобу та поділитися у соцмережах своїми думками про книги: Яку книгу ви зараз читаете? Хто ваш улюблений автор? Яку роль відіграє читання у вашому житті? [5].

Секція 6.

22 січня 1919 р., 105 років тому, проголошено Акт об'єднання Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки – Акт Злуки. Цей день символізує єдність та незалежність нашої держави, сприяючи солідарності всіх громадян, незалежно від їх національності [5].

10 років тому Росія почала ганебні спроби знищити фундамент нашої єдності. Країна-агресор посягнула на українські території, а з початком повномасштабного вторгнення прагнула викоринити етнічне населення України – геноцидний напад на українців.

10 березня 2024 р. – в 210 річницю від дня народження Тараса Шевченка – в Школі українознавства в Вашингтоні школярі декламували його вірші: «Сон», «Думка», «Гамалія», «Не завидуй багатому» та інші, а також виконували музичні твори на вірші Т. Шевченка («Рече та стогне Дніпр широкий», «Зоре моя вечірня». «Хустина», жартівливу пісню на слова Т. Шевченка «Од села до села» (аранжування та акомпанемент Юлії Недужко) тощо [5].

2 червня 2024 р. учні цієї школи взяли участь у спеціальному заході до Міжнародного дня захисту дітей. Вони об'єдналися у молитві за всіх українських дітей, які страждають від російської агресії, просять Божого захисту та припинення жорстокої війни. Виконуючи пісню «Коли дитина молиться», присутні передали свою любов, надію та насаги молодому поколінню українців від своїх однолітків у США [5].

10 липня 2024 р. делегація вчителів Школи українознавства імені Тараса Шевченка на запрошення Посольства України в США взяла участь у конференції «U.S. – Ukraine Partnership in Education and Science: Stronger Together». Доповідачі, серед яких була перша леді України Олена Зеленська, провідні науковці та громадські діячі США, Канади та України, у своїх виступах наголошували на важливості розширення українознавчих студій у світі, вироблення спільної стратегії зміцнення освітньої системи України та відбудови зруйнованих росією навчальних закладів. Відрадно, що Школа українознавства долучається до цієї важливої місії, сприяючи поширенню знань про Україну, її історію та культуру у США [5].

24 серпня 2024 р. українська громада Вашингтону, округ Колумбія, зібралася на святкування Дня Незалежності України. Подія біля Білого Дому об'єднала не тільки українців, а й прихильників України різних національностей, представників української діаспори в США та місцевих українсько-американських організацій та груп. Школа Українознавства ім. Тараса Шевченка теж долучилася до свята. Зокрема, під час мітингу Директор Школи Наталія Гавдида виступила із промовою перед українською громадою. Після мітингу всі присутні долучилися до розгортання кількометрового прапора і гордо пронесли

Українознавство в процесі збереження та відтворення ідентичності українства за кордоном

його вулицями столиці Америки до пам'ятника Тарасові Шевченку. Тут відбувся святковий концерт, присвячений 33-й річниці Дня Незалежності України, у якому, поряд із відомими гуртами та ансамблями, виступили учні Школи Українознавства. Діти співали українські пісні та читали поезію Тараса Шевченка. Під час виконання пісні Тараса Петриненка «Україно» на сцену піднялися не тільки юні українські артисти, а й усі присутні учні школи, в тому числі й найменші представники.

7 вересня 2024 р. у Школі відбулося урочисте відкриття нового навчального року, і Перший Дзвоник пролунав для 240 школярів

4–5 жовтня 2024 р. представники адміністрації Школи взяли участь у 11-й конференції Коаліції шкіл успадкованих мов), яка відбулась в Американському університеті. Вперше за історію цієї конференції було представлено українські школи успадкованих мов, які діють у США. Концепція їх діяльності – збереження національної ідентичності й творення спільноти задля співдії та співдопомоги. Основна методика в такого типу школах – комунікативна. Її мета – навчити дітей, які народились далеко від своєї етнічної батьківщини, сформуванню відчуття етнічної належності через спілкування у спільноті [5].

Подібно до Школи українознавства ім. Т. Шевченка організовано навчання й виховання в інших школах українознавства та українських школах в США.

Висновки. Отже, українська діаспора в США створила систему українознавчої освіти, функціонування якої забезпечується тісним взаємозв'язком усіх складників: норм, інституцій, рівнів і ступенів, кваліфікацій, освітніх програм, суб'єктів освітньої діяльності, учасників освітнього процесу, органів управління. Українознавча освіта стала підґрунтям для збереження й розвитку етнічної та культурної ідентичності українців у США. Цьому сприяє діяльність українських освітніх установ, зокрема навчальних дошкільних закладів, українських шкіл, кафедр українських студій, українських програм та інститутів при вищих навчальних закладах країни, вищих курсів українознавства, власних молодіжних і громадських організацій.

Суботні школи українознавства є складником цілісної системи українознавчої освіти в США. Завдяки поєднанню навчальної та виховної функцій школи, транслуючи учням знання з українознавства, прищеплюють їм любов і повагу до українського народу, української культури й України.

Вагомий виховний потенціал для молодого покоління українців в США мають підручники, які сприяють формуванню в учнів любові та пошани до України й українського народу, української мови; рідного краю, українських звичаїв, традицій і культури; толерантності в міжнаціональних відносинах;

Секція 6.

встановлення взаємозв'язку студійованого матеріалу про Україну з історією та сучасністю США.

Література

1. Посольство України в Сполучених Штатах Америки. *Українці в США. Українські школи*. <https://usa.mfa.gov.ua/ukrayina-ta-ssha/ukrayinci-u-ssha>
2. Посольство України в Сполучених Штатах Америки. *Українці в США. Українська громада*. <https://usa.mfa.gov.ua/ukrayina-ta-ssha/ukrayinci-u-ssha>
3. Чому США посилюють перевірки анкет українців та що чекатиме біженців у країні? *Радіо Свобода. Голос Америки*. <https://www.radiosvoboda.org/a/ukraiyci-usa-u4u-novi-pravyla/32477737.html>
4. TPS, одна з програм, за якою українці отримують прихисток у США, стала предметом суперечки на президентських перегонах. *Англомовна служба Голосу Америки*. <https://www.holosameryky.com/a/tps--programa/7809095.html>
5. Ukrainian School DC – Школа Українознавста. <https://www.facebook.com/UkrainianSchoolDC>

**Українознавство в процесі збереження
та відтворення ідентичності українства за кордоном**

Сергій Маяцький,
*аспірант НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка*

**ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ ЗА КОРДОНОМ: ДОСВІД ЧЕХІЇ**

Збереження національної ідентичності українських біженців за кордоном – важливий процес, який дозволяє зберегти культурну спадщину, традиції та мову в умовах інтеграції до іншого суспільства. Через воєнні події мільйони українців опинилися за межами батьківщини, що спричинило потребу в розробці систематичних зусиль для утвердження української національної ідентичності українців за кордоном.

Ось кілька важливих аспектів цього процесу:

1. Культурні центри та спільноти: українські культурні центри, громадські організації та діаспорні спільноти організовують зустрічі, фестивалі, культурні заходи й святкування національних свят. Такі заходи є важливими, бо вони створюють простір, де українці можуть підтримувати свої традиції, спілкуватися рідною мовою та залучати дітей до культурної спадщини.

2. Освіта та українські школи: збереження мови є ключовим аспектом збереження національної ідентичності. Українські школи за кордоном, а також класи при культурних центрах дають змогу молодому поколінню зберігати зв'язок з рідною культурою.

3. Релігійні громади: церкви, особливо православні та греко-католицькі, також виконують роль об'єднувального осередку, де українці збираються не тільки для богослужінь, але й для культурних подій.

4. Медіа та соціальні мережі: українські біженці створюють власні медіа-ресурси за кордоном – газети, онлайн-платформи, YouTube-канали та соціальні мережі, які поширюють українські новини, культурні матеріали й інформацію для громади. Це дозволяє залишатися в курсі подій в Україні та підтримувати культурний зв'язок.

5. Підтримка місцевих урядів: важливим є також співпраця з місцевими урядами, які сприяють інтеграції українців, але також визнають важливість збереження їхньої ідентичності. Підтримка на рівні держав, як у випадку Чехії та інших країн ЄС, передбачає програми для збереження культурної різноманітності та інтеграцію мігрантів.

Секція 6.

6. Психологічна підтримка та зміцнення ідентичності: збереження ідентичності є також питанням психологічного комфорту та підтримки. Психологічні групи, спеціалізовані програми підтримки та ресурси допомагають людям адаптуватися до нових умов, зберігаючи зв'язок з рідною культурою.

Завдяки підтримчим заходам приймаючих країн українські біженці за кордоном не тільки інтегруються у нове суспільство, але й зберігають зв'язок зі своїм корінням, створюючи сильні діаспорні спільноти. Зокрема, 3 листопада 2024 р. у Брюсселі за підсумками Ради ЄС з питань зайнятості та соціальних справ (EPSCO), міністр соціальної політики України Оксана Жолнович заявила, що за час, що минув від початку російської агресії, Україну покинули понад 10 мільйонів українців, переважно, жінок і дітей, які рятувалися від російських бомбардувань та обстрілів на території ЄС. За даними цього року, частина з них вже повернулися в Україну, але більш як 4 мільйонів громадян України офіційно зареєструвалися в країнах перебування за умовами так званої Директиви тимчасового захисту ЄС, яка надає їм право на проживання, працевлаштування та на базові соціальні послуги [1].

Також Оксана Жолнович висловила подяку абсолютно всій Європейській Спільноті за підтримку України в нелегкі часи, за допомогу її громадянам та нашим дітям: «Дуже важливо, щоб діти могли взаємодіяти з такими ж дітьми з України, і не втрачали свою українську ідентичність. Тож я просила своїх європейських колег, представників урядів, про створення культурних просторів для українських дітей, а також про надання їм можливості навчатися українською» [1]. У свою чергу Павло Грод, президент Світового конгресу українців наголосив, що найкращий спосіб гарантувати повернення українців – це зберегти їхню українську ідентичність: «Якщо немає можливості, щоб дитина ходила до українського садочка чи школи, то вона загубить свою мову, вона не повернеться додому. Ці заклади потрібні як запобіжники, щоб люди почувалися українцями і їм було вигідно повернутися на Батьківщину... Можна створити якусь цікаву концепцію, але ... якщо дитина не знає української мови, то скаже «я не хочу туди, бо я їх не розумію» [1].

Українська освіта за кордоном допомагає підтримувати національну ідентичність, культурні традиції та зв'язок з Україною для українців, які проживають за межами своєї країни. Зокрема, у Чехії українці стикаються з викликами інтеграції в нове суспільство, але при цьому намагаються зберегти свої культурні цінності, мову, звичаї й традиції. Українці в Чехії складають найбільшу національну меншину країни. Через історичну трудову міграцію, а також події останніх років, зокрема військові дії в Україні, чисельність українців у Чехії значно зросла. Після початку повномасштабної війни у 2022 р. Чехія стала

Українознавство в процесі збереження та відтворення ідентичності українства за кордоном

однією з найбільш приймаючих країн для українських біженців, пропонуючи програми підтримки, які включають житло, доступ до медицини, освіти й ринку праці. Чехія також надала тимчасовий захист українцям, що дозволяє їм легально працювати, отримувати медичне страхування і соціальні послуги.

Чехія на третьому місці у ЄС за кількістю українців із тимчасовим захистом. Велика частина українських біженців вже знайшли роботу в цій країні. За даними чеського МВС, на території країни зареєстровано приблизно 1 млн. іноземців, із них понад 570 тисяч є громадянами України [4]. Більшість українців у Чехії працюють у сфері будівництва, промисловості, сільському господарстві та сфері обслуговування. Українці відіграють важливу роль в економіці Чехії, допомагаючи закрити дефіцит робочої сили, особливо на робочих спеціальностях, де часто не вистачає місцевих працівників.

Також українці активно розвивають свою культуру в Чехії, організовуючи фестивалі, мистецькі заходи, відкриваючи культурні центри та українські школи. Ці ініціативи спрямовані на збереження української культури, мови та традицій серед дітей і дорослих. Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну чеські митці, режисери та музиканти активізувалися на підтримку України та українців у Чехії. Після 24 лютого 2022 року відбулися десятки благодійних концертів, кінопоказів, аукціонів з творами мистецтва, виручені кошти з яких було спрямовано на гуманітарні проєкти чи на підтримку Збройних Сил України [2].

Наприклад, на святкування Дня Незалежності України у Брно відбулося масштабне свято для українців та чехів, перед концертом була велика хода містом з українським прапором. Зібралось близько 300 людей – це немало для Брно. Хор «Відродження», створений українською громадою в Брно в 2022 р., виконував твори українських композиторів. Зараз хор налічує майже 30 учасників – мешканців різних областей України, які жили в Чехії до повномасштабного вторгнення, або ж тимчасово перебувають тут через війну, у тенорі співає румун Mircea Gaitan. На базі хору існує вокальний ансамбль, чоловіча група та солісти для виконання соло та дуетів та дитячий ансамбль «Співаночки» [5].

У Чехії діють українські громадські організації, такі як Асоціація українців у Чехії та Українська ініціатива в Чеській Республіці, які займаються правами українців, організовують культурні заходи, надають юридичну й консультаційну допомогу. Ці організації сприяють інтеграції українців у чеське суспільство і допомагають зберігати зв'язок з Україною.

Секція 6.

Також українська спільнота в Чехії має свої медіаресурси: інформаційні сайти, газети та радіо. Вони допомагають українцям залишатися в курсі подій як у Чехії, так і в Україні, а також забезпечують комунікацію всередині діаспори. Такі ресурси також інформують новоприбулих українців про правові питання, можливості навчання та працевлаштування. Так, окремі чеські новинні сайти почали випускати спеціальні україномовні програми для українців у Чехії, зокрема, Чеське телебачення забезпечує синхронний переклад головного вечірнього випуску новин. Зокрема, у Празі на базі чеського FM-радіо розпочало трансляцію україномовне «Радіо Україна» radioukrajina.cz, новинний портал Seznam Zprávy відкрив нову рубрику новин українською мовою. Редакція газети BLESK запустила україномовну редакцію [2].

Важливим є забезпечення освітніх потреб для українських дітей: українські діти мають можливість відвідувати чеські школи, де забезпечується підтримка для адаптації та вивчення чеської мови. Багато українських дітей також навчаються в українських школах вихідного дня, що дозволяє їм зберігати зв'язок з українською культурою. Деякі чеські школи надають додаткові курси української мови як іноземної. У минулому навчальному році школи у Чехії відвідували майже 49 539 учнів і студентів. У початкових школах навчалися понад 37 тисяч українських дітей [4].

Посольством України в Чеській Республіці ведеться активна співпраця з українськими освітніми закладами в Чеській Республіці, зокрема із суботніми українськими школами «Ерудит», «Українська школа в Празі», «Ниточка родоvodu», українськими культурно освітніми центрами «Крок» та «Українська ініціатива Південної Моравії», центром дозвілля «Джерело» [2].

За інформацією Посольства України в Чеській Республіці, основними напрямками двостороннього співробітництва в галузі освіти є розвиток співпраці між закладами вищої освіти двох країн та здійснення обмінів освітянами з метою вивчення та обміну досвідом. Зокрема, спільні науково-дослідні проекти реалізують: Київський національний університет імені Тараса Шевченка та Технологічний університет м. Брно; Херсонський державний університет та Інститут ботаніки Академії наук Чеської Республіки; Київський національний університет імені Тараса Шевченка та Інститут органічної хімії та біохімії Чеської Республіки; Інститут фізики напівпровідників імені В.Є. Лашкарьова НАН України та Інститут фізики Карлового університету; Фізико-технічний інститут низьких температур імені Б.І. Веркіна НАН України та Інститут фізики матеріалів Академії наук Чеської Республіки; Київський національний університет технологій та дизайну та Технічний університет м. Ліберець; Львівський національний університет імені Івана Франка та Карлів університет;

Українознавство в процесі збереження та відтворення ідентичності українства за кордоном

Національний університет біоресурсів і природокористування України та Університет імені Томаші Баті м. Злін; Інститут проблем матеріалознавства імені І.М. Францевича НАН України та Технологічний університет м. Брно; Інститут хімії поверхні імені О.О. Чуйка НАН України та Технічний університет м. Острава, Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова та університет Палацького в м. Оломоуц [2].

У 2022 році було підписано Угоду про співробітництво в галузі освіти та науки між Міністерством освіти і науки України та Міністерством освіти, молоді та спорту Чеської Республіки. Чотири провідні університети України увійшли до кластеру східного партнерства за ініціативи Карлового університету у Празі.

Також важливу роль у житті українців у Чехії відіграє релігія. Багато українців відвідують православні та греко-католицькі церкви, які часто стають центрами спілкування й підтримки для української громади. Церкви не тільки надають духовну підтримку, але й організовують культурні події, що об'єднують українців.

Необхідно відзначити, що чеський уряд підтримує інтеграцію українців у суспільство через програми адаптації, мовні курси, працевлаштування та соціальні послуги. Багато українців вдало інтегруються у чеське суспільство, активно працюючи, навчаючись і беручи участь у культурному житті країни. При цьому важливо, що чеське суспільство загалом демонструє толерантність і готовність підтримувати українців.

Таким чином, українці в Чехії створюють активну та організовану діаспору, яка зберігає національну ідентичність і сприяє інтеграції в чеське суспільство. Проте загрози втрати національної ідентичності українців в Чехії є важливою темою, яка має низку ключових аспектів:

– *Культурна асиміляція.* Занепад традицій: з часом, українці можуть почати відмовлятися від своїх культурних звичаїв, свят та обрядів, що призводить до зменшення зацікавленості в збереженні своєї культурної спадщини. Непомітне змішування культур: участь у чеських традиціях та святкуваннях може сприяти асиміляції, зменшуючи виразність української ідентичності.

– *Мовна втрата.* Втрата рідної мови: багато українців, зокрема молодь, можуть перейматися чеською мовою, втрачаючи навички спілкування українською. Це може вплинути на міжпоколінню передачу мови та культури. Обмежений доступ до українських медіа: відсутність українських газет, книг та інших ресурсів у Чехії може ускладнити підтримку мовної ідентичності.

– *Соціальні та економічні чинники.* Економічний тиск: прагнення до кращих економічних можливостей може спонукати українців адаптуватися до чеського

Секція 6.

середовища, відмовляючись від елементів своєї культури. Дискримінація та стереотипи: стикання з упередженнями з боку місцевого населення може зменшити бажання українців активно ідентифікувати себе з українською культурою.

– *Відсутність підтримки громади.* Слабка організація українських спільнот: Недостатня активність українських організацій може призвести до ізоляції та втрати зв'язків із культурною спадщиною.

– *Політичні та соціальні обставини.* Зміни в політиці імміграції: нові закони та регуляції можуть обмежити можливості українців у Чехії, ускладнюючи збереження їхньої національної ідентичності. Вплив війни в Україні: поточні конфлікти можуть відволікати увагу від культурних питань, хоча вони також можуть зміцнити почуття національної єдності.

Таким чином, попри громадські, освітні та культурні ініціативи українського та чеського урядів щодо збереження національної ідентичності українських біженців, активну та організовану діаспору, яка зберігає національну ідентичність і сприяє інтеграції в чеське суспільство, зберігаючи при цьому тісний зв'язок з батьківщиною, втрати національної ідентичності українців в Чехії є серйозним викликом, що потребує активних зусиль з боку українських громад, організацій і держави. Підтримка культурних традицій, мовної ідентичності та спільноти є необхідними для збереження національної ідентичності в умовах нових викликів.

Література

1. ЄС сприяє збереженню національної ідентичності українських дітей за кордоном. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3682036-es-spriae-zberezennu-nacionalnoi-identichnosti-ukrainskih-ditej-zakordonom-zolnovic.html>

2. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Чехією. URL: <https://czechia.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/359-kulyturno-gumanitarne-spivrobitnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-chehiyeju>

3. Наталка Кудрик. Щоб повернути біженців, слід зберегти їхню українську ідентичність – президент СКУ. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pavlo-grod-prezydent-sku-intervyu/32454403.html>

4. Українські біженці у Чехії: як інтегрувалися та які доходи приносять чеській державі. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/bizhentsi-chehiyi-k-ukrayintsi-integruvalisya-1723554090.html>

5. Українці створюють за кордоном колективи й репрезентують українську культуру. URL: <https://hromadske.radio/publications/pereselentsi-z-ukrainy-stvoryly-za-kordonom-kolektyvy-y-reprezentuiut-ukrainsku-pisniu>

**Українознавство в процесі збереження
та відтворення ідентичності українства за кордоном**

Володимир Міхалко

кандидат технічних наук, доцент,

старший науковий співробітник

Українського науково-дослідного інституту

архівної справи та документознавства

Олександра Міхалко

Словацький технічний університет в Братиславі

**СИСТЕМА НЕОБХІДНИХ ЗАХОДІВ ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСТВА ЗА КОРДОНОМ**

Питання збереження національної ідентичності українства за кордоном було, залишається і буде надзвичайно актуальним, особливо з врахуванням повномасштабного вторгнення росії та проведення активних бойових дій на території України, що призвело до виїзду великої кількості громадян України за кордон.

Необхідно зазначити, що національна ідентичність посідає важливе місце у формуванні цивілізаційної ідентичності і вона є невіддільна за змістом від таких понять, як «етнос» та «нація». Національна ідентичність – це уявлення про себе через призму своєї присутності в національній спільноті, в нації. Коли особистість вважає себе частиною національної спільноти та поділяє її цінності й усвідомлює особливі відмінні риси цієї спільноти, можна стверджувати про факт існування у неї національної ідентичності [1].

Український канадський славіст, мовознавець, науковий і громадський діяч Ярослав Рудницький вважав головним чинником збереження національної ідентичності компактність місця проживання, створення сімей з представників однієї етнічної групи, активну просвітницьку роботу церкви та громадських організацій, навчання рідною мовою та наявність власних ЗМІ тощо [2].

Українці, які проживають за кордоном у першу чергу намагаються швидко адаптуватися в країнах свого перебування, інтегруватися в суспільство, саме тому, питання збереження національної ідентичності особливо на початкових етапах перебування в країнах поселення стає для них не досить актуальним. Це є однією з основних причин того, що українці за кордоном легко втрачають зв'язок з історичною Батьківщиною, і в даному контексті пріоритетним завданням для України є формування та реалізація системи заходів для ефективного утримання, а можливо і відновлення зв'язку з українцями за

Секція 6.

кордоном.

Відповідно до даних Міжнародної організації з міграції ООН після повномасштабного вторгнення росії в Україну більше 14 млн українців – залишили місця свого постійного проживання. Понад 6,5 млн із них виїхали за межі території України до іноземних країн, а близько 3,7 млн громадян залишаються переміщеними особами в Україні [3].

Згідно з дослідженням дослідницької платформи «Gradus Research», у разі загострення ситуації в нашій країні 18% громадян України можуть ухвалити рішення виїхати за кордон [4].

Також однією з основних причин значного відтоку українських громадян за кордон є соціально-економічні чинники.

Формування та реалізація системи заходів для ефективного утримання або відновлення зв'язку з українцями за кордоном повинно стати пріоритетним завданням не тільки для Уряду України, але і для всіх науково-дослідних; культурних; освітніх організацій та установ України, які мають можливість за своїми функціональними обов'язками підтримувати співпрацю з організаціями українства за кордоном.

Основою для формування та реалізації системи заходів для ефективного утримання або відновлення зв'язку з українцями за кордоном можуть стати такі заходи:

- створення Україною гідних умов для розвитку українського народу в різних сферах діяльності;
- покращення соціально-економічної ситуації в країні;
- сприяння зростанню історичної свідомості громадян України;
- формування у світі позитивного іміджу України як висококультурної, демократичної держави;
- організація та проведення освітньої та виховної діяльності з метою забезпечення підготовки національно-свідомого молодого покоління українців за кордоном;
- забезпечення збереженості української культури серед українства за кордоном, продовження традицій свого народу;
- сприяння процесам формування українських громадських організацій за кордоном;
- поширення за допомогою українства за кордоном відомостей серед громадських, наукових та ділових кіл іноземних країн про можливості України у різних сферах діяльності;
- забезпечення прав українства за кордоном, створення умов та можливостей

Українознавство в процесі збереження та відтворення ідентичності українства за кордоном

для задоволення освітніх, культурних, соціальних, інформаційних та інших потреб українства за кордоном;

- сприяння укладенню міжнародних договорів про співробітництво в галузях освіти та науки, культури, соціального захисту, інформаційного забезпечення з урахуванням інтересів українства за кордоном;

- надання українським культурно-інформаційним центрам організаційної, методичної, матеріально-технічної та інших видів допомоги в місцях компактного проживання українців за кордоном;

- створення сприятливих умов для організації радіомовлення та телевізійної трансляції програм з України на підставі міжнародних угод.

●Отже, за умов реалізації вищезазначених заходів та організації тісної взаємної співпраці з організаціями українства за кордоном можна створити оптимальні умови для:

- забезпечення збереження національної ідентичності українства за кордоном;

- створення позитивних умов щодо залучення українства за кордоном для просування національних інтересів України у різних сферах діяльності, а також створення сприятливих умов для повернення українців до Батьківщини.

Українство за кордоном у разі ефективної реалізації системи вищезазначених заходів може стати для України важливим рушійним фактором реалізації зовнішньої політики забезпечення позитивного міжнародного іміджу, економічної, культурної та інформаційної присутності в геополітично важливих країнах та регіонах.

Література

1. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / авт. кол.: О. Рафальський (керівник), Я. Калакура (науковий редактор), О. Калакура, М. Юрій. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с.
2. Марунчак М. Сорок років праці Комітету українців Канади 1940 – 1980 / М. Марунчак. Вінніпег, 1981. 24 с.
3. Millions Assisted, Millions More Still in Need Two Years into Ukraine War, Says IOM. URL: <https://www.iom.int/news/millions-assisted-millions-more-still-need-two-years-ukraine-war-says-iom>.
4. Міграція під час війни. URL: <https://forbes.ua/war-in-ukraine/migratsiya-pid-chas-viyni-blizko-20-ukraintsiv-mozhut-viikhati-za-kordon-u-razi-zagostrennya-situatsii-shcho-krim-bezpeki-sponukaе-do-tsogo-naselennya-visnovki-z-doslidzhennya-gradus-research-pro-migr-20032024-20013>

*Марина Панчук,
аспірантка кафедри історії України
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ

Становлення та окреслення сучасної геополітичної ситуації в умовах російської збройної агресії спонукає Україну протягом декількох останніх років активно налагоджувати співпрацю із ключовими союзниками. Пошук стратегії актуальних міждержавних відносин закріплюється на основі тих дипломатичних зв'язків, які були встановлені протягом минулих років та десятиліть, і які базувалися на спільному баченні побудови майбутнього та на тісних історичних взаєминах. Безперечно, перспективну позицію у цьому відношенні займає саме Польща.

Метою дослідження є аналіз та систематизація досвіду налагодження співпраці України та Польщі на тлі зростання загроз в геополітичній ситуації.

Дане питання знайшло своє відображення в працях українських авторів, а саме: І. Гурака [2], Л. Чупрія [8], М. Криштановича [4] та ін.

Насамперед, варто зауважити, що Польща активно демонструвала свою стійку позицію у підтримці суверенітету й територіальної цілісності України ще з 2014 р., коли, за даними І. Гурака [2], стала ключовим ініціатором запровадження перших санкцій проти РФ ще в березні 2014 р. На фоні зростаючої загрози національної безпеки України, українсько-польські відносини ставали тіснішими, особливо в економічній та військовій сферах [2, с. 219-221].

Дипломатичні зусилля відзначилися також і тим, що в 2015 р. було створено міжпарламентські групи із країнами ЄС, з Польщею зокрема. Це суттєво посилило динаміку просування українських національних інтересів та консолідацію міждержавних відносин за пріоритетними векторами. Цьому сприяла також і активна робота українських дипломатів та тих депутатів, які брали участь у засіданнях Парламентської асамблеї Ради Європи [9, с. 63].

Проте не можна оминати увагою ті гострі кути, які спіткали українсько-польські відносини на ґрунті історичних непорозумінь. Це передусім стосується різного трактування обома сторонами подій, що мали місце на території Волині в роки Другої світової війни. На рівні законодавчому та на рівні суспільної думки тема стала дещо спекулятивною та політизованою, що негативно позначилося на міждержавних взаєминах, особливо починаючи із 2015 р [2, с. 223].

Українознавство в процесі збереження та відтворення ідентичності українства за кордоном

Однак, спільне бачення стратегічних цілей та прагнення протидіяти зростаючим загрозам зі сторони рф спонукало як Україну, так і Польщу шукати шляхи налагодження подальшого співробітництва на різних рівнях. Як зауважує М. Криштанович, певний злам відбувся в 2017 р. ключовими напрямками посилення співпраці стали візити представників різних міністерств і відомств, а також робота над питаннями безпеки й у військово-технічній сфері. Надважливу роль відіграла Польща для подальшої підтримки України на міжнародній арені в питаннях євроатлантичної інтеграції й енергетичної незалежності [4, с. 221-222].

Після початку повномасштабного російського вторгнення відносини України та Польщі суттєво зміцніли на різних рівнях. Цьому сприяло не лише політичне налагодження міждержавного діалогу в надзвичайно загрозливих умовах з точки зору національної та загальносвітової безпеки, але й ініціативи на рівні громадських організацій та локальних установ. Це відкрило велике вікно можливостей для поглиблення співпраці за різними векторами [1, с. 676].

Важливе місце в сучасних обставинах займає також інформаційна політика, що покликана протидіяти дезінформації, яка здатна зашкодити іміджу Української держави. Тому Україна та Польща розробили низку напрямків, реалізація яких має завадити російській пропаганді заповнити медіапростір, у тому числі польський, і таким чином розпалити вороже налаштування українців та поляків один до одного. Основна ціль покладається на таку інформаційну політику, яка спрямована на наголошення важливості спільних сторінок історії обох держав, а також їхнє об'єктивне висвітлення, подібність шляхів до незалежності та відстоювання демократичних засад всередині обох держав. Такі обставини вчергове продиктували необхідність налагодженого діалогу з позиції поваги та рівності із залученням фахівців культури та історичної науки [1, с. 678].

Наприклад, у листопаді 2022 р. відбулася прес-конференція задля презентації результатів реалізованого українсько-польського проєкту: «Галицька сцена – наша спільна історія – Промоція української та польської культури в межах співпраці Центру сприяння польській культурі у Львові та Українського дому в Перемишлі», що був втілений за фінансової підтримки ЄС та був спрямований на налагодження культурницького діалогу та збереження культурної спадщини [7].

За даними Посольства України в Республіці Польща, у 2022 р. було реалізовано проєкт «Ukrainian Freedom Orchestra», метою якого був розголос тих наслідків, з якими стикається Україна в результаті російської збройної агресії, а також протидія російській дезінформації. Даний оркестр, до складу якого увійшли найвидатніші українські музиканти, здійснив тур по Європі та США.

Секція 6.

Загалом, протягом лише 2022 р. в Польщі було реалізовано понад 100 культурних заходів, які були покликані засвідчити солідарність України та Польщі та сприяти поширенню інформації про війну в Україні.

Ініціативою Польщі, що стратегічно повинна посилити суб'єктність України у сфері міжнародних відносин, є низка заходів, завданням яких є припинення розповсюдження російських інформаційних впливів та культурних продуктів, які розхитують позиції України в Європі. Тому Польща сприяла припиненню власної співпраці з рф у сфері культури, а також виступає за виключення останньої з провідних міжнародних організацій, у тому числі – ЮНЕСКО.

У сфері історичної пам'яті теж здійснюється колосальна робота, що сприяє подоланню будь-яких протиріч та ідеологічних розходжень між Україною й Польщею і тим самим це дозволяє зміцнювати міждержавну комунікацію та посилювати позиції Української держави на міжнародній арені. Таким чином було підписано Меморандум про співробітництво, що передбачає створення Робочої групи для опрацювання усіх спірних питань на принципах рівності та об'єктивності [5].

Необхідно також зазначити, що Польща активно долучається до підтримки українського євроінтеграційного шляху, особливо з 2022 р. Україна, як суб'єкт міжнародних правовідносин, чітко задекларувала свою непохитну позицію стосовно вступу до ЄС, а Польща, у свою чергу, висловила беззаперечну підтримку Україні в цьому на рівні міжнародної політики. Зокрема задля посилення впливів на східноєвропейському просторі, який все більш активно включається до європейської спільноти. Україна зацікавлена в польській допомозі та запозиченні досвіду, тому нині це і є один із пріоритетних напрямків співпраці між двома державами [1, с. 680].

Отже, налагодження та посилення українсько-польської взаємодії є одним із ключових векторів зовнішньої політики України нині. Окрім тих двосторонніх дивідендів, які мають обидві держави внаслідок продуктивного співробітництва, для України співпраця з Польщею та її підтримка сьогодні виступають дієвими інструментами для посилення власної суб'єктності в сучасних геополітичних реаліях.

Література

1. Горбатенко В. Стратегічне партнерство Україна – Польща: виклики і здобутки воєнного часу. *Правова держава*. 2023. Вип. 34. С. 673-683. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001449265>

**Українознавство в процесі збереження
та відтворення ідентичності українства за кордоном**

2. Гурак І. Республіка Польща як один із ключових партнерів України на міжнародній арені. *Sprawy Międzynarodowe*. 2018. Том LXXI. Nr. 3. S. 195-242.
3. Договір між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про Українсько-Польську Раду обміну молоддю, укладено 09.09.2015
4. Криштанович М. Розвиток міжнародного співробітництва України з Польщею в сучасних умовах. *Літопис Волині*. Всеукраїнський науковий часопис. 2021. №24. С. 219-223.
5. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Польщею. Опубліковано 19 червня 2023 р. Посольство України в Республіці Польща. Режим доступу: <https://poland.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/231-kulyturno-gumanitarne-spivrobitnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-polyshheju>
6. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про співробітництво в галузі культури, науки і освіти, укладена 20.05.1997
7. Українці у Перемишлі та поляки у Львові реалізують спільний проєкт. *Наше слово*, 3 листопада 2022 р. Режим доступу: <https://nasze-slowo.pl/news/ukrayinczi-u-peremyskli-ta-polyaky-u-lvovi-realizuyut-spilnyj-projekt/>
8. Чупрій Л. Геополітична підтримка України в умовах повномасштабної російської агресії. *Геополітика України: історія і сучасність*. 2023. № 1(30). С. 22-31.
9. Шевченко Б. Г. Україна в міжнародних відносинах 2014–2019. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць*. 2021. № 4 (52). С. 62-67.

Андрій Петровський,
*аспірант НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка*

ВЗАЄМОДІЯ З УКРАЇНСЬКОЮ ДІАСПОРОЮ ЯК СКЛADOBA СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

Питання взаємодії з українською діаспорою протягом останніх кількох років набуло особливої актуальності. В умовах повномасштабної агресії РФ проти України українська діаспора стала потужним фактором підтримки України та відстоювання її інтересів у світі, і наразі відіграє вагомую роль своєю всебічною допомогою в протидії ворожій агресії та має серйозний потенціал (економічний, інтелектуальний, культурний тощо), який впливатиме на подальше відновлення і розвиток України.

Голова Світового Конгресу Українців (СКУ), міжнародної неурядової організації, що об'єднує організації українців у понад 60 країнах світу, Павло Грод, зазначив, що українські громади в країнах їх перебування працюють над тим, щоб підсилити підтримку України, а уряди цих країн підтримують Україну тоді, коли цього вимагає громадянське суспільство [1].

Прикметно, що найбільш актуальними пріоритетами в діяльності Світового конгресу українців його очільник окреслив такі три напрями:

- протидія російській агресії, що включає гуманітарну допомогу, фінансову підтримку ЗСУ, боротьбу з російською дезінформацією, постійну політичну адвокацію інтересів України;

- допомога у повоєнному відновленні України, включно з програмами реінтеграції ветеранів і створенням умов для повернення додому українських мігрантів;

- розбудова українського світу, який має об'єднати населення України та діаспорян заради спільних цілей, адже Україна за переконанням голови СКУ стане сильною і процвітаючою тоді, коли світове українство буде об'єднаним і впливовим у світі [2].

У цьому контексті важливе значення має політика держави, спрямована на зміцнення взаємозв'язків з діаспорою, створенням умов для спрямування потенціалу діаспори на підтримку України в умовах її протистояння зовнішній агресії та активного залучення до повоєнного відновлення та розвитку України.

Цікавим з цієї точки зору є аналіз деяких документів та заходів державної політики, що визначають питання взаємодії з діаспорою.

Українознавство в процесі збереження та відтворення ідентичності українства за кордоном

Так, у розробленій Міністерством соціальної політики України Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року, яку було схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 року № 922-р, взаємодія з діаспорою передбачена в рамках стратегічної цілі, направленої на створення умов для міграційного приросту населення та зниження рівня відтоку українців за кордон [3].

У документі йдеться про те, що завдання щодо повернення українців має фокусуватися не лише на громадянах України, які виїхали за кордон на початку повномасштабної збройної агресії, але і на тих, що виїхали раніше, та представниках української діаспори – особах українського походження та їх нащадках, які мають громадянство інших держав.

Зазначається, що держава має робити все можливе для повернення українців із-за кордону, але разом з тим визнається, що значна кількість українців може не повернутися, що варто розглядати не лише як проблему, що потребує негайного реагування, але також і як можливість, адже українці, які інтегруються за кордоном, можуть бути дуже потужним провідником проукраїнської позиції у країнах перебування, а також потенційним джерелом інвестицій в економіку України, нових прогресивних знань, досвіду тощо [3].

Стратегія визначає необхідність суттєво посилити роботу з українцями за кордоном шляхом налагодження постійної предметної комунікації з об'єднаннями українців за межами держави та розробити інституційні інструменти для швидкого виявлення та реагування на проблеми українців в інших країнах [3].

У липні 2024 року було зареєстровано проєкт Закону України «Про засади державної демографічної політики» (реєстр. № 11424 від 22.07.2024 р., Княжицький М., Южаніна Н. та ін.), яким також визначається необхідність підтримки зв'язків з українською діаспорою у взаємозв'язку з відновленням демографічного потенціалу держави [4].

Законопроектом передбачено створення центрального органу виконавчої влади з питань демографії, що забезпечуватиме формування та реалізацію державної демографічної політики. До повноважень цього органу має бути віднесено зокрема участь та здійснення координації проєктів української діаспори та закордонних українців.

Наразі питання формування та реалізації державної політики з питань взаємодії з українцями за кордоном належить до компетенції Міністерства закордонних справ України. Відповідно до Положення про Міністерство закордонних справ України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів

Секція 6.

України від 30 березня 2016 року № 281, МЗС відповідно до покладених на нього завдань розробляє та вносить пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання питань співпраці із закордонними українцями, забезпечення прав закордонних українців, створення сприятливих умов та можливостей для задоволення їх соціальних, культурно-освітніх, мовних, інформаційних та інших потреб; надає громадським організаціям (осередкам) закордонних українців організаційну, методичну, технічну та іншу допомогу в їх діяльності [5].

Водночас прикінцевими та перехідними положеннями згаданого вище законопроекту передбачається створення окремого Міністерства демографії та діаспори України як центрального органу виконавчої влади, що забезпечуватиме формування та реалізуватиме державну демографічну політику [4].

Про плани щодо створення в Уряді окремої інституції, яка фактично має стати міністерством української єдності, у серпні 2024 року зазначив у своєму виступі на нараді керівників закордонних дипломатичних установ України «Воєнна дипломатія: стійкість, зброя, перемога» Президент України В. Зеленський. У виступі Глави держави йшлося про те, що необхідність створення такого міністерства пов'язана з потребою забезпечення глобальної єдності українців у світі, забезпеченні більшої активності держави з урахуванням освітніх, культурних та інформаційних потреб українців в інших країнах, враховуючи значне зростання їх кількості [6].

В цілому слід зазначити, що взаємодія із закордонними українцями, є важливою складовою політики держави в нинішніх умовах. У документах державної політики, зокрема в Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року, питання взаємодії з діаспорою розглядається в контексті демографічних питань та необхідності повернення українців з-за кордону.

Разом з тим, не менш важливим є налагодження і підтримка взаємодії з українцями в країнах їх перебування з метою спрямування енергії та потенціалу української діаспори на відновлення та розбудову України. Важливе значення в цьому контексті має, зокрема, формування ефективної інституційної структури, яка сприятиме посиленню взаємодії з українською діаспорою та забезпеченню єдності українців у світі.

Література

1. «Діаспора надала Україні допомоги на \$500 млн». Голова Світового конгресу українців Павло Грод про повернення біженців, сильний український світ та боротьбу з російською пропагандою. *Forbes*. URL: <https://forbes.ua/war-in-ukraine/v-deyakikh-rechakh-ukraina-e-bilsh-zakhidnoyu-nizh-sam-zakhid-golova->

**Українознавство в процесі збереження
та відтворення ідентичності українства за кордоном**

svitovogo-kongresu-ukraintsiv-pavlo-grod-pro-povernennya-bizhentsiv-piv-milyarda-dolariv-vid-diaspori-ta-borotbu-z-rosiyskoi-propag-12092023-15944

2. Лекція Президента Світового конгресу українців Павла Грода в КНУ. Офіційний вебсайт Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: <https://knu.ua/news/13313>

3. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р «Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року» // Законодавство України: вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text>

4. Проект Закону про засади державної демографічної політики // Законодавство України: вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44571>

5. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 березня 2016 р. № 281 «Про затвердження Положення про Міністерство закордонних справ України». // Законодавство України: вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-2016-%D0%BF#Text>

6. Від нашої спільної роботи залежить, яка зброя в руках у наших воїнів – виступ Президента на нараді керівників закордонних дипломатичних установ України «Воєнна дипломатія: стійкість, зброя, перемога». Президент України: офіційне інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vid-nashoyi-spilnoyi-roboti-zalezhit-yaka-zbroya-v-rukah-u-n-92669>

СЕКЦІЯ VII.
Українознавство vs «русский мир»

SECTION VII.
Ukrainian Studies vs 'Russian world'

Тамара Бабійчук
кандидатка педагогічних наук, викладачка-методист
Бердичівського педагогічного фахового коледжу

**СТАТТІ ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО ЯК МАТЕРІАЛ
ДЛЯ ВІДЕОЛЕКЦІЇ «ПИСЬМЕННИК ПРО РУЗКІЙ МІР» В ЗПФО**

Питання активної боротьби проти «русского мира» в Україні – це напрочуд **актуальне** питання, адже це питання життя нашої незалежної держави. Заклади освіти всіх рівнів зобов’язані теж постійно, послідовно, наполегливо і ефективно працювати, щоб знешкодити «русский мир» насамперед у свідомості дітей, підлітків, юнацтва. З **метою** допомогти викладачеві ЗПФО провести відеолекцію «Іван Нечуй-Левицький проти «русского мира» пропонуємо компактний виклад основних положень публіцистичних статей письменника.

Статті Івана Нечуя-Левицького «Непотрібність великоруської літератури для України і для слов’янщини» (1978) та «Українство на літературних позвах з Московщиною» (1991) актуальні в сьогодиншній добі – у час кровопролитної війни українців проти московського окупанта.

Стаття **«Непотрібність великоруської літератури для України і для слов’янщини»** [1] є сміливою і доказовою відповіддю письменника на смертоносний для України драконівський емський указ (1876). Цей царський документ забороняв українську мову в багатьох сферах життя – церква, музика, театр, книгодрукування. Московські шовіністи в той же час дружно верещали, що українська мова незугарна, примітивна, бідна, що діячам культури і мистецтва з малоросії слід творити московським язиком, бо навіщо

Українознавство vs «русский мир»

виокремлювати якусь українську мову, коли і в малій росії, і у великій стільки спільного; от, наприклад, література...

І. Нечуй-Левицький – 38-річний учитель родом із Шевченкового краю – мав інші думки щодо майбутнього рідної мови і літератури. І не побоявся, навпаки, вважав за обов'язок сказати широкому загалу правду про потужну і самодостатню українську літературу, вважав за нагальну потребу застерегти митців-співвітчизників від зради рідного слова, більше – переконував світову спільноту щодо небезпеки, яку дає знайомство з вірусними нікчемними творами московських літераторів. З гіркотою говорить публіцист про засилля московської літератури в Україні і про його наслідки. Проаналізувавши ряд творів московських письменників, І. Нечуй-Левицький робить висновок: ця література не тільки чужа для українців; ця література руйнує, знищує і українську літературу, і саму Україну. Як бачимо, письменник виганяє з теренів Вітчизни ворожу словесність як непотрібну і злочинну. В Україні, наголошує І. Нечуй-Левицький, повинна панувати своя, рідна література українською мовою: *«Очевидячки, Велика Русь хоче силою насадити свою літературу в Україні, побивши на смерть українську. Що ж несе в Україну й Білу Русь великоруська література? Чи задовольняє вона розумове й естетичне розвитку нашого громадянства? Чи піднімає вона вгору всю масу українського народу й усієї нації, чи придавлює її вниз? ... Ми скажемо, що вона не має цивілізуючої вартості для України. Ми думаємо, що при теперішньому прямуванні всіх літератур, між ними як великоруської, так і української, великоруська література не приносить нам такого добра, яке принесла б наша національна, народна література... Ця нова великоруська література тепер панує в Україні; її вчать в українських школах; нею набивають українські бібліотеки, задля неї забороняють друкувати українські книжки і висилають українців то в Сибір, то в Архангельськ. Ця література претендує стати й всеслов'янською... Наші московські брати-слов'яни задержують духовний зріст України на цілі віки, як задержують і свій зріст. Вони принижують наше розвитку своєю літературою, з чужою нам життям, з чужими типами; не дають нам нормально розвиватись по своїй літературі, задержують розвитку нашого народу, не даючи йому шкіль або даючи їх на чужій мові або церковній, або великоруській. Ми зостаємось позаду в розвитку не тільки од Європи, але навіть і од західної слов'яниці, навіть од Болгарії, де, як виявилось тепер, турки не забороняли болгарам закладати народні й середні школи. Україна зостається в розвитку і позад Великоросії, бо там більше народних шкіл, і вони більше корисні для народу, бо вони на народній мові. Український народ зостанеться і позад польського народу, і литовського, і грузинського, і навіть позад казанських татар, бо всі ті народи вчать в школах на своїх мовах... Україну жде погана*

Секція 7.

перспектива в Росії, перспектива темна, як ніч... Німці не давили так чеської та польської літератури, турки – болгарської та сербської, як московські брати-слов'яни давають українську. ... Московщина має собі за ціль вбити українську національність, вбивши нашу літературу... Сумно стає на душі, як подумаєш про майбутні часи України під московськими пазурями...»

У статті «Непотрібність великоруської літератури для України і для слов'янщини» І. Нечуй-Левицький поціновує Миколу Гоголя як талановитого письменника і водночас називає останнього зрадником України, говорить про лихий слід Гоголя для української літератури: *«Гоголева муза таки добре нашкодила українській літературі: вона одвернула од України чимало української інтелігентної публіки та письменників-українців, одвернула їх увагу од щиро української національної та народної літератури і ввігнала їм у голову ту ідею, що Україна й справді може жити однією загальною літературою з Великоросією. Великороси показують нам пальцем на Гоголя як на взірець, коли тільки в нас заворушиться українська література на народній мові, показують пальцем, що українські письменники повинні йти слідом за Гоголем, що література повинна писатись великоруською мовою; що Гоголь, як високий талант, міг знайти для себе широкий простір тільки на Великій Русі...»*

Стаття **«Українство на літературних позовах з Московщиною»** [2] є успішною спробою патріота І. Нечуя-Левицького емоційно заявити про хибність поглядів московського науковця-шовініста О. Пипіна на історію української літератури. Цей українофоб вважав, що українська література повинна стати частиною загальномосковської, тобто розвиватися в загальномосковському річищі, оскільки нібито українці приросли до московщини і адміністративно, і духовно, і культурно. Так, у статті публіцист говорить про шалену русифікацію, зокрема про заборону української мови і надбавки вчителям-русифікаторам. І. Нечуй-Нечуй також попереджає світову спільноту про імперські амбіції здійснити русифікацію західних слов'ян.

«У Росії... система приневільного винародовління крутиться, мов навіжена. ... "обрусіння" йде не днями, а немов годинами, неначе в ньому спасіння не тільки Росії, але усього світу від якоїсь напасти... В Україні навіть у народні школи заведено великоруські шкільні книжки та викладову великоруську мову, заборонено видавати Святе Письмо на українській мові; після 1876 року українська література неначе засуджена на смерть: заборонено видавати усякі українські книжки... Наукові популярні книжки не дозволені... В Україні обрусеніє становлять вище від інтересів християнства й православ'я, неначе від нього залежить і саме небо, і самий рай. ...навіть місця директорів гімназій уже систематично обсаджують великоросами, а духовна власть уже давно

Українознавство vs «русский мир»

становить ректорами духовних семінарій та духовних училищ усе майже великоросів, для котрих... дається більше "жалування" – плати за службу, ніж українцям, як кажуть в смішки самі великороси: "за обрусеніє"».

І все одно, зауважує І. Нечуй-Левицький, московити не задоволені результатами русифікації, тому всіляко паплюжать паростки української літератури, цинічно заявляючи при тому, що українського народу взагалі немає; більше – московити нахабно нав'язують читання якоїсь «особливої» московської, посилаючись на абсолютно насправді відсутній «історичний самобутній тип», якого, мовляв, в Україні немає: *«Великоросія виступила на історичну та культурну арену дуже пізно і приймала в себе широкий вплив інших готових культур, котрі не дали сформуватись її культурній самобутності і надали її культурі готові чужі форми. Історія людськості та історія культури не знає такого окремого самобутного великоруского культурного типу. ...ніякого великоруского самобутного культурного типу нема, не було та й не могло бути...»*

Обнадійливими є думки І. Нечуя-Левицького про майбутнє рідної літератури: *«Російська державність пригнобляє українську літературу, потягується її задушити, а вона, як зумисне, росте та й росте. Десь беруться таланти, десь береться охота й енергія в тих талантів писати доконче своїм язиком, десь береться глибоке пересвідчення в правоті свого діла, своїх тенденцій»*.

Наша література розвивається, попри нечувані жорстокі перешкоди, що їх чинять їй у московській імперії. І ця література, зазначає І. Нечуй-Левицький, – не хвостик московської, як твердить один із соратників Пипіна, і навіть не довгий її хвіст. Українська література велика і самобутня, і світ про неї обов'язково знатиме.

Статті І. Нечуя-Левицького «Непотрібність великоруської літератури для України і для слов'янщини» та «Українство на літературних позовах з Московщиною», підписані знаковим псевдонімом Баштовий, не друкувалися на теренах московської імперії; були замовчуваними і в совецькому союзі (комуністичні критики називали їх суперечливими, незрозумілими, хибними... Ці натхненні націєцентричні твори самобутнього письменника викладачі ЗПФО повинні знати і добре розуміти, що І. Нечуй-Левицький ще в ХІХ ст. говорив про небезпеку «русского мира» для України і про потребу негайної конкретної боротьби з ним. На наш погляд, **запропонований матеріал допоможе** зриміше і об'єктивніше, привабливіше показати І. Нечуя-Левицького не тільки як інтелектуала-аналітика, а і як національно свідомого сина України, який чітко уявляв наслідки подальшого просування «русского мира» в Україні.

Секція 7.

Література

1. <http://sites.utoronto.ca/elul/Nechui/Ukrainstvo/ukrainstvo05.Nepotribnist-1.html>
<http://sites.utoronto.ca/elul/Nechui/Ukrainstvo/ukrainstvo06.Nepotribnist-2.html>
2. <https://zbruc.eu/node/49759>

Тетяна Бевз,
докторка історичних наук, професорка,
старша наукова співробітниця
НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ: ВІД ІСТОРИЧНИХ ЗАСАД ДО СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ПРАКТИК

Важливим інструментом формування національної свідомості, ціннісних орієнтацій та ідентичності суспільства, особливо у контексті сучасних викликів що постають перед Україною, є національно-патріотичне виховання, яке базується на принципах: національної спрямованості; самоактивності й саморегуляції; полікультурності; культуровідповідності; соціальної відповідності; історичної і соціальної пам'яті та міжпоколінної наступності. Актуальність теми національно-патріотичного виховання у сучасних реаліях зумовлена кількома ключовими чинниками: історичними уроками та питаннями утвердження національної ідентичності; сучасними викликами та загрозами національній безпеці; потребою у нових підходах до виховання молоді. Варто також наголосити, що «до сьогодні (тобто, до 6 червня 2022 р., коли була ухвалена «Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України») українська освіта не мала переконливої і позитивної україноцентричної традиції, досвіду щодо виховання патріотизму в дітей та молоді, у попередні часи боялися взагалі терміну «національний», а «патріотичне виховання» сприймали винятково в етнонародному або неорадянському вимірі» [1].

Національно-патріотичне виховання пройшло складний шлях розвитку, формуючись під впливом історичних подій та змін у суспільних і політичних умовах. Перші прояви національно-патріотичного виховання, пов'язані з козацькою добою, де були сформовані цінності, пов'язані з патріотизмом і захистом рідної землі. Національне відродження XIX століття, діяльність українських інтелектуалів (Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Микола Костомаров, Михайло Драгоманов, Леся Українка, Іван Франко, Юліан Бачинський та інші) та політичних і громадських організацій (Кирило-Мефодіївське братство, Руська Трійця, громади) закладали фундамент для майбутнього патріотичного виховання. У період УНР і ЗУНР використовували патріотичні цінності для консолідації суспільства, закріплення національної ідентичності через освіту й культуру. У радянський період українські підпільні

Секція 7.

рухи, зокрема ОУН-УПА, сприяли збереженню ідеї національного патріотизму. Після відновлення державної незалежності (1991) відбулося повернення до національно-патріотичного виховання завдяки новим програмам з української мови, культури та історії в розвитку патріотичних цінностей у незалежній Україні. Власне, про історію, про цінності патріотизму українців крізь віки, про героїзм та подвиги дуже слушно зазначено в «Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України», затвердженій Наказом Міністерства освіти і науки України 06 червня 2022 року № 527: «Формування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості у дітей та молоді повинно здійснюватися на прикладах героїчної боротьби Українського народу за самовизначення і творення власної держави, ідеалів свободи, соборності та державності, зокрема, від княжої доби, українських козаків, Українських Січових Стрільців, армій Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки, учасників антибільшовицьких селянських повстань, загонів Карпатської Січі, Української повстанської армії, українців-повстанців у сталінських концтаборах, учасників дисидентського руху» [1]. Важливо й те, що концепція враховує й досвід сьогодення: «національно-патріотичне виховання має здійснюватися на прикладах мужності та героїзму учасників революційних подій в Україні у 2004, 2013–2014 років, Героїв Небесної Сотні, учасників антитерористичної операції та операції об'єднаних сил у Донецькій та Луганській областях, спротиву окупації та анексії Автономної Республіки Крим російською федерацією, війни російської федерації проти України» [1]. Адже, «вивчення історичних аспектів дозволяє глибше зрозуміти, як змінювались підходи до виховання патріотичних цінностей і як це вплинуло на національну ідентичність» [1]. У зв'язку з цим «Заходами щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року» передбачено здійснення науково-дослідницької та освітньо-просвітницької роботи, яка передбачає відновлення історичної пам'яті про тривалі державницькі традиції України (Київська Русь, Велике князівство Литовське, Військо Запорізьке, Гетьманщина, діяльність Українських урядів 1917–1921 років тощо), включно з проведенням фотовиставок, організацією музейних експозицій, проведенням дискусій, круглих столів із застосуванням регіональних традицій, свідчень усної історії національно-визвольної боротьби українського народу[1].

Питання національно-патріотичного виховання набуло особливої актуальності у сучасному світі через численні виклики й загрози, які впливають на національну безпеку України. Воно стає важливим елементом стійкості суспільства, формуючи патріотичну свідомість, готовність до захисту держави

Українознавство vs «русский мир»

та згуртованість у протистоянні зовнішнім і внутрішнім загрозам. Адже російська агресія проти України ведеться не тільки на полі бою, але й у інформаційному просторі. Використання пропаганди, фейкових новин і дезінформації впливає на свідомість громадян, особливо молоді, і намагається створити сумніви в національних цінностях та легітимності української держави. І тут важливим інструментом для протидії інформаційним атакам, навчаючи молодь критично оцінювати інформацію, розрізняти достовірні джерела та цінувати національну історію і досягнення, покликане бути саме національно-патріотичне виховання. Формування патріотизму як частини освіти є важливим для забезпечення національної безпеки та захисту цінностей.

Школи та університети відіграють ключову роль у формуванні патріотичних цінностей. Розвиток нових навчальних програм, інтеграція патріотичного виховання у навчальний процес і залучення учнів до волонтерства та соціальних ініціатив сприяє формуванню відповідальної громадянської позиції. Зміцнення національної ідентичності через вивчення української мови, традицій та історії є одним із завдань національно-патріотичного виховання. Це допомагає зберігати культуру і традиції, підтримуючи духовну єдність українців і їхню готовність захищати національні цінності.

Національно-патріотичне виховання потребує оновлення методик та підходів, зокрема інтеграції інформаційних технологій, медіаграмотності, інклюзивності та міжкультурної толерантності. Це особливо актуально в умовах сучасного освітнього процесу, де важливо формувати у молоді не лише любов до батьківщини, а й критичне мислення та соціальну відповідальність. У закладах освіти активно запроваджують сучасні освітні практики та методики, зокрема, інтерактивні методи (проектне навчання, групові обговорення), які допомагають залучати учнів до вивчення української історії, культури й традицій; інтеграція технологій та цифрових ресурсів (онлайн-платформи, відеоуроки, інтерактивні екскурсії) для популяризації національної культури та історії, а також проведення патріотичних заходів (День захисників і захисниць України, День пам'яті Героїв Крут, День Героїв Небесної Сотні, День українського добровольця, День Гідності та Свободи та інші пам'ятні дні історичних подій) та Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»), Всеукраїнського фізкультурно-патріотичного фестивалю для учнів «Козацький гарт», Всеукраїнських спортивних ігор серед учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти України «Козацька наснага».

Важливою складовою реалізації національно-патріотичного виховання є підготовка фахівців. З цією метою проводяться різноманітні навчання, семінари, тренінги, вебінари та курси підвищення кваліфікації. Зокрема, РУХ Освіта

Секція 7.

пропонує курс «Нові практики національно-патріотичного виховання у ЗЗСО», метою якого є: ознайомити освітян, педагогічну спільноту з актуальними аспектами цілей, змісту, форм, методів і технологій реалізації положень «Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді в Україні» через призму європейських демократичних цінностей, дати приклади методичного інструментарію організації національно-патріотичного виховання в умовах змішаного навчання [2]. Міністерство молоді та спорту України, Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти», управління національно-патріотичного виховання, молоді та спорту Житомирської військової адміністрації, Український державний центр національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді провели 18–20 жовтня 2023 р. у м. Житомир Всеукраїнський тренінг «Фахівець з питань національно-патріотичного виховання – І», на якому учасники ознайомилися з основними засадами державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності; обмінялися досвідом, поділилися кращими практиками та інструментами у сфері національно-патріотичного виховання, удосконалили професійні компетентності, такі як: громадянська, соціальна, правова, культурна, лідерська, інформаційно-цифрова, мовно-комунікативна, здатність до навчання впродовж життя; набули теоретичних та практичних знань, умінь та навичок щодо організації та створення осередків гри «Джура»; оволоділи основними підходами до розподілу функцій і обов’язків за напрямками роботи таборової старшини на підсумкових етапах гри «Джура» [3]. Дуже важливо, щоб ці навички активно впроваджувалися у практику.

Підсумовуючи зазначимо, що вивчення історичних аспектів і сучасних підходів до національно-патріотичного виховання є важливим для вдосконалення освітніх стратегій і забезпечення стійкості українського суспільства перед зовнішніми і внутрішніми викликами. Через розвиток критичного мислення, моральної відповідальності, культурної свідомості та активної громадянської позиції національно-патріотичного виховання сприяє зміцненню національної безпеки. Освітні та культурні інституції, об’єднані зусилля держави й громадських організацій, можуть стати запорукою для успішного розвитку патріотичного виховання, що є важливим елементом побудови згуртованого та незалежного суспільства.

Література

1. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. 06.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#n134>.

Українознавство vs «русский мир»

2. Нові практики національно-патріотичного виховання у ЗЗСО. URL: <https://ruh.com.ua/training/novi-praktiki-nacionalnopatrioticnogo-vihovanna-u-4540>

3. Для фахівців з питань національно-патріотичного виховання проведено тренінг. 24.10.2023. URL: <https://imzo.gov.ua/2023/10/24/dlia-fakhivtsiv-z-pytan-natsional-no-patriotychnoho-vykhovannia-provedeno-treninh/>

*Ганна Богданович,
провідна фахівчиня
відділу культурології та культурної спадщини
НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка*

**УКРАЇНОЗНАВСТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ
КОНСТРУЮВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СВІТУ
ТА ЙОГО РОЛЬ У БОРОТЬБІ З «РУССКИМ МИРОМ»**

Активна фаза протистояння України ідеологічній доктрині «русского мира» розпочалася у 2014 році, після анексії Криму та збройної агресії на сході України. Період після Революції гідності характеризувався послідовною державною політикою, спрямованою на відстоювання національних інтересів та суверенітету України, що супроводжувалось процесами декомунізації, дерусифікації, реформуванні державної мовної політики, формуванні цілісної політики національної пам'яті, надання автокефалії Православної церкви України.

З початком повномасштабної російсько-української війни протистояння українського світогляду проти воєнізованої ідеології «русского мира» перейшло у завершальну та незворотну фазу. Почуття загрози від повномасштабної війни, страх посягання на національну безпеку стали каталізатором увиразнення волі до боротьби, формування консолідованої колективної ідентичності українців, сплеску громадянської національної гордості та почуття приналежності до держави Україна. Період після 24 лютого 2022 року можна схарактеризувати як стан нової суспільно-політичної реальності України, коли максимально зросла згуртованість українців навколо належності до єдиної української нації та боротьби за незалежність і демократичні цінності.

Загроза навали агресивної імперської ідеології «російського світу» і тоталітарної політичної практики рашизму, кривава боротьба за незалежність та майбутнє України зумовили підсилення феномену «українського світу» – комплексу ідей, цінностей та вірувань, що об'єднують українців у спільноту та спрямовані на розвиток української держави та нації. Український світ ґрунтується на складній світоглядній системі координат, де однією з ключових ідеологічних засад є прагнення до відновлення історичної справедливості: подолання наслідків колоніального минулого та утвердження України як самостійної та суверенної держави.

Українознавство vs «русский мир»

Реалії повномасштабної війни призвели до важливих суспільно-політичних змін – від трансформації «багатоідентичнісної» української нації до формування консолідованої проукраїнської ідентичності. Станом на серпень 2023 р., 88,5 % опитаних респондентів пишаються тим, що вони є громадянами України (від 95 % – на Заході країни до 75,6 % – на Сході) [1]. Цей показник є найвищим за останні 20 років незалежності України.

Фактор повномасштабної російсько-української війни став важливим етапом конструювання стійкої загальнонаціональної української ідентичності та формування сталої політичної нації як всередині України, так і за її межами – в міжнародній спільноті українці перестали сприйматися як громадяни країни колишнього СРСР та ідентифікуватися як спільна нація нарівні з росіянами.

Спостерігається масове відмежування та відторгнення від проросійської та пострадянської ідентичності. За даними соціопитувань, станом на травень 2024 р., лише 0,3 % респондентів бажають об'єднатися з РФ, у лютому 2013 року таке прагнення підтримували 16 % [2].

Повномасштабна війна стала каталізатором процесів деімперіалізації та деколонізації в Україні, загальносуспільних трансформацій, спрямованих на ментальне відторгнення ідей «русского мира» та «братерства» народів. Відбуваються процеси деокупації минулого, переосмислення та переоцінка імперських ворожих наративів та маркерів не лише в публічному просторі, а й у свідомості українців.

У липні 2023 року набув чинності закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів» [3]. Одним із головних завдань політики деколонізації є усунення з публічного простору маркерів або символіки російської імперської (радянської) політики – об'єктів матеріальної культури, топонімів, урбанонімів. Процес перейменування вулиць та міст в Україні, названих на честь радянських діячів, російських імператорів та інших історичних постатей, пов'язаних з імперською політикою, набув нового виміру, став не просто адміністративною процедурою, а й потужним інструментом деколонізації та утвердження національної ідентичності. Нові назви вулиць та міст найчастіше пов'язані з іменами видатних українських діячів, козацькими літописами, географічними особливостями місцевості або ж відображають важливі історичні події. Це дозволяє відновити історичну пам'ять та зберегти культурну спадщину українського народу.

За даними дослідження Українського інституту національної пам'яті показники підтримки населення процесів декомунізації та деколонізації сягають 77%. [5].

Відбуваються процеси культурної деколонізації – переосмислення та вилучення зі шкільної програми класиків російської літератури, чий твори мали

Секція 7.

українофобські погляди або пропагували імперські ідеї. Це є вимушеним та необхідним кроком для звільнення від радянсько-імперського спадку та формування власної культурної ідентичності сучасних поколінь українців.

Спостерігається зріст зацікавленості історією України на тлі повномасштабної війни, критичне переосмислення історичного минулого України, імперського та радянського спадку, змінюється ставлення до окремих історичних постатей і подій.

Завдяки ефективній інформаційно-просвітницькій роботі, українізації медійного простору, розвитку книговидавництва спостерігається зріст зацікавленості історією України, критичне переосмислення історичної пам'яті, імперського та радянського спадку, зміна ставлення до окремих історичних постатей і подій, позбавлення колоніального комплексу меншовартості, усвідомлення належності до української нації.

Отже, українська нація консолідується навколо символічних соціокультурних цінностей – спільної історії, державності, релігії, української мови та культури. Переоцінка та обмеження інформаційного впливу країни-агресорки, наративів російської культури, мови позитивно відобразились на підвищенні зацікавленості історією та мистецько-культурною спадщиною України серед українців, а також вбудовуванні її надбань у світовий контекст. Відбувається етап певного відродження української культури, повернення до вшанування звичаїв і традицій, зростання престижності та вживання української мови, літератури.

Українознавство як цілісна система наукових інтегративних знань та міждисциплінарних студій про Україну і світове українство, виконує інтегративно-методологічну функцію стосовно різногалузевих досліджень (історичних, етнографічних, мовознавчих, літературознавчих, соціологічних, психологічних тощо), історії української культури та сучасного стану її розвитку.

На думку вчених-українознавців, українознавство є не тільки інтегративною, цілісною наукою про Україну, українців та світове українство в цивілізаційному часопросторі, є не лише важливою навчальною дисципліною, яка формує в учнів, студентів, вчителів і викладачів комплексне уявлення про минуле, сьогодення й майбуття Батьківщини, воно також повинно стати потужною національною ідеологією, міцним ідеологічним стрижнем Української держави, української політичної нації, української національної ідентичності та кожного свідомого українця. В умовах війни РФ проти України українознавство як світоглядна система має стати важливим елементом, що активно сприяє посиленню в Україні та за її межами української національної ідентичності, тим самим актуалізуючи

Українознавство vs «русский мир»

українське етнотворення, державотворення, націєтворення та етнокультуротворення [4].

На нашу думку, українознавство виступає важливим інструментом конструювання українського світу – багатогранної концепції зі складною світоглядною системою координат, ідеологічними засадами якої є національна та громадянська ідентичність, пошана до української мови, культури, прагнення відтворити історичну справедливість та національну культурну спадщину. На протигагу авторитарному та імперському російському світу український світ ґрунтується на принципах свободи, демократії, верховенства права, вільного волевиявлення, свободи медіа, підтримки прав людини та демократичних цінностей, геополітичного зближення з країнами західного світу. Українознавство відіграє важливу роль у формуванні та конструюванні української національної свідомості та ідентичності, дає глибоке розуміння власної історії, культури і традицій, збереженні культурної спадщини, підтримки та розвитку української мови, створенні цілісної політики національної пам'яті, сприянні розвитку української державності. Також українознавчі студії є вагомим фактором делегітимізації «русского мира», процесів деімперіалізації та деколонізації в Україні, відторгнення від проросійської та прорадянської ідентичності, які довгий впливали на формування української національної свідомості.

Таким чином, в умовах війни і посягання на національну безпеку значних трансформацій зазнала колективна ідентичність громадян України, що призвело до змін масової цивілізаційної зорієнтованості в Україні, зростання громадянської національної свідомості, формування проукраїнської політичної нації. На відміну від попередніх десятиліть, коли РФ намагалась зберегти контроль над Україною як частиною сфери свого впливу, етнічні, регіональні, мовні розбіжності політизувались та викликали конфліктний потенціал у суспільстві, на сучасному етапі соціологічними дослідженнями фіксується послаблення інших видів національно-громадянської ідентичності – регіональної, місцевої, масове відмежування та відторгнення від проросійської та пострадянської ідентичності. Актуальні трансформації української ідентичності супроводжуються суттєвими змінами у соціокультурній сфері – освітній, культурній, мовній, у переоцінці колоніального минулого України та її історичної пам'яті.

Українознавство виступає важливим інструментом конструювання українського світу – багатогранної концепції зі складною світоглядною системою координат, є вагомим фактором делегітимізації «русского мира», процесів деімперіалізації та деколонізації в Україні, відторгнення від проросійської та прорадянської ідентичності.

Література

1. День Незалежності України: шлях до перемоги, ідентичність та цінність держави на тлі війни. URL: <https://dif.org.ua/article/den-nezalezhnosti-ukraini-shlyakh-do-peremogi-identichnist-ta-tsinnist-derzhavi-na-tli-viyni>
2. Динаміка ставлення українців до Незалежності та до свята Дня Незалежності (2013-2024 роки). URL: <https://www.kiis.com.ua/?Lang=ukr&cat=reports&id=1427&page=2>
3. Закон України від 27.07.2023 р. № 3005-IX «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії». 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text>
4. Фігурний Ю. Актуалізація українознавства у посиленні в Україні та за її межами української національної ідентичності. Матеріали п'ятнадцятої міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ (7–10 листопада 2024 року)» URL: <https://www.ukrainistik-konferenz.slavistik.lmu.de/wp-content/uploads/%D0%AE%D1%80%D1%96%D0%B9-%D0%A4%D1%96%D0%B3%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%B9.pdf>
5. 89% українців підтримують державну політику пам'яті: ключові дані соціології від УІНП. 25.10.2024. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/89-ukrayinciv-pidtrymuyut-derzhavnu-polityku-pamyati-klyuchovi-dani-sociologiyi-vid-uinp>

Олена Газізова,
кандидатка історичних наук,
завідувачка відділу
української філології та освітніх технологій
НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка

**УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
МОЛОДІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ
(НА МАТЕРІАЛАХ «МІЖНАРОДНОГО КОНКУРСУ З
УКРАЇНОЗНАВСТВА ДЛЯ УЧНІВ 8–11 КЛАСІВ ЗАКЛАДІВ
ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ»)**

Війна змінила багато аспектів суспільного життя, зробивши національну ідентичність і патріотизм одними з провідних цінностей, особливо серед молодого покоління. Утвердження української національної ідентичності молоді в умовах російської агресії є критично важливим процесом, що сприяє зміцненню єдності суспільства, відчуттю приналежності до країни, її історії та культури. Це комплексний процес, що охоплює освіту, культуру, волонтерську діяльність, використання цифрових технологій і психологічну підтримку. Ці чинники формують покоління, яке не лише глибоко усвідомлює свою національну ідентичність, але й готове захищати незалежність та суверенітет України.

Важливу роль у формуванні національної ідентичності відіграє система освіти. Заклади загальної середньої та вищої освіти посилюють фокус на вивченні історії України, її культури, мови й традицій. Крім основної освітньої програми, проводяться тематичні уроки, де розповідають про сучасних героїв, борців за незалежність і ключові події, що формують національну пам'ять.

У Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України та заходів щодо її реалізації до 2025 року (наказ МОН № 527 від 06.06.2022) метою національно-патріотичного виховання визначено становлення самодостатнього громадянина патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей українського народу, національної самобутності [2].

Відповідно до Закону України від 13.12.2022 № 2834-IX «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та

Секція 7.

громадянської ідентичності» складовими державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» визначені: національно-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання та громадянська освіта [4].

Науково-дослідна діяльність учнів у школах та позашкільних установах є важливим напрямом сучасної освіти, що сприяє розвитку творчого мислення, здатності до інновацій, вміння вирішувати складні завдання і формувати нові ідеї.

Для зміцнення українознавчих засад освітнього процесу, утвердження українознавства як окремої навчальної дисципліни і як методології викладання інших навчальних дисциплін, базового компонента освіти, формування поколінь патріотів-державників та розвитку міжнародних освітніх контактів з 2002 р. було розпочато реалізацію проєкту «Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів» За 17 років в освітньому проєкті було представлено близько шести тисяч науково-пошукових учнівських досліджень.

Фундатор сучасного українознавства Петро Кононенко наголошував, що потрібна інтелігенція високих інтересів, потреб та діянь; інтелігенція – інтегратор і організатор суспільства, носій щонайвищих, гуманістичних законів, норм моралі, етики, культури. А це формується лише в єдності всіх чинників мислення, емоцій, досвіду, світогляду, знань і умінь, активної життєдіяльності [3, с. 12].

Ще до початку російської воєнної агресії у 2013 р. П. Кононенко і Т. Кононенко зауважували, що молоді дослідники – учасники міжнародних конкурсів з українознавства – дедалі активніше виражають тривогу активізацією українофобських тенденцій; і не тільки в Криму чи на Донеччині, Харківщині, Луганщині, а й у «благополучних» регіонах центру України, де набуває загрозливої агресивності повзуча антипатріотична ідеологія й пропаганда. Світоглядна розмитість та нескристалізованість не активізує сил на розбудову громадянського суспільства в дусі науково виваженої національної ідеї. Постає, як «кисіль, до того ж несмачний кисіль», ментальність, безвольна спостережливість, а не рішуча протидія навіть очевидно антипатріотичним тенденціям. Світоглядна незрілість дозволяє миритися, а то й брати принаймні пасивну участь у нав'язуваних рекламованих акціях типу антифашистських мітингів та по утвердженню ідеологем «руського мира» – здискредитованого, але все ще вперто реанімованого курсу на відновлення лихої пам'яті «тюрми народів» [3, с. 9].

У Конкурсі 2022 р. переможцями стали 239 учнів із 20 областей України. Найбільш представленими були Івано-Франківська, Чернівецька, Полтавська,

Українознавство vs «русский мир»

Харківська, Волинська, Київська, Запорізька, Чернігівська, Хмельницька області. У Конкурсі 2023 р. – 243 призери. Варто відзначити, що цьогорічний конкурс з українознавства ознаменувався рекордною кількістю переможців – 293 з різних куточків України і закордоння. Перевірка й оцінювання науково-дослідних робіт школярів відобразили комплексність українознавчих студій і стали підсумком наполегливої та творчо-пошукової діяльності як авторів, так і наукових керівників.

Проведення Міжнародних конкурсів з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти у 2022–2024 роках засвідчило велику організованість як педагогів, так і дітей та необхідність здійснення такої роботи, враховуючи важкі суспільно-політичні реалії сьогодення, пов'язані з воєнною агресією і повномасштабним вторгненням рф в Україну. Високий рівень наукових розвідок, спрямованих на відстоювання національних цінностей українців, збереження й утвердження національної ідентичності, осмислення та вшанування пам'яті українських героїв, засвідчує активну позицію учнівської молоді [1, с. 179]. Зокрема, вразила ґрунтовним підходом робота Дем'янченко Вероніки (Чернігівська обл.) «Повсякденне життя цивільного населення України на початку повномасштабного військового вторгнення РФ (на матеріалах Чернігівщини)». Джерельну базу становлять усні свідчення, писемні, речові та зображальні джерела. У роботі вміщено усні свідчення, зібрані в 37 респондентів, які на початку повномасштабного військового вторгнення рф перебували в зоні бойових дій, в окупації та в тилу, але на території, близькій до лінії фронту, на 216 сторінках, запроваджено до наукового обігу нові фотографічні та речові джерела. Авторка наголошує, що досвід кожного українця, який пережив жахи повномасштабного вторгнення, – індивідуальний. Втім із сукупності індивідуальних історій складається цілісна картина колективної пам'яті про героїчні сторінки українського спротиву.

Формування громадянської позиції молоді в умовах війни також залежить від особистого досвіду учнівської молоді. Участь у волонтерських ініціативах, допомога ЗСУ, підтримка внутрішньо переміщених осіб – усе це сприяє глибшому усвідомленню власної ролі в суспільстві та приналежності до нації. Такий досвід не лише зміцнює патріотичні почуття, але й розвиває емпатію, соціальну відповідальність та стійкість.

Поглиблення знань про рідну землю, про Україну, про рідну державу сприяє формуванню в молодого покоління усвідомлення необхідності бути корисними своїй країні, виховання любові і поваги до рідного краю, своєї держави, почуття патріотизму, національної гідності та гордості за свій народ, прагнення бути свідомим громадянином України і в разі потреби стати на захист своєї держави.

Секція 7.

У конкурсі 2024 р. одним із важливих напрямів досліджень є опис та поширення фактів про героїчні подвиги українських військовослужбовців, які мужньо боронять нашу державу та вшанування пам'яті ветеранів війни.

Зокрема, Кіт Яна, учениця 8 класу Снятинського ліцею «Інтелект» Снятинської міської ради Коломийського району Івано-Франківської області у науково-дослідній роботі «Денис Антіпов: науковець, воїн, патріот» зазначає: «Пам'ять народу – це те, що забезпечує його єдність. Вшанування пам'яті про загиблих воїнів – це наша вдячність за те, що ми можемо жити, працювати й любити. Це зв'язок із тими, хто вже не зможе побачити нашу перемогу». Юна дослідниця розповідає про Дениса Антіпова, українського перекладача, педагога, громадського активіста, військовослужбовця та учасника російсько-української війни, акцентуючи увагу на увічненні пам'яті героя, ім'я якого у списку тих, які назавжди будуть закарбовані у пам'яті нашого народу: «За особисту мужність і самовіддані дії, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі Указом Президента України від 29.07.2022 № 541/2022 Антіпова Дениса Геннадійовича посмертно нагороджено орденом Богдана Хмельницького III ступеня. В рідному селі Хотимир (Івано-Франківська область) також перейменували вулицю і тепер родинна хата знаходиться на вулиці Дениса Антіпова. В інституті філології КНУ імені Тараса Шевченка на кафедрі мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії найменували «Центр корейської мови та літератури імені Дениса Антіпова». А у затишному дворі старовинного жовтого корпусу, на бульварі Шевченка, 14, посадили бук з присвятою своєму викладачеві і Герою. Це дерево було привезене з Івано-Франківщини».

У роботах юних дослідників велика увага приділяється дослідженню історії України, етногенезу українського народу, процесів державотворення, волонтерському руху, культурологічним процесам під час війни, проблемі інформаційної безпеки в сучасному гуманітарному просторі України тощо.

Наприклад, Лузанов Олександр, учень 10 класу Мельниківського ліцею Валківської міської ради Богодухівського району Харківської області у роботі «Культуроцид на Харківщині під час російської агресії. Те, що берегло пам'ять, тепер саме може стати спогадом» зібрав матеріали про руйнацію культурної інфраструктури Харківщини внаслідок російської терористичної агресії, використовуючи Інтернет ресурси та сайт Ukrainianinstitute.org. Учень зауважує: «Війна, яка сьогодні точиться – це ж не тільки викрадені собачі будки, пральні машини та знищена інфраструктура. У кожному окупованому місті й селі росіяни, за заздалегідь підготовленими методичками, знищують нашу ідентичність через культуру: спалюють підручники, забороняють художню

Українознавство vs «русский мир»

літературу й все, що написано українською мовою. І завжди – вивозять цінні предмети, пам'ятники, бібліотечні фонди, краєзнавчі колекції, грабують музеї, розкрадають картинні галереї».

Науково-дослідна діяльність учнів у галузі українознавства в умовах війни має особливе значення, адже допомагає не лише розвивати історичну та культурну свідомість, а й формувати патріотичні цінності, усвідомлення національної ідентичності й активну громадянську позицію. Під час війни така діяльність набуває нових пріоритетів, спрямованих на збереження й популяризацію культурної спадщини, дослідження історичних подій, вивчення мовної ідентичності та аналіз сучасних викликів. Серед основних напрямів науково-дослідної діяльності учнів в галузі українознавства можна виокремити:

1. Дослідження історії України в контексті національно-визвольної боротьби. Учні вивчають етапи національно-визвольної боротьби українського народу, проводять порівняльні дослідження сучасної війни з попередніми періодами боротьби за незалежність, такими як Хмельниччина, Українська революція 1917–1921 років, діяльність УПА тощо. Такі дослідження сприяють глибшому розумінню історичних передумов сучасної війни та формуванню патріотичної позиції.

2. Вивчення української мови як основи національної ідентичності. Мовознавчі дослідження стають особливо актуальними, оскільки мова є основою збереження національної ідентичності. Учні досліджують мовні особливості, діалекти, історію мови, а також аналізують, як мова стає інструментом спротиву і самовираження в умовах війни.

3. Дослідження культурної спадщини України. В умовах війни культурна спадщина України стає мішенню агресора, тому дослідження та популяризація української культури є надзвичайно важливими. Учні вивчають культурні пам'ятки, звичаї, традиції, народне мистецтво та роблять внесок у збереження культурних цінностей, документуючи та поширюючи інформацію про них через шкільні проєкти, конкурси, соціальні мережі та наукові конференції.

4. Аналітичні дослідження сучасних подій. Учні беруть участь у створенні аналітичних матеріалів, вивчають та осмислюють наслідки сучасної війни для різних сфер життя: економіки, соціального розвитку, прав людини тощо.

5. Дослідження впливу війни на українську літературу і мистецтво. Молоді дослідники аналізують твори сучасних українських письменників, художників, музикантів, які висвітлюють події війни, досліджуючи, як вона вплинула на зміст і форми культурного самовираження. Літературознавчі та мистецькі дослідження допоможуть зрозуміти, як мистецтво відображає реалії війни та зміцнює національну ідентичність.

Секція 7.

6. Залучення до збереження історичної пам'яті. Учні займаються збором і архівуванням усних історій ветеранів, волонтерів, переселенців та інших очевидців сучасних подій. Це дозволяє учням відчувати відповідальність за збереження історичної пам'яті та сприяє формуванню історичної свідомості.

7. Участь у краєзнавчих дослідженнях. Проведення локальних експедицій і досліджень, зокрема у звільнених населених пунктах, дозволяє учням вивчати унікальні аспекти своєї місцевості, знайомитися з локальними традиціями, архітектурою, історичними подіями. Це формує у них відчуття приналежності до своєї землі і зміцнює національну свідомість.

8. Медіаграмотність і дослідження дезінформації. Учні беруть участь у проєктах з вивчення медіавпливу і поширення дезінформації в умовах війни. Такі дослідження допомагають учням зрозуміти, як інформаційна війна впливає на суспільну думку, навчитися аналізувати та критично сприймати інформацію, що надходить з різних джерел.

Таким чином, науково-дослідна діяльність здобувачів освіти в галузі українознавства в умовах війни є не лише освітнім, але й соціально важливим процесом, який формує у молоді патріотизм, громадянську свідомість і відповідальність за збереження національної ідентичності. Це допомагає учням краще зрозуміти історію, культуру і сучасні виклики України, що є ключовими елементами у вихованні молодого покоління українців, готових відстоювати цінності своєї держави.

Література

1. Газізова Олена, Сорочук Людмила, Кононенко Алла, Бойко Світлана, Іванець Софія. Тенденції українознавчих досліджень XVI Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти. *Українознавство*. 2023. № 2. С. 174–221.

2. Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

3. Кононенко П., Кононенко Т. Українознавство XXI століття: стан, проблеми, перспективи розвитку як системи інтегративних знань. *Українознавство*. 2013. № 2. С. 6–13.

4. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України 06.06.2022. № 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text>

*Михайло Гордієнко,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри соціальної роботи
Яготинського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»*

УКРАЇНОЗНАВСТВО ЯК СУБСТРАТ ФОРМУВАННЯ КОЛЕКТИВНОГО ІМУНІТЕТУ ПРОТИ ІМПЕРСЬКИХ ЗАГРОЗ

Глобальна цивілізація прискорює і масштабує політичні амбіції та соціальні антагонізми людства. Концептуальна біфуркація мілітарного експансіонізму сьогодні сфокусована в Україні, що зумовлює необхідність мобілізації соціального імунітету й колективної волі нації для подолання екзистенційних загроз. Асиміляційну політику стосовно українців прагне реалізувати московський імперіалізм, використовуючи варварські засобами гібридної війни. Вочевидь чинити опір домінуючим силам російської орди потрібно не лише мілітарними засобами й ресурсами наших союзників, а, насамперед, **спиратися на синергію українства як колективного субстрату в боротьбі з агресором.** У цьому контексті важливо актуалізувати архетипи українського духу як чинника інтеграції та виживання суспільства. Більше трьох десятиріч років суверенного буття українська спільнота балансує між європейським вектором розвитку й азійською парадигмою комунікації з московією. У цій геополітичній дихотомії очевидною стає така закономірність: чим далі українці просуваються шляхом утвердження національної ідентичності й становлення політичної суб'єктності, тим масштабнішими постають імперські амбіції кремля щодо підкорення України. Зважаючи на ці екзистенційні виклики нам потрібна системна імплікація національних пріоритетів й виховання патріотичної свідомості громадян.

Важливу роль у цьому процесі відіграють українознавчі студії. Їх методологічна місія – генерувати універсальні концепти вибору демократичних цінностей, фоммувати дієві альтернативи наративам «руського мира», визначати стратегічні пріоритети інтеграції до європейського простору тощо. Видається доцільним в **академічних рефлексіях українознавства продовжувати досвід плеяди українського «шістдесятництва», в якому синтезуються кращі зразки патріотизму, інтелекту, мужності у боротьбі з імперською колонізацією.** Унікальними і жертвним є альтруїзм, принципи солідарності, підтримки та поваги між непересічними молодими талантами, які в умовах тотальних репресій відстоювали автентичні цінності. Українські дисиденти радянської доби, що мали мужність виступити проти тоталітарної системи,

Секція 7.

уособлюють кращих людей, цвіт нації. Вони не пішли на компроміс із власним сумлінням, не шкодували свої сил, здоров'я і життя у відстоюванні національних інтересів. Політичний досвід і творчі доробки «шістдесятництва», політичних дисидентів треба використовувати сьогодні для виховання молоді, залучати їх спадщину в освітній процес. Ініціативу в цьому сенсі має взяти на себе українознавство, як академічна й освітня дисципліна. В її методологічному арсеналі мають генеруватися ключові меседжі для політичної влади, комунікація якої на всіх рівнях має здійснюватися крізь призму українських наративів.

Окремим розділом українознавчих знань мають бути Майданні революції, як громадський спротив імперському поневоленню та універсальна модель формування модерної нації. Не політичні вожді, не лідери партій, не владні структури, а воля народу, що сублімується майданними протестами ініціює й виборює європейський вектор розвитку новітньої України. **Простір майдану стає унікальним механізмом прямої демократії, що підносить значимість українського субстрату для розвитку цивілізаційних відноси.** Іншими словами, «Україна має значення, тому що є полем битви між двома цивілізаційними парадигмами – не менш важливою, ніж битва парадигм, що триває зараз між ІДІЛ та Аль-Каїдою з одного боку і західною цивілізацією з іншого. Україна має значення не лише як територія і навіть не як наріжний камінь моральної відповідальності, чий суверенітет колись урочисто пообіцяли захищати провідні держави світу в обмін на її ядерне роззброєння. Україна має значення тому, що представляє новопостале майбутнє для Заходу – цивілізаційний експеримент, що призвів до нової форми революції» [1, с. 437]. Отже, Майдан окреслив біфуркаційну лінію, що фіксує прихильність України до Заходу й дистанціювання від кремля.

Фактично від Революції Гідності стартує загарбницький похід московії проти України. **Базовий мотив військової експансії путіна – це помста за Майдан,** якого кремлівський диктатор страшенно боїться та недопущення НАТО до своїх кордонів. Віроломне вторгнення путіна в Україну змушує свідомих громадян йти захищати країну від рашизму. **Відвага, мужність і героїзм українців на фронті – це окремий літопис українознавства.** Його суть полягає в тому, що на Майдані, а потім і на війні з москалями постає пантеон новітніх українських героїв. Якщо раніше герої України були хронологічно віддалені від сьогодення (Запорізькі козаки, Січові стрільці, воїни УПА), то нинішнє покоління українців має чималу верству пасіонарних людей, здатних на героїчний чин. Люди Майдану, воїни ЗСУ, волонтери складають провідну ланку соціального імунітету, яка позначається дефініцією «нескорені». Постмайданний період буття України важливий тим, що він розвіяв ілюзії стосовно «братерської

Українознавство vs «русский мир»

сутності» московитів і відкрив нові іпостасі українського героїзму. Ця когорта людей започатковує **постмодерну матрицю соціальної поведінки та жертвних вчинків**, за лекалами яких визріває громадянське суспільство й утверджуються демократичні цінності.

Часи змінюються, а ворог той самий – москалі. Ця **дика «монгольська орда» від природи є деспотичною і варварською**. Повномасштабне вторгнення московитів змусило нас отямитися від оманливих міфологем братнього народу. Протистояти цьому здичавілому варварству, за Д. Донцовим, можна лише зміцнюючи волю нації до життя. Напрочуд актуальним є посил Д. Донцова про те, що «треба ж відрізнати поганий режим, який «гнобить так само росіян, як і нас», від російського народу, який є зовсім неповинний в цім пеклі, що запровадив на Україні царат чи большевизм. І цю стару, переграну катеринку награвать нам знову і знову... Так ніби можна знайти хоч одного однісінького москаля, який би визнавав не те що право України на самостійне, незалежне від московщини, життя, а який би взагалі визнавав українців за націю! Так ніби можна було знайти якогось москаля, пана, священика, робітника чи селянина, який би не уважав всіх отих «хохлів»... чи інших «інородців» за нижчу расу, над якою сама доля призначила «старшому» московському «братові» панувати і їх за чуба тримати! Так ніби то якийсь режим, а не московські Ваньки вогнем і мечем вздовж і впоперек переходили Україну в 1917-21 роках, плюндруючи її майно, мордуючи її населення! Байка про недобрий московський режим і чеснотливого московського Ваньку знов вдовблюється в хохляцькі черепи, щоб не догадався хохол, що справа йде не про режим, а про імперіалістичний народ московський, з яким Україна мусить – коли не хоче згинутися – зробити свій історичний обрахунок» [2, с. 52–53]. На відміну від більшості українського політичного істеблішменту й творчої інтелігенції, які мали русофільську свідомість, **Д. Донцов чітко розумів екзистенційні виклики, які несе російський імперіалізм**. Тоді його застороги були проігноровані. Натомість пануючою стала ідеологема слов'янської єдності, яка лишалася визначальною й в часи незалежності. Це підживлювало імперську політику кремля, який почав її практичну реалізацію засобами війни.

Сьогодні боротьба за Українську державу набула своєї кульмінації. Здолати москаля означає, за Шевченком, – здобути свою хату, в якій була б своя сила, легітимна суверенність і своя правда, а також власний, опертий на доміанти автентичності політичний устрій. Але надто глибинним був і залишається московський колоніалізм, що живиться експансіонізмом й загарбанням чужих територій. Наразі відчутно **слабким є соціальний імунітет постколоніальної української нації, щоб захистити свій суверенітет**. Насамперед бракує ресурсів і механізмів для своєчасного впізнання і знешкодження чужорідних й

Секція 7.

потенційно небезпечних антиукраїнських суб'єктів, що несуть загрозу для існування держави. До цих загроз відносяться не тільки мілітарні компоненти, а й інородні цінності, культурні впливи, релігійні вірування, економічні важелі, пропагандистський тиск, що спричиняють кризові явища буття спільноти. Провідною ознакою здорового соціального імунітету нації є те, що вона спроможна активно боротися з імперськими деструктивними впливами, має ресурси для захисту вразливих верств населення, що забезпечує стабільність соціуму. Колективний імунітет формується засобами комунікації у різних середовищах та в процесі соціалізації індивіда. **Соціалізуючі наративи українознавства мають стати наріжним каменем становлення громадянина суспільства новітньої України.**

Здоровий колективний імунітет сприяє консолідації суспільства й забезпечує більше шансів вижити в екстремальних умовах війни. Повномасштабне вторгнення московії в Україну, що камуфлюється під абсурдні концепти «денацифікації» та «демільтаризації», насправді передбачає імперське підкорення територій, ресурсів та винищення українського етносу. Імперські амбіції кремля повертають на порядок денний концепти холодної війни. У цьому контексті **не тільки Україна, а й увесь демократичний світ починає усвідомлювати дефіцит безпеки.** Путінська експансія супроводжується не лише мілітарними засобами, але й засобами пропаганди. Віртуальний простір насичений кремлівськими фейками «втоми від війни», антимобілізаційними наративи, загрозою «Майдану-3» тощо, які спрямовані на поляризацію українського соціуму. Провідна мета антиукраїнської пропаганди – підриг довіри до легітимної влади, дискредитація наших військовослужбовців, руйнація національної єдності. Виходячи з цих реалій **колективний імунітет наших громадян має зміцнюватися в аспекті верифікації інформаційних потоків.** Важливо навчитися робити селекцію інформації, відбирати лише об'єктивні й перевірені факти й відкидати примітивний популізм чи відверто пропагандистські наративи. Натомість потрібно масово поширювати просвітницькі парадигми, що базуються на питомо українських цінностях, плекати історичну пам'ять, шанувати вітчизняну культуру й традиції свого народу.

Патологічна ненависть московитів до українства починається не з часів путінського правління. Вона має глибокі коріння й еволюціонує від царського самодержавства до більшовизму, комунізму і сьогодні є надійною опорою путінізму. Можна стверджувати, що **українофобія росіян фактично закодована на їх генетичному рівні.** Природа російського імперіалізму апріорі передбачає гегемонію над слабшими, експансію на чужі території й утвердження

Українознавство vs «русский мир»

свого панування насильницьким шляхом. Письменниця й культуролог О. Пахльовська вважає, що українофобія в росії йде від першого Романова до останнього «Августа». За її логікою з часів Петра «починається системне знищення суб'єктності України – і так само системна зненависть до будь-якого прояву її ідентичності. Власне, з 1654 р. і далі Україна переживає період, який Драгоманов назвав «Пропащий час». І це знищення суб'єктності має досить софістикований характер. Адже європеїзація росії саме й починається з України... І ось тут зав'язується вузол парадоксів. Окремі діячі української культури, які сприяють побудові російської імперії, вносять у цей процес певні європейські практики і традиції. Але вони ж і допомагають експансії російської ідеології в українському культурному просторі. Власне, доводиться визнати, що навіть із формулою «триєдиний русский народ» росії допомогли українці, а найперше – Феофан Прокопович. А політизована церква зробила цей нерівний обмін фатальним для України. Внаслідок цього інтелектуальний і політичний світ України розколюється, даючи змогу його ворогам оперувати пропагандистськими, по суті, категоріями для поділу цього світу на «правильних» і «неправильних» українців. Фактично Петро поклав початок дзеркальній протилежності двох ідентичностей та маніхейському дуалізму інтерпретації цієї протилежності. «Правильні» українці в російській оптиці – це українці, які демонстративно відкинули свою ідентичність на користь російської, а «неправильні» – «мазепинці», «сепаратисти», а отже, «юди», бо ж «зрадили» сакралізованого імператора і «святую Русь». У межах цієї парадигми артикулюється і протиставлення Богдана Хмельницького та Івана Мазепи – знову таки, «правильного» та «неправильного» гетьманів, – а це є брутальним спотворенням як самих цих державників, так і їхніх ідей та створених ними історичних контекстів [4, с. 20]. З цих рефлексій випливає, що російський імперіалізм впродовж тривалого часу сублімує свої войовничі інстинкти, прагне забезпечити свою могутність і велич середньовічними засобами завоювання й підкорення. Важливим стратегічним ресурсом неоімперського колоніалізму московії є асиміляція українського етносу й захоплення наших територій. У разі досягнення успіху створюється вигідний плацдарм для подальшого шантажу й експансії у глиб європейського простору й утвердження російської гегемонії. Якщо об'єктивно артикулювати нинішню соціальну реальність, то треба визнати, що **імперська експансія кремля знаходиться за межами культурно-цивілізаційного й легітимного поля.** Відсутність рішучих дій стосовно московської агресії з боку європейського співтовариства означає потурання імперському контенту й локалізацію демократичного простору.

Наївна логіка агресора про те, що насильницьким шляхом можна підкорити українців позбавлена здорового глузду. Можна захоплювати територію, грабувати ресурси, знищувати людей. Але вбити український потяг до свободи й суверенного

Секція 7.

буття, підкорити наш життєвий простір – справа марна. Впродовж віків українці живуть під владою чужинців, які прагнуть маргіналізувати нашу культуру, стерти національну свідомість, знищити мову. З одного боку це гартує наш соціальний імунітет, а з іншого – деформує консолідацію українського соціуму. Недержавна нація втрачає інстинкти до формування політичної суб'єктності, розбудови владних інститутів, захисту культурно-історичної спадщини. Через те, стверджує О. Пахльовська, «й досі ми німі, саме тому й досі ми – це зовсім не ми на сцені світового театру. За нас говорять інші, що хочуть, що знають, чого не знають... Поновлення та подальший розвиток давніх культурних стосунків України зі світом можливий лише за умов інституціоналізації нашої культури та її взаємодії зі світом. Однак ця інституціоналізація ускладнена фактом недавньої тотальної інтегрованості української культури в імперську систему в усіх практичних аспектах такою мірою, що навіть сьогодні ця фатальна обставина зумовлює формальну відсутність України у світі... Кожен із нас – тих, кому болить ця культура, – мусить констатувати простий і страшний у своїй простоті й незаперечності факт: 1) у світовій гуманітарній науці знання про Україну, – а отже україністика як самостійна дисципліна, – відсутні; 2) відтак українська культура не об'єктивізована, не має виходу на світ; її інстинкт зв'язку зі світом атрофований внаслідок системних багатосторонніх заборон, блокад і фальшивих інтерпретацій. А це, в кінцевому підсумку, розхитує її ще не стабілізовану остаточно ідентичність, а головне – позбавляє її голосу в тих актуальних контекстах, де зокрема вирішується майбутнє Європи» [5, с. 12–13]. Сьогодні Україна боронить свій суверенітет на полі бою мовою зброї. А мова **культури – це важливий засіб мобілізації суспільства** і ключовий ресурс формування цивілізаційної альтернативи кремлівському варварству.

Узагальнити вищесказане потрібно констатацією того, що онтологічні модальності українства сьогодні постають перед викликами неоімперського поневолення. У цьому дослідженні ми акцентуємо увагу на тому, що екзистенційним ворогом для вільного і суверенного існування України є московський імперіалізм як іманентний процес. За путінського правління він досяг свого апогею, що проявляється у здійсненні мілітарної експансії на терени суверенної держави з метою захоплення території, колонізації держави та знищення українського народу. Звідси випливає такий імператив: «Для України незалежність означає незалежність насамперед від росії. І поки росія поглядає на Україну як на щось втрачене, українська незалежність із почуття самозбереження буде спрямована проти росії» [3, с. 93]. Сподіватися на швидку трансформацію росії від деспотизму до демократії та зміну її українофобської й антизахідної політики – це велика ілюзія. Реалії сьогодення засвідчують що російський імперіалізм

Українознавство vs «русский мир»

ініціюється не путінським режимом. Він століттями вмонтовувався у генетичний код та ментальність московитів. Протидіяти московській інвазії необхідно не лише воєнними потугами, а й пробудженням національної свідомості та зміцненням соціального імунітету постгеноцидного українського суспільства. Оскільки **переважна більшість московницької популяції просякнута імперіалістичним шовінізмом, нам потрібно плекати дієву альтернативу – українофільський та патріотичний субстрат громадянського суспільства.** У цьому контексті українознавство має стати лідером інтелектуального й екзистенційного фронту боротьби з московським імперіалізмом. Виборюючи політичну суб'єктність в путінської орди, Україна відстоює формат цивілізаційного буття як для себе, так і для світової спільноти.

Література

1. Винницький М. Український Майдан, російська війна. Хроніка та аналіз Революції Гідності [Текст]; переклад з англ. Романа Клочка. Львів: Видавництво Старого Лева, 2023. 560 с.
2. Донцов Д. Московська отрута. Київ: ФОП Стебеляк, 2015. 296 с.
3. Мейс Д. Україна: матеріалізація привидів / Упоряд. Наталія Дзюбенко-Мейс. К.: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2016. 688 с.
4. Пахльовська О. «Где главный враг?»-З: українофобія в Росії від першого Романова до останнього «Августа». *День*. 2021. № 121–122. 17-18 вересня
5. Пахльовська О. Відкритий лист до всіх, хто любить Україну. *Ave, Europa!*: ст., доп., публіц. (1989–2008). К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. С. 10–23.

Сергій Губський,
*молодший науковий співробітник
відділу етнології та історії України
НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка*

ЖИТТЄВИЙ ТА БОЙОВИЙ ШЛЯХ ВОЇНА ЗСУ ІГОРЯ ТРОФИМЧУКА ЯК ПРИКЛАД ЗВИТЯГИ ТА ГЕРОЇЗМУ УКРАЇНСЬКИХ ЗАХИСНИКІВ¹

Постановка проблеми. Ніхто не народжується бути героєм. Це цілком усвідомлений вибір шляху людьми звичайними за народженням та походженням. І це не випадковий вибір. Його доводиться постійно повторювати у обставинах, що змінюються.

Стати героєм – це не просто здійснити відчайдушний вчинок, перебороти страх смерті. Це означає жити й після смерті, перетворюючи своє життя на об'єкт захоплення для небайдужих.

24 лютого 2022 р. російська федерація, підступно порушивши міжнародні договори та зобов'язання, здійснила повномасштабне збройне вторгнення на територію незалежної України, що призвело до величезних людських та матеріально-ресурсних втрат, окупації 20% території України та гуманітарної катастрофи в захоплених ворогом регіонах. Ціллю держави агресора є повна окупація України, знищення української державності, примус до залишення рідного краю значною частиною українців, а щодо тих, хто залишиться – то або їх переселення до рф або асиміляція на рідній, але вже не своїй землі.

Патріотичне піднесення, викликане збройною агресією рф і реальною загрозою втрати незалежності, спричинило в українському суспільстві унікальний в новітній історії України феномен добровольчого руху, який набув свого поширення ще з 2014 р., коли росія анексувала український Крим, а потім розпочала гібридну війну на Донбасі, створивши маріонеткові псевдодержавні утворення – Донецьку народну республіку (ДНР) та Луганську народну республіку (ЛНР).

У цьому зв'язку **метою** даної розвідки є висвітлити життєвий та бойовий шлях одного з українських добровольців Ігоря Вікторовича Трофимчука, який з початком повномасштабної російсько-української війни став на захист своєї держави, проявивши під час воєнних дій мужність, сміливість.

Киянин Ігор Трофимчук, відпочиваючи у санаторії на Черкащині, вже 25 лютого 2022 р. перервав власне оздоровлення і, прибувши до Києва, відразу

¹ Матеріал підготовлений на основі особистого архіву й спогадів рідної сестри Ігоря Трофимчука Ірини та його дружини Світлани Трофимчук.

Українознавство vs «русский мир»

вступив добровольцем до столичної Територіальної оборони та чесно і сумлінно почав виконувати покладені на нього військові обов'язки.

Автор цих рядків познайомився з Ігорем ще на початку 1992 р. і став свідком як з прорадянського, прокомуністично настроєного російськомовного хлопця він став справжнім українським патріотом, націоналістом, віруючою людиною – прихожанином УПЦ-КП, який почав цікавитися історією України, читав багато книг з цієї тематики, захоплювався героїчним минулим та боротьбою за незалежність, став любити українську мову та майже скрізь нею розмовляти. У становленні І. Трофимчука як українського патріота є і скромна частка автора цих рядків, який під час розмов і тривалих дискусій, іноді дуже гострих, але завжди плідних, намагався розповісти Ігорю про минуле і сьогодення нашої землі та висловити власну проукраїнську позицію щодо боротьби за свободу у минулому і тепер та значенні рідної мови для українців, які під впливом русифікаторської політики керівництва СРСР перестали використовувати її в спілкуванні.

Ігор Вікторович Трофимчук народився 21 жовтня 1967 р. у Києві у сім'ї військового льотчика Віктора Степановича Трофимчука та працівниці харчової промисловості Липи Трофимівни Трофимчук (у дівочтві Бучак). З 5-ти до 10-ти років проживав у Монголії (колишня Монгольська Народна Республіка – МНР), де його батько у складі радянських військ проходив службу. Там юнак пішов у школу з російською мовою викладання. У 1977 р. у сім'ї народилася його сестра Ірина. Коли батьки повернулись до Києва та отримали квартиру, Ігор пішов до 7-го класу 81-ої школи, з російською мовою викладання. Варто зауважити, що на житловому масиві Березняки в Києві з 70-х рр. XX ст. і до періоду незалежності з 5 середніх шкіл 4 були з російською мовою викладання.

У школі Ігор активно займався спортом, зокрема, регбі. На змаганнях його команда у відповідній віковій групі зайняла 1-ше місце серед команд колишнього СРСР. Закінчивши 9 класів, Ігор вступив до професійно-технічного училища (ПТУ), після закінчення якого працював за спеціальністю на заводі «Буревісник».

У 1987–1989 рр. він проходив військову службу в Афганістані, де під час бойових дій отримав поранення. Повернувшись на Батьківщину, працював на підприємстві м'ясної промисловості та продовжив зайняття спортом, на цей раз тхеквондо, отримавши звання кандидата в майстри спорту. У 1997 р. одружився з Норенко Лілією Юріївною. Наступного року у подружжя з'явилася дочка Ярослава. У 2003 – на початку 2004 р. Ігор перебував на заробітках у Барселоні (Іспанія). Повернувшись додому, спочатку поступово, а далі все активніше почав брати активну участь в українському громадсько-політичному житті, шляхом довгих роздумів, шукань, дискусій з оточуючими його людьми у нього почала викристалізовуватися міцна національно-патріотична позиція, з атеїста став

Секція 7.

протестантом, а потім православним християнином – парафіянином храму Святого Духа УПЦ КП, що на Русанівці (настоятель – протоієрей Олександр Верба).

У 2004 р. Ігор – учасник Помаранчевої революції. Він ніколи не був байдужим до долі своєї країни. Його неодноразово можна було бачити біля Верховної Ради, на Майдані Незалежності з державним прапором на різноманітних демонстраціях та акціях протесту, де він активно висловлював свою громадянську позицію.

У 2013 р. І. Трофимчук вдруге одружився. Його обраницею стала Світлана Іванівна Галика. У 2014 р. у подружжя народилася донька Аміра.

З початком революції Гідності у листопаді 2013 р. Ігор знову у вирі боротьби. Весь свій вільний від роботи час він проводив на Майдані Незалежності, де приймав активну участь від початку протистояння з тодішньою владою і до такої вистражданої з багатьма людськими втратами (розстрілом героїв, що стали Небесною сотнею) перемоги, коли очільник держави В. Янукович втік з країни і антипатріотичний проросійський режим зазнав краху.

Ігор мріяв про краще майбутнє для своєї держави, своїх батьків, своєї родини, зокрема, для своєї маленької доньки Аміри, яку він дуже любив.

Та 24 лютого 2024 р. – повномасштабне російське вторгнення на українські землі стало переломним у його біографії. Не задумуючись, він взяв у руки зброю і вступив до Територіальної оборони Дніпровського району м. Києва, до травня 2022 р. разом з побратимами захищав своє рідне місто від ворога.

Підписавши у травні 2022 р. контракт зі Збройними Силами України, Ігор у своєму підрозділі отримав позивний «Монах», оскільки ніс службу без шкідливих звичок, не палив, майже не вживав спиртного і постійно займався спортом. До вересня 2022 р. підрозділ І. Трофимчука перебував на фронті під м. Ізюм Харківської області.

Після успішного проведення восени 2022 р. Харківської наступальної операції 2 роту 128 батальйону 112 бригади, де служив І. Трофимчук на посаді старшого солдата-стрільця, направили на ротацію під Київ, де вояки підрозділу виконували різні завдання, зокрема патрулювали територію біля Київського моря та електростанції.

У листопаді 2023 р. 112 бригаду перекинули на Схід України під м. Бахмут Донецької обл. Під час активних бойових дій І. Трофимчук проявив себе сміливим та відважним воїном. Коли його підрозділ перебував біля села Кліщіївка Донецької області, Ігоря було переведено в евакуаційну групу, яка займалась винесенням з поля бою поранених бійців та тіл загиблих. Завдяки сміливим, рішучим та швидким діям Ігоря та його побратимів з евакуаційної

Українознавство vs «русский мир»

групи було врятовано і відправлено в тил на лікування чимало поранених українських бійців.

Останній вихід групи в якій був І. Трофимчук відбувся в ніч з 8-го на 9-те лютого 2024 р. Намагаючись врятувати поранених бійців, група потрапила під сильний мінометний обстріл, під час якого І. Трофимчук і бійці його групи загинули. Пізніше з початком активних бойових дій тіла наших бійців не змогли відправити на підконтрольну Україні територію, а потім ця місцевість була окупована ворогом і тіла залишились там. До цього часу тіло І. Трофимчука і його побратимів не поховані. Офіційно вважається «пропавшим безвісти», хоча є докази його загибелі. Був представлений до урядової нагороди, але, за словами його дружини, її не можна отримати, поки тіло не поховане.

За час служби Ігор Вікторович був нагороджений багатьма подяками та грамотами. Зокрема подякою від командира 128 батальйону ТРО підполковника Олександра Білоуса та Нагрудним Знаком «Почесна відзнака» від 14.10.2022 р., грамотами «За зразкове виконання військового обов'язку» і «За самовідданість і стійкість по захисту суверенітету і територіальної цілісності України» за підписом полковника Миколи Швеця тощо...

24 жовтня 2024 р. І. Трофимчуку мало б виповнитися 57 років. Але він назавжди залишиться 56-літнім... Проте побратими його не забувають, часто згадують. У цей день колишній боєць з його підрозділу Анатолій Сломовський – «Медик» написав пост у Фейсбуці, присвячений Ігорю. «Всім привіт, браття! Сьогодні день народження нашого загиблого побратима «Монаха» – Ігоря Трофимчука. Ігор приєднався до нашого підрозділу влітку 2023 р. і весь час був з нами аж до останнього свого виходу в Кліщіївці. Обоженював спорт та здоровий спосіб життя, впевнений, всі пам'ятають його велосипедні заїзди з Києва в Лебедівку та стрибки на скакалці по коліна в снігу в Дружківці. Бувало так, що після занять Ігор відразу в той же день виходив на бойові позиції та допомагав рятувати життя, витягуючи хлопців з пекельних точок, ще й підбадьорював при цьому панікерів в екстремальних ситуаціях. Пам'ятаю наш останній вихід за загиблими побратимами, коли я, з затерплою ногою в лютий дощ, зістрибнувши з броні, потрапив у яму і повністю опинився у воді, дійшовши до першої точки. Ігор поділився сухим одягом та залишив куртку, в його легендарний мішок поміщалося багато речей. На жаль, перша група евакуації з Ігорем була розбита, але Ігор, як і завжди, до останнього витягував пораненого брата «Вісімку» – Олександра Цветкова, поки не прилетів міномет і не залишив Ігорю жодного шансу на життя. Сьогодні згадували в групі нашого підрозділу! Пам'ятаємо!».

Висновок. Війна триває. Скільки часу вона буде ще продовжуватися – невідомо. Але Україна обов'язково переможе. Жоден захисник нашої держави не

Секція 7.

повинен бути забутий. Серед тисяч імен загиблих героїв вдячні нащадки пам'ятатимуть і вірного сина України Ігоря Вікторовича Трофимчука.

На житловому масиві Березняки біля протестантської Новоапостольської церкви створено тимчасовий пам'ятний меморіал воїнам-березняківцям, які загинули під час новітньої російсько-української війни. Там розміщено фотографії загиблих воїнів, в т.ч. й І.В. Трофимчука. Майорить державний прапор і стоять іконки. Сюди люди несуть постійно живі квіти й запалюють лампадки. За словами депутата Київради і офіцера ЗСУ Андрія Страннікова, після нашої перемоги тут буде побудовано величний меморіал воїнам, які віддали життя за свободу і незалежність нашої Батьківщини.

Сьогодні, на нашу думку, було б доцільним на фасаді будинку ЗНЗ № 81, де навчався Ігор Трофимчук, встановити пам'ятний знак – меморіальну дошку на його честь.

Віра Додінова,
докторка філософських наук, професорка,
професорка кафедри філософії та міжнародної комунікації
НУБіП України

Данило Додінов,
кандидат політичних наук,
асистент кафедри менеджменту охорони здоров'я
Інституту післядипломної освіти
Національного медичного університету
імені О.О. Богомольця

ІСТОРИЧНА ТРАВМА ЯК ЧИННИК КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

В історії України існує багато подій, що мають травматичний ефект. Серед них особливе місце належить Голодомору 1932-1933 років та Другій Світовій війні. Не менш травматичні наслідки має сучасна російська-українська війна, що щоденно уносить десятки, якщо не сотні життів наших співвітчизників. Кожна з цих історичних подій не лише понівечила життя конкретних людей, ламаючи їхні долі, надії та мрії, але й травмувала соціальну психіку нації, залишаючи «рубець» на її історичній пам'яті. Наслідки історичних травм, особливо нищівного Голодомору 1932-33 років, успадковуються як стереотипи поведінки і алгоритми виживання. «Тиражування ж образів болю, – пише Оксана Кісь, – страждання, жертв і втрат через численні меморіали (пам'ятники, експозиції), масові скорботні вшанування та публікації (на кшталт «мартирологів» та «книг пам'яті жертв») фактично забезпечує міжпоколінну трансляцію травми і містять потенційну загрозу... вторинної травматизації українського суспільства» [1].

Сьогодні, дійсно, існує проблема трансгенераційної передачі травм молодому поколінню, яка може носити небажані наслідки. Серед них О. Зінченко виокремлює зміни у фертильній поведінці («Не варто народжувати дітей більше, ніж можеш прогодувати»), обмеження життєвої перспективи («Буде день – буде їжа»), песимізм («Звідси треба тікати, бо нічого доброго тут не буде»), недовіру до влади тощо [2].

Все це обумовлює увагу українознавців до проблеми історичної травми. Своїми коренями дана проблематика сягає в XIX століття, коли європейські дослідники починають описувати відповідний соціо-психологічний феномен. Серед перших дослідників колективної травми слід назвати Ф. Ніцше А. Ойленбурга, З. Фрейда, П. Жане, Ж.М. Шарко. Сам же концепт з'являється в

Секція 7.

книзі К. Еріксона «Все на своєму шляху», присвяченій катастрофічній повені у Західній Вірджинії в 1972 році. В Україні проблему історичної травми аналізують П. Горностай, О. Кісь, Л. Найдьонова, В. Огієнко, О. Папаш, М. Семиліт, О. Сушій, І. Усатенко, В. Ятченко та ін. Поняття травми набуло надзвичайно широкого вживання та вказує на зацікавленість суспільством темою насилля як в аспекті страждань, що цим насиллям обумовлені, так і в плані пов'язаної з ним вини. Історична травма – це глибоке емоційне і психологічне враження, що спричинено жорстокими формами насильства, руйнуванням усталеного способу життя, а також його негативний вплив на психіку, поведінку, пам'ять індивідів і груп. На думку В. Огієнка, «історична травма – це реальна історична подія, яка несе загрозу безпеці, порядку, звичному порядку життя і самому життю» [3]. Вона замінює відчуття безпеки на усвідомлення небезпеки, кризи і хаосу.

Наслідки історичної травми настільки руйнівні, що дестабілізують всю соціальну систему і торкаються усіх громадян та соціальних спільнот. Зокрема, трагічні масштаби Голокосту такі, що його не можна «подолати» за допомогою традиційних психотерапевтичних, політичних і культурних стратегій «опрацювання минулого». Досвід Голокосту змінив сучасний світ, і осмислення цього досвіду призвело до формування цілого арсеналу понять і норм, дії яких розповсюджується і на побутове насилля, скажімо, на акти сексуальної наруги над дітьми, і на історичні форми насилля типу рабства, геноцида корінних народів, колоніального тиску або подій Першої світової війни.

На думку багатьох дослідників, історична травма має, зокрема, тілесні наслідки, включаючи психосоматичні розлади, що є символічними проявами досвіду, який надто складно або й неможливо збагнути, прийняти, зробити частиною своєї особистості. А. Асман пише, що «тілесні написи постають унаслідок довгої звички, через несвідоме накопичення й під тиском насильства. Їм властиві водночас стабільність і недоступність. У залежності від контексту вони витлумачуються як автентичні, настійливі або шкідливі» [4, с.258]. Травматичний тілесний досвід є винятковим, його інтенсивність не зменшується в плині часу. До тілесних травм слід віднести наслідки тривалого голодування, сексуальних знущань або непомірних фізичних навантажень під час примусової праці в концентраційних таборах. Тілесна пам'ять зберігає в собі те, що «має залишатися перманентно присутнім. Ця вимога нескінченної, неперервної витривалості у часі дієвої пам'яті суперечить структурі спогаду, що є принципово переривчатою й обов'язково включає в себе інтервали неприсутності. Те, що присутнє в сьогоденні, неможливо пригадати, його інкорпорують. У цьому контексті травму слід означити як довготривале тілесне письмо, що протистоїть спогадові» [4, с.263]. Отже, травма постійно в тобі.

Українознавство vs «русский мир»

«Образ непрооперованої свинцевої кулі у тілі, – продовжує А. Ассман, – прояснює парадоксальну суперечливість травми. Як невіддільна частина людини вона залишається не асимільованою до структури особистості, вона є чужорідним тілом, що підриває категорії традиційної логіки: як розрізнення внутрішнього і зовнішнього, так і присутності і відсутності» [4, с.277]. Незважаючи на метафоричність визначення травми, яку пропонує Р. Клюгер, її сутність «схоплюється» вірно.

«Як будь-який неприємний досвід, – підтверджує наявність цього зв'язку психолог Лео Ейтінгер, – війна та жертви – це те, що спільнота прагне забути; завіса забуття опускається над усім болючим та неприємним... Обидві сторони залучені у цей процес: з одного боку, жертви, які вірогідно хочуть, але не можуть забути, а з іншого – всі ті, з сильною і часто несвідомою мотивацією, які дуже хочуть забути і успішно це роблять. Ця різниця переживається повсякденно і є вкрай болісною для обох сторін» [5, с. 926].

Слід розрізняти травму безпосередніх учасників історичних подій і травму, точніше – її наслідки, що є результатом солідарності з носіями травми. Німецька дослідниця Ангела Кюннер наголошує на відмінності між спільною травмою та спільною символічно опосередкованою травмою. Вона пропонує використовувати термін «згуртована травма», як такий, що позначає процес, внаслідок якого спільно пережита травматична подія стає частиною спільної групової ідентичності, підставою для утворення спільних культурних цінностей, котрі поділяють також й інші представники групи або ж представники інших груп [6]. Відповідно, в суспільстві існують дві категорії осіб, що болісно переживають історичну травму. Різниця між ними полягає в тому, що перші самі брали участь у історичних подіях у вигляді їх виконавців та жертв, а другі, більш-менш віддалені від перших у часі, є не учасниками, а трансляторами травми. Перші – мовчать, другі – кричать.

Не слід підозрювати «трансляторів» у навмисній спекуляції навколо травматичних подій. Більшість представників цієї категорії щиро співпереживають жертвам, ототожнюючи себе з ними. Яскравим прикладом цього є ставлення до Голодомору 1932-1933 років в Україні. Найбільшу кількість жертв Голодомору зафіксовано в Центральній і Південно-східній Україні, в степових та лісо-степових районах з розвинутим товарним виробництвом зернових. Водночас, Західна Україна, Галичина на той час перебувала у складі Польщі, тому нищівного голоду вона не зазнала. І саме галичани стали трансляторами травми, ініціюючи корегування історичного наративу з урахуванням трагедії українства. Як пише польський історик Александр Смоляр, «на перший погляд може здатися, що Голодомор як трагічний досвід тільки певної частини українського народу не об'єднує Україну, а ділить її. Та це не так.

Секція 7.

Парадоксально, але ситуація діаметрально протилежна. Західна Україна справді не пережила голоду. Проте вона була значно свідомішою національно і значно сильніше опиралася советській владі. Тож природно, що український захід у прагненні до незалежності ототожнював себе з трагічною спадщиною Східної України» [7, с. 85].

Таким чином, в українському суспільстві дискурс травми є сильнішим за індивідуальні нарації потерпілих. Виявляється, що «транслятори» говорять про травму, історично не маючи до неї ніякого відношення, натомість, люди, які реально пережили цю трагедію, важко про це згадують, а тим більше розповідають. Історична травма, не в останню чергу, є ідеологічною проблемою, вона є тлом для формування нових наративів, і цю її властивість аж ніяк не можна ігнорувати. В умовах відмови від гранднاراتивів соціум вдається до створення малих нарацій, що виконували б функції його консолідації. Політики шукають ті «зернини-події», навколо яких можна об'єднувати суспільство. Французький культуролог Ернест Ренан свого часу сказав, що історичні травми можуть більше об'єднувати суспільство, ніж історичний тріумф. Для сучасних українців історична травма виступає як мобілізаційний ресурс у консолідації нації перед сильним і смертельно небезпечним ворогом.

Література

1. Кісь О. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор. *У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод, джерело*. Зб. наук. Праць. Харків: Східний інститут українознавства ім. Ковальських, 2010. С. 171-191.
2. Зінченко О. Ми всі травмовані. Здолати травми Голодомору, чи зникнути. <http://www.istpravda.com.ua/columns/2018/11/24/153313>
3. Огієнко В.І. Історична травма Голодомору: проблема, гіпотеза та методологія дослідження. *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 6. С. 145-156.
4. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті. Київ: Ніка-Центр, 2012. 440 с.
5. Eitinger L. The concentration camp syndrome and its late sequelae. *Survivors, victims and perpetrators* (ed. by J. E. Dimsdale). New York: Hemisphere, 1980. P. 159.
6. Kühner Angela. Kollektive Traumata: Konzepte, Argumente, Perspektiven. Reihe Psyche und Gesellschaft. Gießen: Psychosozial-Verlag, 2007. 213 s.
7. Смоляр А. Пам'ять і політика. *Україна Модерна*. Вип. 4(15): Пам'ять як поле змагань. Київ: Критика, 2009. С. 78–94.

Олександр Машевський,
аспірант НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка

ГОЛОДОМОР ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗНИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ

Всі голодомори в Україні відбувалися не без участі владних структур, а саме безпосередньо і за прямої участі більшовицької «совєтської» влади, яка той час панувала і на території України. Радянська, більшовицька влада, яка протягом усього свого існування спрямовувала діяльність на боротьбу за підкорення та приниження українського народу, а особливо зі всією жорстокістю та вишуканим цинізмом з українським селянством.

Українські селяни – це працьовиті люди, яке все своє життя, важко працюючи на землі, на благо життя, людини, своєї країни, забезпечували хлібом і іншими продуктами життєдіяльності своїх співгромадян і самих себе, щоб на землі і в країні загалом було життя, щоб цвіли сади і народжувалися діти, а більшовицька влада, при всіх створених голодоморах, примушувала селян страждати від голоду, відбираючи силоміць їжу як засіб існування. Головним ідеологом і натхненником (за влучним висловом В. Марочка, фельдмаршалом) голодомору був Йосип Сталін.

Розглядаючи передумови організації Голодомору як геноциду для знищення української нації у політичному контексті, варто зазначити, що суспільні та державні процеси значною мірою визначаються рівнем політичної культури та національної свідомості народних мас. Посилені прагнення українського народу до самовизначення і створення власної держави гостро постали у 1917–1921 роках. Питання політичної культури українського народу у даний період досліджували, зокрема, Б. Цимбалистий і Л. Нагорна [9], питання взаємозв'язку ментальності та політичної культури української нації розглядав О. Рудакевич [10]. Важливе значення для розуміння загальних процесів політичного життя в Україні у 1917–1921 роках мали праці В. Верстюка [2], В. Лозового [8], Ю. Присяжнюка, О. Реєнта, В. Солдатенка. Політичний вимір і особливості проявів національної самосвідомості українського народу даного періоду висвітлив у своїх працях В. Лозовий, який зазначав, що на початку ХХ ст. найчисленнішим класом у соціальній структурі українського суспільства було селянство, і тому часто поняття «народ» та «селянство» сприймалися як тотожні [6, с.162]. Напередодні революційних подій 1917 року соціально-етнічна структура населення України склалася таким чином, що українці становили

Секція 7.

незначну частину жителів міст, де зосереджувалося адміністративно-політичне життя, але домінували у сільській місцевості. Селяни залишалися носіями традиційної культури, складником якої була патріархально-локальна свідомість, де через замкнутість і низьку соціальну мобільність превальювали інтереси свого села, свого стану, свого класу. Відповідно це проєктувалося на політичні відносини. Хоча поступово рівень національної свідомості українців зростав: завдяки зусиллям національно-свідомої інтелігенції у селах з'явився певний прошарок національно свідомих селян, які вже мали чітку національну самоідентифікацію і могли впливати на свідомість своїх односельців [8, с.384].

На думку українських науковців щодо Голодомору в Україні, зокрема істориків Я. Грицака [14, с.14–16] та І. Петренка [15, с.296], комуністичний тоталітарний режим цілеспрямовано здійснював злочин геноциду української нації. Також за даними соціологічного опитування групи «Рейтинг», проведеного 21–22 листопада 2022 року, 93% українців погоджуються з твердженням, що Голодомор 1932–1933 років був геноцидом українського народу, 3% опитаних заперечують це, а ще 4% респондентів не змогли визначитись із відповіддю. Це свідчить про те, що за десять років кількість тих, хто визнає Голодомор геноцидом українського народу зросла у півтора рази [1].

Добре відомо, що вперше термін «геноцид» застосовував Р. Лемкін, американський юрист, автор праць «Радянський геноцид в Україні» і «Правління Осьових сил в окупованій Європі», зазначивши, що голодомор в Україні є класичним прикладом радянського геноциду, найдовшого й наймасштабнішого експерименту з русифікації, а саме – винищення української нації. Р. Лемкін визначив геноцид як координоване планування різних дій, спрямованих на знищення основоположних основ життя національних груп, з метою повного винищення самих цих груп. За допомогою зусиль Р. Лемкіна термін геноцид було додано до переліку звинувачень проти найвищого командування нацистів. Р. Лемкін став також одним із авторів резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Конвенції про запобігання та покарання злочинів геноциду», в якій було надано остаточне визначення геноциду в юридичних термінах [4, с.32].

Звертаючись до передумов спричинення Голодомору 1932-1933 років варто відмітити, що впродовж 1917–1921 років після Жовтневого перевороту шляхом прямої окупації комуністами була знищена демократична Українська Народна Республіка. Оскільки через зростання національної свідомості боротьба з українськими рухом була важкою, комуністичний режим створив у 1919 – 1920 роках на території України квазідержаву УРСР зі столицею у Харкові. Також він був змушений піти на певні поступки українському національному рухові з метою зміцнення свого становища в Україні, адже Україна в 1920-х роках

Українознавство vs «русский мир»

переживала культурний ренесанс європейського зразка. У цей час під гаслом «Геть від Москви!» в Україні формувалися самобутні, відмінні від російських, культурні традиції, орієнтовані на Європу, створювалася національна система освіти, обґрунтовувалася економічна концепція України як автономного економічного організму. Проте вже до початку 1930-х років в СРСР був встановлений тоталітарний комуністичний режим із суворою суспільною ієрархією, де будь-який прояв незгоди або нонконформізму як індивідуального так й малих і великих груп людей за професійною, національною, релігійною або партійною ознаками негайно жорстоко карався та придушувався.

Українська нація, що була другою за чисельністю в СРСР, мала величезний культурно-історичний спадок, власні славетні традиції державотворення, досвід національно-визвольної боротьби. Економічно самостійне українське селянство та інтелектуальні кола не сприймали політики комуністичного керівництва. Тому тоталітарним режимом за мету було поставлено деукраїнізацію і знищення українців як політичної нації, що могла поставити питання про створення незалежної держави. Для її досягнення комуністичною владою було обрано жахливий інструмент – знищення українців голодом.

Механізм, який призвів до Голодомору, був приведений у дію із Москви тодішніми лідерами комуністичної партії. У січні 1928 року режим запровадив насильницькі хлібозаготівлі: держава примусово забирала у селян більшу частину або все вирощене зерно за значно заниженими цінами, одночасно розпочалась «ліквідація» найзаможніших господарств. До жовтня 1931 року колективізованими, тобто, фактично державними, стали 68% селянських господарств та 72% орної землі. Загалом в Україні було ліквідовано понад 352 тисячі «розкуркулених» господарств [4, с.32].

Голодомор 1932-1933 років охопив період з квітня 1932 року по листопад 1933 року, його пік припав на весну 1933 року. За цей час загинуло понад 7 мільйонів людей в Україні і 3 мільйони українців поза її межами, в регіонах, що історично були заселені українцями, хоч питання точної кількості людських втрат України від Голодомору досі залишається відкритим. За антиукраїнською спрямованістю і масштабністю застосування голод виявився найжахливішою зброєю масового знищення та соціального поневолення населення України, якою скористався тоталітарний комуністичний режим. Отже, Голодомор в Україні став соціально-гуманітарною катастрофою глобального масштабу.

Радянська влада стала на шлях свідомого обмеження постачання хлібом населення. Для сільського населення у жовтні 1946 р. було зменшено контингент людей (за списком отримання пайків) у 36 разів, а фондів (у тонах) у 183 рази. На зароблені колгоспниками трудовні видавали від 50 до 660 грамів хліба. Виснажені голодуванням селяни мали від 412 і більше трудовнів, але нестерпно

Секція 7.

голодували. Подібні випадки у 1932-1933 рр. були звичним явищем. Поряд із втратами, понесеними українцями в період Другої світової війни (документи 1946-1947 років дуже часто засвідчують багатодітний склад родини і позначку епохи – «чоловік загинув на фронті») родини колгоспників у 1946 р. вирізнялися неповним складом ще й тому, що майже кожна друга сім'я, яка не отримала заробленого хліба на трудовні, втратила годувальника – батька, старшого брата. І навіть в умовах такої демографічної ситуації проти виснажених голодуванням воєнних років і непосильною працею повоєнного часу вдів, сиріт і напівсиріт, яких вважали «саботажниками» хлібозаготівлі, застосовували «рішучі заходи» - обшуки, репресії, арешти, непосильні податки. Жорстоке фізичне придушення будь-якого натяку на опір унеможливлювало голодні бунти.

Наслідком злочину геноциду, окрім фізичного вбивства мільйонів людей, стало руйнування традиційного українського устрою життя. Голод став зброєю масового біологічного знищення українців, на довгі десятиліття порушив генетичний фонд народу, призвів до морально-психологічних змін у свідомості українців. Традиційна культура та народні звичаї зазнали деформації, голодомори істотно змінили звичний порядок господарювання на селі. Вагомим фактором духовного життя українського соціуму постала й та обставина, що психологічними наслідками голодоморів у середовищі жителів українського села стали виявлятися почуття провини та сорому, адже люди відчували провину за те, що не змогли врятувати рідних, сором за аморальні вчинки, які чинилися задля виживання [13].

Отже, на підставі даних фактів і наукових досліджень можна стверджувати, що Голодомор в Україні окрім фізичного знищення мільйонів українців став для тоталітарного комуністичного режиму одним із інструментів знищення української політичної нації, який було використано як у 1932-1933 рр., так й у 1946-1947 рр. з метою придушення українського національно-визвольного руху. Тож для українців міжнародне визнання Голодомору є свідченням встановлення історичної справедливості щодо оцінки злочину проти людяності, скоєного стосовно українського народу, та демонстрацією засудження дій тоталітарного режиму, який знищив в Україні мільйони людей та підірвав національний дух українства [3].

Література

1. Бойко О. Чому для України важливо, щоб світ визнав Голодомор 1932-1933 років геноцидом. *Суспільне: новини*: офіційний вебсайт. URL: <https://suspilne.media/323184-comu-dla-ukraini-vazlivo-sob-svit-viznav-golodomor-1932-1933-rokiv-genocidom/>.

Українознавство vs «русский мир»

2. Верстюк В. Ф. Політична історія України ХХ століття: у 6 т. Т. 2. Революція в Україні : політико-державні моделі та реалії (1917–1920). Київ, 2003. 488 с.
3. Голодомор в Україні 1932-1933 років. *Посольство України в Республіці Австрія*: офіційний вебсайт. URL: <https://austria.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/golodomor-v-ukrayini-1932-1933-rokiv>.
4. Голодомор не зламав. Пам'яті жертв геноциду Українського народу. Український інститут національної пам'яті: офіційний сайт. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/golodomor-ne-zlamav-pamyati-zhertv-genocydu-ukrayinskogo-narodu>.
5. *Голодомор: як радянська влада влаштувала геноцид в Україні* <https://krm.gov.ua/67205-2/>
6. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ: Т-во «Знання» України, 1991. 240 с.
7. Заява Верховної Ради України у зв'язку з 90-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні. *Верховна Рада України*: офіційний вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3488-20#n11>
8. Лозовий В. С. Політична культура та національна свідомість українського народу в період революції 1917 року. *Українська політична нація: проблеми становлення*: зб. наук. ст. за ред. М.М. Розумного (заг. ред.), М.Т. Степика, В.М. Яблонського. К: НІСД, 2012. 384 с.
9. Нагорна Л.П. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії. Київ, 1998. 278 с.
10. Рудакевич О. Ментальність і політична культура української нації. *Розбудова держави*. 1995. № 10. С. 26–30.
11. Марочко В. Йосип Сталін – фельдмаршал Голодомору. Київ: видавець Мельник М.Ю., 2020.
12. Голод 1946-1947 рр. В Україні: колективна пам'ять. Збірник свідчень очевидців, спогадів-переказів їхніх рідних, меморіально-публіцистичних статей; Упорядник Марочко В.І.; За матеріалами О.М. Веселової, В.Я.Веселова. К.: видавець Мельник М.Ю., 2019. 1176 с.
13. Ятченко В. Духовний світ української людини в часи Голодомору. Соціоантропологічні й смисложиттєві виміри Голодомору 1932-1933 років в Україні. Київ: Мультиверсум, 2018. 155 с.
14. Грицак Я. Голокост і Голодомор: виклики колективної пам'яті. *Критика*. 2011. № 1–2. С. 14–16.
15. Петренко І., Білошапка В. Голодомор 1932-1933: Олександрівський вимір. Кіровоград: Центральньо-Українське видавництво, 2006. 296 с.

Олександра Рафікова,
*студентка спеціальності «Філософія»
Факультету суспільно-гуманітарних наук
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка*

**МІФОЛОГІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ В ІНТЕРВ'Ю
ВОЛОДИМИРА ПУТІНА АМЕРИКАНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ
ОГЛЯДАЧУ ТАКЕРУ КАРЛСОНУ**

6 лютого 2024 року президент росії Володимир Путін дав інтерв'ю відомому американському політичному оглядачу Такеру Карлсону. Інтерв'ю стало новим кроком у стратегії кремля щодо представлення власної інтерпретації українського конфлікту, його причин і зовнішньої політики росії загалом. Основна частина інтерв'ю Володимира Путіна Такеру Карлсону була присвячена українському конфлікту, відносинам росії із Заходом і його поглядам на світову політику. Путін звинуватив Захід, зокрема США, у фінансовій підтримці України та ескалації конфлікту і заявив, що війна могла б закінчитися у 2022 році, якщо західні політики не чинитимуть тиску на українських лідерів. Путін також припустив, що західні ЗМІ спотворюють ситуацію і не інформують громадян про те, що саме відбувається [1].

Мета тез – розглянути та проаналізувати основні питання, порушені під час зустрічі Путіна і Карлсона, та оцінити їхній потенційний вплив на сприйняття російської зовнішньої політики в американському та європейському суспільствах.

Розпочав інтерв'ю Путін з огляду історії російсько-українських відносин, в якому привернув увагу до Рюриків та заснування росії у 862 році. Розлогий історичний дискурс є компоновкою тенденційно відібраних фактів з відвертими міфами, за допомогою яких Володимир Путін намагався доказати, що ніякої України не було та досі не існує. В цілому, його аргументи повторюють зміст статті «Про історичну єдність росіян та українців» від 12.07.2021 р., оприлюднену російською та українською мовами на сайті кремля. «Щоб краще зрозуміти сьогодення, – писав тоді Путін, – та зазирнути у майбутнє, ми маємо звернутися до історії. Звичайно, в рамках статті неможливо охопити всі події, які сталися більш ніж за тисячу років. Але зупинюся на тих ключових поворотних моментах, про які нам – і в Росії, і в Україні – важливо пам'ятати» [4].

В інтерв'ю Такеру Карлсону він продовжив розгортати свій погляд на історію України. Втім, на відміну від самих українців, які основними моментами своєї історії вважають етапи формування української державності (Київська

Українознавство vs «русский мир»

Русь, Гетьманщина Хмельницького, УНР, Українська держава Скоропадського, Директорія Петлюри, акт злуки УНР та ЗУНР, відновлення державності у 1991 році) В. Путін не помітив жодного з них. Натомість він культивує раніше окреслені імперські міфи: міф про давньоруську народність, про «святість» князя Олександра Невського, про топонім «Україна», про Переяславську угоду, про неповноцінність українських державних «квазіутворень» XX ст. та «зовнішній характер» управління ними, нарешті, міф про Леніна, який «створив Україну». В цілому, відповіді В. Путіна на питання Т. Карлсона є зразком вкрай консервативного, неоімперського погляду на історію, обумовленого необхідністю виправдати російську агресію проти України. В. Путін намагається подати українську історію як суцільну аномалію, хаос, «броунівський рух» подій, в якому незмінно опиняються національні лідери, якщо вони не сліднують вказівкам з Москви.

Попри очевидний факт існування Української держави з усіма необхідними атрибутами та інституціями, Путін вважає, що сучасна Україна є випадковістю, збігом історичних обставин, непорозумінням, що має бути виправлене. Своїми відповідями та історичним екскурсом впродовж усього інтерв'ю, він намагався подати «альтернативний погляд» на конфлікт в Україні, який може зацікавити когось з американського суспільства, що скептично ставляться до офіційної позиції уряду і шукають альтернативну інтерпретацію подій.

Таким підходом В. Путін спробував підсилити тезу про відповідальність Заходу і, зокрема США за продовження війни в Україні. Зміщення акцентів може поглибити розбіжності в західних суспільствах та активізувати дебати про зовнішню політику США та їхню роль у конфліктах по всьому світу.

Підсумовуючи свої погляди на війну в Україні, Путін стверджував, що війна спричинена насамперед діями Заходу, зокрема США, які надають Україні військову та фінансову підтримку. Він заявив, що якби не тиск Заходу на українську владу, яка нібито має намір вести переговори з росією, війна закінчилася б ще у 2022 році. Також Путін підкреслив, що росія була і залишається відкритою для переговорів, але нібито Україна отримала від Вашингтону вказівку заборонити переговори. Він зазначив, що відповідальність за подальшу ескалацію напруженості лежить на західних союзниках України. Ще у інтерв'ю Путін як завжди мав можливість звинуватити українську владу у підтримці неонацистських угруповань, назвавши це зрадою історичної пам'яті, оскільки «батько Зеленського воював проти нацистів під час Другої світової війни», хоч той, насправді, народився вже після закінчення війни.

Також Такер Карлсон поставив питання, щодо вторгнення в інші країни з боку росії, на що президент росії відповів, що це чутки про наміри росії

Секція 7.

вторгнутися до Польщі або країн Балтії, наголосивши, що такі слова з боку західних політиків є маніпуляцією і нагнітанням страху. Путін також додав, що росія не бачить для себе стратегічного інтересу в розширенні війни.

Найгірше те, що це інтерв'ю може змінити ставлення деяких західних політичних кіл до підтримки України. Путін наголосив на необхідності припинення допомоги Україні та запропонував альтернативні варіанти, які можуть бути обговорені шляхом переговорів. Якщо ці меседжі знайшли б відгук у американців та європейців, політики могли б бути змушені реорганізувати свою допомогу Україні.

Висновки. Інтерв'ю між Путіним і Карлсоном має вигляд комедії, в якій обидва чоловіки відчайдушно намагалися переконати західну аудиторію у своїх «альтернативних фактах». Путін, як завжди, наполягав на тому, що корінь усього зла у світі лежить у США, а його власні дії в Україні та інших конфліктах є нічим іншим, як недооціненою миротворчою операцією. З іншого боку, Карлсон сприймав кожну заяву як доказ «пропагандистської змови». Також Путін намагався просунути фейкову історію Української держави, не підкріплюючи це ніякими реальними фактами.

Головний висновок цього інтерв'ю полягає в тому, що обидва популярні у своїх сферах людини найшли один іншого у спробі донести «несправедливість» до західної аудиторії, яка вже розуміє справжні цілі росії в Україні, використовуючи вигадану історію України. Незважаючи на свою серйозність, інтерв'ю виглядає як спроба привернути увагу до ідей, які не мають жодного сенсу та здорового глузду, але, на жаль, такі заходи можуть нести негативний вплив по відношенню до України та визвати непорозуміння щодо історичних фактів.

Література

1. Who is Tucker Carlson, the man interviewing Vladimir Putin? BBC. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=fOCWBhuDdDo>
2. Про що Путін говорив з Карлсоном під час інтерв'ю – головні заяви. Deutsche Welle (DW, 9 лютого 2024 р.). URL: <https://www.dw.com>
3. Інтерв'ю Путіна з Карлсоном: інформаційна стратегія Кремля та реакція експертів. (2024). 24 Канал. URL: <https://24tv.ua>
4. Путін В.В. Про історичну єдність росіян та українців. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/66182>

*Павло Федорченко,
аспірант кафедри філософії, соціології та політології
Державного торговельно-економічного університету*

ВИКЛИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ ВІЙНИ З РОСІЄЮ

Постановка проблеми. В сучасних умовах триваючої війни та гібридної агресії проти України питання національної ідентичності та суспільної згуртованості набули особливої актуальності. Конфлікт не лише впливає на безпекову ситуацію, але й глибоко проникає в соціальні, культурні та психологічні аспекти життя громадян. Розуміння того, як війна та дезінформація впливають на національну ідентичність, є критично важливим для розробки ефективних стратегій збереження єдності країни. Актуальність теми підсилюється необхідністю пошуку довгострокових рішень, які б забезпечили стійкий розвиток українського суспільства, враховуючи регіональні особливості та багатокультурність країни. Урахування цих факторів сприятиме зміцненню національної згуртованості та протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам.

Питання національної ідентичності та її формування в умовах війни та гібридної агресії є об'єктом глибокого філософського та соціологічного дослідження. Філософи та соціологи, такі як Бенедикт Андерсон та Ернест Гелнер, розглядали концепцію нації як «уявленої спільноти» та досліджували роль культури, мови та економічних факторів у формуванні національної свідомості. Їхні теорії є важливими для розуміння сучасних процесів в Україні, де питання ідентичності стає центральним у контексті зовнішніх загроз та внутрішніх викликів.

В Україні ця тематика активно досліджується в працях М. Поповича, Я. Грицака, М. Рябчука. Вони аналізують історичні, культурні та соціальні аспекти української ідентичності, а також вплив війни та дезінформації на суспільну згуртованість. Незважаючи на значний обсяг наукових досліджень, залишається потреба у розробці актуальної моделі національної ідентичності.

Метою тез є аналіз проблеми національної ідентичності в умовах культурного різноманіття України, а також пошук ефективних стратегій протидії дезінформації та зміцнення суспільної єдності.

Війна та гібридна агресія мають суттєвий вплив на національну ідентичність України, викликаючи наслідки, які впливають на згуртованість суспільства. Тривалість конфлікту, економічні труднощі, зростання соціальної напруги та психологічні травми можуть зменшувати рівень патріотизму та єдності,

Секція 7.

викликаючи розчарування та апатію. Дослідження цих процесів потребує соціологічних досліджень. Наприклад, про посилення солідарності або послаблення громадянської активності і підвищення відстороненості населення можуть свідчити обсяги добровільних пожертв на підтримку армії та волонтерських ініціатив.

Останні дослідження показують падіння рівня довіри до влади та державних інституцій, що може спонукати людей шукати інші орієнтири, які можуть бути не патріотичними або навіть антипатріотичними. Це підсилює вразливість суспільства до дезінформації та зовнішнього впливу. Дезінформація активно поширюється через соціальні мережі та пропагандистські медіа, спрямовані на послаблення української державності та розкол суспільства. Наприклад, фейкові новини про військові поразки чи корупцію в армії можуть знижувати моральний дух та довіру громадян до державних інституцій. Зовнішні сили використовують цю вразливість для впливу на громадську думку, розпалювання внутрішніх конфліктів та перешкоджання європейській інтеграції України.

Вразливість суспільства до дезінформації та зовнішнього впливу є серйозною проблемою. Російська пропаганда активно використовує інформаційні атаки для поширення неправдивих наративів, таких як заперечення української державності та розпалювання міжетнічних і мовних конфліктів. Наприклад, в східних регіонах можуть поширюватися меседжі про постійну дискримінацію російськомовного населення, що посилює внутрішнє напруження. Водночас, в україномовних регіонах розповсюджуються симулякри про те, що причиною війни стало те, що люди на сході розмовляють російською мовою. Це приклад внутрішньої дезінформації, яка може бути результатом брудних методів боротьби за владу з боку політичних еліт та груп впливу. Такі дезінформаційні кампанії, як зовнішні, так і внутрішні, спрямовані на посилення розколу в суспільстві та підлив національної єдності. Недостатня медіаграмотність населення підвищує ефективність таких інформаційних операцій.

Протидія дезінформації повинна стати пріоритетом. Це може включати розвиток незалежних медіа, освітні програми з медіаграмотності та активну комунікацію з боку держави для спростування фейкових новин.

Додаткова напруженість виникає в наслідок того, що різні регіони України по-різному переживають наслідки війни. Території, які безпосередньо зазнали військових дій, такі як східні та південні області, стикаються з руйнуваннями інфраструктури, втратою житла та робочих місць, а також масовими переміщеннями населення. Це призводить до глибоких соціальних та економічних потрясінь. Західні та центральні регіони, хоч і менш постраждали

Українознавство vs «русский мир»

фізично, відчувають наплив внутрішньо переміщених осіб, що створює додаткове соціальне напруження та навантаження на місцеві ресурси і соціальні служби. Культурні та історичні протиріччя між регіонами можуть посилюватися через різницю в досвіді війни, що потребує особливої уваги для забезпечення національної згуртованості.

Крім того, регіональні відмінності в культурних, мовних та історичних аспектах суттєво впливають на сприйняття війни та національної ідентичності. У західних регіонах національна ідентичність тісно пов'язана з українською спадщиною, створеною українцями в Україні. Тут більший акцент робиться на культурних надбаннях, які були створені українською мовою та відображають суто українську традицію. Літературні твори та інші культурні здобутки, створені українцями російською мовою, не завжди сприймаються як частина української спадщини.

У східних та південних областях, де населення має тісніші історичні та культурні зв'язки з Росією, можуть формуватися інші погляди на власну ідентичність. Мешканці цих регіонів часто сприймають як українське не лише те, що створено українською мовою, але й твори, створені українцями російською. У деяких випадках люди можуть ідентифікувати себе як росіяни, слов'яни або представники ширшої культурної спільноти.

Об'єднуючим фактором для українців сьогодні став спільний ворог. Після початку конфлікту з Росією у 2014 році та особливо з повномасштабного вторгнення у 2022 році, українці мобілізувалися навколо підтримки Збройних Сил та захисту незалежності країни. Це призвело до зростання патріотичних настроїв, зміцнення національної ідентичності та посилення почуття єдності та спільної мети.

Коли війна закінчиться, фактор спільного ворога стане менш актуальним, і виникне потреба у пошуку інших об'єднуючих факторів та мотивів, здатних підтримувати національну ідентичність та згуртованість суспільства. Історичний досвід показує, що патріотичні підйоми, викликані кризовими ситуаціями, можуть бути тимчасовими без стійких внутрішніх основ.

Висновки. Отже, у довгостроковій перспективі є потреба в розробці стратегії для зміцнення національної ідентичності та згуртованості, незалежно від зовнішніх загроз. Українознавцям необхідно розробити та запропонувати соціуму таку модель національної ідентичності, яка б враховувала культурні особливості більшості населення та базувалася на спадщині, що сприймається позитивно і як своя у всіх регіонах. Це сприятиме збереженню єдності країни.

Війна та гібридна агресія мають комплексний вплив на українське суспільство. Хоча спільний ворог тимчасово об'єднав націю, для довгострокового розвитку необхідно знайти глибші та стійкіші основи для

Секція 7.

національної згуртованості та ідентичності, враховуючи регіональні особливості та активно протидіючи дезінформації та зовнішньому впливу.

Література

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти: міркування щодо походження та поширення націоналізму. Київ: Критика, 20001.
2. Гелнер Е. Нації та націоналізм. Київ: Основи, 1991.
3. Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни. Київ: Критика, 2003.
4. Центр Разумкова. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії (вересень-жовтень 2022 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykoideologichni-orientatsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosiiskoi-agresii-veresen-zhovten-2022r>.
5. Центр Разумкова. Оцінка ситуації в країні та діяльності влади, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, віра в перемогу (вересень 2024 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-vira-v-peremogu-veresen-2024r>.

Юрій Фігурний,

кандидат історичних наук, старший дослідник,

старший науковий співробітник

відділу етнології та історії України

НДІ українознавства

КНУ імені Тараса Шевченка

РОЛЬ УКРАЇНОЗНАВСТВА У ПОСИЛЕННІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН ДЛЯ ПРОТИДІЇ «РУССКОМУ МИРУ» В УМОВАХ ВІЙНИ

Постановка проблеми. Під час російсько-української війни, що розпочалася у 20 лютого 2014 р., а з 24 лютого 2022 р. перейшла у фазу повномасштабного вторгнення рашистів та яка триває наразі, руба стало питання виживання й збереження Української держави та її громадян. Для перемоги над агресором як ніколи потрібно об'єднання зусиль на всіх фронтах спротиву: військовому, економічному, політичному, дипломатичному, духовному, культурному, гуманітарному тощо. Саме українознавство, на нашу думку, має стати й стане, врешті-решт, дієвим чинником у цій боротьбі.

Метою дослідження є аналіз вагомої ролі українознавства у посиленні національно-патріотичного виховання українських громадян для протидії «русському миру» в умовах війни. Для досягнення поставленої мети доцільно вирішення таких дослідницьких завдань: по-перше, окреслити сутність таких понять як «українознавство», «національно-патріотичне виховання», «русский мир», «російсько-українська війна»; по-друге, проаналізувати місце українознавства у посиленні національно-патріотичного виховання українських громадян для протидії «русському миру» під час російсько-української війни.

Ця праця підготовлена в межах виконання прикладної науково-дослідної роботи, що фінансується з державного бюджету «Українознавство у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України в умовах війни», яка реалізується за рахунок державного бюджету в Науково-дослідному інституті українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Вона запланована для виконання впродовж 2023–2024 рр. і виконується в НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка відповідно до напрямку планової роботи відділу етнології та історії України.

Розпочинаючи осмислення цієї важливої наукової проблематики, ми, перш за все, дамо визначення базових засадничих понять, на яких ґрунтується наше дослідження.

Секція 7.

По-перше, «українознавство» – міждисциплінарна комплексна інтегративна наука про Україну, українців і світове українство у просторі й часі та системна навчальна дисципліна, яка має послідовно поширювати верифіковані знання про Україну, українців і світове українство не лише серед учнівської й студентської молоді, але й серед громадян Української держави.

По-друге, «національно-патріотичне виховання» – формування у громадян цілісної сукупності знань, поглядів, культурних практик, які допоможуть утвердити в їх свідомості системних національних переконань, таких як: патріотизм, гідність, воля, самобутність, соборність, любов до Батьківщини а також виховати в них принципи поваги й гордості за свою державу, націю, національну історію, рідну мову, досягнення в етнотворенні, державотворенні, націєтворенні, культуротворенні, етнокультуротворенні, здобутки у сфері політики, економіки, культури, мистецтва, освіти, науки, спорту тощо, активізувати у громадян бажання і можливості захищати всіма засобами, у тому числі й зі зброєю в руках, територіальну цілісність та державний суверенітет власної національної держави.

По-третє, «русский мир» – це не пересічний культурницький псевдоліберальний проєкт, «де-юре» налаштований на збереження й розвиток російської мови, культури й традицій, як у самій росії й у країнах так званого «ближнього зарубіжжя» (колишніх радянських республіках) та «далекого» (по всьому світу) серед так званого російськомовного населення, а «де-факто», путінська геополітична доктрина, спрямована на теоретичне обґрунтування та практичне відновлення «великої історичної росії» у кордонах російської імперії на вершині її могутності у 1914 р. Саме «русский мир» став однією з важливих складових неоімперської політичної ідеології – «рашизму» й підґрунтям спочатку гібридної, а згодом і повномасштабної агресії росії проти України.

По-четверте, «російсько-українська війна» – це, насамперед, цивілізаційне протистояння між автократією та демократією, між євразійською російською неоімперією та європейською Українською державою. Ця війна характеризується такими специфічними особливостями: комплексністю, поєднуючи в собі геополітичні, геостратегічні, геоекономічні, суспільно-політичні, соціально-політичні, соціокультурні, етнокультурні, ідеологічні, релігійні, національні, етнічні, територіальні, економічні, культурні та інші чинники; екстенсивністю, вперше з часу завершення Другої світової війни на європейському континенті відбуваються бойові дії такого масштабу, з використанням майже всіх видів сучасної зброї (за винятком – ядерної), протяжність фронтів (ліній бойових зіткнень) вимірюється тисячами й десятками тисяч кілометрів, залученням до воюючих армій понад мільйона мобілізованих

Українознавство vs «русский мир»

громадян, вливанням в економіку величезних фінансових ресурсів тощо; інтенсивністю та агресивністю – рашисти задля досягнення свого стратегічного завдання – ліквідації Української держави й української політичної нації, проводять в Україні геноцидну політику, безжально знищуючи людей, критичну інфраструктуру, економіку, міста, села, культурні пам'ятки, музеї тощо, викрадаючи дітей та загалом роблячи все, що тільки можна, щоби заставити українців капітулювати.

З часу відновлення Української держави у 1991 р. владні органи не приділяли достатньої уваги українізації суспільно-політичного життя та гуманітарної сфери України. Зрештою, Українська національна революція початку ХХІ ст. має подолати наслідки тотальної бездіяльності влади та повернути Україну на євроатлантичний шлях розвитку.

Українознавство як інтегративна наука та системна навчальна дисципліна, з 90-х рр. ХХ ст. і по цей день активно займається поширенням українознавчих знань серед громадян Української держави, цим самим, сприяючи сталому розвитку України й українців. На жаль, ці зусилля не були у повній мірі підтримані владою. У свою чергу, росія намагалася зупинити цей поступальний євроатлантичний розвиток і повернути Україну до свого складу.

Особливу увагу кремль приділяв збереженню викладання російської мови в українській дошкільній, початковій, середній і вищій освіті, гальмуванню українізації гуманітарної сфери України, сакралізації єдиного духовного простору російською православною церквою, поширенню в Україні «русского мира», культивуванню спільного історичного минулого, розширенню спільного інформаційного середовища, прославленню в українському соціумі здобутків СРСР, а саме в галузі історії, політики, культури, патріотизму тощо. Внаслідок цієї послідовної антиукраїнської політики, молоде покоління, яке виростало й дорослішало вже за часи незалежності в Криму, на Сході та Півдні України у своїй переважній більшості не поважало й не сприймало ні українську державність, ні українську мову, ні українську культуру, ні українську ідентичність, ні українську самосвідомість, ні український патріотизм. Саме тому 2014 рік став для України жахливою реальністю, а події 24.02.2022 – шокували усіх без винятку громадян Української держави [3, с. 331].

Очільники «русского мира» активно заперечують існуючу етнокультурну реальність. Вони ігнорують існування в реальному часі українського народу як самобутньої етнічної спільноти з притаманним їй неповторним етнокультурним комплексом (спільність походження; мовна єдність; наявність власної споконвічної етнічної території; самобутня духовна і матеріальна традиційна культура; релігійність; збереження й існування самосвідомості, етнічної пам'яті, самоназви, менталітету тощо), який творився в процесі тривалого у

Секція 7.

етнокультурного розвитку України та фактично вважають українську спільноту невід'ємною частиною (субетносом) «великої історичної росії» [2, с.83].

Постанова Кабінету Міністрів України від 30 червня 2021 р. № 673 «Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання...» стала надзвичайно важливим кроком виконавчої влади для вироблення й реалізації загальнодержавної політики національно-патріотичного виховання в Українській державі [1]. Треба наголосити, що для її виконання надзвичайно важливим є поєднання зусиль української влади, громадянського суспільства та громадян Української держави. Українознавство як світоглядна система має стати важливим елементом національно-патріотичного виховання української політичної нації, а впровадження його в освітній та гуманітарний простір України в умовах повномасштабної російсько-української війни набуває вагомого державницького значення. Оскільки, українознавство є невід'ємною частиною національної освіти та національного гуманітарного простору то воно має повне право на місце у навчально-освітній програмі початкових, середніх і вищих навчальних закладів України [3, с. 333].

Висновки. Таким чином, проаналізувавши важливу роль українознавства у посиленні національно-патріотичного виховання українських громадян для протидії «руському миру» в умовах російсько-української війни, ми вважаємо, що при дієвій підтримці влади й громадянського суспільства українознавство-українолюбство має повернутися в освітній простір України й стати осердям національної ідеології Української держави.

Література

1. Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 р. та внесення змін до деяких постанов КМ України. (2024). URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoyi-programi-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-na-period-do-2025-roku-ta-vnesennya-zmin-do-deyakihi-i300621-673>

2. Фігурний, Ю. Доктрина «руського мира» як політична ідеологія агресії Росії проти України. *Українознавство*. 2021. № 4 (81). С. 72–88.

3. Фігурний, Ю., Шакурова, О. Функціонування науки й освіти України в умовах російсько-української війни: роль українознавства у впровадженні національно-патріотичного виховання молоді в освітній простір та у протидії «руському миру». *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія Історія. 2023. Випуск 13/55. С. 319-339.

Сніжана Фоцій,
провідна фахівчиня
відділу української філології та освітніх технологій
НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка

**ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ
В УМОВАХ ВІЙНИ(НА МАТЕРІАЛАХ РОБІТ УЧАСНИКІВ
XVII МІЖНАРОДНОГО КОНКУРСУ УКРАЇНОЗНАВСТВА
СЕРЕД УЧНІВ 8-11 КЛАСУ)**

Волонтерська діяльність під час повномасштабної війни в Україні набула різноманітних форм і по-різному сприяла національному опору російським окупантам. Зокрема, багато волонтерів приєдналися до допомоги українським військовим, надаючи важливу підтримку у вигляді зброї, спеціального спорядження, транспорту, засобів зв'язку, навчання тощо.

Волонтери як у середині країни, так і за кордоном також брали участь у зборі коштів і пожертв для підтримки як військового захисту, так і гуманітарних організацій, які надають допомогу постраждалим від конфлікту, зокрема, внутрішньо переміщеним особам. Ця допомога включала їжу, одяг, житло, медичне обслуговування та інші необхідні речі.

Волонтери відіграли важливу роль у поширенні інформації про війну в Україні, а також у інформаційних та лобістських зусиллях, спрямованих на підвищення обізнаності іноземців про російську агресію та хід визвольної війни. Крім цього, волонтери також беруть участь у низці культурних заходів, які сприяють зміцненню національної гордості та єдності. Це розвиває в українських громадян почуття спільноти, солідарності та національної ідентичності [1].

Освітні заклади в умовах війни відіграють одну з ключових ролей у підтримці суспільства завдяки волонтерській діяльності. Під час військових конфліктів школи, університети та інші навчальні установи не лише виконують освітню функцію, але й стають осередками соціальної підтримки. На базі таких установ створюються волонтерські центри, що організовують збір продуктів, одягу, медикаментів та інших ресурсів для потреб військових і цивільного населення в зонах бойових дій. Залучення учнів та студентів до волонтерства сприяє розвитку в них навичок співчуття, емпатії та готовності до допомоги [3].

Крім того, це дозволяє молоді відчувати себе частиною суспільного руху, спрямованого на допомогу країні. У багатьох випадках молодь не лише виконує ролі волонтерів, але й бере участь у керуванні такими проєктами, що розвиває в

Секція 7.

них лідерські здібності та навички організації роботи. Волонтерська діяльність в освітніх закладах також включає організацію психологічної підтримки для родин військовослужбовців та внутрішньо переміщених осіб. Багато навчальних закладів співпрацюють із професійними психологами, забезпечуючи студентам і працівникам можливість звертатися за допомогою.

Тема волонтерських освітніх ініціатив є однією з провідних у роботах учасників XVII Міжнародного конкурсу українознавства серед учнів 8-11 класу, який проводився Науково-дослідним інститутом українознавства у березні 2024 року. Наведемо кілька прикладів робіт призерів Конкурсу з різних регіонів України. Зокрема, Гринько Софія, учениця 9 класу, в роботі «Волонтерство в Андріївському ліцеї №1 Донецької селищної ради Ізюмського району Харківської області як прояв патріотизму» зазначає, що національно-патріотичне виховання в Андріївському ліцеї №1 охоплює всіх учасників освітнього процесу і здійснюється повсякчас. Важливу роль у цьому відіграє особистий приклад самого педагога, його погляди та практичні дії, що є взірцем для наслідування. Вагому роль у пропагуванні ідеї національно-патріотичного виховання також відіграє учнівське самоврядування, лідери якого є ініціаторами акцій, флешмобів, проєктів та інших заходів патріотичного спрямування.

Одним із таких проявів є діяльність волонтерського загону «Волонтерський рух Андріївського ліцею №1», до складу якого входять представники учнівського самоврядування – це 2–3 учні від класного колективу 5-11 класів. Але до участі у благодійності залучені всі учасники освітнього процесу – а це більше 500 осіб учнівського, педагогічного колективу та батьки або інші небайдужі люди. Аналізуючи волонтерську діяльність до повномасштабного вторгнення в Андріївському ліцеї №1, юна дослідниця виділяє види роботи, які проводяться систематично, а саме:

- пошуково-краєзнавчу – поглиблене вивчення історії та природи селища Андріївка; догляд за похованнями учасників Другої світової війни, учасників партизанського руху та учасників бойових дій на території інших держав; створення літописів; створення та поповнення експозицій музеїв бойової слави та історії школи; вшанування ветеранів і учасників бойових дій, учасників АТО/ООС тощо;

- культурологічну – відродження і пропагування культурних цінностей народу, народних ремесел; поглиблене вивчення традицій рідного краю; мистецька діяльність тощо ;

- екологічну – збереження та відновлення природи, турбота про благоустрій селища, території закладу; пропагування екологічно-доцільної поведінки та здорового способу життя тощо;

Українознавство vs «русский мир»

– соціальну – підтримка і допомога тим, хто опинився у важкій життєвій ситуації, зокрема дітям-сиротам і позбавленим батьківського піклування; тимчасово переміщеним із зони екологічних і техногенних катастроф, військових дій на окупованих територіях; хворим, самотнім, особам з фізичними обмеженнями та іншим, а також участь у створенні середовища, сприятливого для гармонійного розвитку дітей.

Герасименко Вікторія, учениця 10 класу, у роботі «Волонтерство сьогодні (на прикладі ліцею «Білоцерківський колегіум» Білоцерківської міської ради Київської області)» пише, що в закладі учні, вчителі та батьки допомагають тваринам та дитячим будинкам, а зі зміною політичної ситуації в державі військовим та внутрішньо переміщеним особам, ще від моменту заснування закладу освіти у 2008 році. Ще до початку повномасштабного вторгнення учні приносили корми для притулків, одяг та канцелярію для дитячих будинків, брали участь у різноманітних волонтерських акціях різних рівнів: «Хай серце не втрачає доброти», «У Попасну для малечі зберемо до школи речі», «Хай ангел в день Святого Миколая вас від біди та зла оберігає» та ін. Все змінилось після 24 лютого 2022 року, коли ворог розпочав повномасштабне вторгнення на територію України: усі учасники освітнього процесу активізувалися, згуртувалися та почали допомагати ще більше. Наведемо конкретні приклади волонтерської діяльності учнів, батьків та вчителів Ліцею «Білоцерківський колегіум» від початку повномасштабного вторгнення:

1. Учні ліцею взяли участь у благодійній акції «Смілива гривня», запровадженій Національним банком України з метою збору коштів на допомогу Збройним Силам України.

2. У ліцеї пройшла акція під гаслом «Не дамо вірусам та бацилам затримати нашу ПЕРЕМОГУ!» під час якої учні зібрали та передали нашим захисникам ліки від грипу та застуди, теплі шкарпетки, подушки, спідню білизну і свою надзвичайну вдячність. Також колегіанти передають на передову продукти довготривалого зберігання, печиво, солодощі, теплі речі, листи з привітаннями для наших захисників та ін.

3. Ще з 2022 року ліцеїсти передають необхідні речі, випічку тощо для поранених військових, які перебувають на лікуванні у військовому шпиталі.

4. Учні ліцею «Білоцерківський колегіум» постійно організовують проведення благодійних ярмарок, де продають власну випічку та вироби. Так у жовтні 2023 року проводили благодійні ярмарки і на зібрані кошти колегіанти придбали пральну машину Indesit для 72-їОМБ Чорних Запорозжів .

5. Лідери учнівського самоврядування ліцею «Білоцерківський колегіум» ініціювали проведення 1 вересня акції «Дрони замість квітів». Кошти, які були

Секція 7.

зібрані під час акції (15 000 грн), колегіанти передали нашим розвідникам із першої бригади сил спеціального призначення ім. Івана Богуна.

У свою чергу, Романчак Ірина, учениця 10 класу, у роботі «Шкільне волонтерство як одна з інноваційних форм в організації шкільного життя (на прикладі діяльності Тереховлянського академічного ліцею імені Ярослави Стецько)» відзначає, що в Тереховлянському академічному ліцеї імені Ярослави Стецько волонтерство – важливий аспект виховної роботи. Ще з 2014 року, коли на українську землю вперше зайшли російські окупанти, здобувачі освіти з батьками, вчителі весь технічний персонал активно включились у волонтерську діяльність для допомоги воїнам і потерпілим у цій боротьбі. Почали збирати для захисників форму, медикаменти, теплий одяг, засоби гігієни, солодощі, продукти харчування. Все зібране через волонтерів громадської організації «Тереховлянська вежа» (з якою почали активно співпрацювати, і співпрацюємо і до сьогодні) передавали на фронт, у зону АТО, ООС. З того часу двічі на рік у стінах ліцею проводиться благодійна акція «Зігрій теплом українського солдата» до якої долучаються небайдужі ліцеїсти, батьки і педагоги. Наприклад, у жовтні 2014 року в рамках цієї акції було проведено солодкий ярмарок, відкрито пункт прийому продуктів і теплих речей, організовано скриньку пожертв для воїнів АТО. Зібрані кошти завжди спрямовуються на потреби ЗСУ. За роки волонтерської діяльності були зібрані чималі кошти: 2014р. – 4 000 грн, березень, 2015 р. – 10 800 грн, 2022 р. – 65 000 грн.

Також доброю традицією стала благодійна акція «Великодній кошик для солдата». Наприклад, в квітні 2015 року спільними зусиллями вдалося зібрати 10 ящиків з подарунками, які волонтер Оксана Стадник передала солдатам – тереховлянням на передову. Вже з лютого 2022 року здобувачі освіти, їх батьки, педагоги, працівники школи, мешканці сусідніх будинків, навколишніх сіл, небайдужі тереховляни активно підтримали волонтерську ініціативу з виготовлення маскувальних сіток. У ліцеї створено волонтерський хаб «Буде тобі, враже!». Тут встановлено рамку – основу для плетіння сіток, організовано робочі місця для виготовлення окопних свічок, облаштовано куточок для проведення майстер – класів з дітьми з виготовлення оберегів для захисників. Вже навесні 2022 року захисникам було передано майже 500 кв. м виготовлених сіток, а з вересня 2022 року – уже більше 300 кв. м. Створення такого середовища стало поштовхом для втілення ідеї волонтерки Тихоліз Ю. з виготовлення заготовок для окопних свічок. У волонтерському хабі «Буде тобі, враже!», на базі майстерні обслуговуючої праці, учні та працівники ліцею під керівництвом вчителя трудового навчання Тими О.О. почали виготовляти «енергетичні батончики», вітамінні цукерки.

Українознавство vs «русский мир»

Волонтерська діяльність у Тереховлянському академічному ліцеї імені Ярослави Стецько різностороння, адже захисникам потрібна не лише сучасна зброя, а й багато засобів, необхідних для облаштування бліндажів та щоденних потреб. Наприклад, для 44-ої артилерійської бригади ім. Данила Апостола колектив ліцею придбав пральну машинку, «болгарку», шуруповерт, ножиці для металу, сокири, шурупи, засоби для миття посуду, порошок для прання, машинку для стрижки, питну воду, оливу. Крім цієї бригади нашу допомогу постійно отримують захисники з 10-ої окремої гірсько-штурмової бригади, 82-го батальйону 105 бригади ТРО, 146-го батальйону 116 бригади військової частини А 4248. Також тереховляни завжди тепло відгукуються на усі заклики по зборі коштів для окремих бригад. Так, наприклад, для взводу розвідки спеціального призначення 14-ої бригади оперативного призначення «Червона калина», якою керує наш випускник Шкафаровський В., вже неодноразово спільними зусиллями збирали необхідні суми: травень 2023 р. – прилад нічного бачення – 162 000 грн, червень 2023 р. монокуляр – 211.660 тис. У волонтерську діяльність академічного ліцею включаються і учні початкової школи. Вони своїми листами, вітальними листівками, малюнками, оберегами підтримують наших захисників, які щодня жертвують собою заради нас, наших родин і нашого майбутнього.

Отже, завдяки активній волонтерській діяльності молодь усвідомлює важливість психологічної стійкості, вчиться підтримувати оточення і знаходити ресурси для подолання стресу. Ще однією важливою складовою є інформаційно-просвітницька діяльність, де освітні заклади виступають медіаторами між різними прошарками населення, поширюючи актуальні новини, роз'яснюючи суспільно важливі питання та протидіючи дезінформації [2].

Також, важливим напрямом волонтерської діяльності освітніх закладів є організація заходів з патріотичного виховання. Школи та університети проводять тематичні лекції, круглі столи та зустрічі з військовими і волонтерами, щоб формувати в учнів і студентів почуття національної гордості, готовність захищати свою країну та активну громадянську позицію.

Освітні установи також стають платформою для підтримки інноваційних проєктів, спрямованих на допомогу армії та постраждалим. Це можуть бути розробки у сфері медицини, технологій, логістики, які студенти й викладачі реалізують у співпраці з державними та недержавними організаціями. Такі проєкти дозволяють не лише допомогти у вирішенні конкретних проблем, але й розвивають у молоді вміння працювати з реальними запитами суспільства. Волонтерська діяльність в освітньому середовищі сприяє зміцненню зв'язків між різними поколіннями, оскільки до волонтерства часто долучаються не лише студенти, а й випускники, батьки, викладачі. Це формує міцну підтримуючу мережу, яка здатна швидко мобілізувати ресурси та реагувати на виклики війни.

Секція 7.

Таким чином, волонтерська діяльність освітніх закладів в умовах війни виконує важливу соціальну, виховну та психологічну функції. Вона не лише сприяє задоволенню нагальних потреб суспільства, але й допомагає молоді розвивати громадянську свідомість, патріотизм та відповідальність. Завдяки активному залученню до волонтерства учні, студенти та викладачі стають важливою частиною суспільного спротиву, зміцнюючи національну єдність та допомагаючи будувати стійке, згуртоване суспільство, здатне протистояти викликам сьогодення.

Література

1. Олександр Резнік. Залученість українців до волонтерської діяльності під час повномасштабної війни. URL: <https://dif.org.ua/article/oleksandr-reznik-zaluchenist-ukraintsiv-do-volonterskoi-diyalnosti-pid-chas-povnomasshtabnoi-viyni>
2. Орленко М. Волонтерська діяльність як чинник соціального становлення та консолідації молоді в сучасній Україні. *Молодий вчений*. 2017. № 5. С. 97–100.
3. Тарасенко Т. Волонтерська діяльність як пріоритет державної молодіжної політики в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2016. Випуск 2. С. 121–129. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2016/2016_02\(29\)/17.pdf?fbclid=IwAR26nBqF24dDaSTDz1lrGNtIHEt8j-f8cXNQZLQNtFIImZyZr8ntCByv](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2016/2016_02(29)/17.pdf?fbclid=IwAR26nBqF24dDaSTDz1lrGNtIHEt8j-f8cXNQZLQNtFIImZyZr8ntCByv).

Тетяна Цимбал,
докторка філософських наук, професорка,
професорка Криворізького національного університету

УКРАЇНОЗНАВЧИЙ КОМПОНЕНТ У ВИКЛАДАННІ КУРСУ «ФІЛОСОФІЯ»: МОЖЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ

Характерною ознакою сучасних навчальних курсів як вищої, так і середньої школи, є наявність у їхньому складі українознавчого компонента, який повинен включати наукові факти про події української історії, інформацію культурологічно-просвітницького характеру і мати на меті виховання свідомих громадян України. Включення українознавчого компонента в навчальні курси передбачає виважений, системний характер, що забезпечить доцільність та методологічну обґрунтованість таких змін [1].

Імплементація елементів українознавства в курс «Філософія», на нашу думку, розкриває певні освітньо-виховні можливості, однак має й низку проблемних моментів. Стисло окреслимо найбільш важливі з них.

По-перше, необхідно наголосити на особливостях філософської освіти студентів негуманітарних спеціальностей. Сьогодні курс філософії у технічних та економічних вищих навчальних закладах гранично скорочений і включає лише 16 лекційних годин та 16 годин для проведення семінарських занять, а, наприклад, Освітньо-професійна програма спеціальності «Гірництво» передбачає лише лекційний курс (16 годин) та залік з курсу «Філософія». У таких часових межах ми можемо оглядово ознайомити студентів з базовими проблемами філософії та побіжно розглянути основні історичні етапи її розвитку. Про ґрунтовне осягнення традиційного навчального курсу філософії у даному випадку не йдеться. Натомість філософія скоріше може виконувати завдання філософсько-методологічної бази відповідної фахової підготовки та основи формування певних світоглядних настанов молоді. Тим не менше, навіть за таких умов до змісту курсу філософії можемо та маємо додавати українознавчий компонент, а саме: до вивчення історико-філософського блоку, соціально-антропологічної тематики тощо.

По-друге, зміст курсу філософії та якість його викладання суттєво залежить від особистості викладача, його світогляду, фахової підготовки, чіткої громадянської позиції, вміння залучати до курсу інформацію про історичні події в Україні та аналізувати сучасні проблеми, пов'язуючи їх сутність з тією чи іншою темою курсу. Звичайно, це передбачає наявність академічної свободи та вмотивованості педагога. Підкреслимо, що соціально-культурологічні та

Секція 7.

філософсько-політичні запити й потреба у пошуку відповідей на них, як правило, виникають у молоді в періоди соціальної нестабільності, політичної кризи, гострих протиріч між реаліями життя та прагненням знайти нові смисли, нові напрямки розвитку. Філософи в такій ситуації пропонують авторські політичні та етичні проєкти, варіанти пошуку шляхів вдосконалення людини та суспільно-політичної системи. Такі теоретичні розвідки призводить до того, що сучасна академічна філософія стає ближчою до реального соціально-політичного життя, а не до метафізики, яка створює лише основу для розбудови певної ідеологічної системи.

По-третє, саме сьогодні в Україні склалася ситуація, коли потреба у філософії посилюється і стає нагальною необхідністю. Не дивлячись на процеси консолідації як відповіді на трагічні виклики рашистської навали, не можна сказати, що існує загальна суспільна узгодженість у питанні подальшої долі української держави, цінностей українства. Тому навчальний курс філософії, а також публічна філософія повинні стати ланкою, що пов'язує академічну філософію, українознавчі розвідки та різноманітні суспільно-політичні рухи. Тобто, викладач філософії повинен виконувати і роль культуролога-українознавця, і роль публічного філософа. У кінцевому рахунку це дозволить прийти до солідарності українського соціуму у ключових питаннях, а філософія буде виступати певним духовним центром, що об'єднує суспільні дискусії і дозволяє вирішувати кризові ситуації. Вважаємо, що сьогодні професійний український викладач філософії повинен зануритися в публічні дискусії і здійснити спробу поєднання академічності з пошуком оптимального шляху розвитку суспільства через встановлення комунікативних зв'язків і розгортання дискурсивних практик. Однак у даному випадку педагоги повинні дотримуватися балансу, не перетворюючи курс філософії на ідеологічний майданчик.

По-четверте, навчальний курс філософії не варто сприймати спрощеною примітивізованою формою академічної філософії, адже він відповідальний за світоглядні пошуки та орієнтири. У даному контексті на перший план осмислення проблеми викладання філософії в навчальних закладах виходить проблема дискурсивності й дискусійності. Останнє вимагає від викладача особливої відповідальності при виборі з усього масиву філософських систем саме такої, яка зможе стати основою відповіді на виклики сучасності у поєднанні з історико-культурологічними українознавчими компонентами.

Узагальнюючи, підкреслимо, що для молоді, яка здобуває вищу освіту, філософія є суттєвою частиною гуманітарного знання, яке перманентно перебуває під загрозою замахів чиновників. Втім філософія стає обов'язковим

Українознавство vs «русский мир»

духовним запитом людини, що мислить, створюючи простір для формування більш складного інтелектуального й духовно насиченого життя. Ефективність осягнення курсу філософії як форми суспільної активності, у першу чергу, залежить від того, як розвивається і що пропонує академічна філософія, як їй вдається поглибити розуміння сутності і форм свободи людини, переосмислити сенсожиттєві пошуки в даний історичний час, у даному культурному контексті. У свою чергу, сучасний навчальний курс «Філософія» беззаперечно повинен включати ретельно підібраний українознавчий компонент, актуалізуючи необхідність осягнення студентською молоддю філософських проблем й забезпечуючи тим самим зв'язок теоретичних знань із соціально-культурною практикою сьогодення.

Література

1. Наказ Міністерства освіти і науки України 31.10.2018 №1183. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1183729-18#Text>

Роман Шамрицький,
*студент спеціальності «Філософія»
Факультету суспільно-гуманітарних наук
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ «СУСПІЛЬСТВА СПОЖИВАННЯ» ПІД ЧАС ВІЙНИ

Російсько-українська війна, повномасштабний етап якої розпочався 24.02.2024, рівно через десять років після початку анексії Криму, значно скорегувала ціннісні пріоритети та орієнтації українського суспільства. Особливо це стосується економічної поведінки українців.

Історично війни були каталізаторами відчутних змін у поведінці споживачів і ринкових структурах. Відмова від надмірного споживання, вимушений аскетизм, економія та створення запасів є незмінними супутниками будь-якої війни. Наприклад, під час двох світових війн відбулася помітна зміна пріоритетів виробництва, коли споживчі товари були перепрофільовані для військових потреб. Ця зміна призвела до дефіциту та нормування, докорінно змінивши моделі споживання. В період «Холодної війни» поява культури споживання на Заході стала критичним елементом ідеологічної конкуренції на тлі військової готовності та витрат на оборону.

Трансформація суспільства та його цінностей під час війни передбачає фундаментальну реструктуризацію того, як люди, підприємства та уряди взаємодіють. Ця зміна стосується всіх аспектів споживання, від того, що люди купують, до того, як вони купують, і часто приносить тривалі зміни, що продовжують визначати економічну поведінку після навіть завершення конфлікту.

Війни обумовлюють зміну промислового фокусу; заводи перепрофільовуються для військового виробництва. Ця мобілізація часто призводить до збільшення зайнятості, особливо для жінок і маргіналізованих груп, які займають ролі, на яких раніше домінували винятково чоловіки. І оскільки економіка воєнного часу надає перевагу основним товарам для військових зусиль, споживачі часто відчують різке скорочення товарів не першої необхідності або предметів розкоші. Такі предмети, як їжа, паливо та одяг стають нормованими, і люди адаптуються, зосереджуючись на найнеобхіднішому, відмовляючись від багатьох зручностей мирного часу.

У випадку затягнення війни уряди часто запроваджують нормування, щоб гарантувати, що основні ресурси спрямовуються на військові потреби. Це

Українознавство vs «русский мир»

створює дефіцит споживчих товарів, докорінно змінюючи моделі споживання. А споживачі змушені пристосовуватися до обмеженого вибору, що призводить до зміни купівельної поведінки, віддаючи перевагу товарам першої необхідності над предметами розкоші.

Також війна може викликати відчуття терміновості та потреби в комфорті, що призводить до змін у споживчих уподобаннях. Предмети, які символізують нормальність або комфорт, як-от одяг чи товари для дому, можуть мати підвищений попит. Таким чином дефіцит стимулює інновації в альтернативних продуктах, таких як синтетичні матеріали для одягу або нові рецепти, які замінюють недоступні інгредієнти. Ці заміни часто призводять до постійних змін у споживчих звичках, особливо якщо альтернативи виявляються зручними або економічно ефективними, бо адаптація воєнного часу впливає на післявоєнні цінності. Нове ставлення до ощадливості, винахідливості та практичних товарів часто зберігається, але швидке зростання галузей, що обслуговують споживчі товари, також підживлює бажання новизни, зручності та розкоші. Результатом є суспільство споживання, яке водночас цінує простоту та прагне достатку.

Отже, відкриватися те, що трансформація цінностей суспільства споживання під час війни є складною та багатовимірною проблемою, що впливає на економіку, культуру та індивідуальну поведінку. Цей процес адаптації показує, наскільки споживчі суспільства стійкі до пристосування до обмежених ресурсів і як ці зміни можуть залишити тривалий вплив на моделі споживання та цінності. Вочевидь, саме це очікує України протягом найближчого часу. Післявоєнний період також посилює цю трансформацію, оскільки дефіцит і самопожертва воєнного часу поступаються місцем новому прагненню до благ, зручностей і дозвілля, формуючи суспільство споживання, яке матеріально збагачене та ідеологічно вражене спогадами про конфлікт.

Література

1. Bazherina, K., Chernenko, O. and Afanasyeva, K. Changes in consumer behavior in times of crisis. *Efektivna ekonomika*. 2018. Vol. 4. [Online]. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6281>.
2. Додонов Р. Сучасна російсько-українська війна у дзеркалі геофілософської рефлексії. *Українознавчий альманах*. 2024. Вип. 34. С.73-78.
3. Косар Н., Мамчин М., Баран А. Дослідження зміни поведінки споживачів у сучасних умовах. *Економіка та суспільство*. 2022. № 45. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-68>

Наукове видання

«Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів»

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції,
присвяченої 190-й річниці відкриття
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(м. Київ, 24 жовтня 2024 р.)

Підписано до друку 05.11.2024
Гарнітура Times New Roman
Ум-друк. арк. 22,25. Обл.-вид. арк. 21,6

Формат 21х29,7
Папір офсетний.
Наклад 100 прим.